

086 გერმანები

სოციოლოგიის
ელემენტების ული
ცნობები

(27)

თბილისი
„გეოცენტრ“
1997

60.5
301
7 982

სოფიანე მედი

პოლონელი სოციოლოგის იან შეჩანსკის წიგნი
ნათლად და საფუძვლიანად გვაცნობს სოციოლოგი-
ის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების, უმთავ-
რეს ცნებებსა და კატეგორიებს, რომელთა გარეშე
შეუძლებელია საზოგადოების კანონზომიერებათა გა-
აზრება და შესწავლა.

წიგნი გათვალისწინებულია სტუდენტებისათვის,
სპეციალისტ-სოციოლოგებისათვის, მეცნიერების ამ
დარგის პრობლემებით დაინტერესებულ მკითხველთა
ფართო წრეებისათვის.

მთარგმნელი თთარ გრატიაშვილი

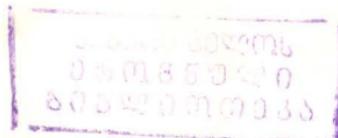
၁၂၁

ფილოსოფიის მეცნ. დოქტორი, პროფ.
ბიბინა ლუტიძე

ՀԵԾՈՅՆՑԵՐԸ

ფილოსოფიის მეცნ. ღოქტორი, პროფ.
ვაჟტანგ კალანდარიშვილი
ფილოსოფიის მეცნ. კანდიდატი, პროფ.
ირაკლი კალანდია

წიგნის სპონსორია თბილისის პოლიტოლოგიისა და
ადამიანთმცოდნეობა-სოციოლოგიის ინსტიტუტი
(რექტორი პროფესორი ა. ციმინტია)

E 0302000000
M607(06)-97

© მეცნიერება, 199

რედაქტორისაგან

„სოციოლოგიის ელემენტარული ცნებები“ გამოჩენილი პოლონელი მკვლევარის, მსოფლიოში აღიარებული სოციოლოგის, ერთხანს პოლონეთის ფილოსოფიისა და სოციოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორის და საერთაშორისო სოციოლოგიური ასოციაციის პრეზიდენტის იან შეჩანსკის კალამს ეკუთვნის.

წიგნს საფუძვლად დაედო ავტორის მიერ წაკითხული ლექციების ციკლი. იგი განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტთათვის, მაგრამ მისი მოკრძალებული სახელწოდება – „სოციოლოგიის ელემენტარული ცნებები“ დიდად სცილდება ამ ამოცანას. ნაშრომში მკაფიოდ, სიღრმისეულად და დამაჯერებლად, სხვადასხვა პოზიციების არგუმენტირებული შეჯერებითაა გარკვეული არა მარტო სოციოლოგიის ცნებები და კატეგორიები, არამედ მთელი რიგი სოციოლოგიური კანონზომიერებანი. სწორედ ამიტომ, ფართო სოციოლოგიური და ფილოსოფიური დიაპაზონის მოაზროვნის მონოგრაფიამ იმთავითვე მიიპყრო მეცნიერ-სოციოლოგთა და სოციოლოგიის პრობლემატიკით დაინტერესებულ პირთა ყურადღება საერთაშორისო მასშტაბით. იგი ითარგმნა და გამოიცა მრავალ ენაზე, მათ შორის რუსულადაც (1969).

სამმა ათეულმა წელმა განვლო ამ წიგნის გამოქვეყნებიდან (1965). ამ ხნის განმავლობაში, ცხადია, მსოფლიო სოციოლოგიურმა აზროვნებამ დიდად წაიწია წინ თეორიული და გამოყენებითი ხასიათის პრობლემების დამუშავებისა და გადაჭრის მიმართულებით. მაგრამ ამან სრულიად არ შეამცირა იან შეჩანსკის დასახელებული ნაშრომის მეცნიერული ღირებულება. მასში გაღმოცემული დეფინიციები გარკვეულწილად ამოსავალ როლსაც კი ასრულებდნენ სოციოლოგიური ცნებების შემდეგდროინდელი გააზრებისათვის.

აქვე უნდა ითქვას ი. შეჩანსკის დამოკიდებულებაზე მარქსიზმისადმი საერთოდ და კერძოდ ისტორიული მატერიალიზმისადმი. შეჩანსკის წიგნის რუსული გამოცემის რედაქტორი აკადემიკოსი ა. მ. რუმიანცევი წიგნის ბოლოსიტყვაობაში ვფიქრობთ, შემთხვევით არ წერს, რომ ეს წიგნი „ბევრს გააოცებს“ და იკითხავენ თუ „რა არის მასში მარქსისტული?“ თვით რუმიანცევს მიაჩნია. რომ ვინც წიგნს გაეცნობა არა ზედაპირულად, არამედ

— არსში ჩაწედომით, შეუძლებელია დაეჭვდეს მონოგრაფიის მარქსისტულ ხასიათში.

ჩვენ კი პირიქით გვგონია. ეს ნაშრომი შეიძლება მარქსისტულად მოეჩვენოს მკითხველს მხოლოდ პირველი შეხედვით. არსებითად კი მარქსიზმი ავტორისათვის არის ერთ-ერთი და არა ერთა-დერთი მსოფლმხედველობრივი საყრდენი სოციოლოგიური პრობლემატიკის განხილვისას. ცალკეულ შემთხვევებში ი. შექპანსკი სიმპატიურადაა განწყობილი ამა თუ იმ სოციოლოგიური პრობლემის ისტორიულ-მატერიალისტური გადაწყვეტის მიმართ. მაგრამ ყოველ-თვის ავლენს სწრაფვას ყველა სხვა მიმართულებისადმი, რომლებიც სოციოლოგიურ პროცენტებას შეუქმნია. ამ წიგნში, თუ შეიძლება ითქვას, შეკუმშული სახითაა წარმოდგენილი საკაცობრიო სოციოლოგიური პრის პროგრესული მონაპოვრები. რელიეფურად ჩანს ავტორის მეცნიერული კეთილსინდისიერება, შემოქმედებითი პოზიცია.

მარქსიზმისადმი ი. შექპანსკის დამკიდებულების ხასიათშე ისიც მეტყველებს, რომ მის წიგნში მკითხველი ვერ შეხვდება ისეთი ცნებების ანალიზს, როგორიცაა საზოგადოებრივი ყოფიერება და საზოგადოებრივი ცნობიერება, ბაზისი და ზედნაშენი, სახელმწიფო, პროლეტარიატის დიქტატურა, მისი ფორმები, სოციალისტური რევოლუცია, აგრეთვე მრავალი სხვა, რომლებსაც, კომუნისტური რეჟიმის პირობებში, გვერდს ვერ აუვლიდა ვერ-ცერთი მარქსისტული სახელმძღვანელოს ავტორი.

მაგრამ დრო მაინც ახალ კითხვებს ბადებს. დღეს, შესაძლოა, უფრო კმაყოფილი ვიქენებოდით წიგნში ასახული რომ ყოფილიყო მეთოდოლოგიური და მეთოლური ხასიათის ცნებები. მაგრამ ამ ხარვეზს მკითხველი ადვილად შეივსებს თუ ისეთ უახლეს სახელმძღვანელოებს გაეცნობა, როგორიცაა ნ. სმელჩერის „სოციოლოგია“, ე. გილენსის „სოციოლოგია“ (თარგმანი რუსულ ენაზე და სხვ.).

თანამედროვე გადასახელიდან შესაძლოა საღავოდ მოგვეჩვენოს შექპანსკის წიგნის ზოგიერთი დებულება და დასკვნა, მაგრამ ამასაც მოვლება (ისიც დასაფასებელია, რაც ჰქონდა მარქსიზმის გვახლოებს).

ი. შექპანსკის წიგნის ქართული თარგმანი მართალია დიდი დაგვიანებით გამოდის, მაგრამ ვფიქრობთ, მაინც სარგებლობას მოუტანს სტუდენტებს, ახალგაზრდა სპეციალისტებს, ყველას, ვინც კი სოციოლოგით არის დაინტერესებული, მით უმეტეს რომ ქართულ ენაზე მეცნიერების ამ დარგში ლიტერატურის საკმაო დეფიციტს განვიცდით.

წიგნი იბეჭდება მცირეოდენი შემოქლებით.

პროფ. ბ. ლუტიძე

I. გამავალი

რამდენადაც ეს ნაშრომი სოციოლოგიის ძირითადი ცნებების შესავალია, იგი თვით სოციოლოგიის, როგორც მეცნიერების გან-საზღვრებით უნდა დაგვეწყო. თუმცა პოლონურ ენაზე უკვე არსე-ბობს ფართო სოციოლოგიური ლიტერატურა და გამოქვეყნებუ-ლია მრავალი ნაშრომი სოციოლოგიის საკითხებზე, მაგრამ ისევ და ისევ გვცვდება საკითხი: თუ „რა არის სოციოლოგია?“ ამ კითხვაზე ასევე შეიძლება ბევრი პასუხი მოიძებნოს. პირადად მე არც ისე დიდ მნიშვნელობას ვანიჭებ სოციოლოგიის ზუსტ გან-საზღვრებას. XIX საუკუნეში, როდესაც ეს მეცნიერება მხოლოდ ყალიბდებოდა და სხვა სოციალურ და ფილოსოფიურ მეცნიერე-ბებს გამოიყოფოდა, მიაჩნდათ, რომ სოციოლოგიის არსებობის ძირითადი პირობა, ანუ მისი დამოუკიდებლობის პრეტენზიების დასაბუთება, მისი ზუსტი განსაზღვრება უნდა ყოფილიყო, რითაც მოიხსებოდა მისი საგანი, კვლევის სფერო და სპეციალური მე-თოლები. II ახლა ამ საკითხებს ჩვენ უკვე სხვანაირად ვუყურებთ. ამჟამად უფრო ძლიერდება საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ინტეგ-რაციის, დაახლოებისა და გაერთიანების ტენდენცია, მათი დაყო-ფის ტენდენციასთან შედარებით. სულ უფრო გაბატონებული ხდე-ბა საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებისა და პროცესების კომ-პლექსური, ყოველმხრივი გამოკვლევის, რამდენიმე მეცნიერების თვალსაზრისით ერთობლივი კვლევის, მათი შემეცნებითი ძალის-ხმევების კომბინირების ტენდენცია. მეორე მხრივ, თავისთავად მეცნიერების დეფინიცია წინასწარ ვერაფერს წყვეტს, ვინაიდან არც ერთი მეცნიერული დისციპლინა არ არსებობს მზამზარეუ-ლი, დასრულებული და უცვლელი ფორმით, რაც მისი ზუსტი დეფინიციის შესაძლებლობას მოგვცემდა, არამედ იგი ყოველთვის შეხედულებების, თეორიების პიკოთეზებისა და მტკიცებულებების, პრობლემებისა და საკითხების ცვალებადი სისტემაა. მეცნიერები პასუხს ეძებენ მათზე, ამასთან ხშირად უარყოფენ იმას, რაც ჭერ კიდევ ცოტა ხნის წინაც უცილობლად მიაჩნდათ.

ამრიგად, ეს კი განვმარტეთ, რომ არ არსებობს ჩვენი დის-

ციპლინის ზუსტი დეფინიცია, მაგრამ საჭიროა შემოვხაზოთ იმ პრობლემების წრე, რომელთა დამუშავებას ესწრაფების სოციო-ლოგია, განვსაზღვროთ სინამდვილის სფეროები, რომლებსაც ეს პრობლემები ეხება. ინტეგრაციის ტენდენციის მიუხედავად, თი-თოვეულ მეცნიერებას აქვს თავისი კვლევის საგანი და თავისი დამახასიათებელი პრობლემების დაყენების კვლევის მეთოდი, რომ-ლებიც მას განასხვავებენ სხვა მეცნიერებათაგან. მაშასადამე, რა-თა გავერკვეთ სოციოლოგიის ძირითადი ცნებების სისტემში, სა-ჭიროა, ვიცოდეთ, თუ სინამდვილის რა სფეროებს უნდა მივა-კუთვნოთ და რომელ სინამდვილეს ასახავენ ისინი, რა გვსურს ალვწეროთ და გავარკვიოთ მათი დახმარებით.

სოციოლოგიურ გამოჯვევათა საგანი და სფერო

ზოგადად რომ ვთქვათ, სოციოლოგიური გამოკვლევების სა-განს შეაღენს ადამიანთა ერთობლივი ცხოვრების სხვადასხვა ფორმის წარმოშობის მოვლენები და პროცესები, ადამიანების ერ-თობათა სხვადასხვა ფორმის სტრუქტურები, მათში მიმღინარე მოვ-ლენები და პროცესები, რომლებიც ჩნდებიან ადამიანთა ურთიერ-თქმედებიდან, ის ძალები, რომლებიც აერთიანებენ და ამსხვრევენ ამ ერთობებს, მათში მიმღინარე ცვლილებები და გარდაქმნები.

აუცილებელია გამოვყოთ მთელი რიგი სპეციალიზებული გან-ყოფილებები, რომლებიც იკვლევენ საზოგადოებრივი ცხოვრების გარკვეულ სფეროებს, და ზოგადი თეორიების რადენიმე დარგი. მაგალითად, თანამედროვე სოციოლოგიაში გამოყოფენ შემდეგ გან-ყოფილებებს, რომლებსაც ზოგჯერ კონკრეტულ სოციოლოგიას უწოდებენ: ა) განყოფილებანი, რომლებიც იკვლევენ სოციალურ ინსტიტუტებს, მათ მიეკუთვნებათ ოჯახის სოციოლოგია, აღზრ-დის სოციოლოგია, პოლიტიკის სოციოლოგია, სამართლის სოცი-ოლოგია, შემცნების სოციოლოგია, იდეოლოგიის სოციოლოგია, მეცნიერებისა და რელიგიის სოციოლოგია, ხელოვნების სოციო-ლოგია, არმიისა და ომის სოციოლოგია, მრეწველობისა და შრო-მის სოციოლოგია; ბ) განყოფილებანი, რომლებიც სპეციალურად იკვლევენ სოციალურ ერთობათა სხვადასხვა ტიპს. ესენია, მაგა-ლითად, მცირე ჯგუფების, ტერიტორიულ ურთიერთობათა გამოკ-ვლევები, როგორიცაა სოფელი, ქალაქი, კლასებისა და სოცია-ლური ჯენების, პროფესიული კატეგორიების, კასტების გამოკვ-ლევები; გ) სოციალური პროცესების სპეციალიზებული გამოკვ-

ლევები, როგორიცაა, მაგალითად, სოციალური დეზორგანიზაციის მოვლენები და პროცესები. დამნაშავეობა, ალკოჰოლიზმი, პროსტიტუცია; მასობრივი კომუნიკაციების მოვლენები და პროცესები; — პრესა, რადიო, ტელევიზია, კინო და მათი გავლენა ეგრეთწოდებულ მასობრივი კულტურის ფორმირებაზე; მიგრაციისა და სოციალური მობილურობის პროცესები, ესე იგი, ადამიანთა ადგილგადანაცვლება გეოგრაფიულ სივრცეში და გადასვლა სხვა ერთობასა და კულტურაში, აგრეთვე ერთი ფენიდან ან კლასიდან მეორეში გადასვლის პროცესები. ამათ გარდა, შეიძლება დავასახელოთ კიდევ მთელი რიგი სხვა სპეციალისტებული კავლევის განყოფილებანი, რომლებიც იკვლევენ, მაგალითად, დაავადებათა წარმოშობის და მათი წარმატებით მკურნალობის სოციალურ პირობებს, ეთნიკურ და რასობრივ ურთიერთობებს, დემოგრაფიული პროცესების სოციალურ ასპექტებს და ა. შ.

კონკრეტული სოციოლოგიის ყველა ეს განყოფილება იყენებს მთელ რიგ ზოგად ცნებებს და ისტრაფის ახსნას ზოგიერთი საერთო პროცესი, დაადგინოს მათი კანონზომიერებანი, გაარკვიოს და გაანალიზოს სხვადასხვა სოციალური სტრუქტურის მოქმედება. აქედან წაროშობა იმის აუცილებლობა, რომ გარდა იმ განყოფილებებისა, რომელთა ფარგლებში ხორციელდება ემპირიული კავლევა და ზოგადდება გამოვლენილი კანონზომიერებანი „საშუალო მნიშვნელობის“¹ თეორიების სახით, ესე იგი, გარდა იმ თეორიებისა, რომლებიც გვიხსნიან ცალკეულ სფეროებში მიმღინარე მოვლენებს, შეიქმნას უფრო ზოგადი თეორიები, რომლებიც იკვლევენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროსათვის დიდმნიშვნელოვან ძირითად მოვლენებსა და პროცესებს. ასეთ თეორიებს აგებს ზოგადი სოციოლოგია.

მას შემდეგ, რაც სოციოლოგია სხვა მეცნიერებებს გამოეყო, ზოგად სოციოლოგიაში ტრადიციულად მუშავდებოდა ზოგადი მნიშვნელობის მქონე ორი თეორია; სახელდობრ, სოციალური სტრუქტურების და სოციალური განვითარების, ანუ უფრო ფართოდ, ცვლილებების თეორიები, იგულისხმება ერთობების როგორც განვითარების, ისე დაშლის თეორიები². უკანასკნელ ხანებ-

¹ ტერმინი შემოიტანა რომერტ კ. მერტონმა ნაშრომში „სოციალური თეორია და სოციალური სტრუქტურა“. 1957.

² უკვე ა. კონტის სოციოლოგიური სისტემა შედგება ორი ნაწილისაგან: „სოციალური სტატიკა“ და „სოციალურ დინამიკა“. ე. დიურქშეიმი სოციოლოგიურ პროცესებს ყოფს „სოციალურ მორფოლოგიად“ და „სოციალურ ფიზიოლოგიად“. ასეთი დაყოფის მაგალითი მრავალია.

ში ტრადიციულად განვითარებად ამ ორ თეორიას მიემატა კი-
დევ ორი განყოფილება: ინდივიდუების სოციალური ქცევის თეო-
რია და ერთობათა ქცევის თეორია.

სოციალური სტრუქტურების თეორია, რომელსაც ზოგჯერ სო-
ციალური ჯგუფების თეორიას ან საზოგადოების თეორიას უწო-
დებენ, ისტრაფის განაზოგადოს ადამიანთა ერთობლივი ცხოვრე-
ბის სხვადასხვა ტიპისა და ფორმის გამოკვლევათა შედეგები და
დაადგინოს მისი ზოგადი კანონზომიერებანი. იგი შეისწავლის ჯგუ-
ფების, ყოველგვარი ერთობის შემადგენელ ელემენტებს, მათი წყო-
ბის საფუძვლებს, მათი ელემენტებისა და ძალების ურთიერთშე-
გუებას, მათ ფუნქციონირებას. იგი იყვლევს ჯგუფების შინაგანი
ერთობის მოვლენებს, ძალებს, რომლებიც განაპირობებენ მათ ერ-
თიანობას, აგრეთვე დაშლის გამომწვევ ძალებსა და ფაქტორებს.

ცვლილებათა თეორია განაზოგადებს იმ მოვლენებისა და პრო-
ცესების გარდაქმნათა გამოკვლევების შედეგებს, რომლებიც მიმ-
დინარეობენ სხვადასხვა ჯგუფსა და გაერთიანებაში აქ ვხდებით
განვითარებისა და სოციალური პროგრესის ზოგად თეორიებს,
აგრეთვე თეორიებს, რომლებიც გვიხსნიან ერთობათა რეგრესსა
და გაქრობას როგორც მიკრო, ისე მაკროსტრუქტურების მასშ-
ტაბებით. სტრუქტურების თეორია, ისევე როგორც ცვლილებათა
თეორია, კონკრეტული სოციოლოგიის განყოფილებებს სთავაზობს
ცნებათა აპარატს, გამოკვლევათა საერთო მიმართულებებს, ჰი-
პოთეზებსა და თეორიულ სქემებს. მაგრამ ამასთან ერთად, სოცი-
ოლოგიის პრაქტიკამ და პრაქტიკულმა გამოყენებამ საზოგადოებ-
რივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგში სოციოლოგები აიძულა გა-
ნევითარებინათ კიდევ ორი ზოგადი თეორია, სახელდობრ, ინდი-
ვიდების სოციალური ქცევის თეორია და ერთობის, როგორც
მთელის ქცევის თეორია. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაძეს დის-
ციპლინასთან, რომელიც ვითარდება ზოგადი ფსიქოლოგიის, სო-
ციალური ფსიქოლოგიისა და სოციოლოგიის მიზნაზე. საქმე ეხება
ზოგადი დამოკიდებულებების დადგენას სოციალურ სიტუაციებსა
და მათზე ინდივიდთა რეაქციებს შორის, ინდივიდების მოქმედე-
ბათა მუდმივი ნიმუშების დადგენას განსხვავებულ სოციალურ სი-
ტუაციებში, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა ენიჭებათ ამ სიტუა-
ციებისადმი მათი შეგუების პროგნოზირებისათვის, სხვადასხვა სი-
ტუაციაში მათთვის დაკისრებული ამოცანების შესრულებისათვის
და ა. შ. ერთობის ქცევის თეორია ვითარდება აგრეთვე პრაქტი-
კის მოთხოვნათა გამო. აქ საქმე ეხება ბრბოს, ადამიანთა დიდი
მასების ქცევის ზოგადი კანონზომიერების დადგენას, უცარი და

გწვავე კრიზისების პერიოდებში, საზოგადოებრივი კლასების, პროფესიული კატეგორიებისა და სხვათა ქცევის ზოგად კანონზომი-ერებებს. ამ თეორიას დიდი მნიშვნელობა აქვს პოლიტიკის, ეკო-ნომიკისა და სხვა სფეროებში ქცევის წინასწარ ჭრეტისათვის, ესე იგი, წარმოადგენს მნიშვნელოვან იარაღს დიდი კოლექტივე-ბის რაციონალური ხელმძღვანელობისა და მანიპულირებისათვის.

სოციოლოგია და სხვა საზოგადოებრივი მაცნეორებანი

სოციოლოგის განყოფილებათა უკვე ეს ზერელე ჩამოთვლა გვიჩვენებს, რომ მან მჭიდრო კონტაქტები და თანამშრომლობა უნდა დაამყაროს სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან. მაშასადა-მე, სოციოლოგმა აუცილებლად უნდა იცოდეს ზოგადი ფსიქო-ლოგია და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, სოციალური ფსიქოლოგია. უკანასკნელ ათწლეულებში სოციოლოგები, რომ-ლებიც მუშაობდნენ ინდივიდებისა და ერთობების სოციალური ქცევის კალების დარგში, ერთგვარად სარგებლობდნენ ფსიქოანა-ლიზის, აგრეთვე ფსიქიატრიის ზოგიერთი დარგის გამოკვლევე-ბის შედეგებით. სოციოლოგია მჭიდროდ არის დაკავშირებული პოლიტიკონომიასთან, ვინაიდან ამ დარგებს შეხების ბევრი წერ-ტილი აქვთ. დაბოლოს, სოციოლოგისათვის მნიშვნელობა აქვს აგ-რეთვე სამართალსა და სამართალმცოდნეობას. მართალია, სოცი-ოლოგია განვითარდა, როგორც მეცნიერება სპონტანურად წარ-მოშობილი სოციალური პროცესებისა და სპონტანურად განვითა-რებული ძალების შესახებ და ამიტომ სოციოლოგების წრეში ყო-ველთვის შეიმჩნეოდა სამართლისადმი ერთგვარი უგულებელყო-ფითი დამოკიდებულება, მაგრამ თავის მხრივ, სამართალმცოდნე-ნიც, რომლებმაც ირწმუნეს ნორმატიული აქტების მარეგულირე-ბელი ძალა, უგულებელყოფნება სოციოლოგების გამოკვლევებს. ამჟამად ორივე ეს დარგი უახლოვდება ერთმანეთს. სოციოლოგე-ბი და სამართალმცოდნენი იმ დასკვნამდე მივიღნენ, რომ მიმდი-ნარე სოციალური პროცესების სრული აღწერა და ახსნა ორივე თვალსაზრისის გაერთიანებას მოითხოვს. შემდეგ, სოციოლოგია დაინტერესებული უნდა იყოს ეთნოლოგების, ეთნოგრაფების, ის-ტორიკოსებისა და განსაკუთრებით კულტურის ისტორიკოსების გამოკვლევათა შედეგებით.

მაშასადამე, შემთხვევითი არ ყოფილა, რომ სოციოლოგიის შემოქმედნი XIX საუკუნეში თვითონ იყვნენ ფართო ჰუმანიტა-

რული და საზოგადოებრივი განათლების აღამიანები, ისინი სოციალური გამოკვლევების ფართო საზღვრებს არ აგებდნენ წმინდა ფანტაზიაზე. მართალია, მოგვიანებით სოციოლოგები გადაჭრით ემიჯნებოდნენ ასეთ „იმპერიალიზმს“ და ცდილობდნენ ზუსტად განესაზღვრათ თავიანთი გამოკვლევების სფერო, მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმას, რომ იმ დარგებმა, სადაც სხვადასხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებანი ხვდებიან ერთმანეთს და ერთმანეთს ავსებენ – დაკარგეს თავიანთი მნიშვნელობა. პირიქით, როგორც მეცნიერებათა ისტორია ცხადყოფს, და ეს ითქმის არა მარტო საზოგადოებრივ მეცნიერებებზე, სწორედ შეხებისა და გადაკვეთის ამ წერტილებში წარმოიშობა მეტად საინტერესო და ნაყოფიერი თეორიები.

სოციოლოგია იმით განსხვავდება სხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებათაგან, რომ იკვლევს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ კადამიანთა შორის „წარმოშობილი მოვლენების კანონებს, სტრუქტურებს, ესე იგი, ერთობებში აღამიანთა ურთიერთშეგუების კანონებს, ერთობის, როგორც მთლიანობის შემადგენელი ელემენტების ურთიერთშეგუების კანონებს, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში გამოვლენილ სოციალური ძალებს, იგი იკვლევს დიდ და მცირე ერთობებში მოქმედ იმ ობიექტურ ძალებს, რომლებიც წარმოიშობიან სპონტანურად, ინდივიდუებისა და ინსტიტუტების ყოველგვარი მიზანმიმართული და წინასწარგანზრახული მოქმედების გარეშე. სოციოლოგის დაინტერესების მთავარ საგანს წარმოადგენს ადამიანთა ერთობები, მთლიანობანი, ეს ერთობები იქმნება ადამიანთა ურთიერთმოქმედებით, რომელთა მიზანია თავიანთი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, იმისდა მიუხედავად, გაცნობიერებულია ეს ურთიერთმოქმედება თუ იგი გამომდინარეობს სოციალური ჯგუფებისა და ძალების თანაფარდობიდან, მთლიანობიდან, რომელსაც ინდივიდები, ინსტიტუტები, კულტურის ნიმუშები და ტრადიციები ქმნიან.

სოციოლოგის ფილოსოფიური და მათოდოლოგიური ფანაჟებრეაბი

1. სოციოლოგია, ისევე როგორც ყველა სხვა მეცნიერება, იმ ძირითადი წანამძღვრების კომპლექსს ეყარება, რომლებიც მის საკვლევ რეალობას ეხება. ეს, უწინარეს ყოვლისა, არის ონტოლოგიური წანამძღვრები; ესე იგი ის წანამძღვრები, რომლებიც

ცხადყოფენ, თუ ოოგორია სოციოლოგიის მიერ აღწერილ რეალობათა არსება¹. ამ ონტოლოგიური წანამძღვრებიდან გამომდინარეობს გარკვეული ზოგადი მეთოდოლოგიური წესები, მაგალითად, წინათ სოციოლოგიაში თავი იჩინა ფსიქოლოგიურმა მიმდინარეობამ, რომელიც ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებრივი მოვლენებისა და პროცესების არსებას შეადგენს ფსიქოლოგიური ცდა და ურთიერთზემოქმედებაში მყოფი ადამიანების განცდები. აქედან გამომდინარეობდა ზოგადი მეთოდოლოგიური წესი: საზოგადოებრივი პრობლემები უცილებლად უნდა შევისწავლოთ ფსიქოლოგიური მეთოდებით, ხოლო დაკვირვების ძირითადი ერთეული, რომლიდანაც უნდა დაიწყოს ეს შესწავლა, ინდივიდუალური ფსიქიკაა. მეორე მაგალითი: ბიჭევიორიზმის მიმდინარეობის უკიდურეს ფორმას ყველა საზოგადოებრივი მოვლენა და პროცესი ძირითადად დაჰყავდა სტიმულების ურთიერთმოქმედებაზე, იმ სტიმულების კომპლექსთა შესაბამისად, რომლებიც მოქმედებენ ადამიანის ორგანიზმზე, და მათდამი ორგანიზმის რეაქციაზე. ინდივიდთა და ერთობათა ქცევა აქ განიხილებოდა როგორც რეაქცია და სტიმულები, ამასთან საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითად განმსაზღვრელ მექანიზმებად მიჩნეული იყო პირობითი რეფლექსების ფიზიოლოგიური მექანიზმები. მაშასადამე, სოციალური რეალობის ბიჭევიორისტულ თეორიას მოჰყვა იმ მეთოდოლოგიური წესების ფორმულირება, რომლებიც მიგვანიშნებლნენ სწორედ ასე განსაზღვრული რეალობის შესწავლის ყველაზე მისაღებ მეთოდებზე.

ეს ფილოსოფიური თეორიები, რომლებიც სოციალურ რეალობებს ეხება, არ ჩამოუყალიბებიათ სოციოლოგებს, მათ იყენებდნენ და ხშირად იღებდნენ არც თუ საგსებით შეგნებულად, ხოლო ზოგჯერ სრულიად შეუგნებლადაც. ამასთან, დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ კარგად გავითვალისწინოთ, თუ როგორი ონტოლოგიური წანამძღვრებიდან ამოვდივართ, ვინაიდან აქედან გამომდინარეობს ზოგადი მეთოდოლოგიური წესები, რომლებიც კვლევის სხვადასხვა მეთოდს უდევს საფუძვლად. ძნელად გადასაწყვეტი დავის წყარო უმეტესად აღრინდელ სოციოლოგიაში ამ ფილოსოფიური პოზიციების განსხვავება იყო.

მაგალითად, ფრანგი სოციოლოგი ლიურკეიმი, რომელიც თავის გამოკვლეულში ავითარებდა და იყენებდა ეგრეთ წოდებული

¹ სოციოლოგიის ონტოლოგიურ პრობლემებს ფართოდ განიხილავდა ფლორიან ზნანეცი, რომელმაც დაძლია ნატურალიზმი და ცდილობდა დაედგინა ჰუმანიტარული ონტოლოგიური წანამძღვრები.

სოციოლოგიზმის წანამძღვრებს, ესე იგი თვალსაზრისს, რომ სოციალური რეალობა სინაზღვილის თავისებური სახეობაა, რომელიც არ დაიყვანება არც ფსიქიკურ, არც მატერიალურ მოვლენებზე, სოციოლურ მოვლენათა არსებას ხედავდა „კოლექტურ წარმოდგენებში“, რომლებსაც ქმნის სპეციალობა, როგორც მთლიანი. სოციალური ფაქტები – ეს ისეთი ფაქტებია, როგორიცაა ენა, მოდა, რელიგიური დოგმატები, წეს-ჩვეულებანი და ა. შ.; რომლებიც შექმნილია არა ინდივიდუების, არამედ მთელი ჯგუფების ფსიქიკით. ამ დებულებებიდან სოციალური რეალობის ბუნების შესახებ დიურკჰეიმი აკეთებდა დასკვნას, რომ ფსიქოლოგიური მეთოდი ემყარება მხოლოდ ასეთი კოლექტური პროდუქტების კვლევას და ამიტომ უნდა უგულებელყოთ ინდივიდთა ქცევის ყოველგვარი გამოვლინება, მათი გამონათქვამები, განწყობები და შეხედულებანი.

ეს მაგალითები ცხადყოფენ, თუ როგორია ონტოლოგიური წანამძღვრების როლი სოციოლოგიაში და როგორ გამომდინარეობს მათგან ზოგადი მეთოდოლოგიური წესები. ამ უკანასკნელთაგან, თავის მხრივ, გამოიყვანება წანამძღვრები მასალების მოპოვებისა და დამუშავების კონკრეტული ტექნიკისათვის. ცხადია, არსებობს კვლევის, დაკვირვების ჩატარების, მასალის შეგროვების გარკვეული ტექნიკური ხერხები, რომლებიც შეიძლება გამოვიყენოთ მიღებული ონტოლოგიური წანამძღვრების მიუხედავად, მაგრამ ეს წანამძღვრები გადამწყვეტია კვლევის ტექნიკის შერჩევისას და ამაში მდგომარეობს მათი მეცნიერული მნიშვნელობა.

აა ნაშრომი ამოცანები

ეს ნაშრომი არ წარმოაღენს არც სოციოლოგიის სისტემატურ ცნობარს, არც კონკრეტული ან ზოგადი სოციოლოგიის ცალკეული დარგების კვლევისა და მიღწეული ცოდნის შედეგებს. იგი მხოლოდ სოციოლოგიის შესავალია და შეიცავს უმნიშვნელოვანეს ცნებებს, რომელთა დახმარებითაც ხორციელდება კვლევა და ხდება თეორიის კონსტრუირება ცალკეულ დარგებში. ნაშრომი გვაძლენს სოციოლოგიის ძირითად პრობლემებს და უწინარეს ყოვლისა, მის ენას, იმ მიზნით, რომ გააადვილოს სოციოლოგიის შემდგომი შესწავლა და სპეციალური ლიტერატურის კითხვა. იგი ძირითადად გათვალისწინებულია პირველი კურსის სოციოლოგი სტუდენტებისათვის. მას საფუძვლად დაედო „სოცი-

ოლოგიის „შესავალი“, რომელიც რამდენიმე წლის მანძილზე იკითხებოდა ლობის უნივერსიტეტში. მაგრამ იგი შეიძლება სასარგებლო აღმოჩნდეს სხვა მკითხველისათვისაც, ვისაც აინტერესებს სოციოლოგია, სტუდენტებისათვის, რომლებიც სწავლობენ სხვა საზოგადოებრივ მეცნიერებებს (სამართალს, პედაგოგიკას, ისტორიას, ეკონომიკას და სხვა.), მასწავლებლებისათვის, სოციოლოგიის მოყვარულებისათვის, უურნალისტებისათვის, საზოგადოებრივი მუშაკებისათვის. ამიტომ ნაშრომი დაწერილია რაც შეიძლება გასაგები ენით.

პოლონურ ლიტერატურაში დღემდე არ გვაქვს ისეთი დიფერენცირებული ცნობარები, რომლებშიც გაღმოცემული იქნებოდა სოციოლოგიის ცალკეული განყოფილებანი მათი სისტემატური მიმოხილვით. ამას ვხვდებით სხვა ენებზე. ეს ნაშრომი ერთგვარი შესავალია ასეთი ცნობარისა, ამიტომ შეზღუდულია მისი მიზნებიც.

მაგრამ აქ აუცილებელია ზოგიერთი წინასწარი განმარტება. ცნობილია, რომ სოციოლოგიის ენა ჭერ კიდევ არ არის საბოლოოდ სტაბილური. ავტორი იძულებული იყო დაწეუსტებინა, ხოლო ზოგჯერ დაწვრილებით განვითარდა ესა თუ ის ცნება, ცდილობდა მოეხდინა ფართოდ გამოყენებული ტერმინების წინააღმდეგობრივ მნიშვნელობათა სისტემატიზაცია, ზოგჯერ მათთვის მიენიჭებინა ახალი მნიშვნელობანიც. მაგრამ, ვფიქრობ, რომ სხვა ავტორების მიერ შემოტანილ მნიშვნელობათა ხმარებით ეს ნაშრომი ხელს შეუწყობს სოციოლოგიის ენის ჩამოყალიბების პროცესის დაჩქარებას.

II. საზოგადოებრივი ცხოვრების გუნდები საფუძვლები

აღამიანთა საზოგადოებებისა და მათში მიმღინარე მოვლენების და პროცესების შესწავლა იწყება იმ ძირითადი პირობების შესწავლით, რომლებშიც ისინი წარმოშობიან და რომლებიც განსაზღვრავენ მათ „ცხოვრებას“. ჩვენ განვასხვავებთ ბუნებრივ, ეკონომიკურ და კულტურულ პირობებს, რომლებიც ერთობლიობაში ქმნიან აღამიანთა საზოგადოებების წარმოშობის შესაძლებლობას და გავლენას ახდენენ მათში მიმღინარე პროცესების მსვლელობაზე. ამ პრობლემების მიმოხილვას ბუნებრივი პროცესებით დავიწყებთ.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივი პირობების შესწავლის მნიშვნელობა გამომდინარეობს იქიდან, რომ მისი დამახასიათებელი მოვლენები და პროცესები შეინიშნება არა მარტო აღამიანთა შორის, არამედ აგრეთვე მცენარეებსა და ცხოველებშიც. მცენარეთა და ცხოველთა საზოგადოებრივი ცხოვრების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, რომ აღამიანებში მიმღინარე მთელი რიგი მოვლენები და პროცესები ცხოველთა შორისაც გვხვდება. შემდეგ ამ მოვლენების შედარებითი შესწავლა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, თუ რამდენად ახდენენ ზეგავლენას ბუნებრივი პროცესები აღამიანთა საზოგადოებაში მიმღინარე მოვლენებზე. ეს თავის მხრივ საშუალებას გვაძლევს განვსაზღვროთ, თუ რა გავლენას ახდენენ ეკონომიკური პირობები და კულტურა აღამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლელობაზე.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ცხება

ცნებას ~ „საზოგადოებრივ ცხოვრებას“ ჩვენ ვიყენებთ მოვლენათა იმ კომპლექსის აღსანიშნავად, რომლებიც გარკვეულად შეზღუდულ სივრცეში მყოფი ინდივიდებისა და ერთობების ურთიერთობებით წარმოიქმნება. ამ ცნების მოცულობა შეიძლება გავაფართოოთ და მისი მეშვეობით გამოვხატოთ სასიცოცხლო პროცესების ურთიერთობითი ცირკების მოვლენათა კომპლექსი, რომლებსაც საფუძვლად უდევს ის ფაქტი, რომ გარკვეული არსე-

ბანი ერთად იმყოფებიან გარკვეულ სივრცეში და იქ არსებული რესურსებით იკმაყოფილებენ თავიანთ მოთხოვნილებებს.

✓ ამ განსაზღვრების შესაბამისად „საზოგადოებრივი ცხოვრების“ ცნების მოცულობა საკმაოდ ფართოა. ჩვი მოიცავს როგორც სხვათა მოქმედებებსა და მისწრაფებებზე შეგნებული ზემოქმედებისა და შეგნებული მოდიფიცირების ყველა მოვლენას, ასევე სხვების სასიცოცხლო პროცესებზე უშუალო ზემოქმედების მოვლენებს, რომლებიც ჩნდება სპონტანურად განვითარებულ ობიექტურ პროცესებსა და ურთიერთობათა სისტემებში ერთობლივი მონაწილეობის შედეგად. ჩვი მოიცავს აგრეთვე იმ მოვლენებს, რომლებიც შესაძლებელია იქ, სადაც მცენარეები ერთად ხარობენ მეტნაკლებად ფართო სივრცეებზე, აგრეთვე ცხოველთა ჭოგებში მიმღინარე მოვლენებს. მაშასადამე, „საზოგადოებრივი ცხოვრება“ დამახასიათებელია არამარტო აღამიანთა სამყაროსათვის! მის რა გამოვლინებებს ვხვდებით მცენარეებსა და ცხოველებში? ✓

მცენარეთა გაერთიანებანი ისეთი ორგანიზმების ერთობლიობაა, რომლებიც დაკავშირებული არიან ურთიერთზემოქმედებით ერთმანეთის სასიცოცხლო პროცესებზე და ზემოქმედებით მათ საერთო გარემოზე. ✓

ეს ზემოქმედება გამომდინარეობს ვრცელი სიახლოვის ფაქტიდან, ეს ფაქტიდან, რომ მცენარეები, რომლებიც ერთიმეორის გვერდით იზრდებიან, ერთმანეთისათვის თავიანთი გარემოს ნაწილი ხდებიან, რომ ისინი სარგებლობენ ნიადაგის, სინოტივის, ჰაერისა და სინათლის ერთი და იგივე რესურსებით. აქედან ჩნდება კონკურენციის ურთიერთობა მცენარეთა ან სახეობათა შორის, დამოკიდებულების ურთიერთობა, როცა ერთი მცენარეების ან სახეობათა წარმოშობა წარმოადგენს სხვათა წარმოშობის აუცილებელ პირობას, ანდა პარაზიტიზმის წარმოშობის პირობას, როცა ერთი მცენარეები ვითარდებიან სხვათა ხარჯზე, რომლებზეც ისინი პარაზიტობენ. მრჩიგად, მცენარეულ გაერთიანებებში იქმნება ურთიერთობათა რთული სისტემა, რომელიც დამოკიდებულია მცენარეთა სახეობრივ თვისებებზე (ზრდა, განვითარების ციკლი და ა. შ.), ურთიერთობა გარემოსთან და მასში გაბატონებულ პირობებთან. იმ გარემოს პირობები, რომლებიც განსაზღვრავენ მცენარეთა სასიცოცხლო პროცესებს, შეიძლება დაიყოს სამ ჯგუფად: ა) კლიმატური პირობები (ატმოსფეროს შემადგენლობა, ქარები, ნალექები, ტემპერატურა, განათება) – ისინი ქმნიან დამა-

¹ ტერმინი „საზოგადოებრივი ცხოვრება“ ჩვენს სოციოლოგიურ ლიტერატურაში იხმარება მხოლოდ აღამიანთა გაერთიანებების აღსანიშნავად (რეაქტორის შენიშვნა).

ხასიათებელ მიკროკლიმატს, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ცალკეულ გაერთიანებათა ზრდა-განვითარებაზე; ბ) გეო-ფიზიკური პირობები (ნიაღავის, ქვენიადაგის სტრუქტურა, რელი-ეფი, წყლის ბალანსი და ა. შ.) და გ) ბიოტიკური პირობები, რომლებსაც მიეკუთვნება ორგანიზმთა ურთიერთობების შე-დეგები. ბიოტიკური პირობები მოიცავენ არა მარტო მცენარეთა, არამედ აგრეთვე ბაქტერიების, მწერების და ცხოველთა სხვადას-ხვა სახეობის ზემოქმედების შედეგებსაც. მცენარეთა გაერთიანე-ბებში მიმდინარეობს ცვლილებების სხვადასხვა პროცესი, რომ-ლებსაც ეკოლოგია შეისწავლის.

✓ დასკვნის სახით აღვნიშნავთ შემდეგს: მცენარეთა გაერთიანე-ბანი წარმოიშობიან ეკოლუციის, გავრცელებისა და გარემოსთან მცენარეთა შეგუების ბუნებრივ პროცესში; ისინი დაკავშირებული არიან ეკოლოგიურ ვითარებებთან, მათში არ არის ისეთი კავში-რები, რომლებიც გამომდინარეობენ შეგნებული ან განზრაბული ურთიერთობებილან. მცენარეები ამ გაერთიანებებში ზემოქმედებენ ერთმანეთზე თავიანთი მიმართებებით ენერგიის წყაროებისადმი გა-რემოში: ისინი შეიძლება გახმენ წყლისა და სინათლის უკმარისო-ბის გამო, შეუძლიათ კონკურენცია გაუწიონ, შეუძლიათ დაეხმა-რონ ერთმანეთს სიმბიოზის პირობებში, შეუძლიათ პარაზიტობდ-ნენ სხვებზე. მათში მიმდინარეობს გამრავლების, ზრდის ჩაეცილების პროცესები, იქმნება წონასწორობა მათი განვითარების ტენ-დენციებსა და გარემოს პოტენციალურ შესაძლებლობათა შორის. მცენარეთა გაერთიანებების შესწავლას მოჰყვა ადამიანთა საზო-გადოებრივი ცხოვრების კვლევის სპეციალური დარგის, სახელ-დობრ, სოციალური ეკოლოგიის შექმნა; იგი ეფუძნება მცენარე-თა ეკოლოგიის შესაბამისი მოდიფიცირებული ცნებების გადატა-ნას და გამოყენებას ბუნებრივ და სოციალურ გარემოზე ადამიან-თა საზოგადოებების დამოკიდებულების შესწავლის მიმართ.

ცხოველთა გაერთიანება

ცხოველთა გაერთიანებების კვლევა კიდევ უფრო საინტერე-სოა სოციოლოგიისათვის, ვინაიდან ცხოველებში შეიმჩნევა მდგრა-დი კავშირები. ისინი ემყარებიან მისწრაფებებს, რომლებიც ადა-მიანებსაც ახასიათებთ. ამ კავშირებს ცხოველთა არსებებს შორის არ განსაზღვრავს რაიმე ეკონომიკური ან კულტურული ფაქტო-რები, რის გამოც მათი მაგალითით შეიძლება დავადგინოთ, თუ რა გავლენას ახდენს ფიზიოლოგიური ან, უფრო ფართოდ, ბიო-

ლოგიური ფაქტორები საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. ამიტომ ცხოვრელთა საზოგადოებრივი ცხოვრება ღიღი ხანია რაც სოციოლოგების ცხოველ ინტერესს იწვევს.

ცხოვრელთა სამყაროში არსებობს სხვადასხვანაირი გაერთიანებანი. გაერთიანებებს აქ ჩვენ უწოდებთ მხოლოდ ისეთებს, რომელებშიც ადგილი აქვს ურთიერთომოქმედებას ცოცხალ არსებათა ქცევაში. მძღვანელი მშერების გუნდი, ზაფხულის ღამეს პარკში ანთებული ლამფის გარშემო რომ ტრიიალებს, ჭერ კიდევ არ არის რაიმე გაერთიანება, ვინაიდან ეს მხოლოდ არსებათა გროვაა, რომელიც ლამფამ მიიჩიდა დაუძლეველი ტრიიალებით, რაც თითოეულ არსებაში ინდივიდუალურად მოქმედებს. ცხოველთა საზოგადოებების განხილვისას ჩვენ ვიყენებთ გაერთიანებათა სხვა განსაზღვრებას, ვიდრე მცენარეთა გროვის განხილვისას. ლამფის გარშემო თავმოყრილ მშერთა გროვში არ არსებობს ურთიერთომოქმედება, და ერთად ყოფნა არ წარმოადგენს რაიმე მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას. სხვა არსებებთან კონტაქტის მოთხოვნილებამ კი არა, არამედ მხოლოდ სინათლისადმი სწრაფვამ გააერთიანა ეს გუნდი. ცხოველთა გაერთიანებაზე ვლაპარაკობთ მხოლოდ იქ, სადაც გაერთიანება მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შედეგია და სადაც ერთობლივი ცხოვრება სახეობის „ნერვული წონასწორობის“ პირობა ხდება.

ცხოველთა გაერთიანება შეიძლება გარკვეული წესით განვალაგოთ. გამოვყოფთ, უწინარეს ყოვლისა, პრა კოორდინირებულ ბაერთიანებებს, რომლებშიც ერთმანეთის შემცვლელ არსებათა გარკვეული რაოდენობა, ივება რა ახალმოსულებით, მჭიდროდ არის დაკავშირებული გარკვეულ აღგილთან. ასეთი გაერთიანებები გვხვდება მშერებში: მაგალითად, ტარაკნები დროებით ქმნიან ასეთ გაერთიანებებს, თუმცა თითოეულ მათგანს შეუძლია იცხოვროს აგრეთვე იზოლირებულადაც. ჭიამაიებიც გროვდებიან წელიწადის გარკვეულ დროს და ქმნიან ასეთ გაერთიანებებს.

მარტივი კოორდინირებული ბაერთიანებანი იმით განსხვავდებიან წინა გაერთიანებებისაგან, რომ მათში გაერთიანებული არსებანი კოორდინირებულ ფუნქციებს ასრულებენ. მაგალითად, შევეხოთ მუხლუხოების ერთობლივ მოგზაურობას, ისინი ცოცხალ ხალიჩასავით მოძრაობენ ერთი მიმართულებით, თუმცა მათ შორის არ არის „წინამძღოლი“; ან კალიებისა და სხვა მიგრაციით მოქმედი მშერების ღრუბლები. ასეთ გაერთიანებაში ყველა არსება ერთსა და იგივე ფუნქციებს ასრულებს.

დაბალი ტიპის ბაერთიანებებს ახასიათებს ის, რომ ერთობლიობაში მყოფნი საერთო ამოცანას ასრულებენ. ზოგიერთი მუხლუხი, მაგალითად, აკეთებს საერთო ბადეს, ობობები ქსოვენ

საერთო აბლაბუდებს. მაღალი ტიპის გაერთიანებას ქმნიან თერმიტები, კრაჩანები, ფუტკრები და ჭიანჭველები. მათი კონსტრუქციები ძალიან რთულია, არსებებს ცალკე ცხოვრება არ შეუძლიათ, ეს არის მყარი გაერთიანებანი, რომლებიც ასრულებენ რთულ, კარგად კოორდინირებულ ფუნქციებს. ამ არსებათა ურთიერთდამოკიდებულება ძალიან მაღალ დონეზეა.

ხერხემლიანებში ვხვდებით წარმავალი ხასიათის უფრო ელემენტარულ გაერთიანებებსაც და მყარ, შეკავშირებულ გაერთიანებებსაც, რომლებშიც არსებათა შორის მეტოქეობა მინიმუმამდეა დაყვანილი და რომლებიც კოორდინირებულად იცვლიან აღგილ-სამყოფელს და ავლენენ შრომის დანაწილების უნარს. მათ არ ახასიათებთ მორფოლოგიური განსხვავებანი, რომლებსაც დაემყარებოდა გაერთიანებაში შესრულებული განსხვავებული ფუნქციები, როგორც ეს ნიშანდობლივია მწერებისათვის, მაგრამ უკვე არსებობს იერარქიის ჩანასახები და არიან წინამძლოლები. ხერხემლიანთა გაერთიანებანი შეიძლება დავყოთ შემდეგნაირად: დამოუკიდებლად მცხოვრები, მონოგრამურ ხერხემლიანთა ოჯახური გაერთიანებანი. აქ გვხვდებიან სხვადასხვა სახის ოჯახები, რომლებიც არსებობენ დროებით და მუდმივად, ისინი ზოგჯერ ერთიანდებიან თავისუფალ ჭვეულებად, მაგალითად მგლების ხროვა. მონოგრამურ ხერხემლიანთა გაერთიანება, რომლებიც ეჯებიან ჯობურ ცხოვრებას, შეადგენენ მონოგრამური ოჯახების მყარი გაერთიანების უფრო მუდმივ სახეობას. ესენი არიან ფრინველები, რომლებიც ქმნიან დროებით მჭიდრო და შეკრულ გუნდს და არ იკარებენ ამ სახეობის სხვა არსებებს გარკვეულ ტერიტორიაზე. პოლიგამურ ხერხემლიანთა გაერთიანებანი გვხვდებიან შედარებით ხშირად ჭუქუმწოვრებში. მაგალითად, შვლები, ველური ცხენები და სხვა ცხოველები ქმნიან ასეთ ჭოვებს. ამ სახის უმაღლესი ტიპია მაიმუნთა გაერთიანება.

ხერხემლიანთა გაერთიანება უფრო ნაკლებად არის შესწავლილი, ვიდრე მწერების გაერთიანება, ვინაიდან ბუნებრივ მდგრადირებაში მათზე დაკვირვება გაცილებით უფრო ძნელია. ყოველ შემთხვევაში, მათ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აუცილებელია განვასხაოთ გაერთიანებაში ცხოვრების შედეგები, ცალკეულ ცხოველთა შორის კავშირების შედეგებისაგან. მაგალითად, ზოგიერთი ცხოველი გაერთიანებაში გაცილებით აღვილად ეგზება გარემოს ცვლილებებს, მათი ფიზიოლოგიური პროცესები გაერთიანებაში მიმდინარეობს სხვანაირად, ვიდრე იზოლაციის მდგომარეობაში და ა. შ. ამ შედეგებისაგან აუცილებლად უნდა განვასხაოთ მოვლენები, რომლებიც წარმოიშობა ოჯახური კავშირების, სექსუ-

ალური ურთიერთობის, მემკვიდრეობაზე ზრუნვის, ოჯახში დე-
ლალ-მამალის ურთიერთობის შედეგად.

ცხოველთა სოციოლოგიის შესწავლა უმთავრესად მიმდინა-
რებს მწერების საზოგადოებრივი ბიოლოგიის და ხერხემლიანთა
საზოგადოებრივი ფსიქოლოგიის შემცნების გზით, თუმცა ეს გა-
მიჯვნა ბიოლოგიასა და ფსიქოლოგიას შორის თვითნებურია, და
ზოგიერთი მკვლევარი მწერების ფსიქოლოგიაზეც ლაპარაკობს.
ყოველ შემთხვევაში როგორც მწერების, ისე ხერხემლიანთა გა-
ერთიანებებში ადგილი აქვს დიფერენციაციისა და ფუნქციების გა-
დანაწილების იერარქიის, კასტურობის მოვლენებს, ცალკეულ არ-
სებათა ქცევის საზოგადოებრივი რეგულირების ფაქტებს, სხვა-
დასხვანაირ კვებას, იმის მიხედვით, თუ როგორ კასტას ეკუთვნი-
ან, როგორია შრომის დანაწილება, „მონობა“. ხერხემლიანთა გა-
ერთიანებებში გვხვდება ისეთი მოვლენები, როგორიცაა გარკვეუ-
ლი ტერიტორიის დაპყრობა და მისი დაცვა სხვა ჯოგების შემოჭ-
რისაგან, თავისებური ერთობლივი ცხოვრების ორგანიზაცია, რაც
დამოკიდებულია ტერიტორიაზე, საკუთარი ტერიტორიის „მოწყო-
ბა“ და მისი „აღნიშვნა“, საზოგადოებრივი იერარქია და ძალაუფ-
ლება, ზრუნვა და აღზრდა, „მეუღლეთა ერთგულება“ და ა. შ.

ცხოველთა სოციოლოგია ანუ ცხოველთა საზოგადოებრივი
ცხოვრების შესწავლა ზოლოგიის სპეციალური განყოფილებაა.
მაგრამ მის დასკვნებს გარკვეული მნიშვნელობა აქვს აღამიანთა
საზოგადოებრივი ცხოვრების შესწავლისათვის. უწინარეს ყოვლი-
სა ჩვენ ვხედავთ, რომ აღამიანთა ერთობლივ ცხოვრებაში მიმდი-
ნარე ბევრი მოვლენა შეიმჩნევა აგრეთვე ცხოველთა ერთობლივ
ცხოვრებაშიც. მათ საფუძვლები აქვთ ორგანიზმის კონსტიტუცია-
ში, ფიზიოლოგიურ პროცესებში, იმპულსებსა და ბიოლოგიურ
მოთხოვნილებებშიც. ამიტომ ცხოველთა საზოგადოებრივი ცხოვ-
რების კვლევის შედეგებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება აგრეთვე
აღამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივი საფუძვლების
შესწავლისას. რა თქმა უნდა, ბუნებრივი პირობები აღამიანთა
ერთობლივი ცხოვრების ერთადერთი დეტერმინანტები როდია,
მაგრამ მათი შესწავლა უცილებელი და მნიშვნელოვანია.

აღამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიური საფუძვლები

საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიურ საფუძვლებს მივა-
კუთვნებთ აღამიანის ორგანიზმის თავისებურებებს, მასში მიმდი-

ნარე ფიზიოლოგიურ პროცესებს, თვისებების მემკვიდრეობით გადაცემის მექანიზმს, იმპულსებს, მიღრეკილებებსა და მოთხოვნილებებს, რომლებიც წარმოიშობიან ორგანიზმის და ფიზიოლოგიური პროცესების თავისებურებებიდან. ადამიანმა რომ იცხოვოს, უნდა დაიკმაყოფილოს ორგანიზმის მემკვიდრეობითი კონსტიტუციიდან გამომდინარე მოთხოვნილებანი, შიმშილის, წყურვილის გრძნობები, სქესობრივი ინსტინქტები და ა. შ. ამიტომ ჩნდება კითხვა: ორგანიზმის რომელი თავისებურებანი, მისი რომელი სასიცოცხლო პროცესები და მოთხოვნილებანი ახდენენ გავლენას საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე?

აღვნიშნავთ ადამიანის ორგანიზმის შემდეგ მემკვიდრეობით თავისებურებებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე:

- ა) გამართული სიარული როგორც ანატომიური თავისებურება, რომელიც ადამიანს საშუალებას აძლევს უკეთ მიმოავლოს თვალი გარემოს, გაითავისუფლოს წინა კილურები გადაადგილების დროს, უკეთ გამოიყენოს ისინი შრომის დროს, რაც არ შეუძლიათ ოთხფეხა ცხოველებს;
- ბ) ძლიერი ხელები მოძრავი თითებით და საპირისპირო ცერა თითით, რაც იძლევა რთული და დახვეწილი ფუნქციების შესრულების საშუალებას;
- გ) მზერა წინ და არა განზე, რაც საშუალებას იძლევა ადამიანმა იყუროს სამ განზომილებაში და უკეთ ახდენდეს ორიენტირებას სივრცეში;
- დ) დიდი ტევინი და რთული ნერვული სისტემა, რაც საშუალებას იძლევა დიდად განავითაროს ფსიქიკური ცხოვრება და ინტელექტი;
- ე) ხმის იოგების რთული მექანიზმი, ხორხისა და ბაგების აგებულება, რაც ხელს უწყობს მეტყველების განვითარებას, ესე იგი დიფერენცირებული ბგერების გარკვეული რაოდენობის წარმოთქმას;
- ვ) ბავშვთა დიდხანს დამოკიდებულება მშობლებზე, მაშასადამე, მოზრდილთა მხრივ ბავშვებზე ზრუნვის ხანგრძლივი პერიოდი, ზრდისა და ბიოლოგიური მომწიფების ნელი ტემპი და ამიტომ სწავლებისა და სოციალიზაციის ხანგრძლივი პერიოდი;
- ზ) თანდაყოლილი იმპულსებისა და მოთხოვნილებების პლასტიკურობა, ინსტინქტების მყარი მექანიზმების უქონლობა, რომლებიც აქვთ სხვა სახეობებს, იმის შესაძლებლობა, რომ მოთხოვნილებანი შეუგურნ მათი დაკმაყოფილების საშუალებებს – ყოველივე ეს ხელს უწყობს ქცევის რთული ნიმუშების განვითარებას და განსხვავებულ გარემო პირობებთან მათ შეგუებას;
- თ) სექსუალური ლტოლვის სიმყარე, რაც გავლენას ახდენს ოჯახის ფორმებსა და მთელ რიგ სხვა სოციალურ მოვლენებზე.

ორგანიზმის ზემოაღნიშნული (და ბევრი სხვა) თავისებურება-

ნი შეადგენენ ადამიანის მოქმედების ძირეულ ბიოლოგიურ, მისი ნაყოფიერი შრომისა და კულტურული შემოქმედების საფუძვლებს, ხოლო მათი „ნორმალური“ ფუნქციონირება შესაძლებელს ხდის შრომასაც და შემოქმედებასაც. მაგრამ არსებობს ზოგიერთი მყარი განსხვავება ორგანიზმების თავისებურებებში, რომლებიც წარმოადგენენ რასებად სახეობის დაყოფის საფუძველს. გარკვეული პერიოდის მანძილზე სოციოლოგიაში გამოდიოდნენ სხვადასხვა ან-თროპოლოგიური სკოლები, რომლებსაც ეს რასობრივი განსხვავებანი მიაჩნდათ საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებისა და პროცესების ამხსნელ ძირითად ფაქტორად. ამ მიმართულების ძირითადი თეზისის მიხედვით, ადამიანები არა მარტო განსხვავებული არიან აგებულებით, კანის ფერით და ა. შ., არამედ სხეულის ეს განსხვავება განაპირობებს მდგრად განსხვავებებს ფსიქიკურ თავისებურებებში, ინტელექტისა და უნარებში, ისინი კი თავის შერივ განსაზღვრავენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ამ თეორიის თანახმად, ბიოლოგიური თავისებურებანი, მშასადამე, ძირითადი ფაქტორია და იგი განსაზღვრავს ცალკეული რასების ეკონომიკურ პროცესებსაც და კულტურულ შემოქმედებასაც; მაშასადამე, რასობრივი თეორია ბიოლოგიური თავისებურებებისა და ფაქტორების პრიმატს საზოგადოებრივი პროცესების ძირითად დეტერმინანტად აცხადებდა.

ეს რასობრივი თეორია უარყოფილია ემპირიული გამოკვლევებით, რომლებმაც ცხადყვეს, რომ რასობრივი თავისებურებანი უშუალოდ არ ახდენენ გავლენას ფსიქიკურ თავისებურებებზე, რომ ერთნაირ კულტურულ პირობებში აღზრდილ სხვადასხვა რასის ადამიანებს უვითარდებათ ერთნაირი შეხედულებანი, მისწრაფებანი, აზროვნებისა და მოქმედების წესი. ლაპვარი ჩაეცა რასების უთანასწორობის თეორიას, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ზოგიერთი რასა განსაკუთრებით ნიჭიერია, ხოლო სხვები მოკლებულია გარკვეულ უნარებს.

ორგანიზმის თავისებურებანი შთამომავლობას გადაეცემა ბიოლოგიური მემკვიდრეობით მემკვიდრეობითობის კანონების შესაბამისად. დიდხანს მიმღინარეობდა დავა იმის შესახებ, მემკვიდრეობით გადაეცემა თუ არა გონებრივი თავისებურებანი (უნარები, ინტელექტის დონე და ა. შ.) მსგავსად იმ კანონებისა, რომლებითაც გადაეცემა ფიზიკური მონაცემები. დავობდნენ იმაზე, შეიძლება თუ არა შეიცვალოს მემკვიდრეობით მიღებული თავისებურებანი გარემოს, აღზრდის ზეგავლენით, თუ ისინი შეადგენენ ადამიანის მოქმედების შესაძლებლობათა უცვლელ მაჩვენებლებს.

ამ პოლემიკას მნიშვნელოვანი თეორიული და პრაქტიკული შედეგები მოჰყვა, ამიტომ დავა მემკვიდრეობითობის მაღალი მინირებელი გავლენის მომხრეებსა და გარემოს გავლენის მომხრეებს შორის ძალიან დიდხანს გრძელდებოდა. საკითხი მნიშვნელოვნად გაირკვა მონაზიგოტური ტუპების კვლევის შედეგად. ეს ტუპები იზრდებოდნენ სხვადასხვა გარემოში. ოღონიშვილი მათ შემონაბეჭდით იდენტური მემკვიდრეობითი მონაცემები, მაგრამ სხვადასხვა გარემოში აღზრდის გავლენით განუვითარდათ განსხვავებული თვისებები, მათ შემონაბეჭდით სხვადასხვა „ფსიქოლოგიური პროფილი“. მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ მემკვიდრეობითი (თანდაყოლილი) ნიჭი არ აჩვებობს, რომ თითქოს აღზრდის გავლენას შეუძლია თვითნებურად ჩამოაყალიბოს აღსაჩრდელი. თანდაყოლილი ნიჭი (მაგალითად, მუსიკალური, მათემატიკური და ა. შ.) დიდ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. ნერვული სისტემის თანამედროვე ბიოქიმიური გამოკვლევები ახალ ნათელს ჰქონენ იმ ფაქტს, რომ ინდივიდების ქცევა მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია ორგანიზმში მიმღინარე ფიზიოლოგიურ პროცესებზე. ქიმიური საშუალებებით ინტელექტუალური აქტივობისა და ემოციური ცხოვრების რეაცულიერებას, რომელიც ამ გამოკვლევებს ემყარება, სულ უფრო მნიშვნელოვანი შედეგები ექნება საზოგადოებრივ ცხოვრებაში.

საზოგადოშრომი ცხოვრების გაოგრძელები პირობები

იმ ფაქტორების მეორე კომპლექსი, რომლებიც შეადგენენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივ საფუძვლებს, — ეს არის გეოგრაფიული, ანუ, უფრო ფართოდ, გეოფიზიკური პირობები.

აღამიანი ზოოლოგიური სახეობაა. იგი ცხოვრობს დედამიწის ზედაპირზე, და ამიტომ ადგილმდებარეობის რელიეფი, კლიმატი, მცენარეული და ცხოველთა სამყარო, ნიადაგების ტიპები, წყალდიდობები, მდინარეები, მინერალური სიმღიდრენი და ა. შ. მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ მის ცხოვრებაზე, მის მოთხოვნილებათა ჩამოყალიბებასა და დაკმაყოფილებაზე. რომ იცოცხლოს, აღამიანმა უნდა დაკმაყოფილოს ძირითადი ბიოლოგიური მოთხოვნილებანი: იგი უნდა იკვებებოდეს, გაურბოდეს გარემოს დამლუპველ ზემოქმედებას (სიცივეს, სინესტეს, დასხივებას) ტანსაცმლისა და საცხოვრებელი ბინის დახმარებით, თავს უნდა იცავდეს მტრების, მხეცების ან სხვა აღამიანების თავდასხმისაგან, უნდა

გამრავლდეს და აღზარდოს შთამომავლობა და ა. შ. მოთხოვნილებათა დაკაყოფილების საშუალებებს იგი ქმნის იქიდან, რასაც პოულობს თავის გეოგრაფიულ გარემოში, მის ირგვლივ არსებული ნედლეულისა და საგნებისაგან. პირველყოფილი ადამიანი განსაკუთრებით დიდად არის დამოკიდებული მოთხოვნილებათა დაკაყოფილების იმ საშუალებების მარაგზე, რომლებიც უახლეს გარემოში არსებობს: მისი საკვები, ტანსაცმელი, საცხოვრებელი, მისი იარაღი და შრომის საშუალებები შექმნილია უშუალო გარემოს საგნებიდან. სრულიად ცხადია, რომ უდაბნოს ბინადარი ადამიანი სხვანაირად აწყობს თავის ცხოვრებას, ესე იგი იკვებება, იცმებს, საცხოვრებელს აშენებს, შრომობს და ერთობლივ ცხოვრებას ეწევა სხვანაირად, ვიდრე სტეპების, სუბტროპიკული ტყეებისა ან შორეული ჩრდილოეთის ბინადარი ადამიანი. ამრიგად, უშუალო გარემოცვა ზემოქმედებს კუნომიკის განვითარებაზე, იმაზე, თუ რას მისდევენ აქ მცხოვრები ადამიანები: ნაღირობას, მეცხოველეობას თუ მიწათმოქმედებას, პოულობენ თუ არა მრეწველობის განვითარებისათვის აუცილებელ ნედლეულს, არსებობს თუ არა ბუნებრივი სამიმოსვლო გზები და ა. შ. კლიმატი გავლენას ახდენს ადამიანის აქტივობაზე: მეტად ცხელი ჰავა აღუნებს ენერგიას; მეტად ცივ ჰავაში აღამიანი იძულებულია ენერგიის ნაწილი მოახმაროს იმას, რომ შექმნას არსებობისათვის აუცილებელი პირობები; ზომიერი ჰავა ყველაზე მეტად უწყობს ხელს აქტივობას. ჩვენ ვიცით, აგრეთვე, რომ ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა ატმოსფერული წნევა, ჰავერის ტენიანობა, ქარები, ინსოლაცია, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ჭანმრთელობის მდგომარეობაზე. გეოგრაფიული პირობები გავლენას ახდენენ მოსახლეობის განლაგებაზე დედამიწის ზედაპირზე (საკმარისია შევადაროთ მოსახლეობის სიმჭიდროვის მონაცემები ატმოსფერული ნალექების რაოდენობის მაჩვენებელ მონაცემებს), შობაღობაზე, ჭანმრთელობის მდგომარეობაზე, ზოგიერთი დაავადების გავრცელებაზე, პარაზიტების გაჩენაზე და ა. შ.; რაც თავის მხრივ მოქმედებს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებსა და პროცესებზე, დაბოლოს, აუცილებელია ალინიშნოს, რომ გეოგრაფიული მონაცემები შეიძლება იყოს აგრეთვე თავდაცვითი ფაქტორი, ვინადან ზღვა, მთები ან მიუდგომელი უდაბნოები, რომლებიც გარს არტყია ადამიანებს, გავლენას ახდენენ სახელმწიფოების წარმოშობასა და მათში არსებულ მმართველობის სისტემებზე. მაგალითად, შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ დემოკრატიული სისტემები განვითარდნენ იმ ქვეყნებში, რომლებსაც აქვთ დამცავი ბუნებრივი

საზღვრები (შვეიცარია, ისლანდია), რომ ქვეყნებში, რომლებსაც
აქვთ ლია საზღვრები და განიცდიან თავდასხმებს, ადრეულ ეტა-
პებზე შეიქმნა ძლიერი აბსოლუტური ხელისუფლება.

ყველა ეს ზემოაღნიშნული დებულება უეჭველად მართებუ-
ლია. დისკუსიები მხოლოდ იმ შემთხვევაში წარმოიშობა, თუ სა-
კითხს დავსვამთ იმის შესახებ, რამდენად შორს ვრცელდება გე-
ოგრაფიული გარემოს ეს განმსაზღვრელი გავლენა და შეიძლება
თუ არა ვილაპარაკოთ „გეოგრაფიულ დეტერმინიზმზე“, ესე იგი
იმაზე, არსებობს თუ არა ცალსახა და ერთი მიმართულებით და-
მოკიდებულება გეოგრაფიულ გარემოსა და ადამიანთა ფსიქიკურ
თავისებურებებს, მათს სოციალურ ერთობლივ ცხოვრებასა და
კულტურულ შემოქმედებას შორის. გეოგრაფიული დეტერმინიზმი
თავის უკიდურეს გამოხატულებაში ემყარება იმას, რომ „ადამია-
ნის ფსიქიკას აქვს მხოლოდ იმის უნარი, რომ ზუსტად გადაიღოს
ფიზიკური გარემოდან მიღებულ გაღიზიანებათა ასლები და ზუს-
ტად მოახდინოს მათი რეგისტრირება. ადამიანი ისეა მოწყობი-
ლი, რომ ყოველთვის ცხოვრობდა სრულ ინდივიდუალურ სოცი-
ალურ იზოლაციაში“. მხოლოდ ამ შემთხვევაში განსაზღვრავდა
მთლიანად გარემოს გავლენა ადამიანის ფსიქიკურ, სოციალურ და
კულტურულ ცხოვრებას. მაგრამ ეს ასე როდია. ადამიანს აქვს
შემოქმედებითი უნარები, რაც მას საშუალებას აძლევს თავისი
მოთხოვნილებების შესაბამისად გარდაქმნას გარემო, რომელშიც
იგი ცხოვრობს, და შექმნას საკუთარი გარემო, რომელიც დამო-
უკიდებელია ბუნებრივი პირობებისაგან. იგი აგრეთვე კონტაქტ-
შია სხვადასხვა პირობებში განვითარებულ ჭგუფებთან და კულ-
ტურებთან, და ამიტომ გაცვლა-გამოცვლის გზით თავის ცხოვრე-
ბაში შემოაქვს იმ კულტურის ელემენტები, რომლებიც არ არიან
დამოკიდებული მის უშუალო გარემოზე. მეცნიერებისა და ტექ-
ნიკის განვითარება ამაღლებს ინდივიდებისა და ჭგუფების დამო-
უკიდებლობის დონეს უშუალო გეოგრაფიული პირობებისაგან,. ეს
დამოკიდებულება, რომელიც აშკარად ჩანს პირველყოფილი საზო-
გადოების პერიოდში, მნიშვნელოვან მოდიფიკაციას განიცდის გან-
ვითარებული ტექნიკური ცივილიზაციის საფეხურზე.

მაგრამ ეს როდი ნიშნავს, თითქოს გეოგრაფიულ პირობებს
არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს. არაპირდაპირ ისინი ყო-
ველთვის ახდენენ გავლენას: აიჭულებენ ადამიანს გადალახოს არ-
სებული სიძნელეები ან უაღვილებენ შრომასა და სამეურნეო გან-
ვითარებას. მნიშვნელობა აქვს იმასაც, გააჩნია თუ არა ამა თუ
იმ ხალხს ნაყოფიერი მიწები, ბუნებრივი გზები, მინერალური სიმ-

ლიდრენი, ნედლეულის მარაგი და ა. შ. ცხოვრობს ის რბილ, ხელსაყრელ კლიმატურ პირობებში თუ მეტაც კლიმატურ პირობებში, რაც დიდ ძალისხმევას მოითხოვს ნორმალური არსებობის უზრუნველსაყოფად. იდამიანი შეიძლება ნაკლებად დამოკიდებული გახდეს ბუნებრივ გარემოზე, მაგრამ დამოკიდებულების შესუსტების თვით ეს პროცესი, ამისათვის დახარჯული საშუალებანი და ენერგია გავლენას ახდენენ მის საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. და მაინც უსაფუძვლოა, გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მტკიცება. გეოგრაფიული გარემო ქმნის საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივ საფუძვლებს ან ერთ-ერთ საფუძველს, მაგრამ იგი ცალსახად არ განსაზღვრავს მის მსვლელობას.

საჭოგადო ჰარმიზნი ცხოვრების დაზოგრაფიული საფეხვლები

როდესაც საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიურ საფუძვებზე ვლაპარაკობდით, მხედველობაში გვქონდა ინდივიდების ორგანიზმი მიმდინარე ბიოლოგიური პროცესები და მათ მიერ განსაზღვრული ფსიქიური და ამის შედეგად აგრეთვე სოციალური პროცესები. ახლა კი ყურადღება მივაჭიროთ იმ პროცესების მნიშვნელობას, რომლებიც მოიცავენ მთელ მოსახლეობას, ინდივიდთა მასებს. ისეთი მოვლენები, როგორიცაა შობაღობა, ბუნებრივი მატება, მოსახლეობის მზარდი სიმჭიდროვე, გარკვეული ასაკის ადამიანთა პროცენტი მოსახლეობის შემაღენლობაში (მაგალითად, ბავშვების, ახლვაზრდების ან მოხუცების პროცენტი) – ყოველივე ეს გავლენას ახდენს ეკონომიკურ და სოციალურ პროცესებსა და მოვლენებზე, წარმოებაზე, ცხოვრების დონეზე, სამუშაო ძალის რაოდნობაზე და დასაქმებულობის სტრუქტურაზე, იწვევს მიგრაციას და ა. შ. „დემოგრაფიული ზეწოლა“ ომების წარმოშობის ერთ-ერთ ფაქტორად ითვლებოდა. ალნიშნავდნენ აგრეთვე, რომ მოსახლეობის სიმჭიდროვე, რომელიმე ტერიტორიაზე განსაზღვრავს მიწისა და ბუნებრივ სიმდიდრეთა გამოყენების ფორმებს (პირველყოფილი ნადირობიდან მიწათმოქმედებასა და მრეწველობის განვითარებამდე – როგორც ეს შეინიშნება ამერიკის შეერთებული შტატების ზოგიერთ ტერიტორიაზე, სადაც თავდაპირველად ცხოვრობდნენ ინდიელი მონადირეები, შემდეგ დასახლდნენ მიწათმოქმედნი, ხოლო შემდგომ ეს ადგილები მაღალი ინდუსტრიალიზაციის რაიონებად იქცნენ). მოსახლეობის სიმჭიდროვე იწვევს კონკურენციას, ხელს უწყობს კონტაქტების გაზირებას ინდივიდებს შორის, ჯგუფებს შორის, რითაც ხელსაყრელ პირობებს უქმნის იდეების სწრაფ გავრ-

ცელებას, ზრდის გამომვონებლობის ინტენსივობას და, მშასადამე, კულტურული განვითარების ფაქტორია. ამასთან ერთად აღმოჩნდა, რომ მოსახლეობის მეტისმეტი მატება იწვევს მეურნეობის განვითარების ჩამორჩენას, აძნელებს ცხოვრების დონის ამაღლებას, ხდება შიმშილობის მიზეზი, სოციალური მდელვარებისა და ამბოხის წყარო. მოსახლეობის სწრაფი მატება პრობლემას უქმნის მთელ დედამიწას. ამ პრობლემას სწავლობენ სპეციალურად შექმნილი საერთაშორისო ორგანიზაციები.

და კვლავ, როგორც გეოგრაფიული პირობების განხილვისას, აქაც უნდა აღინიშნოს, რომ დემოგრაფიული პროცესები საზოგადოებრივი მოვლენებისა და პროცესების დიდმნიშვნელოვანი „ჩარჩოებია“, მაგრამ არ შეიძლება ლაპარაკი დამოუკიდებელი „დემოგრაფიული დეტერმინიზმის“ შესახებ; ეს მხოლოდ ერთ-ერთი ფაქტორია საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა განმსაზღვრელ ფაქტორთა ერთობლიობაში.

*

* * *

საბოლოოდ იმ დასკვნამდე მივდივართ, რომ ორგანიზმის ბიოლოგიური თავისებურებანი და მასში მიმდინარე პროცესები, გეოფიზიკური პირობები და დემოგრაფიული პროცესები შეადგენენ აღამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების უცილებელ საფუძველს, რომ ისინი განსაზღვრავენ მის საერთო „ჩარჩოებს“, მის შესაძლებლობებსა და საზღვრებს, მაგრამ არ განსაზღვრავენ მის პროცესებს ცალსახად და უცილობლად. ერთნაირი გენეტიკური მონაცემების მქონე ადამიანებს, რომლებიც ცხოვრობენ ერთნაირ გეოგრაფიულ გარემოში, შეუძლიათ განავითარონ ერთობლივი ცხოვრების სხვადასხვა ფორმები, შექმნან სხვადასხვა სტრუქტურის და ორგანიზაციის ჯგუფები და ერთობები, განავითარონ სხვადასხვა კულტურა, ეკონომიკა და პოლიტიკური სისტემები. მშასადამე, იმ ფარგლებში, რომლებიც ბუნებამ დაუდგინა ადამიანს, ასებობს ქცევის, საქმიანობის, მისწრაფებებისა და შემოქმედების დიფერენციაციის უდიდესი შესაძლებლობანი. საზოგადოებრივი ცხოვრების საბოლოო ფორმა ყალიბდება იმ ძალების რთულ კომპლექსში, რომლებშიც ბუნებრივი მოვლენები და პროცესები მხოლოდ ერთ-ერთ ელემენტს წარმოადგენენ. ბუნების მიერ შექმნილი პირობების საფუძველზე ვლინდებიან ახალი ძალები და ფაქტორები.

III. საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიკური საფუძლები

როგორც ბიოლოგიური ორგანიზმი ადამიანი ბუნების ნაწილია. მაგრამ ბუნების სამყაროსადმი მიკუთვნებულობა არ არის ის პირობა, რომელიც მთლიანად განსაზღვრავს მის საქმიანობასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ვინაიდან აღამიანს აქვს ისეთი თვისებები, რომლებიც მას საშუალებას აძლევს დამოუკიდებელი იყოს ბუნების გავლენისაგან, არა მარტო შეეგულს იმ პირობებს, რომლებიც მას მზამზარეულად ხვდება, არამედ გარდაქმნას კიდეც ისინი შრომის პროცესში. ადამიანის მიზანმიმართული საქმიანობის ამ პროცესს, რომლის მსგლელობაშიც იგი ბუნებრივი გარემოს ელემენტებს გარდაქმნის თავის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებელ საშუალებებად, ცხოვრებისათვის აუცილებელ მატერიალურ დოვლათად, ჩვენ წარმოების პროცესს ვუწოდებთ. მატერიალური დოვლათის წარმოება საზოგადოებრივი ცხოვრების მუდმივ და აუცილებელ საფუძველს შეადგენს. ამის გარეშე ადამიანთა საზოგადოება ვერ იარსებებდა. ამიტომ მატერიალური დოვლათის წარმოება და მასთან დაკავშირებული მოვლენები და პროცესები გაცილებით მეტად განსაზღვრავენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითად პროცესებს, ვიდრე ბიოლოგიური მოვლენები. „იმისათვის რომ ბუნების ნივთიერება მისი საკუთარი ცხოვრებისათვის გამოსადევი ფორმით მიითვისოს, – წერდა კ. მარქსი – ადამიანს მოძრაობაში მოქმედს თავისი სხეულის ბუნებრივი ძალები: მკლავები და ფეხები, თავი და ხელი. ამ მოძრაობის შედეგად ზემოქმედებს რა გარეგან ბუნებაზე და ცვლის რა მას, ადამიანი ამასთანავე ცვლის თავის საკუთარ ბუნებასაც“.

ცხოველების შრომა, რომლის შესახებაც წინა თავში ვილაპარაკეთ, არ არის მიზანმიმართული მოქმედება, მას წინ არ უსწრებს წარმოდგენა შესაქმნელი საგნის შესახებ. ამ შრომას ყოველთვის ერთი და იგივე წესით ასრულებს ყველა სახეობის ცხოველი, ეს ჩანაფიქრის განხორციელება არ არის, მას თან არ სდევს ფიქრი, რომელიც სრულყოფს საქმეს. ადამიანის შრომა

აუცილებლად გულისხმობს თავისი მიზნების მიღწევისათვის წარმოქმნის იარაღის შექმნასა და გამოყენებას. შრომა ცვლის, აგრეთვე, თვით მშრომელ ადამიანს.

წარმოქმნის პროცესი ამიტომ შეიცავს სამ ძირითად ელემენტს;

- 1) ადამიანის მიზანმიმართულ მოქმედებას, ანუ თვით შრომას;
- 2) საგანს, რომელსაც ადამიანი გარდაქმნის შრომის მეოხებით;
- 3) იარაღებს, რომელთაც იგი იყენებს შრომის პროცესში.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს იარაღების შექმნისა და გამოყენების განსაკუთრებული მნიშვნელობა. წარმოების იარაღებს ჩვენ ვუწოდებთ საგნებს და საგანთა კომპლექსებს, რომელთა დახმარებითაც ბუნების მატერია ადამიანის ზემოქმედების შედეგად მოთხოვნილებათა დამაკმაყოფილებელ დოკუმენტების განსაკუთრებით ხაზს უსვამდა შრომის მექანიკურ სამუალებათა მნიშვნელობას, რადგან მათ განვითარებას მოჰყვა უდიდესი ცვლილებები შრომის პროცესში და ამის შედეგად მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესებშიც. შრომის იარაღების გამოყენებაში ცვლილებების მიხედვით და ცვლილებებით თვით მათში იცვლება, აგრეთვე, სამუშაო ძალის, ესე იგი, იმ ადამიანების სტრუქტურა, რომლებიც ჩაბმულნი არიან წარმოებაში ამ იარაღების დახმარებით. წარმოების იარაღები პლუს სამუშაო ძალა, ესე იგი ის ადამიანები, რომლებიც მათ შრომის პროცესში იყენებენ, შეადგენენ მოცემული საზოგადოების საწარმოო ძალებს. საწარმოო ძალების მდგომარეობა გადამწყვეტ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების ბევრ მნიშვნელოვან პროცესსა და საზოგადოების ეკონომიკური განვითარების დონეზე. საწარმოო ძალები ახასიათებენ მოცემული საზოგადოების შესაძლებლობების გამოყენების დონეს დოკუმენტების წარმოებაში.

მაგრამ წარმოების პროცესი ხასიათდება არამარტო საწარმოო ძალების განვითარების დონით. წარმოების პროცესში ადამიანები ზეგავლენას ახდენენ არა მარტო ბუნებაზე, არამედ ერთმანეთზეც და ზემოქმედების ეს სისტემები, უშუალოც და გაშუალებულიც, გაცნობიერებულიც და გაუცნობიერებელიც, ქმნიან წარმოებით ურთიერთობებს ადამიანებს შორის. „წარმოების დროს ადამიანები გავლენას ახდენენ არა მარტო ბუნებაზე, არამედ ერთიმეორებულაც. ისინი აწარმოებენ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც განსაზღვრული წესით ერთად მოქმედებენ და თავიანთ საქმიანობას ერთიმეორებულ ცვლიან; რათა აწარმოონ, ისინი შედიან განსაზღვრულ დამოკიდებულებასა და ურთიერთობაში, და

მხოლოდ ამ საზოგადოებრივი დამოკიდებულებისა და ურთიერთობის ფარგლებში ხდება მათი გავლენა ბუნებაზე, ხდება წარმოება¹. ამრიგად, წარმოებლური შრომის წესი, რომელიც აუცილებლობით ერთობლივად სრულდება, ქმნის შრომის დანაწილებას, ურთიერთობას მომუშავე ადამიანებს შორის, შრომის ორგანიზაციას, წარმოებული დოკუმენტის განაწილების ორგანიზაციას და ა. შ. მაშასადამე, წარმოებითი ურთიერთობანი შეადგენენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიკურ, ობიექტურ საფუძველს. ამასთან ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი „ურთიერთობა“ აქ აღნიშნავს არა მარტო შეგნებულ ურთიერთმოქმედებათა თვითნებურ სისტემას, არამედ აგრეთვე იმ ადამიანთა შორის დამოკიდებულებათა ობიექტურ სისტემებს, რომლებმაც შეიძლება არც იციან ერთმანეთის არსებობა. მაგალითად, წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში ურთიერთდაკავშირებული და ურთიერთდამოკიდებული არიან კოლონიური ქვეყნების მუშებიც, ევროპული კაპიტალისტებიც, ვაჭრებიც, მომხმარებლებიც, მათი ნებისა და შეგნებისაგან დამოუკიდებლად. წარმოებითი ურთიერთობანი ის რთული და ჩახლართული კავშირებისა და დამოკიდებულებათა ქსელია, რომელშიც ჩართული არიან დოკუმენტის წარმოების, გაცვლის და განაწილების პროცესებში დასაქმებული ადამიანები. ამრიგად, ჩნდება ადამიანთა შორის დამოკიდებულების რთული სტრუქტურა, მასზე აღიმართება ურთიერთობათა და ურთიერთმოქმედებათა სხვა სისტემები, რომლებიც იქმნება შეგნებულად, ადამიანთა სხვა არამწარმოებლური დამოკიდებულებებიდან და მისწრაფებებიდან.

წარმოებითი ურთიერთობანი გარკვეულ საფუძველს ემყარებიან. ეს საფუძველია ადამიანთა დამოკიდებულება წარმოების იარაღებისადმი, ესე იგი წარმოების სამუალებათა საბაზო ების ვორმა. წარმოების სამუალებების საკუთრების ფორმა განსაზღვრავს წარმოების ურთიერთობებს მთლიანდ და უწინარეს ყოვლისა, ყველა იმ საზოგადოებრივი ჯგუფის ურთიერთობებს, რომლებიც დასაქმებული არიან წარმოების პროცესში, კერძოდ, წარმოებული დოკუმენტის განაწილების პრინციპებს, აგრეთვე, აღგილს შრომის დანაწილებაში და წარმოებით მიღებული შემოსავლის წილში. წარმოების სამუალებათა მფლობელნი ქმნიან ერთ მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ კლასს, მეორე კლასს ქმნიან ისინი, ვისაც არ გააჩნია საკუთარი იარაღები, მაგრამ სთავაზობს თავის

¹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი. რჩეული ნაწერები. ტ. I. 1963. გვ. 78.

სამუშაო ძალას, ყიდის ან სესხად იძლევა თავის კუნთებს, იარაღს ან ცოდნას. ამრიგად, წარმოების საშუალებათა საკუთრების ფორმა განაპირობებს წარმოების ურთიერთობათა არსებით დამახასიათებელ ნიშანს, სახელდობრ, წარმოების პროცესში დასაქმებული ადამიანების დაყოფას საზოგადოებრივ კლასებად.

წარმოებითი ურთიერთობანი შეადგენენ ადამიანთა შორის არსებული ყველა სხვა ურთიერთობის ობიექტურ ეკონომიკურ საფუძველს. ბიოლოგიური და სხვა მრავალფეროვანი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, რომლებიც უვითარდება ადამიანს საზოგადოებრივი ევოლუციის მსვლელობაში, აუცილებელს ხდის წარმოებას, ერთობლივ მუშაობას, შრომის დანაწილებას – ერთი სიტყვით, წარმოებით ურთიერთობათა გარკვეული სისტემის წარმოშობას. ეს ურთიერთობანი, თავის მხრივ, შესაძლებელს ხდიან ერთობლივი ცხოვრების სხვა ფორმებს, რომლებიც იქმნება ადამიანთა ურთიერთმოქმედების შედეგად, და ხელს უწყობს არაწარმოებითი ურთიერთობების ქსელის წარმოშობას. ესენია მოწესრიგებულ ურთიერთმოქმედებათა სისტემები.

საწარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი ქმნიან საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიკურ საფუძველს. ამასთან ერთად ისინი შეადგენენ ყოველი დიდი საზოგადოებრივი ფორმაციის ნამდვილ „ძირითად ხერხემალს“. მათ საფუძველზე ვითარდება სხვა ინსტიტუტები და დაწესებულებანი, რომლებიც აწესრიგებენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას და აკმაყოფილებენ კულტურის მიერ შექმნილ სხვა მოთხოვნილებებს. ერთი სიტყვით, მათ საფუძველზე აღიმართება საზოგადოების კულტურული მოღვაწეობის „ზედნაშენი“, ესე იგი, მეცნიერული, ფილოსოფიური, მხატვრული, რელიგიური და პოლიტიკური მოღვაწეობა. თუ ყველა სოციოლოგიური სკოლა არ აღიარებს, რომ საწარმოო ძალების და წარმოებით ურთიერთობათა ეკონომიკურ საფუძვლებს შორის არსებობს პირდაპირი დამოკიდებულება, ესე იგი, რომ ისინი ცალკახად განსაზღვრავენ მთელ ზედნაშენს, სამაგიეროდ მაინც აღიარებენ ეკონომიკური საფუძვლების მნიშვნელობას, ვინაიდან ისინი უზრუნველყოფენ ელემენტარულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, რითაც შესაძლებელს ხდიან საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროების განვითარებას.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივ და ეკონომიკურ პირობებს შორის არსებობს გარკვეული საერთო დამოკიდებულებანი. ორგანიზმის აგებულება და მისი სასიცოცხლო პროცესები, გეოგრაფიული პირობები აღგენენ გარკვეულ ფარგლებს წარმოე-

ბის პროცესისათვის და გავლენას ახდენენ საზოგადოებრივი ცხოვ-
რების ბაზისის ფორმირებაზე. მაგრამ მათ ფარგლებში წარმოებით
ურთიერთობათა განვითარებას განსაზღვრავს შრომის იარაღების,
წარმოების ტექნიკის განვითარება, ვინაიდან მათ კვალობაზე ვი-
თარდება საზოგადოების, როგორც მთელის რთული სისტემა. მაგ-
რამ ეს ეკონომიკური ბაზისიც, თავის მხრივ, ყალიბდება აგრეთვე
მის ზემოთ წარმოქმნილი კულტურული ზედნაშენით, რომელიც
გავლენას ახდენს შრომის იარაღების განვითარებაზე, ახალ მოთ-
ხოვნილებათა წარმოშობაზე, საჭიროებს ახალ ძალისხმევას წარ-
მოების პროცესში.

ახლა გადავიდეთ იმ პირობათა მესამე სისტემის განხილვაზე,
რომლებიც განსაზღვრავენ საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლე-
ლობას, სახელდობრ – კულტურის განხილვაზე.

IV. კულტურა

კულტურა იმ ფაქტორებისა და ძალების მესამე კომპლექსია, რომლებიც განსაზღვრავენ საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებსა და პროცესებს. მაგრამ ვიდრე გადავალთ კულტურის ანალიზზე და განვსაზღვრავთ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე მისი გაულენის სახეებს, საჭიროა შევჩერდეთ თვით ამ ტერმინსა და მის სხვადასხვა მნიშვნელობაზე.

განსაზღვრობა

ძნელი წარმოსადგენია უფრო მრავალ მნიშვნელოვანი და უფრო გავრცელებული ტერმინი, ვიდრე „კულტურა“. ამ ტერმინს მრავალი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო სალაპარაკო ენაში, არა მედ სხვადასხვა მეცნიერებშიც, ფილოსოფიაშიც, საღაც მას მეტად განსხვავებული შინაარსი და აზრი ეძლევა. უწინარეს ყოვლისა აუცილებელია განვასხვაოთ ამ სიტყვის აღწერილობითი და შეფასებითი გამოყენება. სახელდობრ, როცა ვინმეზე ამბობენ, კულტურული ადამიანია, ან კულტურულად იქცევაო, ასეთი მტკიცება დადგებითი შეფასებაა, ისევე, როგორც თუ ვინმეზე თქვეს, უკულტურო ადამიანია, ეს ნიშნავს, რომ უარყოფითად აფასებენ მას. ტერმინ „კულტურის“ და მისგან წარმოებული ზედსართავი სახელების ხმარება, უწინარეს ყოვლისა, სალაპარაკო ენაში გვხვდება, მაგრამ ზოგჯერ ფილოსოფიაშიც იყენებენ. მეცნიერებაში ამ შეფასებითი მნიშვნელობით არ სარგებლობენ, არამედ ტერმინს „კულტურა“ ანიჭებენ მხოლოდ აღწერილობით აზრს, ესე იგი, მას იყენებენ იმ გარკვეული საგნების, მოვლენებისა და პროცესების კლასების აღსანიშნავად, რომლების აღწერასა და ასსნა-განმარტებას ცდილობენ.

„კულტურა“ წარმოიშვა ლათინური სიტყვიდან – cultura (agri) და თავდაპირველად აღნიშნავდა მიწის დამუშავებას. ამ მნიშვნელობით იგი გამოიყენება ბიოლოგიურ და სასოფლო-სამეურ-

ნერ მეცნიერებებში, როდესაც ლაპარაკობენ ბაქტიერიების „კულტურებზე“ ან გარკვეულ მცენარეთა „კულტურებზე“. ამასთან, მხედველობაში აქვთ მათი მოშენება-გაშენების წესები. მეორე მნიშვნელობით სიტყვა „კულტურა“ აღნიშნავს აღამიანის ჩვეულებებისა და ქცევის წესების გაუმჯობესებასა და გაკეთილშობილებას. ეს გამოყენება გაღმოტანილია მიწათმოქმედებიდან, მაგრამ იგი ეხება არა მცენარეებს, არამედ წეს-ჩვეულებებს. ეს მნიშვნელობა გვხვდება აღრინდელ ფილოსოფიაში, ხოლო ზოგჯერ თანამედროვე სალაპარაკო ენაშიც.

მესამე მნიშვნელობით, რომელიც განვითარდა ფილოსოფიაში და საკმაოდ ფართო გავრცელება ჰქოვა, კულტურაში იგულისხმება „ყოველივე ის, რაც არ იზრდება თავისთავად ბუნებრივად, არამედ ჩნდება აღამიანის შრომის შეოხებით, ის, რაც შექმნილია აღამიანთა მიზანმიმართული აზროვნებითა და მოღვაწეობით“. ამ ტერმინის ეს ყველაზე ფართო გაგება მოიცავს აღამიანის მიერ შექმნილ ყველა მატერიალურ და არამატერიალურ ლირებულებას. ამ აზრით, კულტურას მიეკუთვნება აღამიანის მიერ შექმნილი ყველი, თუნდაც უმარტივესი საგანი, იარალი, უალრესად პრიმიტიული ინვენტარი, აღამიანის გონებაში გაჩენილი ნებისმიერი აზრიც კი. ეს გაყოფა „ბუნებად“ და „კულტურად“ საფუძვლად დაედო მეცნიერებათა დაყოფას საბუნებისმეტყველო და პუმანიტარულ მეცნიერებებად.

მაგრამ ზოგჯერ ტერმინი „კულტურა“ იხმარება გაცილებით ვიწრო მნიშვნელობითაც. აღამიანის ყველა ქმნილება კი არ შეაღებს მის კულტურას, არამედ მხოლოდ უმაღლესი „ქმნილებანი“, ესე იგი მეცნიერება, ხელოვნება, ლიტერატურა, რელიგია, პოლიტიკური და სოციალური იდეები, დახვეწილი წეს-ჩვეულებანი – ერთი სიტყვით, მისი სულის უმაღლესი ქმნილებანი, რომლებიც გულისხმობენ გონების სრულყოფას, უმაღლესი მიზნებისაკენ სწრაფვას და არა უბრალოდ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას. ზოგჯერ ეს მნიშვნელობა კიდევ უფრო ვიწროვდება: თუ ჩვენ ვიყენებთ და ვიღებთ სახელწოდებას „კულტურისა და მეცნიერების სასახლე“, ეს იმას ნიშნავს ვთანხმდებით, რომ მეცნიერება არ შედის კულტურაში, ან თუ ვიღებთ სახელწოდებას „კულტურისა და ხელოვნების სამინისტრო“, მაშასადამე ვთანხმდებით, რომ ხელოვნება გამორიცხულია კულტურის სფეროდან. მაშ რაღა რჩება ცნება „კულტურის მოცულობაში?“

პოპულარულ მეცნიერულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც სალაპარაკო ენაში, ხშირად გვხვდება ასეთი დაყოფა: „მატერიალუ-

რი კულტურა“ და „სულიერი კულტურა“. მატერიალურ კულტურას ზოგჯერ ცივილიზაციას უწოდებენ. ეს არის იმ საგანთა ერთობლიობა, რომელიც აკმაყოფილებენ „მატერიალურ“ მოთხოვნილებებს: შრომის იარაღები, ყოველდღიური ხმარების საგნები, საცხოვრებელი, ტანსაცმელი, საკომუნიკაციო და სატრანსპორტო საშუალებები და ა. შ. სულიერი კულტურა – ეს არის ყველა ნაწარმოები, რომლებიც იქმნება სილამაზის, სიკეთის, სიმართლის, სამართლიანობის იდეალებისადმი მისწრაფების საფუძველზე, ეს არის იდეების, წეს-ჩვეულებების, დაწესებულებების, ინსტიტუტების, საგნების, სიმბოლოების ერთობლიობა, რომლებშიც ეს იდეებია განხორციელებული და განსახიერებული. ამ დაყოფის საწინააღმდეგოდ შეიძლება წამოვაყენოთ მოსაზრება, რომ თითოეული მატერიალური საგანი, გამოყენებული ნებისმიერი მიზნით, ვიდრე იგი შეიქმნებოდა, განსახიერდებოდა მატერიაში და ნაწარმოებად იქცეოდა, წარმოსახვაში უნდა ჩამოყალიბებულიყო, თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო „იდეა“ ადამიანის გონებაში, რომელმაც შექმნა იგი; რომ ნებისმიერი იდეა თუნდაც უაღრესად აბსტრაქტული და ამაღლებული, ვიდრე იგი სხვა ადამიანების ცნობიერების მისაწვდომი გახდება, უნდა განსახიერდეს რაიმე მასალაში (დამწერლობაში, სახვით ქმნილებაში, ქანდაკებაში), უნდა მოხდეს მისი „გაობიექტიება“ და „მატერიალიზება“. აქედან გამომდინარეობს, რომ დაყოფა მატერიალურ და სულიერ კულტურად შეიძლება მხოლოდ გარკვეულ საზღვრებში, და, თუმცა, ამით შეიძლება ზოგჯერ ვისარგებლოთ კლასიფიკაციის ან დიდაქტიკური მიზნით, მაგრამ პრინციპში აღამიანის ქმნილებათა სამყარო ყოველთვის არის სამყარო, რომელშიც აზრი ან შემოქმედებითი წარმოსახვა ერწყმის მასალას, რომელშიც ისინი განსახიერებულია; ეს სამყარო განუყოფელია, მასში არ არის გაუვალი ზღვარი თვით ყველაზე აბსტრაქტულ იდეებსა და ყოველდღიურ საგნებს შორის. შეიძლება ვაჩვენოთ, თუ უაღრესად აბსტრაქტული მეცნიერული იდეები როგორ „მსჭვალავენ“ მატერიალურ პროდუქტებს, როგორ აყალიბებენ ყოველდღიური მოხმარების საგნებს, როგორ ცვლიან ჩვენი შრომის იარაღებს, საცხოვრებლებს, მანქანებს, ტანსაცმლებს და ა. შ.

მაგრამ სულიერი კულტურის, როგორც განცალკევებული ყოველების სამყაროს ეს გამოყოფა საფუძვლად დაედო სხვადასხვა იდეალური ფილოსოფიური თეორიის კონსტრუირებას, რომლებიც ცდილობდნენ აეხსნათ ამ სულიერი სამყაროს არსება, ადამიანთა აზროვნებისა და საქმიანობის წესის ფორმირების ეს მძლავ-

რი ფაქტორი. დგება საკითხი, რას ემყარება სულიერი კულტურის იმ ნაწარმოებთა იდენტურობა, საუკუნეთა მანძილზე რომ არსებობენ და გადაეცემიან თაობიდან თაობას, ცვლიან თავიანთ გატერიალურ საფუძველს (მაგალითად, ფილოსოფიური და სოციალური იდეები, გადმოცემული ყოველთვის სხვადასხვა წიგნებში და სხვადასხვა ენაზე) ან სრულიად არ იცვლებიან (მაგალითად, ფერწერა, და ქანდაკება). ამ საკითხის შესახებ ყველაზე უკიდურესი იდეალისტური პასუხიდან გამომდინარეობს, რომ სულიერი კულტურის არსებას შეადგენს იმ იდეალურ, ობიექტურ არსებათა ერთობლიობა, რომლებიც არსებობენ ყოველგვარი ისტორიული პირობებისაგან, ესე იგი დროში ცვალებადი ეკონომიკური და სოციალური პირობებისაგან დამოუკიდებლად. ამ ქმნილებებს აღმოაჩენენ ადამიანები და უცვლელად გადასცემენ თაობიდან თაობას. შემდეგ; კულტურის არსებას შეადგენს ადამიანისაგან დამოუკიდებლად არსებული იდეათა ობიექტური სამყარო, იგი ადამიანს შეუძლია აღმოაჩინოს, მაგრამ ვითარდება თავისი საკუთარი ბუნების იმანენტური კანონების მიხედვით. ეს არის მხოლოდ ერთი თეორია კულტურის ფილოსოფიის მრავალი თეორიიდან, რომლებიც აქ ჩვენ დეტალურად არ გვაინტერესებს.

კულტურის ამ ფილოსოფიური თეორიებისაგან აუცილებლად უნდა განვასხვაოთ თეორიები, რომლებიც მიღებული და შექმნილია ისეთ სოციალურ მეცნიერებებში, როგორიცაა ეთნოლოგია და სოციოლოგია. სოციალურ მეცნიერებებს კულტურა ესმით, უწინარეს ყოვლისა, რეალისტურად, ესე იგი, როგორც აღამიანთა მოღვაწეობის პროდუქტების ერთობლიობა, ამასთან, ეს პროდუქტები შეიძლება იყოს მატერიალურიც და შეიძლება იყოს იდეებიც, რომლებიც შეესაბამებიან გარკვეულ პირობებს. ადამიანის მოღვაწეობის ყველა პროდუქტი არ შედის კულტურში. ბევრი მათგანი სწრაფად ქრება, არ მკვიდრდება, მათ არ იღებენ უფრო ფართო ჯგუფები. იმისათვის, რომ კულტურაში შევიდეს ადამიანის მოღვაწეობის რაიმე პროდუქტი, თავდაპირველად უნდა მოხდეს მისი გაობიექტება, ესე იგი, მატერიალურად უნდა დამკვიდრდეს. მაგალითად, ავტორის მიერ შექმნილი ლექსები ან მუსიკალური ნაწარმოები, რომლებიც არ არის ჩაწერილი, არ არის მატერიალურად განმტკიცებული, სხვებისათვის გადაცემული, - მიუწვდომელია სხვა აღამიანების შემეცნებისა და გამოცდილებისათვის, იღუპება და ქრება. მხოლოდ მაშინ, როდესაც პოემა ან სიმღერა ჩაწერილია ან გადაიცემა ზეპირსიტყვიერებით, როდესაც წერილობით ფიქსირებულია ან შემონახულია ხალხის მეხსი-

ერებაში, როდესაც მათ ასახავენ და განიცდიან აღამიანთა ჯგუფები, როდესაც ეს ნაწარმოებები შედის მათ ცნობიერებაში და იქცევა მათი აზროვნების წესის ნაწილად, მხოლოდ მაშინ შეიძლება ვთქვათ, რომ ესა თუ ის ნაწარმოები იქცა კულტურის ელემენტად, რომელიც განსაზღვრავს აღამიანთა ქცევასა და მისწრაფებებს, იქცა ძალად, რომელიც აყალიბებს საზოგადოებრივ ცხოვრებას.

კულტურის შესახებ ჩვენი შემდგომი მსჯელობისათვის მივიღოთ შემდეგი განსაზღვრება: კულტურა – არის აღამიანის მოღვაწეობის ყველა მატერიალური და არამატერიალური პროდუქტი, ლირებულება და ქცევის აღიარებული წესი, რომლებიც გაობიექტებული და მიღებულია ნებისმიერ ერთობებში და გადაეცემა სხვა ერთობებსა და შემდგომ თაობებს! ამ განსაზღვრებით ხაზს უსვამთ იმას, რომ კულტურაში ჩართულია მატერიალური პროდუქტებიც, ლირებულებათა სისტემებიც (ლირებულების ცნებას ქვემოთ განვიძარტავთ), ქცევის ნიმუშებიც, მოღვაწეობის სისტემებიც, მაშასადამე, ეს მეტად ფართო სფერო საკმაოდ შორს არის ზემო-აღნიშნული განსაზღვრებებიდან, რომლებიც ავიწროებენ ამ ცნების მოცულობას. შემდეგ ჩვენ ხაზგასმით აღვინიშნავთ, რომ აქ გადმოცემული თვალსაზრისის მიხედვით, კულტურაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, რაც მიღებულია ან ასაც შანსი აქვს მიიღოს ჯგუფმა, რაც შეიძლება გადაეცეს სხვა ინდივიდებსა და ჯგუფებს.

ეს განსაზღვრება არ არის ერთადერთი ან ერთადერთი მისა-
დები სოციოლოგებისათვის. სოციოლოგიასა და ეთნოლოგიაში
გვხვდება მრავალი სხვა განსაზღვრება. კრებერი და პლატშინი
ნაშრომში „კულტურის ცნება. დეფინიციების კრიტიკული მიმო-
ხილვა“ აანალიზებენ ასობით განსაზღვრებას, რომლებიც ფორმუ-
ლირებულია ლიტერატურაში უკანასკნელი საუკუნის მანძილზე,
შემდეგ კი აყალიბებენ საკუთარ განსაზღვრებას: „კულტურის სა-
ფუძველია სქემატიზირებული და ეტალონური აზროვნების, აღქ-
მის, რეაგირების წესები, რომლებიც იქმნება და გადაეცემა უმ-
თავრესად სიმბოლოების დახმარებით; ისინი აღამიანთა ჯგუფების
დამახასიათებელი მიღწევებია, მათვე მიეკუთვნება მატერიალურ
ნაწარმოებებში განსახიერებული ქმნილებებიც; კულტურის არსე-
ბით ბირთვს შეადგენენ ტრადიციული (ესე იგი ისტორიულად
შერჩეული და გაღმოცემული) იდეები და, უწინარეს ყოვლისა, ამ
იდეებთან დაკავშირებული ლირებულებანი“. ამ განსაზღვრებაში აქ-
ცნებთი გაკეთებულია იდეებსა და მათთან დაკავშირებულ ლირე-
ბულებებზე, რომლებიც განსაზღვრავენ მოცემულ ჯგუფში მიღებუ-

ლი აზროვნების, მოქმედებისა და გარეგან სტიმულებზე რეაქციის ნიმუშებს, აგრეთვე მატერიალურ ან სიმბოლურ ნაწარმოებებზე, რომლებსაც ეს ნიმუშები აკვიდრებენ და გაობიერტივებას ახდენენ. თუ გავამარტივებთ, შეგვიძლია ვთქვათ: არსებობენ გარკვეული იდეები, რომლებიც თაობიდან თაობას გადაეცემა; ამ იდეებთან დაკავშირებული ლირებულებათა სისტემები, თავის მხრივ, განსაზღვრავენ ინდივიდებისა და ჯგუფების ქცევისა და საქმიანობას, მათი აზროვნებისა და აღქმის წესებს. მთელ ამ კომპლექსს ეწოდება კულტურა.

ეს განსაზღვრება უახლოვდება სხვადასხვა განსაზღვრებას, მიღებულს ამერიკულ ეთნოლოგიაში (კულტურულ ანთროპოლოგიაში), რომელიც ბიჰევიორიზმისა და მისი ზემოქმედებით შექმნილ აზროვნების წესების გავლენას განიცდის. ეს განსაზღვრებანი ზოგჯერ აღნიშნავენ კულტურას, როგორც „დასასწავლ ქცევას“, „რომელიმე სოციალურ ჯგუფში მიღებულ ქცევის ნიმუშების კომპლექსს“; მეორე რიგის განსაზღვრებანი აღნიშნავენ კულტურას, როგორც „სოციალურ მეკვიდრეობითობას მთლიანად, რომელიც თაობიდან თაობას გადაეცემა“. მესამენი – როგორც „ცხოვრების განმსაზღვრელი ნიმუშების ერთობლიობას“.

ჩვენ მიერ მიღებული კულტურის განსაზღვრება ამ გზას არ მისდევს. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ კულტურა არის ნაწარმოებთა ერთობლიობა, რომელსაც ქმნის აღამიანი შრომის პროცესში მოთხოვნილებათა დამაკმაყოფილებელი საშუალებების მოპოვების მსვლელობაში, რომ კულტურა არის საზოგადოების ერთობლივი ქმნილება; იგი დაკავშირებულია იმ პირობებთან, რომლებშიც აღამიანები აწარმოებენ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს, და გამომდინარეობს მათგან. ბიოლოგიური მოთხოვნილებებიდან გზა გადის ეკონომიკურ ფაქტორებზე მოთხოვნილებათა და შრომის მეთოდების დიფერენციაციისაკენ, გონების განვითარებისაკენ, ინტელექტუალური, ფილოსოფიური, რელიგიური, მორალური მოთხოვნილებების დიფერენციაციისაკენ, შემდეგ კი ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებათა ძიებისაკენ; სწორედ ესაა კულტურის წარმოშობისა და განვითარების გზა.

კულტურის შენაგანი სტრუქტურა

კულტურა ყოველთვის ლოკალიზებულია სივრცესა და საზოგადოებაში. იგი არ არსებობს აღამიანთა ერთობების გარეშე. მაგ-

რამ აუცილებელია რამდენიმე განსხვავების აღნიშვნა. სახელდობრ, უნდა განვასხვაოთ ინდივიდის პირადი კულტურა ერთობის კულტურას განვასხვაოთ. ინდივიდის პირადი კულტურა – ეს არის მისი ქცევის პირადი ნიმუშების, მისი საქმიანობის მეთოდების, ამ საქმიანობის პროდუქტების, მისი იდეატებისა და პზრების ერთობლიობა, რომლებიც ხშირად უცნობია სხვა ადამიანებისათვის. პირადი კულტურა მოქცეულია ერთობის კულტურის ფარგლებში, მაგრამ ყოველი საზოგადოება ინდივიდს აძლევს ორიგინალობისა და საყოველთაოდ მიღებული და აღიარებული ნიმუშებიდან გადახვევის ერთგვარ შესაძლებლობას. ეს შესაძლებლობა მეტ-ნაკლებია და დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სოციალურ როლს ასრულებს ინდივიდი და რა მდგომარეობა უკავია მას (არსებობს შემოქმედთა როლი, რომლებსაც მოეთხოვებათ ორიგინალობა გარკვეულ ფარგლებში); მაგრამ დასაშვებ გადახრათა ზღვრები საკმაოდ ზუსტად არის დადგენილი და მათი დარღვევა დაგმობას იწვევს.

ერთობის კულტურა არ არის მისი წევრების ინდივიდუალური კულტურის ჯამი. ეს არის ქმნილებათა, ღირებულებათა და ქცევის წესების ერთობლიობა, მიღებული და აღიარებული ერთობის მიერ, რომლებსაც მნიშვნელობა აქვთ მისი წევრებისათვის, განსაზღვრავენ „სავალდებულოდ“ მიჩნეულ ქცევას, მაგალითად, ზრდილობის წესები, საერთო ცხოვრების წესები და ა. შ. მაშასადამე, ჯგუფების წევრების ინდივიდუალური კულტურიდან ყველაფერი როდი იქცევა მთელი ჯგუფის საერთო კუთვნილებად.

ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ აგრეთვე ერთობის კულტურა და კულტურული გეგმვიდრეობითობა, რომელიც შემდგომ თაობას გადაეცემა. ერთობის კულტურა – ეს არის ცოცხალი, აქტუალური, მოქმედი ნაწარმოებებისა და ნიმუშების ერთობლიობა, რომლებიც აღიარებულ როლს ასრულებენ ერთობის ყველა წევრის ცხოვრებაში, ხოლო კულტურული მემკვიდრეობითობა სისტემების მხოლოდ ის ნაწილია, რომელიც შემდგომ თაობას გადაეცა და ღროის გამოცდას გაუქმო. მაგალითად, დღევანდელი მოდა არ შედის კულტურულ მემკვიდრეობითობაში, ან შედის მხოლოდ როგორც სამუზეუმო ექსპონატი; სამაგიეროდ ზოგიერთი იდეა, წარმოდგენა, ხელოვნების ან ლიტერატურის ნაწარმოები, მეცნიერული თეორია, მანქანა ან არქიტექტურის ნაწარმოები ჩვეულებრივ კულტურული მემკვიდრეობითობის საფუძველი ხდება. კულტურული მემკვიდრეობითობა ჩვეულებრივ იდეალიზაციას განიცდის, იქცევა ნაკურთხი ლირებულებების, სიმბოლოების კომპლექსად, იწვევს ემოციურ დამოკიდებულებას. ამი-

ტომ იქცევა ჭრულების ინტეგრაციის ფაქტორადაც, მათი გაერთიანების სპუალებად, მათი სიმტკიცისა და სიმყარის ფაქტორად კრიზისების პერიოდებში.

რომელიმე ერთობის კულტურის კვლევისას უნდა ვითვალისწინებდეთ ზემოაღნიშნულ განსხვავებებს და, გარდა ამისა, უნდა შევიმუშაოთ ცნებათა გარკვეული სისტემა, რათა გავანალიზოთ მისი შინაგანი სტრუქტურა, გამოვიკვლიოთ მისი ფუნქციონირება ერთობის ცხოვრებაში და საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესების განსაზღვრის წესები. უწინარეს ყოვლისა, შეიძლება გამოვყოთ კულტურის ზოგიერთი ფართო დარგი, რომლებიც შეესაბამებიან ინდივიდუალურ და სოციალურ მოთხოვნილებათა გარკვეულ კომპლექსებს, რომლებსაც ისინი აკმაყოფილებენ. ეს არის ეკონომიკა და მასთან დაკავშირებული მოქმედების ყველა ფორმა; ერთობლივი ცხოვრების მომწესრიგებელი ინსტიტუტები, როგორიცაა სამართალი, სახელმწიფო, წეს-ჩვეულებები, ცოდნა და მეცნიერება, იდეოლოგია, ხელოვნების ყველა სახეობა, რელიგია. რომელიმე ერთობის კულტურის ანალიზი შეიძლება ამ დიდი დარგების მიმოხილვით დავიწყოთ, მაგრამ შემდგომი ანალიზი მოითხოვს დაკვირვების გარკვეული ერთეულების გამოძებნას. თითოეულ კულტურაში ან თითოეულ მის დარგში არსებობენ გარკვეული ფუნქციონირებალური ერთეულები – კულტურის სისტემების ძირითადი შემაღებენელი ნაწილები.

კულტურის ასეთ ძირითად შემაღებენელ ერთეულებს ჩვენ ვუწოდებთ კულტურის ელემენტებს ან ნიშნებს. ესენი შეიძლება იყოს რაიმე მატერიალური სახმარი საგნები ან ერთობლივი ცხოვრების ერთ ან რამდენიმე სფეროში რაიმე მნიშვნელოვანი როლის მქონე იდეები, რომელთა გარშემო თავს იყრიან სხვა, მათთან ფუნქციონირებად [დაკავშირებული საგნები ან იდეები. მაგალითად, ზოგიერთ პირველყოფილ საზოგადოებაში ადამიანთა საქმიანობის ასეთი მაორგანიზებელი ელემენტი შეიძლება იყოს მშვილდისარი, ბუმერანგი, თოხი ან სხვა რაიმე. ამ ელემენტის გამოჩენა მოასწავებდა ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორის ამოქმედებას: ბუმერანგით სხვანაირად ნაღირობდნენ, ვიღრე მშვილდისრით. ამერიკის პირველყოფილ კულტურაში ბორბალს არ იცნობდნენ, ამიტომ ვითარდებოდა კომუნიკაციის და ტრანსპორტის საშუალებათა სულ სხვა სისტემები, ვიღრე იმ კულტურებში, რომლებშიც ბორბლიანი გადაადგილების საშუალებანი შექმნეს. კულტურის ელემენტი შეიძლება იყოს, მაგალითად, ორთქლის მანქანა, რომელიც საჭიროებს მრავალნაირ რთულ საგანს, შრომის წესებს, ნი-

მუშებს, იდეებს და ა. შ. ელემენტი შეიძლება იყოს აგრეთვე, მაგალითად, ევოლუციის იდეა, ფარდობითობის იდეა, რომელთა საფუძველზე შეიქმნა მთელი მეცნიერული და ფილოსოფიური სისტემები, მთელი სკოლები და ინტელექტუალური მიმდინარეობანი. კულტურის თითოეულ კონკრეტულ დარგში შეიძლება აღმოვაჩინოთ კულტურის მთელი რიგი ასეთი ძირითადი ელემენტები, რომლებიც მეტ-ნაკლებად აკმაყოფილებენ და აღძრავენ მოთხოვნილებებს, ამით კი გავლენას ახდენენ აღამიანთა საქმიანობაზე, წარმართავენ და აერთიანებენ მათ ძალისხმევას უფრო რთული კულტურული სისტემების შესაქმნელად.

გარკვეულ ელემენტთან ფუნქციონალურად დაკავშირებული საგნების, დაწესებულებების, წარმოდგენების, იდეების, ქცევის ნიმუშების უფრო ფართო ერთობლიობას ჩვენ კულტურულ კომპლექსს ვუწოდებთ. თუ, მაგალითად, ავტომობილს კულტურის ცალკეულ ელემენტად მივიჩნევთ, მაშინ ავტომობილების წარმოებასთან, გაყიდვასთან, ექსპლუატაციასთან და რემონტთან დაკავშირებული ყველა საგანი, დაწესებულება, ინსტიტუტი, ფუნქცია, ქცევის ნიმუშები, წესი – ქმნიან ფართო კულტურულ კომპლექსს. კულტურული კომპლექსები ქმნიან საზოგადოებათა დამახასიათებელ იერსახეს, მათი არსებობა-არარსებობა საზოგადოების განვითარების ღონის მაჩვენებელია. ერთობის კულტურული საქმიანობის თითოეულ სფეროში შეიძლება გამოყოო ნიშანდობლივი კომპლექსები: მიწათმოქმედებაში ეს შეიძლება იყოს, მაგალითად, გარკვეულ მცენარეთა გაშენება, მაგალითად, გამოყოფენ ბრინჯის, სიმინდის, ხორბლის ან კარტოფილის გაშენების კომპლექსს. სამონადირეო კულტურულებში ეს შეიძლება იყოს იარაღის სახეობა, რომლის დახმარებითაც ნადირობენ (მაგალითად, მშვილდისრის შემოღებამ შეცვალა მონადირეთა ცხოვრების წესი, ცხენოსან მშვილდოსანთა წარმოშობამ ძირფესვიანად გარდაქმნა პრერიის მოსახლე ტომების ცხოვრების წყობა) ან ეს შეიძლება იყოს ცხოველი, რომელზეც ნადირობენ. ცნობილია ერთი კომპლექსის გარშემოშექმნილი კულტურები; მაგალითად, ორაგულის ჭერა, ბიზონზე ნადირობა; უფრო განვითარებულ საზოგადოებებს აქვთ მრავალი კულტურული კომპლექსი, რომლებიც თანაარსებობენ მათი საქმიანობის ყველა მნიშვნელოვან დარგში. მაგალითად, თანამედროვე ტექნიკურ ცივილიზაციაში ჩნდება და თანაარსებობს მრავალი სხვადასხვა კულტურული კომპლექსი, რომლებიც დაკავშირებულია წარმოებასთან, ტრანსპორტთან, ინფორმაციის მასობრივ გადაცემასთან, საცხოვრებლებთან და ა. შ. მაგრამ თუ სხვადასხვა კომპ-

ლექსის თანაარსებობა შესაძლებელია, ერთმანეთის გამომრიცხავი კომპლექსების თანაარსებობა შეუძლებელია. ამიტომ კულტურის ახალი ელემენტების წარმოშობა, რომლებსაც მოსდევს ახალი კომპლექსების შექმნა, იწვევს კონფლიქტურ სიტუაციებს, ცვლილებებს, კულტურების შეჯახებებს, რომლებშეც კვლავ გვეჩნება მსჯელობა სოციალური ცვლილებებისადმი მიძღვნილ თავში. კულტურის კომპლექსებს ჩვენ კულტურის სისტემებსაც ვუწოდებთ, ვინაიდან ისინი შინაგანად შედუღაბებული და ლოგიკურად დაკავშირებული არიან არა მარტო მათი შემადგენელი ელემენტების ფუნქციონალური „მორიგებით“, არამედ, აგრეთვე მათთან დაკავშირებული ადამიანების მოქმედებითა და ქცევის წესების შეთანხმებულობით.

მთელი რიგი კულტურული კომპლექსები შეიძლება ჩაერთოს უფრო ფართო ერთობებში, რომლებსაც კულტურულ პრიციპებს ან ზოგჯერ ნიმუშებს უწოდებენ. მაგრამ ტერმინი „კულტურული ნიმუში“ მინდა სხვა მიზნისათვის შემოვინახო. მაგლითად, „მანქანური ცივილიზაცია“ კულტურის მრავალი სისტემის ისეთი წყობა ანუ კონფიგურაციაა, რომელიც მეტ-ნაკლებად დაკავშირებულია მჭიდრო ფუნქციონალურ დამოკიდებულებებთან (ესე იგი ისეთებთან, როდესაც ერთ-ერთი მათგანის მოქმედებისათვის აუცილებელია სხვები) და სტრუქტურულ დამოკიდებულებებთან (ესე იგი ისეთებთან, როდესაც ერთ-ერთის აგებულებას განსაზღვრავს სხვების აგებულება). გარკვეული მანქანების განვითარება იწვევს შრომის ახალი მეთოდების წარმოშობას, ეს კი, თავის მხრივ, მოითხოვს ახალ კანონმდებლობას და განათლების ახალ ტიპს, მეცნიერული კვლევის ახალ სახეობებს; ამიტომ ვითარდება აზროვნების ახალი წესი და შეხედულებათა ახალი სისტემები არა მარტო ვიწრო პროფესიული საქმეების შესახებ, არამედ აღამიანის ცხოვრების მიზნისა და საზრისის თაობაზეც – ესე შეიძლება ძალიან გამარტივებულად წარმოვიდგინოთ კულტურული კონფიგურაციების წარმოშობა-განვითარება.

გულტურის გავლენა საზოგადოშრომის ცენტრზეაზე

კულტურის ზემოთ მოცემული განსაზღვრებანი და მისი შინაგანი სტრუქტურის სქემა შესაძლებლობას გვაძლევს გავაანალიზოთ მისი გავლენა ინდივიდების და ერთობათა სოციალურ ცხოვრებაზე. ეს გავლენა ხორციელდება სხვადასხვა გზით: ა) ცალკეული პიროვნების სოციალიზაციისა და ფორმირების მეშვეობით;

ბ) ლირებულებათა შექმნისა და შემოღების მეშვეობით, გ) საქმიანობის ნიმუშებისა და ქცევის ნიმუშების მეშვეობით, დ) სოციალური ინსტიტუტებისა და სისტემების მოღელების შექმნის მეშვეობით.

მაგრამ თავდაპირეელად რამდენიმე სიტყვით განვმარტოთ: კულტურა ადამიანის საქმიანობის პროდუქტია. იგი არ წარმოადგენს რაღაც არსებულს ადამიანების ერთობათა გარეშე, არც რაღაც თავის თავში ყოფიერებას, არც რაღაც „ობიექტურ სულს“. კულტურა ყალიბდება საქმიანობის გაობიექტებული პროდუქტებიდან, ესე იგი, დამკვიდრებული, მთელი ერთობისთვის ან უკიდურეს შემთხვევაში გარკვეული ჯგუფების გამოცდილებისთვის მისაწვდომი პროდუქტებიდან, რომლებიც არსებობენ უკვე თავის შემოქმედთა დამოუკიდებლად, მოპოვებული აქვთ აღიარება და ერთობის სანქცია. ადამიანი, დაბადებული რომელიმე ოჯახში, სიცოცხლის პირველივე წუთებიდან განიცდის არსებული გარემოს, საგნების, შეხედულებების, სარწმუნოებების, ბავშვთა აღზრდის დაღვენილი წესების და სხვა ფაქტორების გავლენას. მისთვის კულტურა უკვე მზამზარეული სამყაროა, რომელიც მას აყალიბებს, რომელშიც იგი უნდა შევიდეს, ბევრი რამ უნდა ისწავლოს მრავალი წლის მანძილზე. მისი ორგანიზმი, მისი ლტოლვები, ბუნებრივი მიღრეკილებანი თავიდანვე იმ დანაწესების, იმ ჯგუფის კულტურის დაღვენილი ნიმუშების მარწუხებში ექცევა, სადაც იგი დაიბადა. შეიძლება ამბოხი მათ წინააღმდეგ, მაგრამ შეგნებული და არსებული ვითარების შემცვლელი ამბოხი შეიძლება მხოლოდ მშინ, როდესაც ადამიანი ასაქში შედის. ამ შერით ამბობენ, რომ კულტურა გავლენას ახდენს, ცვლის და ა. შ. ამასთან არ გულისხმობენ კულტურის ჰიპოსტაზიორებასა და ანთროპოლოგიზებას. იგი მოქმედებს იმ ადამიანების მეშვეობით, რომლებიც აღიარებენ და ეგუებიან მის ნიმუშებს, წესებს, ლირებულებებსა და მოღელებს.

ა) ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში შევეხეთ აგრეთვე ბავშვის სოციალიზაციისა და მისი პიროვნების ფორმირების ზოგიერთ პრობლემას. რ. ე. პარკის ცნობილი ნათქვამი: „ადამიანი ადამიანად კი არ იბადება, არამედ ადამიანად იქცევა აღზრდის პროცესში“, – მოკლედ აყალიბებს საქმის არსს. ბავშვი დაბადებისას ბიოლოგიური ორგანიზმია, მას აქვს მთელი რიგი პოტენციური თვისებები, რომლებსაც უვითარებს აღზრდა. აღზრდა ახდენს მათ შოდელირებას, ფორმირებას, და ამრიგად პატარა ცხოველი აღამიანად ანუ გონიერ არსებად, შრომის და შემოქმედებისუნარიან

არსებად იქცევა. აღზრდა გარდაქმნის და ხვეწს თანდაყოლილ თვისებებს, მაგრამ არ სპობს მათ. შეგახსენებთ, რომ ზემოთ ვლაპარაკობდით საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიური ჩარჩოებისა და ფიზიოლოგიური საფუძვლების შესახებ. მაგრამ მხოლოდ ზემოქმედებით ფიზიოლოგიურ პროცესებზე, მაგალითად, ქიმიური საშუალებების ზემოქმედებით, ბავშვს ვერ შევასწავლით ვერც ლაპარაკს, ვერც კითხვას, ვერც მუშაობას, ვერც მის ცხოვრებაში შექმნილი პრაქტიკული სიტუაციებიდან გამოსავლის პოვნას. ეს შესაძლებელია მხოლოდ ბავშვზე მოზრდილთა ზემოქმედებით, მისი სწავლების გზით და „შეყვანით“ ღირებულებათა და ქცევის ნიმუშების სისტემებში.

შევადაროთ ორი ათი წლის ბიჭი. ერთი მათგანი დაიბადა ლოძში, საფეიქრო მრეწველობის მუშის ოჯახში, მეორე – ესკიმოსების სადგომში ალიასკის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე. პირველმა მათგანმა იცის გამრავლების ტაბულა, იცის რას ეყარება ავტომობილის მუშაობა, იცის პოლონეთის ბევრი ისტორიული თარიღი, იცნობს ქუჩაში მოძრაობის წესებს, ახსნის მზის ამოსვლასა და ჩასვლას და ა. შ. ყველაფერი ეს ალიასკაში მცხოვრებ ბიჭს არც გაუგია. სამაგიეროდ, მან იცის კარაქის კეთება, ქამანდის ხმარება, გზის გაგნება ქარიშხალშიც, პოლარულ ღამეშიც, შეუძლია მარხილში ძალლების შებმა და ბევრი სხვა რამ, რაზე-დაც ლოძელ ბიჭს არაფერი გაეგება. მასაც შეუძლია ახსნას მზის ამოსვლა და ჩასვლა, მაგრამ მისი ახსნა სულ სხვანაირია, ისევე როგორც მისი წარმოდგენების სისტემა ცხოვრებაზე, ოჯახზე, რელიგიაზე, სამართალზე და ა. შ. აი აღზრდის შედეგები სხვადასხვა კულტურაში. ფიზიოლოგიური პროცესები, რომლებიც განსაზღვრავენ მათი სწავლების ბიოლოგიურ საფუძვლებს, იდენტურია, მაგრამ სწავლების შედეგები სრულიად განსხვავებული, ვინაიდან ორივე მიეკუთვნება სხვადასხვა ეკონომიკურ სისტემას, მათი ოჯახები სხვადასხვანაირად მოიპოვებენ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს, განსხვავებულია ერთობანი, რომლებსაც ისინი მიეკუთვნებიან, განსხვავებულია მათი საზოგადოებების კულტურა. ამრიგად, ორივე ბიჭის ცოდნა განსხვავებულია, მათ ღირებულებათა სხვადასხვა კრიტერიუმი, სხვადასხვა წეს-ჩვეულება, სხვადასხვა ქცევის პრინციპები და აღამიანების ქცევაზე განსხვავებული რეაგირება აქვთ. ალიასკელმა ბიჭმა იცის, რომ ვინმეს, პატივისცემის ნიშნად, ზურგი უნდა შეაქციოს და ისე დადგეს; ლოძელმა ბიჭმა იცის, რომ ვინმეს ზურგის შექცევა შეურაცხყოფაა; ასეთი მაგალითების მოყვანა კიდევ ბევრი შეიძლება.

ბავშვის პიროვნების ფორმირებისა და ერთობაში ცხოვრებას-თან მისი შეგუების ამ პროცესს, რომელსაც საფუძვლად უდევს ბავშვის სწავლება და კულტურასთან ზიარება, რაც მას საშუალებას აძლევს ჩასწვდეს ამ კულტურას და შეგნებულად იმოქმედოს მის ფარგლებში, ჩვენ სოციალზაციის პროცესს ვუწოდებთ. ამ პროცესის მეშვეობით კულტურა აყალიბებს საზოგადოების ახალ წევრებს, ასწავლის მათ, როგორ მოიქცნეთ, რა აკეთონ, რომ დაისახონ მთავარი ცხოვრებისეული მიზნები და მიაღწიონ მათ¹.

ბ) საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე კულტურის გავლენის მექანიზმი განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ კულტურა აღგენს ლირებულებათა სისტემებსა და მათ განმსაზღვრელ კრიტერიუმებს. რაზეა აქ ლაპარაკი? აღამიანის ქცევას, უწინარეს ყოვლისა, განსაზღვრავენ მისი ბიოლოგიური მოთხოვნილებანი, აგრეთვე მათ საფუძველზე განვითარებული მოთხოვნილებანი. მოთხოვნილებებს ჩვენ ვუწოდებთ ორგანიზმის ყოველგვარ მოთხოვნას, თანდაყოლილი იქნება თუ შექნილი, რომელსაც იწვევს რაიმეს ნაკლებობის შეგრძნება და აღძრავს მას სამოქმედოდ. ინდივიდისა და ჯგუფის მოთხოვნილებათა საფუძველზე ვითარდება მათი ინტერესები, ესე იგი, ზოგიერთ მოთხოვნილებას ენიჭება მეტი მნიშვნელობა. ზოგჯერ ვამბობთ, რომ ვიღაცა „დაინტერესებულია“ გარკვეული საქმით, ესე იგი მას სურს, რომ ეს საქმე მისი სურვილისამებრ წარიმართოს. ინტერესები შეიძლება სხვადასხვავარი იყოს: ეკონომიკური, პოლიტიკური, ესთეტიკური, რელიგიური და სხვ. მაგრამ როგორც ძირითადი მოთხოვნილებანი, ისე განსაკუთრებული ინტერესები შეიძლება დაკმაყოფილდეს სხვადასხვანაირად და სხვადასხვა საგნის დახმარებით. მათასადამე, ინდივიდები და ჯგუფები მუდმივად უნდა სრულყოფდნენ თავიანთ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებათა არჩევანს. ამას-

¹ საჭიროა გამოვყოთ ოთხი ცნება, რომლებსაც ჩშირად ურევნ ერთმანეთში: 1. ზრდა არის ორგანიზმის იმანენტური მონაცემების რეალიზაცია გარემოს ხელსაყრელი გავლენისა და ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთოქმედების შედეგად. 2. „აგრემოს საქრთო გავლენა“ არის ორგანიზმზე ზემოქმედების, პიროვნების ან მისი ცალკეული ნიშანთვისებების განვითარებისათვის ხელსაყრელი ან არახელსაყრელი სტიმულების ერთობლიობა; 3. სოციალიზაცია – ეს არის გარემოს ის გავლენები მთლიანად, რომლებიც ინდივიდს რთავენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ასწავლიან მას კულტურის გაგებას, ქცევას კოლექტივებში, თავისთვის დამკვიდრებას და სხვადასხვა სოციალური როლის შესრულებას; 4. აღზრდა პიროვნების მიზანიმართული ფორმირებაა, რომელიც ხორციელდება აღზრდის ურთიერთობათა ფარგლებში ჯგუფში მიღებული აღზრდის იდეალის მიხედვით.

თან ერთად ფაქტია, რომ ინდივიდებსა და ჯგუფებს ხშირად არ შეუძლიათ დაიკმაყოფილონ ყველა მოთხოვნილება და ინტერესი და უხდებათ მათ შორის აჩჩევანის გაკეთება, სხვებთან შედარებით ერთისათვის უპირატესობის მინიჭება. აჩჩევანის ასეთ სიტუაციებში ამოქმედებას იწყებენ ღირებულებანი და ღირებულებათა სკალის განმსაზღვრელი კრიტერიუმები.

ცნებას „ღირებულება“ სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს ეთიკაში, ეკონომიკში, სოციოლოგიაში, აგრეთვე სხვა მეცნიერებაში. იგი ყოველდღიურ ცხოვრებაშიც იხმარება. ჩვენ ღირებულებას კუროდებთ ნებისმიერ საგანს, მატერიალურსა თუ იდეალურს, იდეას თუ ინსტიტუტს, ნამდვილ თუ წარმოსახულ საგანს, რომლის მიმართაც ინდივიდებსა ან ჯგუფებს შეფასებითი პოზიცია უკავიათ, მას მნიშვნელოვან როლს მიაწერენ თავიანთ ცხოვრებაში და მის დაუფლებისაკენ სწრაფვას შეიგრძნობენ როგორც უცილებლობას. ღირებულებებს წარმოადგენენ ის საგნები, რომლებიც ინდივიდისათვის უზრუნველყოფენ შინაგან წონასწორობას და რომლისაკენ სწრაფვაც ანიჭებს მას კარგად შესრულებული ვალდებულების შეგრძნებას ან ისინი, რომლებიც უცილებელია ჯგუფის შინაგანი შეკავშირებულობისათვის და ა. შ. ზოგიერთ ჯგუფში უმაღლესი ღირებულებანი შეიძლება იყოს რელიგიური კულტის საგნები, ხოლო სხვებისათვის – პოლიტიკური მიზნები. ინდივიდთა ერთი ჯგუფისათვის უმაღლესი ღირებულება შეიძლება იყოს ფული, მეორისათვის – მორალური უმწიკვლობა, მესამისათვის – მეცნიერული ცოდნა, მეოთხისათვის – ხელოვნების ქმნილებანი, სხვებისათვის კი – განმრთელობა, ღირსება და ა. შ.

ამრიგად, ღირებულებანი ინდივიდის ქცევის მნიშვნელოვანი ფაქტორია. მათდამი სწრაფვა გადამწყვეტ გავლენას ახდენს სხვა ინდივიდებთან ურთიერთობაზე. თითოეულ ინდივიდს აქვს გარკვეულ ღირებულებათა იერარქია, რომლებსაც იგი მეტ-ნაკლებად აფასებს. შეიძლება არსებობდეს აღიარებული ღირებულებანი, მაგრამ მათკენ არ ისწრაფოდნენ, შეიძლება არსებობდეს ღირებულებანი, რომლებისკენაც ისწრაფიან, მაგრამ ამას არ აღიარებენ. ახლა აქ ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე ღირებულებათა გავლენის სოციალური მექანიზმი. ისინი წარმოადგენენ აღამიანური მისწრაფებებისა და ქცევის რეგულატორებს, საშუალებას გვაძლევინ შევაფასოთ სხვების საქციელი, ჯგუფების წევრთა ავკარგიანობა, ამიტომ ისინი განსაზღვრავენ სოციალური იერარქიის პრინციპებს და ადგენენ ერთობლივი ცხოვრების საფუძვლებს.

საიდან ჩნდებიან ლირებულებანი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში? ისინი კოლექტიური პროდუქტებია, რომლებიც ხშირად ყალიბდებიან ხანგრძლივ პროცესში და ქმნიან თითოეული ინდივიდისა და კოლექტივის კულტურის ძირითად შემადგენელ ნაწილს. ყოველი ერთობის კულტურში მიღებულია ლირებულებათა გარკვეული სისტემები და მათი გარკვეული იერარქია. პირველყოფილ საზოგადოებებში ამ იერარქიას უფრო რიგორისტულად თავს ახვევენ საზოგადოების წევრებს; უფრო განვითარებულ საზოგადოებებში მეტ შემწყნარებლობას იჩენენ ლირებულებათა განსხვავებისადმი. მაგრამ არც ისე დიდი ხნის წინათ იყო მწვავე რელიგიური თუ პოლიტიკური შეუწყნარებლობის ფაქტები და ინდივიდების მიერ გარკვეულ ლირებულებათა მიუღებლობა განიხილებოდა, როგორც მთელი ერთობისათვის საფრთხის შექმნა და ხშირად სიკვდილითაც კი ისჭებოდა. არსებობს ლირებულებანი, რომელთა პატივისცემა ჯგუფს მნიშვნელოვნად მიაჩნია საკუთარი არსებობისათვის და რომლებსაც ის უსიტყვოდ ახვევს თავს თავის წევრებს. არსებობს, აგრეთვე, სხვა, ნაკლებმნიშვნელოვანი ლირებულებანი. ინდივიდების მიერ აღიარებული განსაკუთრებული იერარქიები უნდა მოეცეს ჯგუფის მიერ აღიარებული იერარქიის ჩარჩოებში, ხოლო ლირებულებათა სისტემის შეცვლის ცდების უფლება აქვთ მხოლოდ ინდივიდების სულ მცირე რაოდენობას, რომლებსაც ჯგუფში განსაკუთრებული მდგომარეობა უკავიათ¹.

ამრიგად, ლირებულებათა სისტემა ვითარდება კულტურის ფარგლებში და სერიოზულ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლელობაზე.

გ) ლირებულებათა სისტემა განსაზღვრავს მოთხოვნილებებისა და ინტერესების დაკმაყოფილების საშუალებათა არჩევანს, განსაზღვრავს, რომელ მისწრაფებებს მიეცეს უპირატესობა. ხოლო როგორ იქცევა ინდივიდი ამა თუ იმ სიტუაციებში, როგორ წყვეტს ცალკეულ პრობლემებს, რათა თავი აარიდოს სხვებთან კონფლიქტს, როგორ წყვეტს კონფლიქტებს როცა მის ინტერესებს, ეხებიან, — ამას განსაზღვრავენ მოქმედების „ნიმუშები“, ანუ, უფრო ფართოდ, ცალკეული კულტურის ფარგლებში დადგენილი ქცევის „ნიმუშები“. ისეთმა მარტივმა ქცევამ, როგორიცაა მისალმება, შეიძლება სულ სხვადასხვა ფორმა მიიღოს. იმის მიხედვით,

¹ მაგალითად, მათი შეცვლის უფლება რევოლუციურ სიტუაციებშიც კი აქვთ მხოლოდ სპეციალურად საამისო ჩრდილებებით აღჭურვილ ორგანოებს, იმსტიტუტებს, ან სპეციალური მანდატების შქმნე პირებს.

თუ რომელი გვუფის, სოციალური მდგომარეობის ინდივიდები ესალმებიან ერთმანეთს, ერთი სიტყვით, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ საზოგადოების რომელ კულტურას ან სტრუქტურას ეკუთვნიან ისინი. ჩვენს საზოგადოებაში მამაკაცი ქალთან მისალმებისას ჭრდს იხდის. ფიჭის კუნძულებზე მისალმების გამოხატავენ ცხვირების გახახუნებით; ჩვენს საზოგადოებაში შეყვარებულები კოცნით ესალმებიან ერთმანეთს. ეს სამი მაგალითი გვიჩვენებს ქცევის სამ ნიმუშს იღენტურ სიტუაციაში.

უფრო მარტივად რომ ვთქვათ, ქცევის ნიმუშები გარკვეულ სიტუაციებს მისადაგებული გარკვეული სქემებია. საზოგადოებრივი ცხოვრება შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სიტუაციების უწყვეტი რიგი, რომლებშიც ადამიანები ხვდებიან ერთმანეთს, ზემოქმედებენ ერთმანეთზე, რაღაცას აცნობენ ერთმანეთს, რაღაცას მოითხოვენ ერთმანეთისაგან, ცდილობენ რაღაც ზემოქმედება მოახდინონ სხვების ქცევაზე, მიიღონ მათგან რაღაც და ა. შ. ყოველი შეხვედრა სხვა ადამიანებთან ახალი სიტუაციაა. ვიდრე რაღაცას მოვიმოქმედებთ ამ სიტუაციაში ჩვენ უნდა განვსაზღვროთ იგი, მაგალითად, თათბირია ეს, მეგობრული საუბარი თუ რაიმეს მოთხოვნა. სიტუაციის განსპეციალურა აუცილებელია შესაბამისი მოქმედებისა ან ქცევის ნიმუშების გამოყენებისათვის. ნიმუში „ნორმულურად“ აღიარებული ქცევის წესია მოცემულ სიტუაციაში ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ეს არის დასაშვები და ნორმალური ქცევების დიაპაზონი მოცემულ სიტუაციაში. გარკვეულ კულტურაში დაგენილი ქცევის ნიმუშები ქმნიან ურთიერთგაეგების შესაძლებლობას, გასაგებს ხდიან სხვების ქცევას, შესაძლებლობას იძლევიან წარმატებით მოახდინონ ზემოქმედება სხვა ადამიანებზე. ეს არის ფაქტორი, რომელიც ახდენს ინდივიდების საქციელისა და კოლექტივების ქცევის უნიფიკაციას. ზოგიერთი ნიმუში ფორმალიზებული და დადგენილია დანაწესებით, მაგალითად, სასახლის კარის ეტიკეტი, ხელისუფლებისადმი მიმართვის წესის მარეგულირებელი დებულებები (მაგალითად, თხოვნის არჩის მირთმევა), საჭარისო წესდებები, ჟურისა და გზებზე მოძრაობის წესები და ა. შ. ნიმუშების ცოდნა შესაძლებლობას ქმნის გავითვალისწინოთ ადამიანთა ქცევა და საფუძველს გვაძლევს „სათანადო“ რეაქციებს მოველოდეთ ჩვენი ახლობლების მხრივ. დადგენილი ნიმუშები მოწმობენ საზოგადოებრივი ცხოვრების რეგულარობას, მის „წესრიგს“ და ურთიერთშეგუების საშუალებას იძლევიან, ვინაიდან წინასწარ არის ცნობილი, თუ როგორია ცალკეულ პირთა ქცევის შესაძლო დიაპაზონი გარკვეულ სიტუაციებში.

დ) დაბოლოს, კულტურა გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლელობაზე, აღგენს რა ქცევის, ინსტიტუტების, საგნების, ხელოვნების ნაწარმოებთა მოდელებს და ა. შ. ნიმუში გამოხატავს მოცემულ კულტურაში დაწესებული და მიღებული გარკვეული მოვლენების მსვლელობის რეგულარობას, წარმოადგენს სქემას, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევს „წავიკითხოთ“ და გავიგოთ ქცევა. ხოლო მოდელი არის საგანთა სასურველი ვითარების გარკვეული სახე, ანუ სიმბოლური წარმოდგენა, რომელიც დადებითად აფასებს საგანთა ვითარებას. მაშასადამე, მოდელი არის ლირებულებებთან დაკავშირებული სასურველი სქემა. ეს ლირებულებანი მემკვიდრეობით მიღებული და განმეორებადი უნდა იყოს. მიღებული მოდელები იქცევა სტილად ხელოვნებასა და არქიტექტურაში, ზემოქმედებენ ინსტიტუტების ორგანიზაციაზე, იქცევიან შედარებისა და შეფასებისას შეპირისპირების პრინციპად. ამ მნიშვნელობით მოდელებს ზოგჯერ ეტალონებსაც უწოდებენ.

*

*

*

✓ ლირებულებათა, ნიმუშებისა და მოდელების სოციალიზაცია, მათი დაღვენა უმნიშვნელოვანესი (მაგრამ არა ამომწურავი და ერთადერთი) წესებია, რომელთა მეოხებითაც კულტურა გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების მსვლელობაზე. კულტურა ზედნაშენია ბუნების ძალებსა და ფაქტორებზე, კონკრეტურ საფუძვლებზე. იგი ადამიანებსა და კოლექტივებს აძლევს სიმბოლოებს, ლირებულებებს, განსაზღვრავს აზრის შინაარსს, წარმართავს მისწრაფებებს, შეესაბამება მოთხოვნილებებს, რომლებიც ჩნდება ძირითად ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა და საარსებო მინიმუმის მიღწევის შემდეგ.

ძალებისა და ფაქტორების ამ სამი კომპლექსის გავლენით ყალიბდება ადამიანის პიროვნება და რამდენადაც საზოგადოებრივი ცხოვრება პიროვნებებს შორის მიმდინარე მოვლენებისა და პროცესების ერთობლიობაა, ამდენად შემდგომ განვიხილავთ ადამიანის პიროვნების წარმოშობა-ჩამოყალიბების პრობლემებს, რათა უკეთ აღვშეროთ და გავარკვით ადამიანებს შორის არსებული კავშირურობისანი და დამოკიდებულებანი.

V. აღამიანისა და პიროვნების სოციოლოგიური კონცეფცია

საფუძვლები, რომელთა გამო სოციოლოგია უნდა იკვლევდეს აღამიანის პიროვნების პრობლემებს, სრულიად მარტივია; საზოგადოებრივი ცხოვრება აღამიანებს შორის მიმდინარე მოვლენებისა და პროცესების ერთობლიობაა, ამიტომ ერთმანეთზე ზემოქმედი აღამიანების თავისებურებანი სულერთი ვერ იქნება ამ პროცესების მკვლევარისათვის. მაგრამ საქმე მხოლოდ თავისებურებებს არ ეხება. როგორც ცნობილია, ისინი შეიძლება შეიცვალონ. საქმე ეხება იმის დადგენას, არსებობს თუ არა რაღაც ძირითადი ელემენტები, რომლებიც ქმნიან „აღამიანის უცვლელ ბუნებას“, მუდამ განსაზღვრავენ აღამიანების ქცევას და ამ მუდმივი ბუნების შეცნობა მოგვცემს საფუძველს წინასწარ განვჭვრიტოთ აღამიანის ქცევა სხვადასხვა სიტუაციაში. ბევრ ფილოსოფონს და სოციოლოგს მიაჩნდა, რომ ასეთი, აღამიანური ბუნების არსებობა საზოგადოებრივი მოვლენების კანონზომიერი წარმოშობის აუცილებელი პირობაა და ამიტომ მისი შეცნობა სოციოლოგიის შექმნის აუცილებელი პირობაა. ასე მსჯელობდნენ, უწინარეს ყოვლისა, ისინი, ვისაც სოციოლოგია მიაჩნდა მეცნიერებად ინდივიდუებისა და ჯგუფების ქცევის შესახებ სოციალურ სიტუაციებში. ხოლო სოციოლოგებს, რომლებიც თვლიდნენ, რომ სოციოლოგიის ამოცანაა სოციალურ მიკროსტრუქტურებში მიმდინარე მასობრივი მოვლენებისა და პროცესების შესწავლა, აღამიანის ბუნების შესწავლა ზედმეტად მიაჩნდათ. მათი აზრით, აღამიანის ბუნება მუდმივი სიღიდეა, რომელიც ყოველთვის ერთნაირად მოქმედებს, ამიტომ სოციალური სტრუქტურებისა და მათი ცვლილებების შესწავლისას მისი როლი სოციოლოგიას არ აინტერესებს.

ამჟამად, სოციოლოგიას კვლავ აღეძრა ინტერესი პიროვნებისადმი. იგი წარმოიშვა მიკროსტრუქტურებსა და მცირე ჯგუფებში მიმდინარე პროცესების კვლევასთან დაკავშირებით. ვინაიდან ვარაუდობენ, რომ მცირე ჯგუფებში მიმდინარე ურთიერთმოქმედების ამ პროცესებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ, აგრეთვე, მაკროსტ-

რუქტურებში მიმღინარე პროცესებისათვისაც. ქვემოთ განსაკუთ-
რებით ვილაპარაკებთ ამ პროცესების შესახებ. ახლა კი დავუბ-
რუნდეთ ადამიანის პიროვნების თეორიის პრობლემებს.

ადამიანის სხვადასხვა თვრითა

ერთი შეხედვით უბრალო კითხვაზე, თუ რა არის ადამიანი,
პასუხს იძლეოდა თეოლოგია და ფილოსოფია, ფიზიკური, კულ-
ტურული და ფილოსოფიური ანთროპოლოგია, ფიქოლოგია და
სოციოლოგია. თეოლოგიური შეხედულებანი, რომლებიც ვლინ-
დებიან სხვადასხვა ჩელიგიაში, ადამიანის არსებობას, მის უნა-
რებს, მისი ცხოვრების მიზანსა და აზრს უკავშირებენ ღვთაებრივ
ძალებს, რომლებმაც იგი შექმნეს, მათ ნებას, რომელიც განსაზ-
ღვრავს ადამიანთა საქმეების მსვლელობას და აზრს ანიჭებს მათ.
ადამიანი ერთადერთია ქმნილებათა შორის, რომელსაც აქვს უკ-
ვდავი სული, და ეს მისთვის უზრუნველყოფს განსაკუთრებულ ად-
გილს სამყაროში და, ამავე დროს, განსაზღვრავს მისი სიცოცხ-
ლის მიზანს – იზრუნოს სულის ხსნისათვის და იმისათვის, რომ
დაუბრუნოს იგი შემოქმედს.

არსებობს ძალიან ბევრი ფილოსოფიური შეხედულება ადამი-
ანის არსებასა და მის დანიშნულებაზე. მათ სათავე დაუდეს ბერ-
ძენი ფილოსოფოსების კონცეფციებმა, რომლებსაც ადამიანი ეს-
მოდათ როგორც გონიერი არსება, რომელიც სხვა არსებებზე მე-
ტად ნაზიარებია ღვთაებრივ გონებას მთელ სამყაროში რომ არ-
სებობს, და ამიტომ უნარი აქვს შეიცნოს სამყაროს ბუნება. ადა-
მიანის განსაკუთრებული მდგომარეობა სამყაროში ხაზგასმით აღ-
ნიშნა პროტაგორამ: „ადამიანია ყველა ნივთის საზომი“.¹ სხვა ფი-
ლოსოფიური თეორიები დაადგნენ ამ თეოლოგიურ გზას ან ად-
რეული ბერძნული ჰუმანიზმის გზას, რომლებიც ადამიანის გონი-
ერების დოქტრინას სხვადასხვა ინტერპრეტაციას აძლევდნენ, ან-
და, აგრეთვე, XIX საუკუნის შემდეგ ნატურალიზმისა და ევო-
ლუციონიზმის გზას.

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი, რომლებიც უმთავრესად
ევოლუციონიზმისა და დარვინიზმის გავლენით განვითარდნენ, ადა-
მიანს განიხილავდნენ, როგორც ზოოლოგიურ სახეობას. „ადამი-
ანი გარკვეული სახეობაა, უფრო ზუსტად კი, ზოოლოგიური სა-
ხეობაა, და მისი ყველა ანატომიური ნიშანი, ისევე, როგორც
ფიზიოლოგიური, ქიმიური ან ფინქიკური ნიშნები, წარმოიშვა ევო-

ლუციური განვითარების გზით იმ ჩანასახებიდან, რომლებიც უკვე ცხოველებს აქვთ... მაგრამ ადამიანს ახასიათებს, რაღაც ცხოველისათვის უცხო და ამის გამო ეს საკითხი პრინციპულად ახლებურად დგება. ადამიანი საზოგადოებრივი არსებაა, მისი ფსიქოლოგიური განვითარება მიმდინარეობს უპირატესად საზოგადოებრივი ფაქტორების ზემოქმედებით¹! მაგრამ საბუნების მეტყველობენიერებებს, უწინარეს ყოვლისა, ანტერესებთ ორგანიზმი, მისი თვისებები და პროცესები. ანთოროპოლოგია, სამედიცინო მეცნიერებანი, ფიზიოლოგია, ბიოქიმია და სხვა მეცნიერებანი ერთობლივი ძალისხმევით თანდათან აღმოაჩენენ ადამიანის რეაქციების მექანიზმების ფიზიოლოგიურ საფუძვლებს სოციალურ სიტუაციებზე, ადამიანთა ქცევებზე, მისწრაფებებსა და შეხედულებებზე. საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივ საფუძვლებზე რომ ვლაპარაკობთ, აღვნიშნავთ ამ გამოკვლევების მნიშვნელობას ადამიანის ცხოვრების ყველა ასპექტისა და მექანიზმის შეცნობისათვის. მათ დიდი მნიშვნელობა აქვთ, აგრეთვე, პიროვნების, ეგრეთ წოდებული ბიოგენური ელემენტების შეცნობისათვის, რჩქედაც ქვემოთ ვიღაპარაკებთ. ზოგადად რომ ვთქვათ, ადამიანის ბუნებრივი თეორიები, მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა პერიოდში ბატონობდა ნატურალისტური ტენდენციები და იყო ცდები – მთელი მოქმედება და კულტურული შემოქმედება აეხსნათ ორგანიზმში მიმდინარე პროცესებით, არ კმაროდა საზოგადოებრივ ცხოვრების სრული აღწერისა და ახსნისათვის. ამიტომ მეცნიერების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ისინი უნდა შეივსოს ფსიქოლოგიური და სოციოლოგიური გამოკვლევებით საზოგადოების ცხოვრებასა და კულტურაში ადამიანის მონაწილეობის შესახებ.

ადამიანის ბუნების ცხვა

ადამიანის ბუნების ცნება ფორმულირებული აქვთ უკვე უძველესი დროის ფილოსოფიებსა და ფსიქოლოგებს, რომლებსაც მიაჩნდათ, რომ თითოეულ ადამიანს აქვს მთელი სახეობისათვის საერთო და სხვა ცხოველებისაგან ადამიანის განმასხვავებელი, პრინციპში ერთნაირი ფსიქიკური ან ფსიქოფიზიკური სტრუქტურა. ზოგიერთი იმპლიციტურად მიღებულ ადამიანის ბუნების თეორიას შეიძლება შევხვდეთ მთელ მსოფლიო ლიტერატურაში უკვე უძველესი სათავეებიდან, პირველი წერილობით ან ტრადიცი-

¹ იან დემბოგსკი, მაიმუნების ფსიქოლოგია. გვ. 12 და 41 (რუს.).

ით გადმოცემულ ანდაზებსა და ცხოვრებისეულ მაქსიმებში. უკვე უძველეს დღიში იყო მრავალი ცდა განეზოგადებინათ აღამიანის ბუნების თემა. თეოფრასტეს (362-287 ჩ.წ. ჭ-მდე) „ხასიათები“, მარკუს ავრელიუსის (121-180) „ფიქრები“, ისეთი ნაწარმოებები, როგორიცაა ლაროშფუკოს „ფიქრები“, ანუ სენტენციები და მაქსიმები მორალის შესახებ“ (1655), უ. ესპრის „ტრაქტატი აღა-მიანის სათნოებათა სიყალბის შესახებ“ (1678), ანდა ლაბრუიე-რის ცნობილი „ამ საუკუნის ხასიათები და ზნეჩვეულებანი“ (1688) – აი რამდენიმე მაგალითი აღამიანის ბუნების შესახებ ფილოსო-ფიური და ლიტერატურული ნაზრევის თაობაზე. თუ მნიშვნე-ლოვნად გავამარტივებთ, შეიძლება ითქვას, რომ ამ ფილოსოფო-სებისათვის ეს არის აღამიანის ქცევის განმსაზღვრელი მუდმივი მისწრაფებების და მოტივების, მიზნებისა და ლირებულებათა ერ-თობლიობა. მაგრამ თუ გავაანალიზებთ მსოფლიო მხატვრულ ლი-ტერატურას, მოთხოვობებს, დრამებს, კომედიებს შეიძლება ვამტ-კიცოთ, რომ ისინიც ილებენ მუდმივი აღამიანური ბუნების თავი-სებურ კონცეფციას, რომ ეს ნაწარმოებები მარად ცოცხალია და ყველა ეპოქაში იწვევენ გამოხმაურებას, სხვათა შორის იმიტო-მაც, რომ მეტყველებენ აღამიანურ მისწრაფებებზე, მოტივებზე, შეხედულებებზე, მიზნებსა და კონფლიქტებზე, რომლებიც მარად ცოცხლობენ ინდივიდუებსა და ერთობებში. მათ საფუძველზე შეიძ-ლება გამოვალინოთ, აღამიანის აჩვების განმსაზღვრელ რა ზო-გად დებულებებს აღიარებდნენ მათი ავტორები; მაგრამ ეს ამო-ცანა ლიტერატურის ისტორიკოსებს დავუტოვოთ.

ამის შედეგად გამოთქმა „აღამიანის ბუნება“ მრავალი მნიშ-ვნელობით იხმარება. მნიშვნელობათა ეს სიმრავლე ჭ. ღიუის ოთ-ხამდე დაჲყავს: 1) აღამიანის ბუნება იგივეა, რაც გარკვეული თანდაყოლილი და პირველადი, მთელი სახეობისათვის საერთო ბიოფსიქიკური კონსტიტუცია; 2) აღამიანის ბუნება – ეს არის სპეციფიკური კანონებით წარმართული მდგრადი ფსიქიკური ძა-ლებისა და თვისებების ერთობლიობა, რომლებიდანაც გამომდი-ნარეობენ აღამიანის ძირითადი უცვლელი მისწრაფებანი; 3) აღა-მიანის ბუნებას ახასიათებს შთაბეჭდილებების აღქმისა და შერჩე-ვის უნარი და არ გააჩნია რაიმე აქტიური კომპონენტი, თანდა-ყოლილი მოტივაციები და მისწრაფებანი; 4) აღამიანის ბუნება არ არის არც ბიოლოგიური კონსტიტუცია, არც ფსიქიკის სტრუქ-ტურა. იგი ვლინდება კულტურულ ღირებულებათა, საზოგადოებ-რივი ინსტიტუტების, მორალური იდეალებისა და სხვათა შექმ-ნით. ამ ქმნილებებში, რომლებიც მხოლოდ აღამიანთა სახეობის-

თვისაა დამახასიათებელი, უნდა ვეძიოთ ადამიანის ბუნების ძირითადი ნიშნები. როგორც ვხედავთ, ადამიანის ბუნების ეს ოთხი ძირითადი კონცეფცია საკმაოდ წინააღმდეგობრივია. მაგრამ, ყველაზე ხშირად ადამიანის ბუნებას განსაზღვრავენ, როგორც ადამიანის ორგანიზმში მოქმედი იმ ძირითადი უნარებისა და მამოძრავებელი ძალების კომპლექსს, რომლებიც უზრუნველყოფენ ბიოლოგიურ მოთხოვნილებათა დაკამაყოფილებას, გარემოსთან აქტიურ შეგუებასა და სიცოცხლის შენარჩუნებას. ეს კომპლექსი ძირითადად მუდმივი და უცვლელია, თუმცა სხვადასხვა გარემოსთან შეგუების პროცესში შეიძლება გარკვეული მოდიფიკაციები განიცადოს. ადამიანის ბუნების ამ განსაზღვრებას გულისხმობს ნატურალისტური თვალსაზრისი, ესე იგი, მტკიცება, რომ ადამიანის ძირითადი თვისებების ეს კომპლექსი განპირობებულია ბიოლოგიურად და გადაიცემა ბიოლოგიური მემკვიდრეობითობის გზით.

ადამიანის ბუნების მუდმივობის ამ კონცეფციას მოჰყვა მნიშვნელოვანი თეორიული და პრაქტიკულ-პოლიტიკური შედეგები. უწინარეს ყოვლისა, შევჩერდებით მისგან გამომდინარე პრაქტიკულ დასკვნებზე. ჭ. დიუიმ ეს დასკვნები შემდეგი კითხვებით გამოხატა: 1) არის თუ არა თანამედროვე პოლიტიკური და ეკონომიკური ინსტიტუტები ადამიანის ბუნების აუცილებელი ქმნილებანი? ან, უფრო ზოგადი ფორმით – გამომდინარეობს თუ არა ადამიანის ბუნების ჭეშმარიტი კონსტიტუციიდან, რომ გარკვეულ სოციალურ დაწესებულებებს აქვთ წარმატების შანსი, ხოლო სხვები მარცხისთვის არიან განწირული? მაგალითად, გარდაუვალია თუ არა ომი, რამდენადაც იგი ადამიანის ბუნების ფაქტია? პირადი გამორჩენის სწრაფვა იმდენად ფესვგადგმულია თუ არა ადამიანის ბუნებაში, რომ ნებისმიერი ცდა ეკონომიკა აიგოს სხვა საფუძველზე, გარდა კერძო მოგებისათვის კონკურენციული ბრძოლისა, გარდაუვალ მარცხს განიცდის? 2) რამდენად ღრმად შეიძლება შეიცვალოს ადამიანის ბუნება შეგნებულ ძალისხმევათა გზით? ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რა უფრო მნიშვნელოვანია – ადამიანის ბუნება თუ გარემო? რა არის ყველაზე მნიშვნელოვანი ადამიანის ქცევის განსაზღვრისას – მემკვიდრეობითობა თუ გარემო? 3) რამდენად ღიღია და რამდენად მტკიცედ არის დადგენილი ადამიანის ბუნების ცვლილებათა დიაპაზონი ინდივიდებსა და ჯგუფებს შორის? არიან თუ არა სხვადასხვა რასიული და სოციალური ჯგუფები შართლაც დაბალი იმ მიზეზების გამო, რომელთა შეცვლა შეუძლებელია? იგივე ხომ არ ითქმის

ინდივიდუალური?“ ამ კითხებზე პასუხებმა უნდა განსაზღვრონ პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და ეკონომიკური საქმიანობა. თუ ადამიანის გარკვეული თვისებები მართლაც უცვლელია და ეს თვისებები მნიშვნელოვნია ერთობლივი ცხოვრებისათვის, მაშინ აღმზრდელობითი ზემოქმედება და საზოგადოებრივი რეფორმების ცდები ან მარცხისათვის არის განწირული, ან მათ მხოლოდ შეზღუდული მოცულობის ფარგლებში შეიძლება ჰქონდეთ წარმატება. ამ თემაზე არსებობს ვრცელი ლიტერატურა, რომელიც საფუძველს აკლის ადამიანის ბუნების თეორიას, მაგრამ ამ მოძველებულ თეორიას, უწინარეს ყოვლისა, საწინააღმდეგო არგუმენტებს უყენებს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური პრაქტიკა. დისკუსია იმართება უმთავრესად ინსტინქტების კონცეფციისა და იმ საკითხების ირგვლივ: განაპირობებენ თუ არა, და რამდენად განაპირობებენ ადამიანის ქცევას ინსტინქტები, რომლებიც ადამიანის ბუნების არსებით ნაწილს შეადგენენ.

ისტინქტების პრობლემა

ეს პრობლემა დიდი ხნის მანძილზე აღელვებდა საზოგადოებრივ მეცნიერებებს. დაახლოებით 1860-1925 წლებში, დისკუსიები წარმოებდა ადამიანის ქცევაში ინსტინქტების როლის შესახებ. ეს დისკუსიები მნიშვნელოვნად გაართულა ტერმინ „ინსტინქტის“ მრავალმნიშვნელობამ, აგრეთვე, პრობლემის ცალსახად ემპირიულად გადაჭრის სიძნელემ. პრობლემა იღებდა, აგრეთვე, დავის უფრო ფართო სახეს: რამდენად მნიშვნელოვანია მემკვიდრეობითობისა ან გარემოს გავლენა. ბევრმა ფსიქოლოგმა ჩამოაყალიბა ადამიანის სოციალური ქცევის ინსტინქტივისტური თეორიები, მათ ხშირად მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრება ინსტინქტების თამაშზე დაჰყავდათ. მეორე შერივ, მარქსიზმი და ბევრი სხვა სოციოლოგიური სკოლა მწვავედ აკრიტიკებდნენ ყოველგვარი მემკვიდრეობითობის თეორიას, იმის მიუხედავად, გვევლინებოდნენ ისინი ინსტინქტების თეორიისა თუ ადამიანის უცვლელი ბუნების თეორიის სახით. ფ. ზნანეცკი ხაზგასმით აღნიშნავდა ინსტინქტის ცნების მეთოდოლოგიურ უშინაარსობას: „მაგალითისათვის განვიხილოთ ისეთი ორი ცნების მეთოლოგიური ღირებულება, როგორიცაა სტესობრივი ინსტინქტი და სოციალური ინსტინქტი, რომლებიც შედიან ადამიანის ბუნების განსაზღვრაში მისი ჩვეულებრივი გაგებით. მათი როლი კულტურის ისტორიაში იმით უნ-

და გამოიხატებოდეს, რომ შეამსუბუქონ კულტურის ფუნქციების ჩაღური კლასიფიკაცია... „სქესობრივი ინსტინქტებიდან“ გამომდინარე კულტურის მოვლენებს მიეკუთვნება, უწინარეს ყოვლისა, იმ მონაცემების უმეტესობა, რომლებიც ეხება ქორწინების ინსტიტუტს მისი ყველა ფორმით – მონოგამიურით, პოლიგამიურით და პოლიანდრიულით, გვუფურით, აქვე უნდა მივათვალოთ მოტაცების სხვა და სხვა ფორმა, შესყიდვის, მონად შეძენის, ან ისეთი წეს-ჩვეულებები, როგორიცაა პირველი დამის უფლება, სტუმრისათვის ცოლის შეთავაზება და ა. შ. კიდევ უფრო ფართოა იმ მოვლენების კლასი, რომლებიც დეტირმინირებულ სოციალურ ინსტინქტად ითვლება. ყოველ შემთხვევაში, მათ უნდა მიეკუთვნოს ყველა ფუნქცია, რომლებითაც გამოიხატება სოციალურ ურთიერთმოქმედებისაკენ სწრაფვა, დაწყებული იმ ფუნქციებიდან, რომლებსაც ემყარება ველური ურდოს ცხოვრება და დამთავრებული იმ ფუნქციებით, უახლესი სახელმწიფოებრივი მოწყობით რომ გამოიხატება. რაღა ღირებულება აქვს მეცნიერებისათვის ცნებას, რომელიც ერთ მთელად აკავშირებს მოვლენების ყველა ამ სახეობას...?“

ინსტინქტების ცნების კრიტიკა საზოგადოებრივ მეცნიერებაში ბოლომდე მიიყვანეს მას შემდეგ, რაც ზუსტად განსაზღვრეს მისი შინაარსი და მოცულობა. თუ ინსტინქტებში ვიგულისხმებთ მთელი სახეობისათვის საერთო გარკვეულ შინაგან და გარეგამლიზიანებლებზე თანდაყოლილი და უცვლელი რეაგირების წესებს, რომლებიც მთელ სახეობაში იწვევენ ერთნაირ და უცვლელ ქცევას, მაშინ შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ადამიანებში არ გვხვდება ქცევის ასეთი წესები. ფრინველთა რომელიმე სახეობის ყველა ეგზემპლარი ყოველთვის იდენტური წესით იკეთებს ბუდეს, ცხოველთა რომელიმე სახეობის ყველა მოზრდილი ეგზემპლარი გარკვეულ სიტუაციებში ერთნაირად იქცევა. ასეთი მუდმივი და უცვლელი სახეობითი ქცევის წესები ადამიანებში არ შეინიშნება. მართალია, ზოგი ფსიქოლოგის გამოთვლით ადამიანს დაახლოებით 250 ინსტინქტი აქვს, მაგრამ სპეციალურმა ეთნოლოგიურმა გამოკვლევებმა, რომლებიც განხორციელდა სპეციალურად იმ თვალსაზრისით, რომ დაედგინათ სხვადასხვა კულტურის ადამიანების ინსტინქტური ქცევის მექანიზმები, ცხადყო, რომ არ არსებობს არავითარი საერთო და უცვლელი ქცევის წესები, რომლებიც შეიძლება ინსტინქტებს მიეწეროს. დაბოლოს, ლ. ბერნარდმა შეაჯამა ყველა გამოკვლევის შედეგი ადამიანის ინსტინქტების შესახებ და ხაზგასმით აღნიშნა, რომ სოციალურ ქცევაში შეუძლე-

პელია ინსტინქტური მექანიზმების აღმოჩენა იმ სახით, როგორი-
თაც იგი ცხოველებში ვლინდება.

ამ კრიტიკის გავლენით ინსტინქტებისა და ადამიანის ბუნე-
ბის თეორიამ პრინციპული მოდიფიკაცია განიცადა. უწინარეს ყოვ-
ლისა, დაიწყეს იმის ძიება, თუ რა დამოკიდებულებაა გარემო
პირობებსა და გარკვეული საზოგადოებრივი ჯგუფებისადმი მი-
კუთვნებულთა შორის. და ამ გზაზე ავლენდნენ გარკვეულ ერთ-
გვაროვნებას ადამიანის ქცევაში. მარტინ დებულება, ჩამოყალიბე-
ბულ ნაშრომში „თეზისები ფოიერბახის „შესახებ“, რომ „ადამია-
ნის არსება როდია აბსტრაქტი, რომელიც ცალკე ინდივიდში
ცხოვრობს. თავის სინამდვილეში იგი საზოგადოებრივ ურთიერ-
თობათა ერთობლიობაა“, მიუთითებდა ადამიანის ქცევის სრული-
ად სხვა გზებს. ზოგიერთი ამერიკელი სოციოლოგი, უწინარეს
ყოვლისა, რ. პარკი, აგრეთვე ამტკიცებდა, რომ ადამიანი არ
იბადება ადამიანად, რომ ახალშობილის ორგანიზმი და მისი თან-
დაყოლილი თვისებები კი არ ახდენს ინდივიდის ქცევის დეტერ-
მინირებას, არამედ მხოლოდ მონაწილეობა ერთობებში და სოცი-
ალიზაციის პროცესი აყალიბებენ ადამიანის თვისებებს. ამასთან,
იმოწმებენ იმ ბავშვების მაგალითებს, რომლებიც აღიზარდნენ ადა-
მიანებთან კონტაქტების გარეშე, მკაცრი იზოლაციის პირობებში
ან ცხოველებში, რომ ასეთი ბავშვები არ ავლენდნენ ადამიანის
თვისებებს, ესე იგი, არ გააჩნდათ ის თავისებურებანი, რომლე-
ბიც მიეწერება ადამიანის ბუნების თანდაყოლილ მექანიზმებს.

ამ სოციალური ადამიანის ბუნების ძიება სულ სხვა გზებით
წარიმართა, მცირე ჯგუფებისა და ამ ჯგუფებში აღზრდის პროცე-
სების კვლევამ მეცნიერები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ ადამი-
ანთა თვისებებისა და ქცევის ერთგვარობის წყაროები უნდა ვე-
ძებოთ არა თანდაყოლილ ფსიქოფიზიკურ სტრუქტურაში, არამედ
იმ ჯგუფების სტრუქტურაში, რომლებიც უძლიერეს მაფორმებელ
გავლენას ახდენენ ადამიანზე: ოჯახში, თანატოლების ჯგუფში, მე-
ზობლებში და ა. შ. კული წერდა: „ადამიანის ბუნება ვითარდება
და გამოხატულებას პოულობს მარტივ უშუალო ჯგუფებში, რომ-
ლებიც ერთმანეთს ჰგვანან ყველა საზოგადოებაში, ჯგუფში, რომ-
ლებსაც ქმნიან ოჯახური კავშირები, ერთობლივი გართობანი და
მეზობლობა. გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ჯგუფების პრინცი-
პულ მსგავსებაში შეიძლება ვიპოვოთ ადამიანის ცნობიერებაში
მსგავსი აზროვნებისა და გრძნობების საფუძველი. სწორედ მათში
ყველგან ყალიბდება ადამიანის ბუნება. ადამიანს არა აქვს ადამი-
ანური ბუნება დაბალებიდანვე; იგი ამ ბუნებას იძენს მხოლოდ

ერთობლივი სოციალური ცხოვრების მეოხებით. იზოლაციაში კი გასაქრობადა განშირული". ამ მსჯელობებში კვლევა წარმართეს ადამიანის პიროვნების, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების ფაქტორის, ექსპერიმენტული და სხვა ემპირიული შესწავლის გზით.

სოციალური პიროვნება და მთები შეაღმარენა აღმართები

ახლა ჩვენთვის ცხადია პრობლემის სირთულე. ერთი მხრივ, ადამიანის ქცევის ბიოლოგიური და ფიზიოლოგიური მექანიზმების გამოკვლევათა პროგრესი, შემდეგ, მეორე მხრივ, ინდივიდებისა და ჯგუფების ქცევის სოციალური და კულტურული მექანიზმების ექსპერიმენტული და ფსიქოლოგიური გამოკვლევები და სოციო-ლოგიურ-ეთნოლოგიური გამოკვლევები საშუალებას გვაძლევენ სავ-სებით შევაფასოთ პიროვნების პრობლემის სირთულე. ამიტომ მიგ-ვაჩინა, რომ ადამიანის პიროვნება ბიოგენური, ფსიქოგენური და სოციოგენური ელემენტების ინტეგრაციური მთლიანობაა.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიურ საფუძვლებზე სა-უბრისას ვთქვით, რომ ორგანიზმის ანატომიური და ფიზიოლოგი-ური თვისებები ადამიანის ქცევის ერთ-ერთი ძირითადი „ჩარ-ჩო“. პიროვნების ამ ბიოგენურ ელემენტებს (ზოგიერთი ავტორი სმარობს ტერმინს „ბიოგენური პიროვნება“ შაგალითად, ა. შ. როჩე, სოციოლოგია, 1956) ქმნიან თანდაყოლილი რეფლექსები, რომლებიც შეიძლება პირობით რეფლექსებად იქცნენ, თანდაყო-ლილი ანატომიური თვისებები, ორგანიზმში მიმღინარე ფიზიო-ლოგიური პროცესები, უწინარეს ყოვლისა, ჭირკვლების მოქმედე-ბა და ა. შ. მრავალი სოციოლოგი, რომელიც პიროვნების პრობ-ლემაზე მუშაობს, ფიქრობს, რომ ეს ბიოგენური ელემენტები სო-ციოლოგებს არ აინტერესებთ, ვინაიდან ისინი შეადგენენ ქცევის მუდმივ და ერთგვაროვან საფუძველს ყველა საზოგადოებასა და კულტურაში, და ამიტომ გაულენას არ ახდენენ ქცევის განსხვავე-ბაზე. ასე, მაგალითად, ფლორიან ზნანეცი სოციალური პიროვ-ნების სოციოლოგიური თეორიის ჩამოყალიბებისას წერდა: „ნორ-მალური და ჯანსაღი ორგანიზმი, ჩანს, არის ადამიანის კულტუ-რული ცხოვრების პირობა... მაგრამ ორგანიზმი ქმნის კულტურუ-ლი ცხოვრების მხოლოდ შესაძლებლობას, ამასთან, არ განსაზღ-ვრავს მის არსებას. ბიოლოგიურად მსგავსი ორგანიზმის მქონე ადამიანები შეიძლება, როგორც კულტურული პიროვნებანი, უკი-დურესად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან იმის მიხედვით, თუ

როგორ ცივილიზაციებში აღიჩარდნენ, როგორი წესით ქმიარნენ ამ ცივილიზაციებს, და რა სოციალურ როლებს ასრულებენ ისინი. ბევრი თანამედროვე სოციოლოგი იჩიარებს ამ აზრს. მაგრამ ინდივიდის ქცევისა და ერთობის ქცევის ზოგადი თეორიის თვალსაზრისით პიროვნების ბიოლოგიურ, განსაკუთრებით კი, ბიოფსიკურ, მამოძრავებელ ელემენტებსა და მათ ფსიქოლოგიურ მექანიზმებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ და სოციოლოგი ვერ უგულვებელყოფს მათ. განსაკუთრებით აუცილებელია გვახსოვდეს, რომ ინდივიდის ნებისმიერ ქცევას საფუძვლად უდევს გარკვეული, მეტნაკლებად ფუნდამენტური ბიოლოგიური მოთხოვნილებანი, მოტივები ან იმპულსები, რომლებიც იწვევენ გარკვეულ ქცევებს მათი დაკავშირებისათვის. ამ მოთხოვნილებებს, მოტივებს შეიძლება თან ახლდეს ფსიქოგენური იმპულსები, ამიტომ ზოგიერთი ავტორი ლაპარაკობს ბიოფსიქოლოგიური იმპულსების შესახებ. ამრიგად, პიროვნების ეს ბიოლოგიური საფუძვლები და ფაქტორები მოიცავენ ნერვულ სისტემას, ჭირკვლების სისტემას, ნივთიერებათა ცვლის პროცესებს, მოთხოვნილებებს (შიმშილს, წყურვილს, სქესობრივ იმპულსს), სქესობრივ განსხვავებას, ანატომიურ თავისებურებებს, ორგანიზმის მომწიფებისა და განვითარების პროცესებს. სადაცო საკითხი, რამდენად განსაზღვრავენ ეს ფაქტორები ინდივიდის ქცევას, მაგრამ მათი მნიშვნელობა უჰქველია და სოციოლოგი მათ გვერდს ვერ აუვლის.

აუცილებელია რამდენიმე სიტყვა ითქვას პიროვნების ფსიქოგენურ ელემენტებზეც. ამასთან, მკითხველს ვურჩევთ საკითხის უფრო ფართოდ გაცნობისათვის მიმართოს ფსიქოლოგის სახელმძღვანელოებს. ამ ელემენტებს მიეკუთვნება მეხსიერება, ხასიათი, გრძნობები, ნებელობა, წარმოსახვა, დამკვირვებლობა, ინტელექტი. „პიროვნება ამ სიტყვის ფსიქოლოგიური მნიშვნელობით, ტემპერამენტის, ნიჭის, მიღრეკილებების, ხასიათის ერთიანობაა“. პიროვნების ფსიქოლოგიური თეორიები ისევე დიფერენცირებულია, როგორც ბიოლოგიური და სოციოლოგიური თეორიები. პიროვნების თანამიმდევრული თეორიის შექმნა სცადეს ფსიქოანალიზის წარმომადგენლებმაც. ეს თეორია, რომელიც ამჟამად ფართოდ არის გავრცელებული, იმას ემყარება, რომ ადამიანის პიროვნება შედგება სამი პირველადი სფეროს ანდა ძალების სისტემისაგან. არაცნობიერ ინსტინქტურ მისწრაფებათა ამ კომპლექსს უწოდა id („იგი“). „იგი“ ქმნის პიროვნების მამოძრავებელ ძალებს. მეორე ელემენტია ego („მე“). ეს პიროვნების ორგანიზებული შემადგენელი ნაწილი მოიცავს ისეთ ფსიქიკურ ფუნქციებს,

როგორიცაა ოლქმა, სწავლება, მეხსიერება, პზროვნება. ეს პიროვნების ცენტრალური ნაწილი აკონტროლებს „იგის“ ბრძა ძალებს და აკმაყოფილებს მათ გარესამყაროს მოთხოვნათა შესაბამისად. დაბოლოს, პიროვნების მესამე სფერო – superego („ზე-მე“) იქმნება მორალური ნიშან-თვისებებისა და ქცევის ნორმების კომპლექსისაგან. მათი მეოხებით „ზე-მე“ მორალურ ნიმუშებს უწესებს „მე“-ს. იგი შედგება აგრეთვე სინდისისაგან, რომელიც აკონტროლებს, მოქმედებს თუ არა „მე“ ამ ნიმუშების შესაბამისად. განვითარებული ფსიქონალიზის თეორია ისტრაფოდა ჰარმონიულად შეერთებინა ერთ თეორიულ კონსტრუქციად ბიოგენური ელემენტები, როგორც „იგიში“ მოქმედი ძალები, ისე „ზე-მე“-ში მოქმედებული სოციოგენური ელემენტები.

პიროვნების მეორე თეორიაა მარქსისტული ფსიქოლოგიის თეორია, რომელიც ემყარება პავლოვის მოძღვრებას ორი სასიგნალო სისტემის შესახებ და ისტორიული მატერიალიზმის თეორიას. მაში აგრეთვე, ხორციელდება ბიოფსიქო- და სოციოგენური ელემენტების სინთეზი, მაგრამ იგი ემყარება ადამიანის მატერიალისტურ და ისტორიულ კონცეფციას.

ამ ფართოდ გააჩრებული თეორიების გარდა, ფსიქოლოგიის ნებისმიერ სახელმძღვანელოში შევიძლიათ იპოვოთ პიროვნების კონსტრუქციები. მათი გაცნობა სოციოლოგისათვის ისევე აუცილებელია, როგორც ფიზიოლოგიური პროცესების გარკვეული ცოდნა, განსაკუთრებით იმ სოციოლოგისათვის, რომელიც მუშაობს ინდივიდებისა და ჯგუფების ქცევის თეორიის საკითხებზე.

სოციალური პიროვნების თეორია წარმოიშვა იმ განსხვავებათა დაკვირვების საფუძველზე, რომლებიც ჩნდება ერთსა და იმავე ერთობებსა და კულტურებში ერთნაირი ბიოფსიქიკური იმპულსებისა და ქცევის რეგულარობის საფუძველზე. აქედან გამომდინარეობდა დასკვნა, რომ ბიოლოგიური და ფსიქიკური ფაქტორების იდენტურობა საკმარისი არ არის ინდივიდებისა და ჯგუფების ქცევისა და მოქმედების ერთგვარობის ასახსნელად. მეორე მხრივ, ზოგადი სოციოლოგიური თეორიის საჭიროება გამომდინარეობდა იმის გაცნობიერებიდან, რომ აუცილებლად ეპოვათ მუდმივი თანაფარდობა ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მუდმივი სიდიდე, რომელიც განსაზღვრავდა სოციალურ მაკროსტრუქტურებში მიმდინარე პროცესებს. ამ პროცესების ახსნისას ინდივიდისა და ერთობის ურთიერთობის პროცესებში ყოველთვის ვპოულობთ ინდივიდის თვისებების ორგანიზებულ მთლიანობას, რომელიც „ასახავს“ ერთობილან მომდინარე გავლენასა და სტიმულებს და მყარად განსაზღვ

რავს ინდივიდის რეაქციებს. რამდენადაც ბიოფსიქოლოგიური თეორიები არ კმარა იმის ასახსნელად, თუ როგორ ჩნდება ეს მთლიანობა და როგორ არის იგი დაკავშირებული საზოგადოებასა და კულტურასთან, სოციოლოგები ცდილობდნენ თავისებურად გაეანალიზებინათ, აღეწერათ და აეხსნათ იგი.

სოციალური პიროვნების თანამიმდევრული და სრული თეორია ჯერჯერობით არ არსებობს. ქვემოთ წარმოგიდგნოთ მრავალ-თაგან ერთ-ერთ ცდას სქემატური და გამარტივებული სახით. პოლონურ ლიტერატურაში არის ზნანეცკის თეორია, რომელიც ჩამოყალიბებულია წიგნში „თანამედროვე ადამიანები და მომავლის ცივილიზაცია“. მაგრამ ჩვენ, ძირითადად, სხვა ნაშრომებით ვისარგებლებთ.

სოციალური პიროვნება, ანუ ინდივიდის იმ მყარი თვისებების კომპლექსი, რომლებიც გავლენას ახდენენ მის ქცევაზე და წარმოიქმნებიან ბიოლოგიურ და ფსიქიკურ თვისებათა საფუძველზე, ამასთან გამომდინარეობენ ერთობათა კულტურისა და სტრუქტურის გავლენიდან, რომლებშიც ინდივიდი აღიზარდა და რომლებშიც იგი მონაწილეობს, მოიცავს სოციალიზაციის პროცესში განვითარებულ შემდეგ ელემენტებს. საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე კულტურის გავლენის შესახებ საუბრისას ჩვენ წინა პლანზე წამოვწიეთ სოციალიზაციის პროცესი, ესე იგი, საზოგადოებისა და კულტურული ცხოვრების აქტიურ მონაწილედ ახალშობილი ბავშვის ბიოლოგიური ორგანიზმის გადაქცევის პროცესი. ამ პროცესში აღმზრდელი ჯგუფები (ოჯახი, სკოლა, თანატოლთა ჯგუფები) აღამიანს გადასცემენ მთელ რიგ ლირებულებებსა და ლირებულებათა სისტემებს. მათ შორისაა, აგრეთვე პიროვნების კულტურის იდეალი. პიროვნების მეორე სოციალური შემადგენლია სხვადასხვა კოლექტივში შესრულებული – მისი სოციალური როლები; შემდეგ უნდა გამოვყოთ სუბიექტური „მე“, ესე იგი, სხვების ზემოქმედებით შექმნილი წარმოდგენა საკუთარ პიროვნებაზე, აგრეთვე, ასახული „მე“, ესე იგი, წარმოდგენების კომპლექსი საკუთარ თავზე, შექმნილი სხვების წარმოდგენების მიხედვით ჩვენზე. ამ ელემენტების ინტეგრირებული კომპლექსი ქმნის ინდივიდის სოციალურ პიროვნებას. ახლა ის განვიხილოთ უფრო დაწვრილებით.

ყოველ კულტურაში შექმნილია გარკვეული წარმოდგენები იმის შესახებ, თუ როგორი უნდა იყოს აღამიანის იდეალი. ძველი საბერძნეთი იცნობდა ასეთ იდეალს, ეს არის ყოველმხრივ განვითარებული ადამიანი, რომელშიც ჰარმონიულადაა შეხამებული ფი-

ზიკური, გონებრივი და მორალური თვისებები. ზოგიერთ კულტურაში ასეთი იდეალია სრულყოფილი მეომრის თვისებების კომპლექსი (ზოგიერთი ინდური ტომი, პრუსია, სპარტა), ჩინურ კულტურაში არსებობდა თავმდაბალი, საკუთარ თავზე აგდებულად მოლაპარაკე ადამიანის იდეალი, მშინ როდესაც, ამერიკის შეერთებულ შტატებში შექმნეს ფხიანი კაცის, პიონერისა და ბიზნესმენის, მკვეხარა ადამიანის იდეალი.

პიროვნების იდეალი, შეიძლება შეიცვალოს საზოგადოებრივი კლასების, ასაკობრივ ან თუნდაც პროფესიულ კატეგორიათა მიხედვით, მაგრამ ზოგიერთ საზოგადოებაში პიროვნების გარკვეული თვისებები, მაგალითად, სტუმართმოყვარეობა, შეიძლება ახასიათებდეს ყველა საზოგადოებრივ კლასსა და სოციალურ ფენას. პიროვნების კულტურული იდეალი უცილებელია განვასხვაოთ, ეგრეთ წოდებული, ბაზისური პიროვნებისაგან, რომლის თეორიასაც ავითარებდნენ ა. კარდინერი და სხვები. ნებისმიერი საზოგადოების ბაზისურ პიროვნებაში იგულისხმება არა პიროვნების იდეალი, არამედ რეპრეზენტატიული პიროვნების ტიპი, ანუ იმ თვისებათა კომპლექსი, რომლებიც შედარებით ხშირად ვლინდება მოცემული საზოგადოების წარმოდგენებში, იმის მიუხედავად, მიჩნეული არიან თუ არა ისინი განსაკუთრებით სასურველად ამ საზოგადოებისათვის. ამასთან, რეპრეზენტატიულ პიროვნებად შეიძლება ვიგულისხმოთ: 1) პიროვნება, რომელიც სტატისტიკურად ყველაზე ხშირად ვლინდება; 2) იმ საერთო ტიპურ თვისებათა კომპლექსი, რომლებიც ინდივიდების დიდ რაოდენობას ახასიათებს, გარეგნულ ჩვევათა განსხვავების მიუხედავად; 3) პიროვნება, რომელიც ყველაზე მეტად გამოხატავს მოცემული კულტურის არსებით ღირებულებებს, თუნდაც ვლინდებოდეს ამ საზოგადოების მნიშვნელოვან უმცირესობას შორის, ესე იგი, პიროვნების ის ტიპი, რომელიც სულ ადვილად ინტეგრირდება მოცემული ტიპის საზოგადოების ძირითად ინსტიტუტებში, მაგალითად, ინგლისელი ჭენტლენის პიროვნება. ბაზისური პიროვნება ზოგჯერ გაგებული იყო, როგორც „ეროვნული ხასიათი“, ესე იგი, იმ თვისებათა და მიღრეკილებათა კომპლექსი, რომლებიც განსაზღვრავენ ამ ერის დამახასიათებელ და მისი წევრების უმრავლესობისათვის სიტუაციაზე ნიშანდობლივი რეაგირების წესებს. ბაზისური პიროვნებისა და ეროვნული ხასიათის თეორია სრულად ჭერ კიდევ არ განვითარებულა და არ არის დადასტურებული დეტალური ემპირიული გამოკვლევებით.

კიდევ ერთხელ ხაზგასმით აღვნიშნავთ განსხვავებას ბაზისურ

პიროვნებასა და პიროვნების კულტურულ იდეალს შორის. პირ-ველი ყალიბდება, უწინარეს ყოვლისა ბავშვობაში, მეორე – მომ-წიფების პერიოდის შემდეგ მთელ კულტურასთან და სოციალურ ინსტიტუტებთან კონტაქტში. სავალდებულო არ არის, რომ ეს იდეალი ეთიკური იდეალის იდენტური იყოს. ზოგიერთ ჯგუფში პიროვნების იდეალი იდენტიფიცირებულია ეთიკურ ან რელიგიურ იდეალთან, მაგალითად, ბერების ორდენებში, მაგრამ სხვა ჯგუ-ფებში აღამიანის იდეალის ძირითადი ნიშანი შეიძლება იყოს მისი მოქმედების წარმატება იმის მიუხედავად, თუ როგორი საშუალე-ბებით მიიღწევა მიზნები. მშასალამე, პიროვნების კულტურული იდეალი არის ერთგვარი დანაწესების კომპლექსი, თუ როგორი უნდა იყოს მოცემული ჯგუფის წევრი, რათა მოიპოვოს აღიარება და დადებითი შეფასება. ზოგადი ფორმით ინდივიდებს ამას შთა-აგონებენ აღზრდის პროცესში, გარემომცველთა მხრივ ინდივიდის ქცევაზე კონტროლის მსვლელობაში, – შეფასების, მოწონების, დაგმობისა და სხვა გზით. ეს ზოგადი სახით მოხაზული მოდე-ლია, რომლის რეალიზაციას ინდივიდები ახდენენ სხვადასხვა, ინ-დივიდუალიზებული საშუალებებით, იმის მიხედვით, თუ რა მდგო-მარეობა უკავიათ საზოგადოებაში და რა ფუნქციებს ასრულებენ მასში, რომლებსაც ირგვლივ მყოფნი შეფასებას აძლევენ, სხვანა-ირად რომ ვთქვათ, იმის მიხედვით, თუ რა სოციალურ როლს ასრულებენ.

სოციალური როლის ძირითადი კონცეფცია მარტივია. ყო-ველ აღამიანს სხვადასხვა წრეში, ჯგუფში, კოლეგტივში რაღაც მდგომარეობა უკავია, რომლებთანაც დაკავშირებულია ქცევის ნი-მუშები, და წრე ან ჯგუფი თავისი წევრებისაგან მოელის, რომ ისინი იმოქმედებენ (მოიქცევიან) ამ ნიმუშის შესაბამისად, რო-მელსაც განსაზღვრავს იდეალურად აღიარებული ქცევა. მაგრამ სოციალური როლის ამ კონცეფციის უფრო ზუსტად ჩამოყალი-ბებისას ჩნდება მთელი რიგი სიძელეები. როლი შედარებით მუდ-მივი და შინაგანად დაკავშირებული იმ ქცევების (მოქმედებების) სისტემაა, რომლებიც წარმოადგენენ რეაქციებს სხვა პირთა ქცე-ვებზე და მიმდინარეობენ მეტ-ნაკლებად მკაფიოდ დადგენილი იმ ნიმუშების მიხედვით, ჯგუფი თავისი წევრებისაგან რომ მოელის. ნებისმიერ სოციალურ მდგომარეობასთან დაკავშირებულია გარკ-ვეული უფლება-მოვალეობანი. უფლებები ემყარება ინდივიდისაგან იმის მოლოდინს, რომ მას სხვები მოექცევიან ისე, როგორც ჯგუფ-შია მიღებული; მოვალეობანი გულისხმობენ, რომ სხვები ინდივი-დისაგან მოელიან მისი მდგომარეობის შესაბამის ქცევას. უფრო

ზოგადი ფორმით რომ ვთქვათ, სოციალური როლის შესრულება გარკვეული პირიადი ნიშანთვისებების გამოვლენით გამოიხატება. მაგალითად, ლიდერის სოციალური როლი მოითხოვს არა მარტო შესაბამის საქმეებს, არამედ ამ საქმეებმა ისიც უნდა დაამტკიცონ, რომ ლიდერი გაბეჭდული აღამიანია, სიტყვის პატრონი, თანამიმდევრული და ა. შ. ამრიგად, არსებობს ბავშვის, მოსწავლის, საზოგადო მოღვაწის, მოსამსახურის, მასწავლებლის, პოლიტიკური ლიდერის, ოფიცირისა და სხვა როლები, ესე იგი, პოზიციები ჯგუფებში, რომლებთანაც დაკავშირებულია გარკვეული მოცულობის ინსტიტუციონალიზებული ფუნქციები, და ისინი უნდა შეასრულონ ჯგუფების ან წრების, როგორც მთელის, დავალებითა და სახელით, ან კონტროლს დაქვემდებარებული ფუნქციები (კონტროლის ცნებას ქვემოთ ავხსნით). სცენის მსახიობის მსგავსად თითოეული ინდივიდი „თამაშობს“ ბავშვის, მოსწავლის, მასწავლებლისა და სხვა როლებს. ინდივიდი, რომელმაც ვერ გაამართლა ჯგუფის მოლოდინი, აწყდება სხვადასხვა სახის სანქციებს – დაწყებული შეხედულებათა თავისუფალი ზემოქმედებიდან, უარყოფითი დამოკიდებულებიდან, გათავებული რეპრესიებით, რომელთა მიზანია არასასურველ მოქმედებათა აღკვეთა; ამავე დროს, ინდივიდი, რომელიც გაამართლებს მოლოდინს, შეიძლება იმედოვნებდეს ჯილდოს მიღებას უზუმარი აღიარებიდან ოფიციალურ წახალისებამდე.

როლის რეალიზაციის პროცესი დამოკიდებულია შემდეგი ფაქტორების საკმაოდ რთულ სისტემაზე, ესაა: 1) ინდივიდის ბიოდა ფსიქოგენური ელემენტები, ანატომიური აგებულება, უნარები, ინტელექტი და ა. შ. მათ შეუძლიათ გაადვილონ ან გააძნელონ გარკვეული როლების შესრულება; 2) იდეალური თვისებების კომპლექსის განმსაზღვრელი, მოცემული როლის შემსრულებელმა ინდივიდმა უნდა გამოავლინოს, აგრეთვე, ინდივიდის იდეალური უნარის კომპლექსი, 3) იმ როლის განსაზღვრა, რომელიც მიღებულია სოციალურ ჯგუფსა და წრეში და, რომლებიც „თვალყრის აღევნებენ“ მის შესრულებას; 4) ჯგუფის (ან წრის) სტრუქტურა, მისი შინაგანი შემჭიდროების და იმ ჯილდოების ან სანქციების სისტემა, რომლებსაც იგი იყენებს თავისი წევრების მიმართ; 5) ჯგუფთან ინდივიდის იდენტიფიკაციის დონე.

ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური თვისებების გავლენა როლის შესრულებაზე მრავალი ემპირიული გამოკვლევის საგანი გახდა, და – მოკლედ თუ ვიტყვით – უეჭველია, ისინი აისახებიან როლების შესრულებისას, ისევე, როგორც მსახიობის მიერ სცე-

ნაჩე როლის განსახიერებებისას. ერთ როლს, მაგალითად ჰამლეტის როლს, შეიძლება ჰერნდეს მრავალი ინდივიდუალური „ინტერპრეტაცია“ მსახიობის პიროვნების ბიო-და ფსიქოგენური თვისებების მიხედვით. იგივე ითქმის ყველა სოციალურ როლზე. იდეალური თვისებებისა და იდეალური ქცევის განმსაზღვრელი პიროვნული ნიმუში შეიძლება იყოს წესდების ზუსტად ჩამოყალიბებული მითითებანი ან სხვა დანაწესების კრებული (ზერების წესდება), ანდა მხოლოდ თავისუფალი და ვერც მაინცდამაინც ყოველთვის თანამიმდევრული შეგონებანი, რომებსაც დედა უნერგავს შვილს, როგორ უნდა მოიქცეს, რომ იყოს ზრდილობიანი. პიროვნული ნიმუში განაპირობებს ისეთ ნიშან-თვისებებს, როგორიცაა, მაგალითად, პატიოსნება, ლირსება, მორალური და მოქალაქეობრივი პრინციპი, ინიციატივიანობა, შრომისმოყვარეობა და ა. შ. დამოკიდებული მდგომარეობაზე, რომელიც ჯგუფში უკავია ამ როლის შემსრულებელ ინდივიდს. სოციალური როლის განსაზღვრა ეს არის როლისათვის პიროვნული ნიმუშის მორგების წესი. მაგალითად, აღმინისტრაციის მიერ დაღვენილი წესების შესაბამისად, სტუდენტის როლი იმით გამოიხატება, რომ რეგულარულად ესწრებოდეს მეცადინეობებს, სისტემატურად სწავლობდეს და ა. შ. სტუდენტური წრის მიმართ სტუდენტი, უწინარეს ყოვლისა, უნდა იყოს კარგი კოლეგა, მონაწილეობდეს მათ გართობებში, ამხანაგობდეს მათ და ა. შ. ეს არის ერთი და იგივე სოციალური როლის ორი განსხვავებული განსაზღვრების მაგალითი. ინდივიდის მიერ შესაბამისი პიროვნული ნიმუშის და მისი შესაბამისი როლის განსაზღვრის მიღებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, უწინარეს ყოვლისა, ჯგუფის სტრუქტურას, რომელიც ამ ნიმუშებსა და განსაზღვრებებს თავს ახვევს, აგრეთვე პიროვნების იდენტიფიკაციას ჯგუფთან. მკაცრი ფორმალური ორგანიზაციის მქონე ჯგუფები, რომლებიც მუდმივ კონტროლს უწევენ თავიანო წევრებს, მათ მეტად მაღალ მოთხოვნებს უყენებენ. ძალიან მომთხოვნელია მაგალითად, არმია, ბერების ორდენი, ზოგიერთი პოლიტიკური პარტია თავიანთი წევრების მიმართ. მათ აქვთ მკაცრი შინაგანი ღისციპლინა, მათივე განკარგულებაშია სასტიკი მარეგულირებელი სანქციების ერთობლიობა, რითაც უსიტყვოდ ასრულებინებენ როლს. მაგრამ ანალოგიურ შედეგს შეუძლიათ მიაღწიონ ჯგუფებთან პიროვნების ნებაყოფლობითი იდენტიფიკაციის გზითაც, თუ ინდივიდი აღიარებს, რომ ჯგუფის მიერ რეალიზებული მიზნები ის უმაღლესი მიზნებია, რომლებსაც უნდა ესწრაფოდეს აღამიანი, თუ იგი მათ თავის პირად მიზნებად მიიჩ-

ნევს, თუ ის ალიარებს, რომ ჯგუფის მიზნებისადმი დამორჩილება ასაზრისიანებს მის პირად ცხოვრებას და პირადი ბეღნიერების მიღწევის გზაა, მაშინ ასეთი ჯგუფი ინდივიდისათვის იქცევა „რეფერენტულ ჯგუფად“. მაშინ მისი ნიმუშები და მოთხოვნები, მისი იდეალები წარმოჩნდება ინდივიდის იდეალებად და ჯგუფის მიერ თავსმოხვეული როლები ერთგულად, ღრმა რწმენით სრულდება.

✓ ზოგიერთი როლი, განსაკუთრებით ინსტიტუციონალიზებული, რომლებსაც მთელი ჯგუფისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვთ, ძალაზე ზუსტად არის გამოკვეთილი; სხვა, ნაკლებმნიშვნელოვანი როლები, რომლებიც არ ეხება ჯგუფს, როგორც მთელს, ნაკლები სისტუსტით არის განსაზღვრული. ზოგიერთი როლი ინდივიდისაგან მოითხოვს, რომ პიროვნების კულტურული იდეალის ძირითადი ნიშნები ვლინდებოდეს ყველა სიტუაციაში (მაგალითად, ზოგიერთ ორგანიზაციაში ბერი ვალდებულია ყოველთვის მორჩილი იყოს).

გამოცდილებით დადგენილია, რომ ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე რწმენით შესრულებული როლი შესანიშნავად აყალიბებს ფსიქიკურ ნიშან-თვისებებსაც, ისე, რომ ზოგიერთი სოციალური სიტუაცია თაობიდან თაობას გადაეცემა და ქმნის გარკვეულ ფსიქიკურ ტიპებს (მაგალითად, ბატონური ფსიქიკა, მონური სული, — როგორც ამ ტიპებს ყოველდღიურ ცხოვრებაში უწოდებენ).

პიროვნების კულტურული იდეალი და სოციალური როლები ერთგვარი გარეგანი „სქემებია“, რომლებსაც საზოგადოება უქმნის პიროვნების ბიო-და ფსიქოგენურ ელემენტებს. სოციალიზაციის პროცესში, ესე იგი, ახალშობილის შეყვანისას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიზანიმიართული აღზრდისა და ბავშვებ საზოგადოებრივი და კულტურული წრის კომპლექსური ზემოქმედების გზით, ინდივიდს უყალიბდება თავისი „კერძო“, პირადი „მე“-ს ცნობიერება. თითოეული ჩვენგანი გრძნობს, რომ ამ სოციალური როლების ჯამი, რომლებსაც ვასრულებთ ოჯახში, პროფესიულ ცხოვრებაში, ამხანაგოა, მეზობელთა წრეში და ა. შ., კონცენტრირდება რაღაცის ირგვლივ, რაც ჩვენი შინაგანი არსება, რაც ჩვენი ნამდვილი „მე“ ხდება. თითოეული ჩვენგანი ხშირად საკუთარ თავთან მსჯელობს, მიმართავს თავის თავს როგორც ვილაცას, ვინც არ არის სწორედ ის პიროვნება, რომელიც ამ მომენტში ასრულებს რაღაც ფუნქციას „საკუთარი თავის წინააღმდეგ“. სხვა ადამიანებიც ასევე მოგვმართავენ ჩვენ, რაც გულისხმობს ასეთი ნამდვილი „მე“-ს არსებობას. ამ სუბიექტურ წარმოდგენას ჩვენი შინაგანი ნამდვილი არსების შესახებ სუბიექტურ „მე-ს“ ვუწოდებთ. იგი აღამიანის პიროვნების არსებით ელემენტს შეაღენს.

ეს „მე“ სოციალური წარმოშობისაა და ვითარდება მშობლების, ნათესავების, ნაცნობების, მეზობლებისა და ტოლამხანაგების გავლენით, განსაკუთრებით იმ ასაკში, როდესაც ბავშვი თავს ირთობს და თამაშობს ისეთ როლებს, როგორიცაა „ჯარისკაცი“, „ვაჭარი“, „ზღაპრის გმირი“ და ა. შ. ამავე დროს, იგი აცნობიერებს, რომ სინამდვილეში ის ვიღაც სხვაა, რომ ეს „როლები“ არ შეაღენებ მის ნამდვილ პიროვნებას. ამრიგად, ყოველგვარი როლის გათამაშება, ამავე დროს, ხელს უწყობს სუბიექტური „მე“-ს დაუფლების გრძნობას. საკუთარ თავშე ამ წარმოდგენების შინაარსი ბევრადაა დამოკიდებული მშობლების გავლენაზე, რომლებიც ან აღმერთებენ ბავშვს და უყალიბებენ საკუთარი ლირსების, სხვებთან შედარებით, უპირატესობის გრძნობას, ან ექმნება საკუთარი არასრულფასოვნების გრძნობა. ეს როლი პროცესია და არ ვაპირებთ აქ მის დაწვრილებით გაანალიზებას. სუბიექტური „მე“ ანუ წარმოდგენების კომპლექსი იმის შესახებ, თუ როგორია ადამიანი „ნამდვილად“, ხშირად შეიძლება იყოს ფანტაზიის, გამონაგონის, წარმოსახვის კომპლექსი, რომლებიც ახდენენ სხვადასხვა სოციალური როლის შესრულებაში მარცხის კომპენსაციას. სუბიექტური „მე“ განსაზღვრავს ქცევას იმ სიტუაციებში, როდესაც ინდივიდი აწყდება რამდენიმე როლის კონფლიქტს, დგება ფაქტის წინაშე, რომ იმ რამდენიმე ჯგუფს, რომლებსაც იგი მიეკუთვნება, წინააღმდეგობრივი მოთხოვნები აქვს, და მაშინ ამ სიტუაციასთან შეგუებას ჩვეულებრივ ხელმძღვანელობს სუბიექტური „მე“. სოციალური გარემოცვის ზეგავლენით შექმნილი სუბიექტური „მე“ დამოუკიდებელი ხდება ამ გავლენისაგან, როდესაც მტკიცდება რწმენა მისაღმი ინდივიდში, განსაკუთრებით როდესაც იგი გარდაიქმნება ავაღმყოფური წარმოდგენების კომპლექსად.

მაგრამ არსებობს ადამიანის სოციალური პიროვნების კიდევ ერთი შემადგენელი ნაწილი, რომლის მეშვეობითაც საზოგადოება აყალიბებს ინდივიდებს, სახელდობრ ასახული „მე“. ეს არის იმ წარმოდგენების კომპლექსი, რომლებიც თითოეულ ჩვენგანს აქვს საკუთარი თავის შესახებ იმის საფუძველზე, რასაც, მისი აზრით, სხვა ადამიანები ფიქრობენ მასზე. როგორც წარმოვიდგენთ ჩვენს სახეს და გარეგნობას სარკეში დანახული ასახვის საფუძველზე, ასევე ჩვენი პიროვნების ნიშან-თვისებებს, ხასიათს, ჩვენს უნარებს ჩვენი ქცევის და სოციალური როლის მანერებს წარმოვიდგენთ იმის საფუძველზე, თუ რას „ვხედავთ“ და „შევარჩევთ“ ჩვენს პიროვნებაზე სხვა ადამიანების შეფასებებსა და რეაქციებში. ჩვენი

„მე“-ს სხვადასხვა როლის შესრულებაზე საზოგადოებრივი კონტ-როლი ხორციელდება ასახული „მე“-ს საშუალებით. ასახული „მე“ შედგება სამი ელემენტისაგან: 1) შეხედულებანი იმის შესახებ, თუ როგორ გხედავენ სხვა ადამიანები; 2) წარმოდგენა იმის შესახებ, თუ როგორ აფასებენ ისინი ჩვენს გარეგნულ სახეს, რო-მელიც ფართო გავებით მოიცავს ჩვენს ქცევასა და საქმიანობას; 3) რეაქციები ამ წარმოდგენილ შეფასებაზე ჩაფიქრების, კმაყო-ფილების, სირცხვილის სახით და ა. შ.

ასახული „მე“ არ ემთხვევა სუბიექტურ „მე“-ს. სუბიექტური „მე“ ჩვეულებრივ დადებითი წარმოდგენების კომპლექსია საკუ-თარ თავზე, რომელიც ხშირად უპიროსპირდება გარშემო მყოფთა არახელსაყრელ შეფასებებს. მაგრამ გარშემომყოფთა შეფასებანი გადამწყვეტია ქცევისათვის, კარიერისათვის და ა. შ. აქელან გა-მომღინარეობს ასახული „მე“-ს მნიშვნელობა, რომელიც კონფორ-მიჩმის მძლავრი ფაქტორი ხდება.

პიროვნების ჰლავაცურის ინტენსივია

პიროვნების ბიოგენური, ფსიქოგენური და სოციოგენური ელე-მენტები, რომლებიც ზემოთ ცალკე, ერთგვარად პრეპარირებული სახით წარმოვადგინეთ, ურთიერთშეგუებულია და დაკავშირებუ-ლი, სტრუქტურისა და ფუნქციონირების ინტეგრაციურ ერთიანო-ბას შეაღგენენ. მოქმედების აქტში ჩართულია პიროვნების ყველა, სამივე, „დონე“ – ბიო-, ფსიქო-და სოციოგენური, რომლებიც ერთობლივად მოქმედებენ.

მაგრამ პიროვნების ეს შინაგანი ინტეგრაცია არ ნიშნავს, რომ მის ცალკეულ ელემენტებს შორის შეუძლებელია წინააღმდეგობა-ნი და კონფლიქტები. ისინი ერთმანეთს არ ებმიან ისე მჭიდროდ, როგორც კბილანები საათის მექანიზმი. მაშასადამე, პიროვნების ინტეგრაცია ნიშნავს, უწინარეს ყოვლისა, კონფლიქტების არარ-სებობას შემაღენელ ელემენტებს შორის.

ნორმალურ პიროვნებას ჩვენ ჩვეულებრივ ვუწოდებთ: ა) სტა-ტისტიკური აზრით საშუალო პიროვნებას; ბ) დადგენილი სოცი-ალური კრიტერიუმების ფარგლებში შეგუებულ და მოქმედ პი-როვნებას; გ) მთლიან (ინტეგრირებულ) პიროვნებას; ესე იგი, ისეთ პიროვნებას, რომლის ყველა დანარჩენი ელემენტი ფუნქცი-ონირებს სხვებთან კოორდინაციაში. ცხადია; აქ ვლაპარაკობთ ნორმალურ პიროვნებაზე არასამედიცინო თვალსაზრისით, მაგრამ

სამედიცინო განსაზღვრებასაც შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ზემოთ
მოყვანილ განსაზღვრებებს შორის.

რა პირობებში განიცდის პიროვნება დეზინტეგრაციას? ეს შე-
იძლება მოხდეს ბიოფსიქო- და სოციოგენურ ელემენტებს შორის
წინააღმდეგობათა შედეგად, მაგალითად, როდესაც პიროვნების
კულტურული იდეალი მოითხოვს ძლიერი ბიოლოგიური მოთხოვ-
ნილებების დათრგუნვას და ა. შ. ეს შეიძლება მოხდეს ნერვული
სისტემის, ჯირკვლების სისტემის დაავადების ან ორგანიზმის სხვა
ძირითადი ფუნქციების დარღვევის შედეგად. მაგრამ აქ, უწინარეს
ყოვლისა, გვაინტერესებს პიროვნების დეზორგანიზაციის სოციო-
ლოგიური მიზეზები. მათ მიეკუთვნება: ა) მონაწილეობა რამდენი-
მე სოციალურ ჯგუფში, რომლებიც ინდივიდს თავს ახვევენ ღი-
რებულებათა წინააღმდეგობრივ სისტემებს და ქცევის წინააღმდე-
გობრივ ნიმუშებს; ბ) მონაწილეობა დეზორგანიზებულ ჯგუფებში,
რომლებშიც არ არის მკაფიოდ გამოკვეთილი სოციალური რო-
ლები, არ არის საზოგადოებრივი კონტროლის სისტემები და შე-
ფასებათა დადგენილი კრიტერიუმები; გ) წინააღმდეგობა ბიო- და
ფსიქოგენურ ელემენტებსა და სოციალური როლების მოთხოვნებს
შორის (მაგალითად, როდესაც გაუბედავი და მხდალი აღამიანი
იძულებულია იკისროს როლი, რომელიც მოითხოვს დიდ პასუ-
ხისმგებლობას, ინიციატივასა და გაბეჭდულ გადაწყვეტილებებს; მა-
შინ, როლთან შეგუების შეუძლებლობა მთავრდება მთელი პი-
როვნების დეზორგანიზაციით); დ) დაბოლოს, აუცილებლად უნდა
აღვნიშნოთ პიროვნების ფსიქიკური ელემენტების დაშლა, რაც შე-
იძლება მოხდეს, აგრეთვე, სოციალურ ან ბიოლოგიურ ნიაღაგზე.

*

* * .

ძნელი სათქმელია, როდის რამდენად არის მოცემული პი-
როვნება სავსებით ნორმალური და მთლიანი (ინტეგრირებული).
არ შევეხებით ფსიქიატრიის საკითხებს, (რომელთა ელემენტარუ-
ლი ცოდნა სოციოლოგისათვის მეტად სასარგებლოა), მაგრამ ხაზ-
გასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ურთიერთმოქმედებანი ნორმალურ
პიროვნებებს შორის ძირითადი პროცესია, რომლის მსგლელობა-
ში ინდივიდებს შორის წარმოიშობა სოციალური კავშირი.

VI. სოციალური პაგვირი

წინა თავებში განვიხილეთ საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივი, ეკონომიკური და კულტურული საფუძვლების პრობლემები, გავამუქეთ, აგრეთვე, აღამიანის პიროვნების ფორმირების პროცესი ამ ფარგლებში. ახლა გადავალთ შემდგომ ანალიზზე და დავსვამთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რა ხდება აღამიანებს შორის, პიროვნებებს შორის, როგორც წარმოიშობა მათ შორის კავშირურთიერთობანი, დამოკიდებულებანი, როგორ ჩნდება გაერთიანებანი, რომლებიც აღამიანებს აკავშირებენ მყარ ერთობებად. მონაწილეობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გვაძლევს პრაქტიკულ ცოდნას აღამიანთა ურთიერთობების, მათ შორის არსებული დამოკიდებულებების შესახებ. ამ ურთიერთობათა და დამოკიდებულებათა ერთობლიობას სოციოლოგები სოციალურ ჩავშირს უწოდებენ. ამ თავში ვეცდებით ვაჩვენოთ, როგორი ელემენტები-დან ყალიბდება ეს კავშირი, რომელიც მეტ-ნაკლებად განვითარებული სახით ვლინდება ყველა ერთობაში. აქ კავშირს აღვწერთ „პრეპარირებული“ სახით, რიგის მიხედვით განვიხილავთ მის ცალკეულ ელემენტებს, რომლებიც ჩეალურ ცხოვრებაში ყოველთვის შეკავშირებულ სისტემაში არიან ჩართულნი. ყველა ამ ელემენტის განხილვის შემდეგ, თავის დასასრულს, შევეცდებით შევავსოთ და განვავითაროთ სოციალური კავშირის განსაზღვრება.

პრცესული პონტაპტი

ყოველგვარი ურთიერთობა აღამიანებს შორის უნდა იწყებოდეს რაღაც თანხვედრით სივრცეში, ურთიერთდაკვირვებით და იმ ფაქტის დადგენით, რომ ერთ-ერთ ინდივიდს აქვს რაღაც ისეთი ნიშან-თვისებები და თავისებურებანი, რომლებმაც შეიძლება დააინტერესოს სხვა. ვრცელი კონტაქტი შეიძლება იყოს უშუალო, როდესაც ორი ინდივიდი სინამდვილეში ხედავს ერთმანეთს და ხვდება ერთმანეთს უშუალოდ, მაგრამ შეიძლება იყოს გაშუა-

ლებულიც, როდესაც, მაგალითად, მეწარმე ეძებს მუშებს, სხვა-დასხვა ინფორმაციის მეოხებით აღენს ისეთი თვისებების მქონე გარკვეული რაოდენობის ადამიანთა არსებობას, რომლებსაც აქვთ ისეთი თვისებები, რომ შეიძლება ისინი დაიქირაოს. ყოველ შემთხვევაში, კონტაქტი, გაშუალებული თუ უშუალო სივრცესა და დროში, რომელსაც მოსდევს ინდივიდების ნიშან-თვისებათა ურთიერთდაკვირვება, პირველი პირობა და პირველი ელემენტია სოციალური კავშირის წარმოშობის პროცესში. ცხადია, ყოველგვარ ვრცელ კონტაქტს უცილებლად არ მოსდევს სოციალური კავშირის განვითარების შემდგომი ეტაპები. ყოველ დღე ჰქებში, მატარებლებსა ან ტრამვაიში ასობით ადამიანს ვხვდებით, რომლებთანაც მომავალში არაფერი არ დაგვაკავშირებს. მაგრამ მხოლოდ იმ სახის კონტაქტი, რომელიც საშუალებას გვაძლევს დავაკვირდეთ და ჩავწედეთ სხვა ინდივიდის ნიშან-თვისებებს, იძლევა კონტაქტის შემდგომი ეტაპების შესაძლებლობას.

ფინანსური პროცესი

გარკვეულ ნიშან-თვისებებზე დაკვირვებამ შეიძლება აღძრას მათდამი დაინტერესება. ეს დაინტერესება ჩნდება იმის საფუძვლზე, რომ დამკვირვებელს უკვე აქვს მოთხოვნილებანი. ამ მომენტში წინასწარ არ ვწყვეტო, როგორია ეს მოთხოვნილებანი, და ვამტკიცებთ, რომ ინდივიდის გარკვეულ ნიშან-თვისებებზე დაკვირვებისა და იმის გაცნობიერების შემდეგ, რომ ეს მისი თვისებები შეიძლება აკმაყოფილებდეს დამკვირვებელი ინდივიდის გარკვეულ მოთხოვნილებებს (ბიოლოგიურს, ეკონომიკურს თუ კულტურულს) ჩნდება დაინტერესება დასაკვირვებელი ინდივიდისადმი. დაინტერესება შეიძლება ორმხრივი იყოს, მაგრამ ეს უცილებელი არ არის. იგი შეიძლება ცალმხრივიც იყოს. ინტერესის აღმდერელი ნიშან-თვისებები შეიძლება იყოს გარეგნული შესახედაბა, ცოდნა, ქონება და ა. შ. დაინტერისება ფსიქიკური კონტაქტის პირველი ელემენტია. ორმხრივი დაინტერესება უფყაობა იმის ცოდას, რომ შენით დაინტერესებულია სხვა ინდივიდი, გაცნობიერებულია ამ დაინტერესების მიზეზები, ამ დაინტერესების აღიარება, მისი დაშვება და გააჩრება, ორმხრივი დაინტერესებისათვის მზადყოფნის გამოხატვა, ესე იგი, იმის გაგება, რომ ეს მეორე ინდივიდი შეიძლება სასარგებლო იყოს მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის. სქემატურად ეს ასე გამოიყურება: ა აკ-

ვირდება ბ-ს, ამასთან დაინტერესებულია მისი გარკვეული ნიშან-თვისებებით, რომელიც შეესაბამება ა-ს არსებულ მოთხოვნილებებს. თავის მხრივ ბ-ს გაცნობიერებული აქვს ის დაინტერესება, რომელიც მან აღძრა ა-ში, და თვითონაც დაინტერესებულია მისი თვისებებით თავისი საკუთარი მოთხოვნილებების თვალსაჩრი-სით. მაშასადამე, ურთიერთდაინტერესება ქმნის ელემენტიარულ ფსიქიკურ კონტაქტს.

ფსიქიკური კონტაქტი ჯერ კიდევ არ ქმნის არავითარ კავ-შირს, იგი ხდება შემდგომი, მდგრადი კავშირის წარმოშობის პი-რობა და უცილებელი ელემენტი. იგი მხოლოდ ეტაპია აღამიანებს შორის მდგრად ურთიერთობათა წარმოშობის გზაზე. აღამიანებს შორის ურთიერთობების ზოგიერთი ტიპი სრულიად შეუძლებელია წინასწარი ფსიქიკური კონტაქტის გარეშე.

ფსიქიკური კონტაქტი შეიძლება ცალმხრივი იყოს, როდესაც, მაგალითად, რომელიმე მეწარმე იქირავებს მუშებს, ამასთან, ამ მუ-შებს იგი არასოდეს არ უნახავთ და მის შესახებ არაფერი იციან. ამ შემთხვევაში ფსიქიკური კონტაქტი ჩნდება ცალმხრივი დაინტერესებიდან – მეწარმეს აინტერესებს სამუშაო ძალა. მუშები ხვდებიან მხოლოდ მეწარმეს წარმომადგენლებს და მათი მეშვეობით ერთგვარი გამუალებული ურთიერთობა აქვთ მეწარმესთან. მაგალითად, მუშები კოლონიებში ხვდებიან მათ წარმომადგენლებს და მათი მეშვეობით ამყარებენ მდგრად ურთიერთობებს. მაგრამ, მაგალითად, მეგობრული ურთიერთობა მოითხოვს წინასწარ ურთიერთდაინტერესებულობას და ფსიქიკურ კონტაქტს, რომელიც უშუალო დაკვირვებასა და ორმხრივ უშუალო დაინტერესებას ემყარება.

დავძენთ, რომ ეს პრობლემა ეხება არსებით საკითხს, რომელიც ფართო განხილვის საგანია სოციოლოგის ისტორიაში, სახელდობრ, ეს არის ფსიქიკური, სუბიექტური ფაქტორების როლი საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესებში. აქ ერთმანეთს ხვდება ორი ტენდენცია: ერთი – ფსიქოლოგიური, რომელიც ამტკიცებს, რომ სოციოლოგიამ უნდა შეისწავლოს მხოლოდ ის პროცესები, რომლებიც წარმოიშობა უშუალო, შეგნებული მოქმედების საფუძველზე და მეორე – სოციოლოგიური, რომელიც ამტკიცებს, რომ სოციოლოგიამ უნდა გამორიცხოს ყოველგვარი სუბიექტივიზმი და იყვლიოს ობიექტური პროცესები, ესე იგი, პროცესები, რომლებიც მიმღინარეობენ ინდივიდების შეგნებული მისწრაფებებისა და პოზიციებისაგან დამოკიდებლად. ჩვენი თვალსაზრისით ორივე პროცესს დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის და არც ერთს არ უნდა ავუაროთ გვერდი.

ფსიქიკური კონტაქტი შეიძლება იქცეს სოციალურ კონტაქტად, თუ ა და ბ ხვდებიან ერთმანეთს და იწყებენ ურთიერთოქმედებას, რათა გაცვალონ ღირებულებანი. ამასთან, მნიშვნელობა არა აქვს, ეს ღირებულებანი მხოლოდ თავაზიანი სიტყვებია თუ რაიმე სავნები, რაიმე სიტუაცია, რომელსაც ორივენი გარკვეულ მნიშვნელობას მიაწერენ. ყოველივე აქამდე აღწერილი პროცესის უმარტივესი მაგალითი იქნება, ვთქვათ, გაჩეთის ყიდვა: ვრცეული კონტაქტი გამყიდველთან, იმის დადგენა, რომ მას აქვს ჩემთვის საინტერესო გაზეთი, იმის დადგენა, რომ მზად არის გაყიდოს, ესე იგი, იმის აღმოჩენა, რომ ის დაინტერესებულია ჩემით როგორც მყიდველით და, ბოლოს, ამ საფუძველზე სოციალური კონტაქტი: გაჩეთის ყიდვა. მაშასადამე, სოციალური კონტაქტი გარკვეული სისტემა, რომელშიც შედის სულ ცოტა ორი პირი, რაღაც ღირებულებაა, რომელიც კონტაქტის საფუძველია, რაღაც ურთიერთობებულებაა, რომელიც ამ ღირებულებას ეხება. კონტაქტი ჯერ კიდევ არ არის ურთიერთობა იმ მნიშვნელობით, რომელსაც ამ ტერმინს ქვემოთ მივანიჭებთ. კონტაქტის მსვლელობაში ურთიერთობებულება ეხება უფრო იმ ღირებულებას, რომლის ნიაღაგზეც მყარდება კონტაქტი, ვიდრე კონტაქტში შესული ინდივიდების პიროვნებებს. მხოლოდ ერთ შემთხვევაში, როდესაც საქმე ეხება, ეგრეთ წოდებულ პიროვნულ კონტაქტებს, სხვა ინდივიდით დაინტერესება განსაზღვრულია მისი პიროვნებით, მისი ნიშანთვისებებითა და მდგომარეობით. მაგრამ ხაზასმით აღვნიშნავთ, რომ კონტაქტები ჩნდება არა მარტო ინდივიდებს შორის სოციალური კავშირის აღრინდელ სტადიებზე, არამედ, აგრეთვე იმ ინდივიდებს შორისაც, რომლებიც დაკავშირებული არიან ურთიერთობათა ძალზე რთული სისტემითაც კი.

კონტაქტები შეიძლება იყოს წარმავალი ან მდგრადი მათი სიხშირისა და ხანგრძლივობის მიხედვით. ისინი შეიძლება იყოს კერძო და საჯარო, იმის მიხედვით, დაინტერესება, რომელსაც კონტაქტები მოჰყვა, წარმოშობილია პიროვნების ინდივიდუალური მოთხოვნილებებიდან თუ კოლექტივის მოთხოვნილებებიდან, თუ კონტაქტი დამყარდა ინსტიტუციონალიზებული ინტერესების რეალიზაციის მსვლელობაში. ამიტომ, მაგალითად, კონტაქტი გაზეთის მკვითხველსა და გამყიდველს შორის კერძოა, მაშინ როდესაც კონტაქტი გაზის მიმწოდებელსა და გაზის მომხმარებელს შორის საჯაროა. შემდეგ, კონტაქტები შეიძლება იყოს პირადი

და ნივთობრივი. პირადული კონტაქტები ჩნდება – როგორც ზე-მოთ აღვნიშნეთ – პარტიონრის პიროვნების ნიშან-თვისებებისა ანდა მდგომარეობის გათვალისწინების გამო, ნივთობრივი - იმ ნივ-თებით დაინტერესების გამო, რომლებიც მის განკარგულებაშია. დაბოლოს, სოციალური კონტაქტები შეიძლება იყოს უშუალო ან გაშუალებული. უშუალო – ეს არის პირისპირ შეხვედრა, გაშუა-ლებული – კომუნიკაციის სხვადასხვა საშუალების: წერილის, პრე-სის, რადიოს, ტელევიზიის მეშვეობით. ცხადია, აგრეთვე, შეიძ-ლება ამ სოციალური კონტაქტების კლასიფიკაციების სხვადასხვა კომბინაცია და უშუალო ნივთობრივი მდგრადი კონტაქტების გა-მოყოფა – მაგალითად, გაჩეთის შეძენა ყოველდღე ერთი და იმა-ვე გამყიდველისაგან; გაშუალებული ნივთობრივი მდგრადი კონ-ტაქტები – მაგალითად, კორესპონდენციის რეალარული მიღება სხვა ქვეყნების სავაჭრო კონტრაგენტისაგან და ა. შ.

კონტაქტები და, უწინარეს ყოვლისა, სოციალური პირადული კონტაქტები, საზოგადოებრივი ცხოვრების დიდმნიშვნელოვანი ფაქ-ტორია. უშუალო მდგრად პირადული კონტაქტების არარსებობა სოციალური იზოლაციისა მოვლენის ან მარტოობის არსებას შე-ადგენს. მრავალი სოციოლოგისა და ფსიქოლოგის პრით, მარ-ტოობა, კონტაქტების შემოფარგვლა მხოლოდ ნივთობრივით, იმ მრავალი უარყოფითი მოვლენის საფუძველია, რომლებიც თავს იჩენს თანამედროვე მასობრივ საზოგადოებებში და, უწინარეს ყოვ-ლისა, აღამიანის პიროვნების შინაგანი ინტეგრაციის სერიოზული დარღვევების მიზეზია.

ურთიერთმოქმედება

ურთიერთმოქმედება ვითარდება სოციალური კონტაქტების სა-ფუძველზე. სოციალური კონტაქტი ზავე გულისხმობს მოქმედება-თა გარკვეულ მოცულობას, მაგრამ ეს მოქმედებანი ეხება საგანს ან სხვა ღირებულებას, რომელიც კონტაქტის საგანი ან საფუძვე-ლია. ურთიერთმოქმედება – ეს არის მოქმედებათა სისტემატური, მუდმივი განხორციელება, რომელთა მიზანია გამოიწვიოს აარტ-ნიორის შესაბამისი რეაქცია, ეს არის ზემოქმედება თვით პარტ-ნიორზეც, ამასთან გამოწვეული რეაქცია იწვევს, თავის მხრივ, ზემოქმედის რეაქციას. სქემატურად: ა ზემოქმედებს ბ-ზე, რათა გამოიწვიოს მისი გარკვეული რეაქცია, რის შემდეგაც ეს რეაქ-ცია, თავის მხრივ, იწვევს ას მორიაგ მოქმედებას. მშასაღამე,

ურთიერთმოქმედება არის სულ ცოტა ორი პირის ან ორი ერთობის, ანდა ინდივიდისა და ერთობის მოქმედებათა სისტემა. ურთიერთმოქმედებების გარეშე არ არსებობს საზოგადოებრივი ცხოვრება. ისინი აუცილებლად უნდა განვასხვაოთ სოციალური მოქმედებისაგან, რომელიც ერთი ინდივიდის მოქმედებაა და მიზნად ისახავს მეორე ინდივიდის განწყობების, მისწრაფებების, ფუნქციების შეცვლას. ყველა სოციალურ მოქმედებას არ უნდა მოჰყვეს ინტერაქცია, ანუ ურთიერთმოქმედება. სწორედ რომ ვთქვათ, – ჯერ უნდა განვასზღვროთ თვით სოციალური მოქმედებები, ესე იგი, ერთი პიროვნების მოქმედება მეორეზე, ვიდრე ურთიერთმოქმედებაზე ვილაპარაკებთ, მაგრამ გადმოცემის მსვლელობისათვის ჭობს შევეხოთ ურთიერთმოქმედების პრობლემებს.

ურთიერთმოქმედება არ უნდა ავურიოთ არც უშუალო კონტაქტებში, არც პარტნიორის პიროვნების ცნობაში. ურთიერთმოქმედება შეიძლება არსებობდეს რთულ სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სისტემებში ჩაბმულ ადამიანებს შორის, რომლებიც არ იცნობენ ერთმანეთს და არც კი ფიქრობენ ერთმანეთზე. მაგრამ ასეთი ურთიერთმოქმედებანი აუცილებლად უნდა განვასხვაოთ უშუალო ზემოქმედებებისაგან, რომელთა უმარტივესი მაგალითი იქნება, ვთქვათ, ბანქოს თამაში, როდესაც ორივე მოქმედ მხარეს თვალწინ ჰყავს პარტნიორი, უშუალოდ იცის მისი ნიშან-თვისებები, შესაბამისად განსაზღვრავს ამას და ამ განსაზღვრის შესატყვისად ახდენს მოქმედების საშუალების შერჩევას, უშუალოდ აკვირდება რეაქციებს, მაშასადამე, შეიძლება ვილაპარაკოთ უშუალო და გაშუალებულ ურთიერთმოქმედებაზე. მაგრამ ამ განსხვავებით არ ამოიწურება საქმე. ამას გარდა, ლაპარაკი შეიძლება ურთიერთმოქმედებებზე, რომლებიც წარმოიშობა ა-ს სუბიექტური განზრახვიდან – იმოქმედოს სწორედ ბ-ზე, და ურთიერთმოქმედებებზე, რომლებიც ჩნდება ერთობლივი მონაწილეობიდან რთულ სისტემებში, მაგალითად, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სისტემებში, სადაც ა-ს არავითარი განზრახვა არ აქვს ბ-ს მიმართ, მაგრამ ისინი დაკავშირებული არიან ობიექტურ დამოკიდებულებათა ქსელით, ისე რომ ა-ს თითოეული მოქმედება იწვევს ბ-ს რეაქციას და ა. შ. ისე, რომ სუბიექტურად გაცნობიერებული არა აქვთ მათ შორის მიმღინარე ურთიერთობანი. ფაბრიკანტი, რომელმაც შეცვალა ხელფასი, ზემოქმედებს ყველა მუშაჩე, აგრეთვე იმათზეც, რომელთა ინდივიდუალური არსებობა არც იცის. ეს ურთიერთმოქმედება გამომდინარეობს უფრო ფართო სოციალური სისტემისაღმი კუთვნილებიდან.

აქ უფრო დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ თვით სოციალურ მოქმედებათა დახასიათებაზე. ფ. ზნანეცის მიერ ჩამოყალიბებული ზოგადი თეორიის კვალობაზე სოციალურ მოქმედებებს ან ქცევებს განვიხილავთ, როგორც რამდენიმე ელემენტისაგან შედგენილ გარკვეულ სისტემებს. უწინარეს ყოვლისა, სოციალურ მოქმედებებს უწწოდებთ მხოლოდ იმ მოქმედებებს, რომელთა მიზანია შეცვალონ ინდივიდთა ან ერთობათა ქცევა, განწყობანი ან მისწრაფებანი. ეს განსაზღვრება საშუალებას გვაძლევს სოციალური მოქმედებანი, ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით, გამოყოთ, მაგალითად, რელიგიური მოქმედებებისაგან, რომელშიც მოქმედების საგანი რაღაც ტრანსცენდენტული ძალაა, ხოლო მოქმედების მიზანი – ამ ძალის (ლერთის) ქცევის შეცვლა. როგორც ჩანს, ზღვარი სოციალურ, ეკონომიკურ ან პოლიტიკურ მოქმედებებს შორის საბოლოოდ არ შეიძლება გაივლოს, ვინაიდან ამ მოძრაობებს ყოველთვის აქვთ „სოციალური“ ელემენტები, ესე იგი, აგრეთვე ესწრაფვიან შეცვალონ სხვა ინდივიდების ქცევა.

თითოეული სოციალური მოქმედება სისტემაა, რომელშიც შეიძლება გამოყოთ შემდეგი შემადგენელი ელემენტები: ა) მოქმედი პირი; ბ) მოქმედების საგანი ან პირი, რომელზეც მოქმედებენ; გ) მოქმედების საშუალებანი ან იარაღები; დ) მოქმედების მეთოდი ანუ მოქმედების საშუალებათა გამოყენების წესი; ე) იმ პირის რეაქცია, რომელზეც მოქმედებენ ანუ მოქმედების შედეგი.

სოციალურ მოქმედებათა თეორიაში განსაკუთრებით საინტერესოა მოქმედების საშუალებებისა ან იარაღების პრობლემა და მოქმედების მეთოდების პრობლემა. ერთი შეხედვით ისე ჩანს, თითქოს არსებობდეს მოქმედების საშუალებებისა და მეთოდების უდიდესი მრავალფეროვნება. სინამდვილეში ამ სფეროების სისტემატიზაციამ ცხადყო, რომ ყველა საზოგადოებაში შესაძლებელი და გამოსაყენებელი მოქმედების საშუალებანი და მეთოდები დაიყვანება ძალიან ცოტა ნიმუშებზე, რომლებიც საოცარ ერთგვაროვნობას ინარჩუნებენ საზოგადოებრივი ფორმაციების ყველა გარემოებასა და ცვლილებებში.

უწინარეს ყოვლისა, ერთმანეთისაგან უნდა განვიხილოთ ცნებები „ქცევა“ და „მოქმედება“. ქცევა არის ორგანიზმის რეაქცია შინაგან და გარეგან გამღიზიანებლებზე; ქცევა შეიძლება იყოს ინსტინქტური, არაცნობიერი, მაგრამ შეიძლება იყოს, აგრეთვე წინასწარგანსაზღვრული, გაცნობიერებული, გააზრებული. მოქმე-

დებას ჩვენ უწოდებთ მხოლოდ ქცევის ზოგიერთ სახეობას, სახელდობრ, კი გარკვეული მიზნის მისაღწევად შესრულებული წინასწარგანზრახული, გააჩრებული ქცევის კომპლექსს, და იმათ, რომლებიც დაკავშირებულია საშუალებათა შერჩევისთან, მოქმედის აზრით, მიზნის მიღწევას რომ უზრუნველყოფს. სოციალური მოქმედება, როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, ქცევების, საშუალებებისა და მეთოდების გარკვეული სისტემა, რომელთა დახმარებითაც პიროვნება ან ჯგუფი აპირებს შეცვალოს სხვა პირების ან ჯგუფების ქცევა, განწყობები და შეხედულებანი.

მოქმედებათა გენეზისი კონტაქტებში უნდა ვეძიოთ. ურთიერთმოქმედება არ ასებობს წინასწარი კონტაქტების გარეშე, იმ გარკვეული პლატფორმის გარეშე, რომელზედაც წარმოიქმნება მისწრაფება ინდივიდსა და ჯგუფში გამოიწვიოს გარკვეული რეაქცია, შეცვალოს მათი ქცევა. როგორია საერთო პიროვნები, რომ ა-სა და ბ-ს შორის განვითარდეს ურთიერთმოქმედებანი, ესე იგი, რომ ა-მ ჩაიდინოს ქცევა ან ქცევები, რომლის მიზანია გამოიწვიოს ბ-ს სასურველი რეაქცია?

იქიდან, რაც აქამდე ვთქვით კონტაქტების შესახებ, გამომდინარეობს, რომ ორ ინდივიდს, კონტაქტს ამყარებენ რა ერთმანეთთან, აინტერესებთ ერთმანეთის ის ნიშან-თვისებები, რომლებიც შეიძლება გამოიყენონ თავიანთი მოთხოვნილებების დასაქმაყოფილებლად, იქნება ეს მათთვის საინტერესო საგნები თუ ღირებულებანი, რითაც შეიძლება ისარგებლოს ერთ-ერთმა მათგანმა ან ორივემ. მაშასადამე, თუ ა აღენს, რომ ბ-ს აქვს გარკვეული ნიშან-თვისებები (ცოდნა, ჩვევები, მდგომარეობა და ა. შ.) ან მის განკარგულებაშია გარკვეული საგნები (ნივთები, სიმბოლოები, იდეები და ა. შ.) და ამ თვისებებმა და საგნებმა შეიძლება დააკმაყოფილონ მისი მოთხოვნილებანი, მისწრაფებანი და ა. შ. ამ შემთხვევაში არსებობს პირობათა კომპლექსი იმისათვის, რომ ა-მ გადაწყვიტოს შეასრულოს გარკვეული ფუნქციები, რომელთა შედეგად ბ ნებას დართავს გამოიყენოს მისი თვისებები ან ნივთები ა-მ თავის მოთხოვნილებათა დასაქმაყოფილებლად. მაგრამ ეს მხოლოდ ობიექტური პიროვნებით, ქცევის ნამდვილად ჩადენისათვის საჭიროა ა-ს ჰქონდეს გარკვეული ბანდური ანუ მტკიცე, ძლიერი მიღრეკილება გარკვეულ მოქმედებათა შესრულებისადმი. მაგრამ მოთხოვნილებებისა და ინტერესების არსებობა არ კმარა იმისათვის, რომ ინდივიდმა ან ჯგუფმა განახორციელოს მოქმედებანი მათი დაკმაყოფილებისათვის. აუცილებელია გარკვეული მამოძრავებელი ძალა, გარკვეული მტკიცე მზადყოფ-

ნა მათ განსახორციელებლად. ინდივიდმა შეიძლება ზოგჯერ იმოქმედოს უეცარი იმპულსების, წარმავალი გუნდებაგანწყობილების გავლენით და ა. შ., მაგრამ ასეთი მოქმედება იშვიათად იქცევა სისტემატურ, განმეორებად და მდგრად მოქმედებად, რომელიც თანამიმღევრულად მიმართულია მნიშვნელოვანი მიზნის მიღწევისაკენ. ასეთი მოქმედებანი წარმოიშობა განწყობათა ნიადაგზე. ამიტომ სოციალური ფსიქოლოგია და სოციოლოგია განწყობების კვლევას მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობენ და დიდ ძალის ხმევას ახმარებენ მისი სწორი მეთოდების ძიებას.

ამასადამე, სოციალური მოქმედება მიმართულია სხვების განწყობებისა და ქცევის ისეთი შეცვლისაკენ, რომ ამას მოჰყვეს გარკვეულ მოთხოვნილებათა, მისწრაფებათა და ინტერესთა დაკმაყოფილება. ამიტომ, მათში მოქმედების საშუალებანი და მოქმედების მეთოდები ყველაზე მნიშვნელოვანია, ვინაიდან მათ სწორ შერჩევაზეა დამოკიდებული მოქმედების წარმატება. ერთი შეხედვით, სოციალური მოქმედებანი უსაზღვრო ქაოსია, რომელშიც არსებობს ათასნაირი მოქმედების შესაძლებლობანი, მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე როდია. სათანადო ანალიზი ცხადყოფს, რომ ყველა სოციალური მოქმედება მიმღინარეობს გარკვეული, მუდმივად განმეორებადი სახით ან გარკვეული განმეორებადი და მემკვიდრეობითი სქემებით. ამიტომ, საერთოდ რომ ვთქვათ, ყველა მოქმედება, რომლებიც მიზნად ისახავს ადამიანთა ქცევის შეცვლას, შეიძლება მოვაჭიოთ შემდეგი სახეობის კატეგორიებში: ნეგატიური იძულება და პოზიტიური დარწმუნება. ნეგატიური იძულება ყველაზე ხშირად ვლინდება აკრძალვებისა და ბრძანებების სახით, რომელთა არსებაა რეპრესიები არასასურველი ქცევისადმი. პოზიტიური დარწმუნება ემყარება მოქმედებას სტიმულების დახმარებით, რომლებიც იწვევენ სასურველ ქცევას, ისე, რომ არ მიმართავენ რეპრესიის არანაირ ფორმას (მუქარას, სასჯელს). ფ. ზნანეცკი სოციალური მოქმედების ყველა ფორმას ყოფს ორ კატეგორიად: შეგუებად და ოპოზიციალ. პირველს მიეკუთვნება ყველა ის მოქმედება, რომლებიც იწვევენ ინდივიდებისა და ჯგუფების სასურველ ქცევას, ისე, რომ არ ემუქრებიან პარტნიორის რაიმე ღირებულებებს ან შესაძლებლობებს; მეორეს – ყველა ისინი, რომლებიც უკავშირდებიან მუქარასა და რეპრესიებს. ორივე კატეგორიაში შემავალი ქცევის საერთო ტიპები ბევრი არ არის, ვინაიდან, როგორ შეიცვლება სხვისი ქცევა მუქარისა და რეპრესიების გარეშე? თხოვნითა ან მიწვევით, მიზიდვით, ხელმძღვანელობით ერთობლივ უორმაში, ხელმძღვანელობით აღზრდაში, ნება-

ყოფლობითი მორჩილებით მოქმედების შესრულებისას, შეგნებული დაქვემდებარებითი მჩნის მისაღწევად, აგრეთვე, მხარდაჭერით. ეს მოქმედებების ის საერთო ტიპებია, რომლებიც ვლინდება ყველა საზოგადოებაში, სადაც სხვისი ქცევა სასურველ ცვლილებებს განიცდის ისე, რომ მოქმედების სუბიექტს არ ემუქრებიან. ოპოზიციის, ანუ სხვისი განწყობისა და ქცევის მუქარით შეცვლის სახეობებს, ფ. ზნანეცის აზრით, მიეკუთვნება: თავისი თავის დაპირისპირება სხვებისადმი, რეპრესიები და ბუნტი, როგორც ბუნებრივი რეაქციები, ყოველგვარ იძულებაზე, სხვადასხვა სახით გამოვლენილი აგრესია, სხვადასხვა ფორმით გამოვლენილი მტრობა – დაწყებული ურთიერთგაგების უგულებელყოფით, დამთავრებული წინააღმდეგობით. საშუალო სახეობა შეგუებასა და ოპოზიციას შორის ეფოსტური კომპრომისია.

მოქმედების შესაძლებელი სახეობების ასეთი კლასიფიკაცია (აგრეთვე დეტალური ანალიზი) ეკუთვნის ფ. ზნანეცის. ეს არ არის მოქმედების სახეობების კლასიფიკაციის ერთადერთი წესი; იყენებენ მოქმედებათა აღწერისა და ანალიზის სხვა წესებსაც.

მაგრამ სოციალური მოქმედებანი შეაღენენ ცალკე პრობლემას, რომელსაც აქ უფრო ღრმად არ განვიხილავთ. მართალია, ჩვენ არ ვიზიარებთ მაქს ვებერის შეხედულებას, რომ სოციალური მოქმედებანი სოციალური სინამდვილის ძირითადი ელემენტია და რომ სოციალური წარმონაქმნები, როგორიცაა ინსტიტუტები, ჯგუფები და სხვა ერთობები, საკუთრივ, მოქმედებათა კონსტილაციები და კრისტალიზაციებია. აგრეთვე არ ვიზიარებთ ფ. ზნანეცის შეხედულებას, რომ სოციალური მოქმედებანი იმ სოციალური სისტემების დახშული ძირითადი ტიპია, რომელზეც აგებულია ყველა სხვა სოციალური სისტემა, მაგრამ ვალიარებთ, რომ სოციალურ მოქმედებათა შესწავლა სოციოლოგის მნიშვნელოვანი ამოცანაა, რამდენადაც მათში ვლინდება ინდივიდებისა და ჯგუფების ფუნქციონირება, სოციალური კავშირის ფუნქციონირება.

ამრიგად, ურთიერთმოქმედებანი მოქმედებებთან შეკავშირებული სისტემებია, რომელთა შორისაც წარმოშობა მიზეზობრივი დამოკიდებულება: ა-ს ქცევა, რომელიც ცვლის ბ-ს ქცევას ან განწყობებს, იწვევს ბ-ს ქცევას, რომელიც, თავის მხრივ, ცვლის ა-ს ქცევას ან განწყობებს. ურთიერთმოქმედება შეიძლება იყოს მდგრადი, მაგალითად, პოლიტიკური ბრძოლა ორ პარტიას შორის, რომელიც წლების მანძილზე გრძელდება ან ხანმოკლე, მაგალითად, ერთ საღამოს გამართული დისკუსია ნებისმიერ პრობლემაზე ან შემთხვევითი საუბარი.

ამრიგად, ტერმინი „ურთიერთმოქმედებანი“ მოიცავს მოვლენათა ძალზე ფართო წრეს. აქედან ზოგიერთმა სოციოლოგმა გააკეთა დასკვნა, რომ ურთიერთმოქმედება ძირითადი სოციალური საკითხია, რომ ნებისმიერ საზოგადოებაში, ნებისმიერ დროს მიმდინარე ყველა მოვლენა და პროცესი შეიძლება დაიყვანოთ ურთიერთმოქმედებაზე, ამიტომ მათი ანალიზი საშუალებას მოგვცემს აღვწეროთ და გავარკვიოთ საზოგადოებაში მიმდინარე ყველა პროცესი. ამიტომ ზოგი სოციოლოგი, განსაკუთრებით ბიჭევიორიზმის გავლენაში მოქცეული, მაგალითად, ჭორჯ ა. ლანდბერგი, თვლის, რომ „ინდივიდებისა და ჯგუფების ურთიერთმოქმედება საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კვლევის ცენტრალური საგანია“, ამასთან, ეს სოციოლოგები ავლენდნენ ტენდენციას – ეკვლიათ მხოლოდ უშუალო ზემოქმედებანი, გამოწვეული ზემოქმედების საგნის არსებობის უშუალო გაცნობიერებით. ისინი ვარაუდობდნენ, რომ ინტერაქცია კავშირის ძირითადი ელემენტია, რომელიც აერთიანებს ჯგუფს, რომ ჯგუფური ცხოვრების სინამდვილე, რომლის ემპირიული შესწავლა შეიძლება, ურთიერთმოქმედებათა კომპლექსი და რთული სისტემა. ურთიერთზემოქმედების ცნებას ისინი რამდენადმე ფართო მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, მიაჩნდათ, რომ ურთიერთობა ჯგუფის წევრთა შორის ემყარება ზემოქმედების დადგენილ სქემებს (ნიმუშებს). აქედან განვითარდა, აგრეთვე, ტენდენცია – ემპირიულად ეკვლიათ ურთიერთმოქმედებანი და ამ გზით შეესწავლათ წევრებს შორის ურთიერთობის სისტემები და ამასთანავე გამოეკვლიათ ჯგუფების შინაგანი სტრუქტურები. ამის მაგალითია, რ. ბეილსის მიერ შემუშავებული მეთოლი. მან თორმეტ კატეგორიად გაიერთიანა ურთიერთმოქმედებათა ყველა შესაძლებელი ფორმა და ეძებდა საშუალებებს, რომ დაედგინა ჯგუფის ზოგადი მახასიათებელი მასში ურთიერთმოქმედებების უპირატესი ტიპების საფუძველზე; ამ მეთოდებს იყენებდნენ, უწინარეს ყოვლისა, მცირე ჯგუფების შესწავლისას, მაგრამ, როგორც შემდეგ დავინახავთ, მცირე ჯგუფების შესწავლა ამავე დროს აღიარებულია მაკროსტრუქტურების კვლევის საუკეთესო გზად.

ჩვენ არ ვიზიარებთ იმ შეხედულებას, რომ ჯგუფის ან სხვა ერთობის ცხოვრების მთელი „სინამდვილე“ დაიყვანება მხოლოდ მცირე ჯგუფების წევრთა შორის ურთიერთმოქმედებებზე, რომ ეს ურთიერთმოქმედებანი ყალიბდება მხოლოდ და მხოლოდ იმ მოქმედებებიდან, რომლებიც წარმოადგენენ რეაქციებს უშუალოდ ჩვენ წინაშე მყოფი პარტნიორის ქცევაზე. ურთიერთმოქმედების ცნებას ჩვენ უფრო ფართო მნიშვნელობას ვანიჭებთ, იგი მოიცავს, აგ-

რეთვე, იმ ურთიერთმოქმედებებს, რომლებიც გამომდინარეობენ ინდივიდებს შორის არსებული დამოკიდებულებებიდან, მათი ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად, რაც საშუალებას გვაძლევს გამოვიყვლით ზეინდივიდუალური ძალების მოქმედებით მიმდინარე სტრუქტურები და პროცესები.

სოციალური ურთიერთობათი

ურთიერთმოქმედებანი იწვევენ მყარ სოციალურ ურთიერთობათა შექმნას. უნდა დავიწყოთ იმის განსაზღვრებით, თუ როგორ გავიგოთ ესოდენ მრავალმნიშვნელოვანი ტერმინი. ეს სიტყვა იხმარება სხვა მეცნიერებებშიც და სალაპარაკო ენის გავლენით ამ ტერმინს სოციოლოგიაშიც სხვადასხვა მნიშვნელობით იყენებენ. მაგალითად, ამბობენ, რომ ა-ს გარკვეული ურთიერთობა აქვს ბ-თან, თუ მას რაღაც მდგომარეობა უკავია საზოგადოებაში, რაც ნიშნავს მის დამოკიდებულებას ბ-ზე. ზოგჯერ ამბობენ, რომ ა-ს გარკვეული ურთიერთობა აქვს ბ-თან, და გულისხმობენ ა-ს განწყობას ბ-ს მიმართ. მაგალითად, ა - არაკეთილგანწყობილად ვკიდება ბ-ს. ტერმინი „ურთიერთობა“ იხმარება, აგრეთვე, როგორც ტერმინ „პროპორციის“ ტოლფარდი, მაგალითად: ძალთა უთანაბრო თანაფარდობა. ტერმინი - „წარმოებითი ურთიერთობანი“, აღნიშნავს რთულ, ობიექტურ და ინდივიდუალურ დამოუკიდებელ მიმართებათა სისტემას, რომელშიც იგი ჩართულია შრომის დანაწილების საფუძველზე წარმოების პროცესში. შეგვეძლო მოგვეყვანა კიდევ მრავალი მაგალითი, რომლებშიც ტერმინს „ურთიერთობა“ აქვს სხვა მნიშვნელობანიც. მაგრამ ფიქრობენ, რომ უმთავრესია ორი ძირითადი მნიშვნელობა: 1) ტერმინით „ურთიერთობა“ აღინიშნება ა-სა და ბ-ს გარკვეული მდგომარეობა, ურთიერთდამოკიდებულების მდგომარეობა, რომელიც წარმოიშობა მათი შეგნებული მისწრაფებებისა და სუბიექტური ზრახვების გარეშე; 2) ამ ტერმინით აღინიშნება ა-ს შეგნებული და სუბიექტურად გარკვეული მოქმედება ბ-ს მიმართ, რომელიც გამომდინარეობს გაცნობიერებული სუბიექტურად გარკვეული დამოკიდებულებებიდან. პირველის მაგალითია სწორედ საკუთრივ წარმოებითი „ურთიერთობანი“, მეორის მაგალითია „შეგობრული ურთიერთობანი“. არსებობს მეთოდოლოგიური ტენდენცია, რომლის მიხედვით სოციოლოგიის ამოცანაა, უწინარეს ყოვლისა, იკვლიოს ობიექტური ურთიერთობანი და არსებობს საპირისპირო ტენდენცია,

რომ საკუთრივ სოციოლოგიის ამოცანაა იმ ურთიერთობათა შესწავლა, რომლებიც ყალიბდება პარტნიორის სუბიექტურ განზრახვათა მეონებით და იმ სიტუაციებში, რომლებშიც ჩნდება ეს ურთიერთობა.

აქ ჩვენ იმას ვემყარებით, რომ სოციალური კავშირი იქმნება როგორც ერთი, ისე მეორე ურთიერთობებიდან, რომ შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ორივე ტიპის მომცველი საკმაოდ ფართო განსაზღვრება. ჩვენ დაუბრუნდებით ფ. ზნანეცკის მიერ ფორმულირებულ განსაზღვრებას და სოციალურ ურთიერთობებს ვუწიდებთ გარკვეულ მდგრად სისტემას, რომელიც მოიცავს ორ პარტნიორს (ინდივიდები იქნებიან ისინი თუ ერთობანი), დამაკავშირებელ რგოლს, ესე იგი, რაიმე საგანს, ინტერესს, განწყობას, რომელიც ურთიერთობის პლატფორმად იქცევა, აგრეთვე იმ ვალდებულებათა და მოვალეობათა ან ნორმირებული ფუნქციების გარკვეულ სისტემას, პარტნიორებმა აუცილებლად რომ უნდა შეასრულონ ერთმანეთის მიმართ. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სოციალური ურთიერთობა არის ნორმირებულ ურთიერთობაზედებათა სისტემა ორ პარტნიორს შორის გარკვეული პლატფორმის საფუძველზე. 4

ამთავითვე, ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ ტერმინს „ურთიერთობა“ აქ გაცილებით უფრო ვიწრო მნიშვნელობას ვანიჭებთ, ვიდრე ყოველდღიურ ხმარებაში აქვს. ჩვენ მას ვიყენებთ მყარი, გარკვეული, თუმცა მეტად არაფორმალური, იმ ნორმებით შეზღუდული სისტემების აღსანიშნავად, რომლებშიც უკვე არსებობს მტკიცე ვალდებულებანი. შესაძლოა, აქ ჯობდეს ახალი ტერმინის შემოტანა, მაგალითად, „სოციალური რელაციები“, რათა თავიდან ავიცილოთ გაუგებრობანი, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო ვტოვებთ ტერმინს „ურთიერთობა“. ფ. ზნანეცკი თავის განსაზღვრებას შემოფარგლავს მხოლოდ იმ ურთიერთობათა აღნიშვნით, რომლებიც ჩნდება იმ სუბიექტური ზრახვის ნიადაგზე, რომ შეასრულოს ურთიერთობათა დამაკავშირებელი რგოლის ვალდებულებანი. ვფიქრობთ, ზემოაღნიშნული ფორმულირება დავტოვოთ, აგრეთვე, იმ ურთიერთობათა აღსანიშნავად, რომლებიც წარმოიშობა უფრო ფართო სისტემაშე გადასვლისას, როცა ურთიერთობა ჩნდება სუბიექტური განზრახვის გარეშე, ხოლო პარტნიორები ფუნქციებს ასრულებენ ერთმანეთის მიმართ ისე, რომ არც კი იციან ერთმანეთის არსებობა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სოციალური ურთიერთობანი შეიძლება არსებობდეს მხოლოდ იმ აღამიანებს შორის, რომელთაც ერთმანეთთან მხოლოდ გაშუალებული დამოკი-

დებულება აქვთ, ურთიერთვალდებულებანი კი შეიძლება შესრულდეს არა მოვალეობის სუბიექტური შეგრძნების მეშვეობით, არა ურთიერთობის შენარჩუნების განზრახვით, არამედ უფრო ფართო ერთობების ინსტიტუციონალიზებულ დაწესებულებათა მეშვეობით.

ასე განსაზღვრული ურთიერთობანი მოიცავენ სოციალური სისტემების ძალიან ფართო წრეს. მეგობრობა ორ ბიჭს შორის, აღზრდის დამოკიდებულება მასწავლებელსა და მოწაფეს შორის, სელშეკრულება მუშაობის შესახებ მუშასა და სამუშაოს მიმცემს შორის, თანამშრომლობა ორ დაწესებულებას შორის, ორი სახელმწიფოს კავშირი და ა. შ. ურთიერთობის მდგრადი ელემენტია, რომელიც აღამიანებს ერთობად კრავს. ურთიერთომოქმედებანი, ცალკეული სოციალური მოქმედებანი კი არ წარმოადგენენ ჯგუფებისა და სხვა სოციალურ გაერთიანებათა არსებით კომპონენტებს, არამედ სწორედ მდგრადი და ნორმალიზებული ურთიერთობანი. ვერც ერთი მდგრადი და ორგანიზებული სოციალური ჯგუფი ვერ იარსებებს, ზემოაღნიშნული აზრით, განსაზღვრული ურთიერთობების გარეშე, ესე იგი, წევრების ურთიერთვალდებულებათა განსაზღვრის გარეშე. მხოლოდ ნორმებით განსაზღვრული ნორმალიზებული მოქმედების შესრულება და არა თვითნებური მოქმედება ანუ ურთიერთომოქმედება უზრუნველყოფს ჯგუფის შინაგანი ორგანიზაციის შექმნას. მაშასადამე, სოციალური მოქმედებებისა და ურთიერთომოქმედებების შესწავლა მდგრადი სოციალური ურთიერთობების კვლევის მხოლოდ აუცილებელი მოსამზადებელი ელემენტია.

სოციალური დამოკიდებულებათი

ვიდრე გადავიდოდეთ ურთიერთობათა პრობლემის შემდგომ განხილვაზე, აუცილებელია შევჩერდეთ სოციალურ დამოკიდებულებათა პრობლემის გარკვევაზე. არ ჩავუდრმავდებით დამოკიდებულების ზოგად განსაზღვრებას, რომელიც შეიძლება მოინახოს ზოგადი მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელოებში; იქ ხაზგასმითაა ნათქვამი, რომ ტერმინი „სოციალური დამოკიდებულება“ შეიძლება აღნიშნავდეს ან ერთ საზოგადოებაში მცხოვრებ აღამიანებს შორის წარმოშობილ დამოკიდებულებებს, ან ერთმანეთზე, როგორც საზოგადოების წევრებზე, შეგნებული ზემოქმედებიდან გამომდინარე დამოკიდებულებებს. ეს ორი სხვადასხვა საკითხია. პირველ შემთხვევაში გამოთქმა „ა დამოკიდებულია ბ-ზე“ აღნიშნავს,

რომ ა თავის წამოწყებაში ანგარიშს უნდა უწევდეს ბ-ს არსებობას, მის უფლება-მოვალეობათა წრეს, რომ ბ-ს არსებობა გარკვეულ ჩარჩოებს უქმნის ა-ს წამოწყებებს. აქ დამოკიდებულებას წარმოშობს ის, რომ ორივე ეკუთვნის საერთო ორგანიზებულ სისტემას. მეორე შემთხვევაში გამოთქმა „ა დამოკიდებულია ბ-ზე“ აღნიშნავს, რომ ბ-ს შეუძლია უშუალოდ თავს მოახვიოს ა-ს გარკვეული ქცევის წესი. სხვანაირად თუ ვიტყვით: პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სტრუქტურულ-ფუნქციონალურ დამოკიდებულებასთან, რომელიც იქიდან გამომდინარეობს, რომ ა და ბ მოქმედებენ ერთი სტრუქტურის ფარგლებში; მეორე შემთხვევაში – ინტენციონალურ დამოკიდებულებასთან, რომელიც გამომდინარეობს ბ-ს უშუალო განზრახვიდან ა-ს მიმართ და – არსებითი პირობა – ბ-ს ზრახვების რეალიზაციის შესაძლებლობიდან. ეს არსებითი პირობა შესაძლებლობას გვაძლევს უფრო ფართო განვითარებულ სოციალური დამოკიდებულება, როგორც ეს გააკეთა ჩესლავ ზნამეროვსკიმ: „ბ დამოკიდებულია ა-ზე, როდესაც ა-ს შესაძლებლობა აქვს შეასრულოს რაიმე მოქმედება, რომელიც ქმნის ვითარებას, რომელიც ეხება ბ-ს, ამასთან, ეს ვითარება ეხება მხოლოდ ბ-ს, მის სულიერ, სხეულებრივ მდგომარეობას თუ საქმეებს“. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ბ დამოკიდებულია ა-ზე, იმ გარკვეული საგნებისა და ღირებულებების მხრივ, ბ-ს რომ სჭირდება, მაგრამ ა-ს განკარგულებაშია.

ამ განსაზღვრებას ბევრი უპირატესობა აქვს. იგი მოიცავს როგორც სტრუქტურულ-ფუნქციონალურ, ისე ინტენციონალურ დამოკიდებულებებს, მაგრამ არ აზუსტებს, უშუალოდ ეხებიან თუ არა ერთმანეთს ა და ბ, გაცნობიერებული აქვთ თუ არა თავიანთი დამოკიდებულება, განსაზღვრავენ თუ არა ერთმანეთს, და ამყარებენ თუ არა ურთიერთმოქმედებას ამ სუბიექტური განსაზღვრების საფუძველზე. მაშასადამე, იგი მოიცავს დამოკიდებულებებს, რომლებიც განპირობებულია ეკონომიკური, პოლიტიკური, რელიგიური და სხვა სისტემებისადმი მიკუთვნებულობით, აგრეთვე, მორალური, ადათ-ჩვეულებებით დადგენილი ნორმებიდან გამომდინარე ინტენციონალურ დამოკიდებულებებს, რომლებიც არეგულირებენ სოციალურ ურთიერთობებს.

დამოკიდებულების ცნება მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სოციოლოგიაში იმ მხრივ, რომ დამოკიდებულების ანალიზი კანონების დადგენის საფუძველია. ვინაიდან ჩნდება საკითხი, შესაძლებლობას იძლევიან თუ არა სოციალური დამოკიდებულებანი, როგორც დამოკიდებულებანი, რომლებიც წარმოიშობა სხვისი ქცე-

ვის ფორმირების შესაძლებლობიდან, გამოკვლეულ იქნენ ისევე, როგორც ბუნებაში მიმღინარე საგნებს, მოვლენებსა და პროცე-სებს შორის დამოკიდებულებანი. მაშასადამე, შეიძლება თუ არა დადგინდეს დამოკიდებულების მუდმივი კანონები, რომლებიც პროგნოზების გაკეთების საშუალებას მოგვცემს. ჩვენ აქ ეს მხო-ლოდ იმიტომ აღვნიშნეთ, რომ ხაზი გაგვესვა, თუ რა მნიშვნე-ლობა აქვს დამოკიდებულების ცნებას სოციოლოგიაში, მაგრამ არ ვაპირებთ ჩავუღრმავდეთ ამ პრობლემას.

ხაზასმით აღვნიშნავთ, რომ აქ ვილაპარაკებთ „სოციალურ დამოკიდებულებებსა“ და „სოციალურ ურთიერთობებზე“ და არა დამოკიდებულებებსა და ურთიერთობებზე საერთოდ, ამიტომ ზედ-სართავს „სოციალური“ აქ არსებითი თვისებრივი მახასიათებელი შემოაქვს.

ახლა დავუბრუნდეთ სოციალურ ურთიერთობათა განხილვას და დავაყენოთ საკითხი: ხომ არ შეიძლება დავსვათ ტოლობის ნიშანი ამ ორ ცნებას შორის? ჩვენ გვვონია, რომ არა. დამოკიდებულება სოციალური ურთიერთობის გარკვეული ელემენტია, მაგრამ ის მას არ ამოწურავს. სოციალური ურთიერთობა რთული სისტემაა, რომ-ლის ღროსაც პარტნიორებს შორის წარმოშობა გარკვეული და-მოკიდებულება. იგი გამომდინარეობს დამაკავშირებელი რგოლების ხასიათიდან და ვალდებულებათა ხასიათიდან. მაგრამ ურთიერთობა რაღაც უფრო მეტია, ვიდრე დამოკიდებულებათა სისტემა. სალა-პარაკო ენაზე ჩვენ ვიტყოდით, რომ დამოკიდებულება აღამიანების დამაკავშირებელი ერთ-ერთი ურთიერთობაა. ეს მხოლოდ მოკლედ ნათქვამია. როცა ვამბობთ, მაგალითად, რომ ა-სა და ბ-ს სამსახუ-რებრივი დამოკიდებულების ურთიერთობა აკავშირებთ, მხედველო-ბაში გვაქვს, რომ ა არის ბ-ს ხელმძღვანელი, რომ ისინი იმ ურ-თიერთობის პარტნიორები არიან, რომელშიც ა ხელმძღვანელია, ბ – შემსრულებელი, რომ მათ შორის შემაერთებელი რგოლია გარ-კვეული სახის ინსტიტუციონალიზებული მოქმედება, რომ თავიანთ მხრივ, ვალდებულებათა ფარგლებში ისინი ახდენენ რაღაც ამოცა-ნების რეალიზაციას და ამ შრომის დანაწილებაში ა ხელმძღვანელ ფუნქციას ასრულებს. სამსახურებრივი დამოკიდებულება ამ სისტე-მის მხოლოდ ერთ-ერთი ელემენტია, ვინაიდან მათი ურთიერთობა მოიცავს რაღაც გაცილებით მეტს, ვიდრე მხოლოდ სამსახურებრივ ვალდებულებას.

ჩვენ აქ შემოგვაქვს მხოლოდ სოციალური ურთიერთობების ცნება, არ ვცდილობთ არც მათ კლასიფიკაციას, არც სისტემა-ტიზაციას.

ურთიერთობების თეორია ზოგადი სოციოლოგიის დიდმნიშვნელოვანი ჩვენია. ის ხომ სოციალური კავშირის ძირითადი შემადგენელი ნაწილია, რომელიც აერთიანებს ჯგუფებსა და სხვა სოციალურ ერთობებს.

სოციალური ინსტიტუტები

ჩვენ ვთქვით, რომ სოციალური ურთიერთობანი სოციალური კავშირის ძირითადი ელემენტია, რომელიც უზრუნველყოფს ჯგუფების სიმტკიცესა და შინაგან შეკავშირებულობას. ურთიერთობა გრძელდება იმდენ ხანს, რამდენ ხანსაც პარტნიორები ასრულებენ თავიანთ ვალდებულებებს, ასრულებენ შემაერთებელი რგოლის ხასიათიდან გამომდინარე ფუნქციებს. მაშასადამე, ჯგუფისათვის, როგორც მთელისათვის, სულ ერთი არ არის, სრულდება თუ არა მის წევრებს შორის ურთიერთობებიდან გამომდინარე ყველა ვალდებულება, როგორ სრულდება და რამდენად მდგრადია ისინი. სოციალურ ურთიერთობათა სიმტკიცის უზრუნველსაყოფად, რომლებზეც, როგორც დავინახეთ, დამოკიდებულია ერთობების არსებობა, ეს უკანასკნელი ქმნიან თავისებურ დაწესებულებათა სისტემას, რომლებიც აკონტროლებენ მათი წევრების ქცევას. „სოციალური კონტროლის“ ამ სისტემაში განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებენ ინსტიტუტები.

ეს ტერმინი როგორც სოციოლოგიაში და სხვა სოციალურ მეცნიერებებში, ისე ყოველდღიურ სიტყვაშმარებაში რამდენიმე მნიშვნელობით გამოიყენება. მათი ერთობლიობა შეიძლება ოთხ ძირითად მნიშვნელობაზე დავიყვანოთ: 1) ტერმინი „ინსტიტუტი“ შეიძლება აღნიშნავდეს პირთა გარკვეულ ჯგუფს, რომელიც მოწოდებული არიან ასრულებდნენ ერთობლივი ცხოვრებისათვის მნიშვნელოვან საქმეებს. ამ ჰარით, ინსტიტუტს კურსდებოთ აღამიანთა გარკვეულ ჯგუფს, რომლებიც ასრულებენ საზოგადოებრივ ფუნქციებს; 2) ეს ტერმინი შეიძლება აღნიშნავდეს იმ ფუნქციების გარკვეულ ორგანიზაციულ კომპლექსს, რომლებსაც ჯგუფის ზოგიერთი წევრი ასრულებს მთელი ჯგუფის სახელით; 3) ზოგჯერ ეს ტერმინი აღნიშნავს მატერიალურ დაწესებულებათა და საქმიანობის საშუალებათა ერთობლიობას, რომლებიც ზოგიერთ რწმუნებულ ინდივიდს საშუალებას აძლევს შეასრულოს საზოგადოებრივი უპიროვნო ფუნქციები ჯგუფის წევრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების ან მათი ქცევების რეგულირების მიზნით;

4) ზოგჯერ ინსტიტუტს უწოდებენ ზოგიერთ სოციალურ როლს, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ ჭეფისათვის. მაგალითად, როცა ვამბობთ, რომ სასამართლო სოციალური ინსტიტუტია, ამაში შეიძლება ვიგულისხმოთ სასამართლოში მომუშავე აღამიანთა ჭეფი, ან მეორე მნიშვნელობით – სასამართლოს მიერ შესრულებული ფუნქციების ორგანიზაციული ფორმები; მესამე მნიშვნელობით სასამართლოსათვის, როგორც ინსტიტუტისათვის, უმნიშვნელოვანესი იქნება მის განკარგულებში არსებული დაწესებულებანი და საშუალებანი, რომელთა მეშვეობით სრულდება ჭეფის მიერ მისთვის დაკისრებული ფუნქციები, და, ბოლოს, მეოთხე მნიშვნელობით ინსტიტუტს ვუწოდებთ მოსამართლისა და პროცესურორის სოციალურ როლს. მაშასადამე, შეგვიძლია ვილაპარაკოთ სოციალური ინსტიტუტების განსაზღვრების სხვადასხვა – მატერიალური, ფორმალური და ფუნქციონალური წესის შესახებ. მაგრამ ყველა მიღებომაში შეგვიძლია გამოვყოფ გარკვეული საერთო ელემენტები, სწორედ ისინი ქმნიან სოციალური ინსტიტუტის ძირითად კომპონენტს. ეს იმ დაწესებულებათა სისტემებია, რომლებშიც ჭეფების მიერ არჩეული აღამიანები იღებენ რწმუნებებს, რომ შეასრულონ გარკვეული საზოგადოებრივი და უპიროვნო ფუნქციები ჭეფების სხვა წევრთა ქცევის რეგულირებისათვის. ყველა ჭეფში, რომლებშიც ჩნდება ორგანიზაციის თუნდაც ჩანასახი, მუშავდება გარკვეული მოქმედების წესები ჯგუფის, როგორც მთელის, სახელით; მაგალითად, ვინმე წარმოადგენს ჭეფს მის გარეთ, განსაზღვრავს ჭეფის წევრების ქცევის შესაბამის სახეს, იღებს გაღაწყვეტილებებს მთელი ჭეფის სახელით და ა. შ. ეს მოქმედებათა წესები განსაზღვრულია როგორც უპიროვნო, ესე იგი, ისინი უნდა შესრულდეს მუდამ ერთნაირად იმის მიუხედავად, თუ რა პირადი ნიშანთვისებები და ინტერესები აქვს მის შემსრულებელ აღამიანს. ამ ფუნქციების შემსრულებელ ინდივიდს მხარს უჭირს მთელი ჭეფი ან მისი გაღამწყვეტი ნაწილი. ამ ფუნქციების შესრულების წესებს განსაზღვრავს ჯგუფი, როგორც მთელი და ინდივიდებმა უნდა შეასრულონ ისინი ამ განსაზღვრის შესაბამისად. ასეთია ნებისმიერი სოციალური ინსტიტუტის არსებითი ელემენტები.

რა ფუნქციებსა და ამოცანებს ასრულებს სოციალური ინსტიტუტი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში? 1) წევრებს უქმნის შესაძლებლობას დაიკმაყოფილონ სხვადასხვა მოთხოვნილება; 2) არეგულირებს წევრების მოქმედებას სოციალური ურთიერთობების ფარგლებში, ესე იგი, უზრუნველყოფს სასურველ მოქმედებათა შეს-

რულებას და ახორციელებს რეპრესიებს არასასურველ მოქმედებათა მიმართ; 3) უზრუნველყოფს საზოგადოებრივი ცხოვრების სიმტკიცეს, ამასთანავე ხელს უწყობს და განაგრძობს უპიროვნო საზოგადოებრივი ფუნქციების შესრულებას; 4) ახორციელებს ინდივიდების მისწრაფებათა, მოქმედებათა და ურთიერთობათა ინტეგრაციას და უზრუნველყოფს ერთობის შინაგან შეკავშირებას (სიმტკიცეს).

თანამედროვე საზოგადოებაში ყოველი ადამიანი სარგებლობს უამრავი სხვადასხვა ინსტიტუტის მომსახურებითა და მუშაობით. იგი იბადება ოჯახში, იზრდება ოჯახში, სკოლამდელ დაწესებულებებში, სხვადასხვაგვარ სკოლებში, მუშაობს სხვადასხვა საწარმოში, სარგებლობს ქალაქის ტრანსპორტით, რკინიგზის მომსახურებით, ინფორმაციას იღებს გაზეთებიდან, რადიოთი, ტელევიზიით; კინოთეატრები, კლუბები აწყობენ მისთვის გასართობებს; სხვადასხვა მაღაზიები ამარავებენ; მის უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს მილიცია და სასამართლო; საშინაო მეურნეობას, წყლის, გაზის, ელექტროენერგიის მიწოდებას უზრუნველყოფს სახალხო საბჭოს დაწესებულებათა სისტემა; იგი სარგებლობს ჯანდაცვის საზოგადოებრივი სამსახურით და ა. შ. მოკლედ რომ ვთქვათ, თითოეული ადამიანი ისწრაფის დაკმაყოფილოს სასიცოცხლო მოთხოვნილებანი, ამიტომ ამყარებს კონტაქტებსა და სოციალურ ურთიერთობებს, ქმნის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს, მუშაობს ამ საშუალებათა მოპოვებისათვის, ზემოქმედებს სხვა ადამიანებზე ან რეაგირებს მათ მოქმედებაზე, ყოველ ნაბიჯზე ჩართულია სხვადასხვა ინსტიტუტის ქსელში, რომლებიც არეგულირებენ მის საქმიანობასა და ქცევას.

ყოველ ინსტიტუტს აქვს თავისი შემადგენელი ელემენტები, რომლებიც ვლინდებიან მეტ-ნაკლებად გაფორმებული სახით ინსტიტუტის ტიპის მიხედვით. მას აქვს თავისი მიზანი (ფართოდ-ფუნქცია), ესე იგი, საკითხების წრე, რომლებსაც მოიცავს თავისი საქმიანობით. შემდეგ, იგი განსაზღვრავს ამ საკითხების გადასაწყვეტად გათვალისწინებულ ფუნქციების წრეს. ზოგჯერ შეიძლება ვილაპარაკოთ გარკვეული სოციალური როლების შესახებ მოცემული ინსტიტუტის ფარგლებში. მიზნის მისაღწვევად ინსტიტუტის განკარგულებაშია საშუალებანი და დაწესებულებანი. ეს საშუალებანი შეიძლება იყოს მატერიალური, სიმბოლური ან იდეალური. მაგალითად, ეკლესიას, როგორც რელიგიის ინსტიტუტს აქვს მატერიალური დაწესებულებანი (საეკლესიო ნაგებობანი და მათი მოწყობილობა), სიმბოლოები (ჯვარი, კრავის გამოსახულე-

ბა) და იდეალური საგნები, რომლებიც მორწმუნებს სწამთ და რომლებიც ამ რწმენის გამო გავლენას ახდენენ მათ ქცევაზე. დაბოლოს, ინსტიტუტების განკარგულებაშია გარკვეული სანქციები როგორც იმ პირების მიმართ, ვინც ასრულებს ინსტიტუტისა-ლის ფუნქციებს, ისე იმ პირთა მიმართ ვინც ამ მოქმედება-თა ობიექტები არიან.

რაჩეა დამოკიდებული სოციალური ინსტიტუტების ფუნქციონირების წარმატება? შეიძლება ალენიშვილი შემდეგი პირობები:

- ა) მიზნის და შესასრულებელ მოქმედებათა წრის მოცულობის ან ფუნქციების ზუსტი განსაზღვრა. თუ ინსტიტუტის ფუნქცია ზუსტად არ არის გარკვეული, შეუძლებელია იგი კონფლიქტების გარეშე ჩაერთოს მოცემული საზოგადოების ინსტიტუტების გლობალურ სისტემაში და აწყდება სხვადასხვა წინააღმდეგობას;
- ბ) შრომის რაციონალური განაწილება და მისი რაციონალური ორგანიზაცია;
- გ) მოქმედებათა დეპერსონალიზაციის დონე და ფუნქციების ობიექტივაცია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თუ მოცემული ინსტიტუტი გარდაიქმნება იმ აღამიანების ინტერესების დაწესებულებად, რომლებიც მოწოდებული არიან შეასრულონ ინსტიტუციონალიზებული ფუნქციები, მაშინ იგი დაკარგავს თავის საზოგადოებრივ ხასიათს, და კარგავს პრესტიჟს მთელი ჭვეფის ნდობას;
- დ) მისი აღიარება და პრესტიჟი მთელი ჭვეფის ან მისი უშეტესი ნაწილის თვალში;
- ე) და, ბოლოს, უკონფლიქტოდ ჩართვა ინსტიტუტების გლობალურ სისტემაში.

აქ მივადექით ყველა იმ ინსტიტუტის შინაგანი ინტეგრირების პროცესის, რომლებსაც ესა თუ ის ერთობა ქმნის თავის ფარგლებში. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ ინსტიტუტების სისტემა ყოველ ერთობაში რთულია, რომ განვითარებადი მოთხოვნილება წარმოშობს ახალ-ახალ ინსტიტუტებს, რომ ამის შედეგად თითო-ეულ ერთობაში ერთმანეთის გვერდით არსებობს მრავალი სხვადასხვა ინსტიტუტი. ამიტომ ვიდრე გადავიდოდეთ ინსტიტუტების ამ გლობალური სისტემის შინაგანი ინტეგრაციის პროცედურების განხილვაზე, საჭიროა მოვახდინოთ მათი მოკლე კლასიფიკაცია მაინც.

ყველა ინსტიტუტი, უწინარეს ყოვლისა, უნდა გავყოთ ფორმალურად და არაფორმალურად; მაგალითად, ეზოში ან პარეში მოთამაშე ბიჭების გუნდი ირჩევს თავის წინამდობლს და მის თანაშემწეებს და აღევნს, როგორი იქნება მათი ფუნქციები თამაშის მსვლელობაში. აქ საჭმე გვაქვს ინსტიტუტთან, რომელსაც ჩანასახებში აქვს თითქმის ყველა ზემოაღნიშნული ასპექტი. მაგრამ ამ

ინსტიტუტის არც ფუნქციები, არც მისი მოქმედების საშუალებანი და მეთოდები არ პოულობენ გამოხატულებას ფორმალურ წესებში, რომლებსაც უფრო ფართო ჯგუფის მყარი ორგანიზაციის გარანტია ექნებოდა. მაშასადამე, აქ საქმე ეხება არაფორმალურ ინსტიტუტს. ხოლო თუ ხალხი ირჩევს პრეზიდენტს, მაშინ მისი ფუნქციები, მოქმედების საშუალებანი და მეთოდები დეტალურად არის მოწესრიგებული კანონთა დანაწესებით. ბიჭების გუნდის წინამდღოლობა არაფორმალური ინსტიტუტია, პრეზიდენტობა – ფორმალური ინსტიტუტი.

ეს ფორმალური დაყოფაა. მის გარდა არსებობს, აგრეთვე, დაყოფა ინსტიტუტების მიერ შესასრულებელი შინაარსობრივი ამოცანების საფუძველზე. ეს დაყოფა შეესაბამება ერთობების მიერ განსახორციელებელ ძირითად ფუნქციებს. გამოვყოთ ინსტიტუტები: 1) ეპონომიკური, მათ მიეკუთვნება ყველა ინსტიტუტი, რომლებიც აწარმოებენ და ანაწილებენ დოკუმენტაციას და მომსახურებას; არეგულირებენ ფულის ტრიალს, ახდენენ შრომის ორგანიზაციასა და განაწილებას და ა. შ. ისინი იქმნება საზოგადოების მატერიალურ ბაზისზე, 2) პოლიტიკური, ანუ ინსტიტუტები, რომლებიც დაკავშირებული არიან ხელისუფლების დამყარებასთან, მართვასა და მხარდაჭერასთან. პოლიტიკური, ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით, ვუწოდებთ იმ საშუალებათა, ფუნქციათა კომპლექსს, რომელიც ეყყარება მანიპულირებას ძირითადად ძალის ელემენტებით ძალაუფლების დამყარების, შენარჩუნებისა და დაცვის მიზნით. პოლიტიკური ინსტიტუტია მთავრობა, პარლამენტი, პოლიცია, პოლიტიკური პარტიები და ა. შ. 3) აღმზრდელობითი და კულტურული, ანუ ყველა ის ინსტიტუტი, რომლებიც მოწოდებულია კულტურის შექმნის, განმტკიცებისა და განვითარებისათვის, ახალგაზრდა თაობის სოციალიზაციისათვის, მისთვის საზოგადოების, როგორც მთლიანის ღირებულებათა გადასაცემად. მათ მიეკუთვნება ოჯახი, როგორც აღმზრდელობითი ინსტიტუტი, სკოლები, სამეცნიერო ინსტიტუტები, მხატვრული დაწესებულებანი და ა. შ. 4) სოციალური ანუ საზოგადოებრივი ინსტიტუტები ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით. საზოგადოებრივია, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ინსტიტუტების ყველა სახეობა. სოციალურში ვგულისხმობთ ყველა იმას, რომლებიც იქმნება ნებაყოფლობითი გერთიანებით, – ადგილობრივი საზოგადოებები, კლუბები და ამხანაგური დაწესებულებანი, ბოლოს, ინსტიტუტები, რომლებიც აკონტროლებენ ჯგუფების წევრთა ქცევას, ინსტიტუტები, რომლებსაც სპეციალისტები მდგრადი „ცერემონი-

ული“ უწოდა, ესე იგი, ერთობის უთანასწორო მდგომარეობაში მყოფი წევრების ურთიერთქეცვის დადგენილი წესები და ა. შ. ეს ინსტიტუტები არეგულირებენ ყოველდღიურ კონტაქტებს ადამიანთა შორის, ააღვილებენ ურთიერთობაგებას, უზრუნველყოფენ ყოველდღიური ცხოვრების მშვიდობიან მსვლელობას. ჩვეულებრივ ჩვენ არ ვითვალისწინებთ, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთი მოვლენები, როგორიცაა მისალმება, სურვილების გამოხატვა, დღეობების, ქორწილებისა და ნიშნობების გადახდა, კრებების გამართვა, ზემდგომი პირებისადმი მიმართვის წესები და სხვა მსგავსი მოვლენები, რეგულირდება ჩვეულებრივ არაფორმალური, მაგრამ ძლიერი და ძალზე წარმატებით მოქმედი სოციალური ინსტიტუტების რთული სისტემით; 5) რელიგიური, რომლებიც აგვარებენ ადამიანის ურთიერთობას ტრანსცენდენტულ ძალებთან, ესე იგი, ზეგრძნობად, ადამიანის ემპირიულ კონტროლს დაუქვემდებარებელ მოქმედ ძალებთან, ადამიანის ურთიერთობას წმინდა საგნებთან და ძალებთან. არ შევეხებით თეოლოგიურ პრობლემებს, აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ მორწმუნე ადამიანებისათვის ეს ტრანსცენდენტული სამყარო არსებობს, გავლენას ახდენს მათ სოციალურ ქცევასა და ურთიერთობებზე. ამასთან დაკავშირებით, რელიგიური ინსტიტუტები ზოგიერთ საზოგადოებაში ძლიერ გავლენას ახდენენ ურთიერთობებზე მსვლელობაში ადამიანთა შორის ურთიერთობებშიც, ქმნიან მაღომინირებელ ურთიერთობებს და იქცევიან მაღომინირებელ ინსტიტუტებად.

ეს კლასიფიკაცია არც ერთადერთია, არც ამომწურავი; განსაკუთრებით თანამედროვე საზოგადოებაში შეგვეძლო მოგვენახა ინსტიტუტები, რომლებსაც არ მოიცავს ეს კლასიფიკაცია, მაგრამ იგი შეიცავს ეგრეთ წოდებულ მთავარ ინსტიტუტებს, რომლებიც არეგულირებენ ცივილიზაციის ყველა ტიპში მოქმედ ძირითად საზოგადოებრივ ფუნქციებს. ინსტიტუტების ურთიერთკავშირი და ინტეგრაცია რამდენიმე საფუძველს ემყარება: ა) ადამიანის პიროვნების სტრუქტურას, მის მოთხოვნილებათა ერთგვარობას. რათა დაიკმაყოფილოს ყველა მოთხოვნილება, ადამიანი უნდა მონაწილეობდეს ინსტიტუტების სხვადასხვა ტიპში; ბ) შრომის შინაარსობრივ განაწილებას და შესასრულებელი ფუნქციების საგნობრივ კავშირს; გ) ერთი ტიპის ინსტიტუტების დომინირებას; ასე მაგალითად, ფეოდალური ეკროპის საზოგადოებაში ეკლესიის ბატონობა განსაზღვრავდა ყველა დანარჩენი სახეობის ინსტიტუტების ინტეგრაციას. სხვა საზოგადოებებში ვხვდებით პოლიტიკური ან ეკონომიკური ინსტიტუტების ბატონობას.

პირველყოფილ საზოგადოებაში დომინანტურ როლს ასრულებდა ოჯახი.

ინსტიტუტების ურთიერთდაკავშირებული სისტემა ქმნის მტკიცე სისტემას, რომელიც უზრუნველყოფს ერთობის წევრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, არეგულირებს მათ ქცევას და უზრუნველყოფს ერთობის, როგორც მთელის განვითარებას. ამ სისტემის კონსისტენცია, უკონფლიქტობა და უწყვეტობა ერთობის, როგორც მთელის სიმტკიცისა და ძალის გაღამშევეტი პირობაა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ინსტიტუტების „ელასტიურობას“ ცვლილებებისა და საზოგადოების განვითარების პროცესებში. როცა იმის საფრთხე იქმნება, რომ ინსტიტუტების სისტემა იქცევა განვითარების დამამუხრუჭებელ ფაქტორად, რის შესახებაც ჩვენ სხვა ადგილას ვისაუბრებთ.

სოციალური პროცესი ✓

ინსტიტუტების განხილვისას ვამბობდით, რომ ისინი სოციალური კონტროლის სისტემის შემადგენელი ელემენტია. რა არის კონტროლი და როგორია მისი დამკიდებულება სოციალურ კავშირთან? დავიწყოთ „მიამიტური“ კითხვებით. როგორ ხდება, რომ ნაცნობები ერთმანეთს სალმითა და ლიმილით ხვდებიან? საახალ-წლოდ რატომ ვუგზავნით მოკითხვას ნაცნობებს? რატომ გზავნიან ადამიანები თავიანთ ბავშვებს სკოლებში? რატომ ფეხშიშველა არ დაღიან ქალაქის ქუჩებში? და ა. შ. ერთი სიტყვით, რატომ ას-რულებენ ადამიანები თავიანთ ყოველდღიურ ფუნქციებს ერთნაირად, ბევრი მათგანი კი მთელი თაობების მანძილზე? საქართვისა ჩავთიქრდეთ ამის თაობაზე და მივხვდებით, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ეს „მონოტონურობა“ მისი განუწყვეტლობისა და ნორმალური მსვლელობის არსებითი პირობაა. ეს ხომ საშუალებას გვაძლევს სწორად გავითვალისწინოთ ადამიანთა რეაქციები ჩვენს ქცევაზე, და, ამრიგად, ხდება ადამიანთა ურთიერთობის შემცირება, ურთიერთშეგუება, და ჯგუფის თითოეულმა წევრმა იცის, თუ რას შეიძლება მოელოდეს. ვიცი, რომ ქუჩაში საპირისპირო მხრიდან მომავალი ავტომობილი არ დამეჭახება და თუ ვინმე გზას გადამილობავს, მის დასჭას მოვითხოვ. სწორედ ასევე, როცა შევდივარ მაღაზიაში, დაწესებულებაში, სკოლაში, ვიცი აგრეთვე, რა რეაქციებს შეიძლება ველოდე ჩემს ქცევაზე. სქემატურად: ჯგუფის თითოეული წევრი ანგარიშს უწევს იმას,

თუ როგორ უნდა მოიქცეს ცალკეულ სიტუაციებში, რომ გაუ-
გონ, იცის, რას მოელიან მისგან სხვა წევრები, და ისიც იცის,
თუ როგორ რეაქციებს შეიძლება მოელოდეს თავის ქცევაზე. მა-
შასადამე, საზოგადოებრივი ცხოვრების „ორგანიზებული“ მსვლე-
ლობა უნდა ემყარებოდეს იმას, რომ ნამდვილად არსებობს ერ-
თობის წევრთა ურთიერთგასათვალისწინებელი და ურთიერთსა-
ვალდებულო ქცევა. მაგრამ თუ ასეთი ქცევა არ არსებობს, თუ
რეაქციები მოქმედებაზე სცილდება მოცემულ ჯგუფში დასაშვებად
მიღებულ რეაქციებს, მაშინ სანქციებს მიმართავენ.

მაშასადამე, თითოეული სოციალური ჯგუფი შეიმუშავებს მთელ
რიგ ლონისძიებებს, შეგონებებს, დარწმუნების საშუალებებს, განა-
წესებსა და აკრძალვებს, იტულებისა და ზეწოლის სისტემებს თვით
ფიზიკური ძალადობის გამოყენებითაც კი, აღიარების, გამორჩე-
ვის და ჭილდოების წესთა სისტემას, რომლის მეოხებითაც ქვეჭ-
გუფებისა და ინდივიდების ქცევა შეესაბამება მოქმედების მიღე-
ბულ ნიმუშებს, ხორციელდება ღირებულებათა კრიტერიუმების
დაცვით – ერთი სიტყვით, რომლის დახმარებითაც ყალიბდება
წევრების კონფორმიზმი. ამ სისტემას ჩვენ სოციალური
კონტროლის სისტემას უწევთანად.

ყოველგვარი ქცევა ერთნაირად არ ექვემდებარება საზოგადო-
ების მხრივ მეთვალყურეობას. კერძო ცხოვრების სფერო, რომე-
ლიც ნებისმიერ სოციალურ ჯგუფში აქვს ადამიანს, შეიძლება იყოს
ვიწრო ან ფართო იმის კვალობაზე, თუ როგორია ჯგუფის შინა-
განი შეკავშირებულობა, მისი ინსტიტუტების ხასიათი და რა
მდგომარეობა უკავია ინდივიდს ამ ჯგუფში. მაგალითად, ინდი-
ვიდს, რომელსაც ჯგუფისათვის ძალიან მნიშვნელოვანი აღგილი
უკავია, კერძო ცხოვრების უფრო ვიწრო სფერო, ესე იგი, არა-
კონტროლირებად მოქმედებათა ვიწრო წრე აქვს, რამდენადაც მის
მოქმედებას მნიშვნელობა ენიჭება ჯგუფის, როგორც მთელისათ-
ვის. ამას გარდა, ზოგიერთი მოქმედება ეხება ჯგუფს, როგორც
მთელს, და მათ უფრო მკაცრად აკონტროლებენ, ვიდრე მოქმე-
დებას, რომელიც მხოლოდ ინდივიდს ეხება. ჯგუფს ნაკლებად აინ-
ტერესებს, ვთქვათ, მავანს როგორ ულაგია ნივთები თავის მაგი-
დაზე, ყოველ შემთხვევაში, ნაცნობები და კოლეგები თუ დაძრა-
ხავენ, რომ მასთან ქაოსი სუფევს, ან პატივისცემით იტყვიან,
სახლი სანიმუშოდ აქვს მოწყობილო. უფრო მეტად ამოწმებენ
პირად ჰიგიენას და ძრახავენ ბინძურ აღამიანს. ჯგუფს კიდევ უფ-
რო მეტად აინტერესებს, ვის როგორ აცვია. როგორც უკვე აღ-
ვნიშნეთ, ვერც ერთი სტუდენტი ვერ გაბედავს ფეხშიშველი მივი-

დეს მეცაღინეობაზე, თუმცა ეს არც დანაშაულია და არც ცოდვა, არც ზერობრივი საფუძვლების დარღვევა. შინაურ ცხოვრებას, გაყრას, ოჯახის მიტოვებას და ა. შ. უკვე ზუსტად არეგულირებენ კანონის განაწესები, რელიგია და მორალი. ჭრდობა ისჯება რეპრესიებით, ხოლო მკვლელობა – სასჯელის უმაღლესი ზომით. მოკლედ რომ ვთქვათ, რაც უფრო მეტად ეხება ქცევა ჯგუფს როგორც მთელს, რაც უფრო მეტად ემუქრება მის ერთობლივ ცხოვრებას ან, რაც უფრო მეტადაა საჭირო და აუცილებელი მისი მსვლელობისათვის, მით უფრო ძლიერია კონტროლი მთელის მხრივ.

კონტროლის ამ სისტემის მოქმედება ემყარება რამდენიმე საფუძველს: ა) მოცემულ ჯგუფში მისი კულტურისა და ლირებულებათა კრიტერიუმების საყოველთაო აღიარებას. როგორც ცნობილია, ქცევას იწვევენ ბიოფსიქიური იმპულსები, რომლებიც მის საფუძველს შეადგენენ. მაგრამ ამ იმპულსების დაკმაყოფილება შეიძლება სხვადასხვა საშუალებით, და მათი დაკმაყოფილების საშუალებათა შერჩევა დამოკიდებულია კულტურის მეშვეობით მიღებულ ლირებულებათა სისტემაზე. ამიტომ, ზოგად ლირებულებათა აღიარება იწვევს მოცემული ჯგუფის წევრთა ქცევის მსგავსებას ან იდენტურობას; ბ) აღზრდის გზით შეთვისებული, ესე იგი, ჯგუფში დასაშვებად მიჩნეული ქცევის მოქმედებისა და მოქმედებაზე დასაშვები რეაგირების ნიმუშების ჩანერგვა-შეთვისებას. ოჯახი, სკოლა, მეზობლები, სახელმწიფო, ეკლესია, უფრო ფართო სოციალური გარემო საზოგადოებაში მოსულ ახალგაზრდობას ასწავლის ზრდილობიანი ქცევის, მორალის საფუძვლებს, წეს-ჩვეულებებს. ეს ცოდნა იქცევა მეორე „ჩარჩოდ“ (ბიოფსიქიური იმპულსებისა და კულტურულ ლირებულებათა სისტემასთან ერთად), რომელიც განსაზღვრავს კონფორმისტულ ქცევას; გ) აღმიანის იმ ინდივიდუალურ თვისებურებათა შინაგან მექანიზმებს, რომლებიც განაპირობებენ იმას, რომ თითოეული ესწრაფვის აღიარებასა და უსაფრთხოების გრძნობას. აღიარება აუცილებელია პიროვნების შინაგანი წონასწორობის შენარჩუნებისათვის. ხანგრძლივი დროის მანძილზე სისტემატურად აღიარებას მოკლებული აღამიანი კარგავს წონასწორობას და მისი პიროვნება დეზორგანიზაციის განიცდის. მუქარის მუღმივი შეგრძნება და საშიშროების გრძნობა ასევე პიროვნების დეზორგანიზაციის იწვევს. კონფორმისტული ქცევა აღიარებასა და უსაფრთხოებასაც იძლევა; დ) არაფორმალური და ფორმალური ინსტიტუტების სისტემა, ისინი ერთგვარ ბარიერების ჲისტემას ქმნიან, რომელთა ფარგლებში ინდი-

ვიდს შეუძლია იმოქმედოს და რომლებიც ინდივიდების აქტიურად ქცევაში ჩარევის შესაძლებლობას იძლევიან.

ამ საფუძვლებს ემყარება სოციალური კონტროლის სისტემა. როგორია ამ სისტემის ელემენტები? ესენია ჩვეულებები, აღათ-წესები და სანქციების სისტემები.

ჩვეულება ქცევის დადგენილი წესია გარკვეულ სიტუაციებში, რომელიც ჯგუფის ნეგატიურ რეაქციას არ იწვევს. თითოეულ ინდივიდს შეიძლება ჰქონდეს თავისი ჩვეულებანი, მაგალითად, ადრე ადგეს, ივარგიშვილს, იაროს კაფეებში, თავისებურად იცმევდეს და იხურავდეს, მისალმებისა და ლაპარაკის თავისი ჩვეულებები ჰქონდეს. შეიძლება არსებობდეს მთელი ჯგუფის ან ჯგუფების მიღებული ჩვეულებები. ჩვეულებები წარმოიშობა ჩვევების საფუძველზე, დგინდება ტრადიციებით, მათ პატივს სცემენ და ანგარიშს უწევენ. ზოგი ჩვეულება შეიძლება დიდი ხნის წეს-ჩვეულების, დღესასწაულების, წინანდელი პროფესიული ფუნქციის გადმონაშთი იყოს. ჩვეულების დარღვევა, როგორც წესი, არ იწვევს ნეგატიურ სანქციებს, თუმცა ჯგუფში ჩვეულებით მიღებულ ქცევას მოწონებით ხვდებიან.

აღათი გარკვეულ სიტუაციებში ქცევის დადგენილი წესია, რომელსაც ჯგუფი უკავშირებს გარკვეულ მორალურ შეფასებებს და რომლის დარღვევა იწვევს ნეგატიურ სანქციებს. აღათი გულისხმობს გარკვეულ იძულებას ლირებულებათა აღიარებაში და იძულებას სიტუაციის განსაზღვრაში. აღათი მოითხოვს ადგილი დაუთმონ და დახმარება გაუწიონ უმწეო აღამიანს, პატივი სცენ ლირსეულ აღამიანებს, ეტიკეტის შესაფერისად მოექცნენ იმ პირებს, რომლებსაც ჯგუფში მაღალი თანამდებობა უკავიათ და ა. შ. მაშასადამე, აღათები დაკავშირებულია ჯგუფის მიერ აღიარებულ ლირებულებათა სისტემასთან, შემდეგ სიტუაციების დადგენილ განსაზღვრებებთან, რომლებშიც ეს ლირებულებანი შეიძლება მოექცნენ, და მათ მიმართ ქცევის ნიმუშებთან. ამ ლირებულებებს ჯგუფისათვის გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ. ამიტომ, აღათების უპატივცემულობა ძირს უთხრის ჯგუფის შინაგან შეკავშირებულობას. ამრიგად, იძულება ჯგუფის მხრივ ცალკეულ წევრებს ავალდებულებს გარკვეულ სიტუაციებში დაიცვან ქცევის ნიმუშები ამ ლირებულებათა მიმართ.

ს ა ნ ქ ც ი ვ ბ ი . ეს სიტუაციები არაერთხელ ვიხმარეთ. შეგვეძლო სანქციები განგვესაზღვრა საერთოდ, როგორც ჯგუფის რეაქცია ინდივიდის ქცევაზე სოციალური მნიშვნელობის მქონე სიტუაციებში. ამასთან, აუცილებლად უნდა ხაზგასმით აღინიშნოს,

რომ სოციალური მნიშვნელობის მქონეა ჯგუფის ყოველი წევრის ქცევების ძალიან ფართო წრე, ბევრი ის საქმეც კი, რომლებიც მის კერძო ცხოვრების სფეროს მიეკუთვნება. ამიტომ ფართოა სანქციების წრეც. ერთობის ეს პროდუქტი აუცილებელია ყველა წევრის ქცევის სახელმძღვანელოდ, სასურველ ქცევის სტიმული-რებისა და არასასურველის აღკვეთისათვის, საზოგადოებრივი ცხოვრების შინაგანი შეკავშირებულობისა და უწყვეტობისათვის.

სანქციები შეიძლება იყოს ნეგატიური (სასჯელი) და პოზიტიური (წახალისება). ჩვეულებრივ ყოველდღიურ სიტყვახმარებაში „სანქცია“ აღნიშნავს მხოლოდ სასჯელთა სისტემას. ჩვენ კი აქ ვაფართოებთ ამ ტერმინის მოცულობას და ვგულისხმობთ, აგრეთვე, ჯგუფის პოზიტიურ რეაქციებსაც მისი წევრების ქცევაზე. შემდეგ სანქციებს დავყოფთ ვორმალურ, ესე იგი, გარკვეულ ქცევებზე ფორმალური ინსტიტუტების რეაქციებად, და არა-ვორმალურ, ესე იგი, ისეთ რეაქციებად, რომელთა წყაროა საზოგადოებრივი აზრი, ამხანაგებისა და მეზობლების წრე, არა-ფორმალური ინსტიტუტები. დაბოლოს, სანქციების მხრივ გავლენის „შინაარსის“ თვალსაზრისით გამოვყოფთ: სამართლებრივ სანქციებს ან სასჯელისა და გამორჩევის სისტემას კანონის დანაწესებით გათვალისწინებული გარკვეულ მოქმედებათათვის; ეთიდურ სანქციებს ანუ აღიარებული მორალური პრინციპებიდან გამომდინარე მოწონების, დაგმობის, შენიშვნების სისტემას; სატირულ სანქციებს ანუ დაცინვის, აბუჩად აგდების, უგულებელყოფის სისტემას, რომლებთაც მიმართავენ იმ აღამიანებს, ვინც არ იქცევა ისე, როგორც მიღებულია; რელიგიურ სანქციებს ანუ ნებისმიერი რელიგიის დოგმატებისა და სისტემით გათვალისწინებულ ჯილდოებსა და სასჯელებს მისი დანაწესებისა და აკრძალვების შესრულების ან დარღვევისათვის. სანქციების ეს ოთხი სახეობა ურთიერთს ავსებს. ისინი განსაზღვრავენ, თუ ინდივიდის როგორი ქცევა შეიძლება ჩაითვალოს განსაკუთრებით სასარგებლოდ ჯგუფის ცხოვრებისათვის, და როგორი – განსაკუთრებით საზიანოდ. ერთობლივი მოქმედებით მათ შეუძლიათ უზრუნველყონ ქცევების კონფორმიზმის მაღალი დონე. თუ ამ სანქციების სისტემებს შორის ჩნდება წინააღმდეგობა, თუ, მაგალითად, სამართლებრივი ფუნქციები არ შეესაბამება მოცემული ერთობის მორალურ გრძნობებსა და აღათებს, მაშინ იკლებს მათი ეფექტიანობის დონე.

ჩვეულებრივ სანქციების როგორი სპეციალური სახეობანი გვხვდება ცივილიზებულ საზოგადოებში? განვიხილოთ ისინი შემ-

დევგი კლასიფიკაციის მიხედვით. არაფორმალური ნებატიური სანქციები – ეს არის გაკვირვების, წყენის, უკმაყოფილების გამოხატვა, დაცინვა, მორალური დაგმობის ნიშნად ხელის ჩამორთვების უარის თქმა, ამხანაგური ურთიერთობის შეწყვეტა, ცუდი ჭორები და ა. შ. ეს სანქციები იმიტომ მოქმედებენ, რომ მათ მოსდევს უფრო მნიშვნელოვანი სოციალური შედეგები – გარკვეული შეღავათების გაუქმება, გარკვეული დაცვითი სოციალური ურთიერთობებიდან გარიცხვა და ა. შ. ფორმალური ნებატიური სანქციები კანონის დანაწესებით გათვალისწინებული სასჯელთა მთელი არსენალია, სახელდობრ, ყოველგვარი გაფრთხილების ღონისძიებანი, შენიშვნები, ჭარიმები, დაპატიმრება, ციხეში ჩასმა, სამოქალაქო უფლებათა აყრა, ქონების კონფისკაცია, სიკვდილით დასჯა, ეკლესიიდან მოკვეთა, მონანიება და ა. შ. ეს სასჯელები მოქმედებს დაშინების, მუქარის მეშვეობით, მაგრამ, ამავე დროს, როგორც პოტენციური სიფრთხილის ღონისძიება, გაფრთხილება იმის შესახებ, თუ რა საშიროება მოელის ასოციალური ან ანტისოციალური სანქციების ჩამდენს. ისინი წარმოადგენენ ჯგუფის თავდაცვის გამოხატულებას აგრესიისაგან, მისი ინტერესების დარღვევისაგან, იმის მიუხედავად, ეს მთელი ჯგუფის თუ მხოლოდ გაბატონებული კლასის ინტერესებია. არაფორმალური პოზიტიური სანქციები, ანუ სოციალური გარემოს რეაქციები პოზიტიურ ქცევაზე, რომელიც შეესაბამება ღირებულებათა ნიმუშებსა და სისტემებს და სასარგებლოა ჯგუფისათვის, აღიარებასა და წახალისებას ემყარება. ეს შეიძლება იყოს უზუმრად აღიარება, პატივისცემის გამოხატვა, ამა თუ იმ ინდივიდის ავტორიტეტის ცნობა გარკვეულ საკითხებში, ნაცნობების მხრივ შექმნა, ქებით მოხსენიება პრესაში, კეთილსასურველი ჭორები და პოზიტიური „ლეგენდის“ შექმნა, დიდება, სახელი და ა. შ. ფორმალური პოზიტიური სანქციებია საჭარო მოწონება ხელისუფლების მხრივ, საპატიო სიგელის გადაცემა, ფულადი ჭილდო, დაწინაურება, ორდენებითა და მედლით დაჭილდოება, საპატიო ფუნქციების მინდობა, დიდ თანამდებობებზე დანიშვნა და მაღალი ჭილდოების გადაცემა, ამა თუ იმ პირის პატივსაცემად მედლის დაწესება, ქეგლების აგება და ა. შ.

მაშასადამე, სანქციების ეს სისტემა ემყარება სამართლებრივ, ეთიკურ, სატირულ და რელიგიურ სანქციათა მუდმივ კომბინირებას, ამასთან, ზოგიერთი არაფორმალური სანქცია შეიძლება განსაკუთრებით ეფექტური იყოს, როგორც, მაგალითად, სატირული სანქციები. ვინაიდან, აღამიანებს საერთოდ გაცილებით უფრო ეში-

ნიათ დაცინვისა და შეზიზღების, რომლებიც უფრო მტკიცნეულად ქხება მათ პირად მისწრაფებებსა და სუბიექტურ „მე“-ს, ვიდრე სასჯელი. ამას მოწმობს სასჯელების ნაკლებ ეფექტიანობა რეპრე-სიების დროს არასასურველი ქცევისათვის, თუ ამავე დროს კა-ნონით დევნილ მოქმედებას წრე მორალურად მხარს უჭერს (მა-გალითად, ოკუპანტების სამართლებრივი რეპრესიები ომის დროს).

როგორც სანქციების ბუნებიდან გამომდინარეობს, მათ იყენე-ბენ ნონკომფორმისტული საქციელებისა და ისეთი ქცევების მი-მართ, რომლებიც აშკარაა, ესე იგი, რომელთა შესახებ იციან ჯუფების სხვა წევრებმა. ამას გარდა, თითოეული საზოგადოება ავითარებს აგრეთვე ზედამხედველობის გარკვეულ სისტემას, რომელიც იქმნება არასასურველი საქციელებისა და ქცევების გა-მოაშკარავების ფორმალური და არაფორმალური წესებიდან. ეს სისტემა იქმნება არა მარტო პოლიციის გამოძიების ბიუროს, დე-ტექტიური სააგენტოსა და სხვა ორგანიზებული ინსტიტუტებიდან, არამედ აგრეთვე ინდივიდის გარემომცველი წრის მხრივ ყოველ-დღიური დაინტერესების, ქცევაზე, ყოველდღიური დაკვირვების სა-ფუძველზე. არაფორმალური მეთვალყურეობის ეს სისტემა, რომე-ლიც სხვადასხვა ფორმას იძენს კულტურის ტიპის, ადათების, პო-ლიტიკური მოწყობის, რელიგიისა და სხვა ფაქტორების მიხედ-ვით, განსაკუთრებით ეფექტურია, როდესაც საქმე ეხება ყოველ-დღიური ქცევის რეგულირებას ყოველდღიური კონტაქტების დროს, საკითხის გადაწყვეტას, პროფესიულ ვალდებულებათა შესრულე-ბას და ა. შ. იგი გამოხატავს საზოგადოებრივი აზრის, ანუ ინდივიდებისა და ჯუფების აშკარად გამოხატულ განწყობებსა და შეხედულებებს მოცემული პირისა და მისი ქცევის წესების მი-მართ. მაშასადამე, ზედამხედველობის ამ არაფორმალური სისტე-მის არსებაა ჯუფის წევრთა ქცევის შეფასება სხვა წევრების მიერ, ორმხრივი და თანმხევედრი შეფასება, რომელსაც ინდივიდი ანგარიშს უნდა უწევდეს თავის ქცევაში.

ინსტიტუტების სისტემის საფუძველზე დამყარებული კონტ-როლის ეს სისტემა უზრუნველყოფს იმას, რომ სოციალური კონ-ტაქტები, ურთიერთობოქმედებანი და სოციალური ურთიერთობანი მიმდინარეობენ ერთობის მიერ დადგენილ ფარგლებში. როგორც თითოეულმა საკუთარი გამოცდილებით იცის, ეს ფარგლები არ არის ძალიან მკაცრი და, როგორც როლი თეატრში, ყოველთვის იძლევა შესასრულებელი როლის ინდივიდუალური „ინტერპრეტა-ციის“ შესაძლებლობას. ზოგიერთი როლი და მათთან დაკავში-რებული ფუნქციები, სოციალური ურთიერთობის ბუნებიდან გა-

მომდინარე, ზოგიერთი ვალდებულება მეტად რიგორისტულად არის განსაზღვრული, ზოგი – ნაკლებად. ეს დამოკიდებულია იმ მნიშვნელობაზე, რომელიც აქვთ მათ ჯუფის, როგორც მთელი-სათვის. თითოეული კოლექტივი, გარემოების მიხედვით, ინდივი-დებს აძლევს კერძო ცხოვრების გარკვეულ სფეროს და გარკვე-ული დონის თავისუფლებას ნონკონფორმისტულ მოქმედებათა შეს-რულებაში. ზოგიერთი სოციალური როლი იმას ეყარება, რომ ისინი თავიანთ შემსრულებლებს უბიძგებენ მუდმივი შემოქმედე-ბისა და ახლის ძიებისაკენ. მაგრამ გამომგონებლების, მეცნიერე-ბის, არტისტებისა და სხვების ამ როლებზეც ჯუფები ახორციე-ლებენ გარკვეულ კონტროლს, არ იძლევიან იმის საშუალებას, რომ ეს თავისუფლება იქცეს აშკარა ბუნტად, რომელიც საფრთ-ხეს შეუქმნის ჯუფის ლირებულებასა და შეკავშირებულობას. ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ვილაპარაკებთ, როდესაც განვიხი-ლავთ სოციალური განვითარებისა და სოციალური ცვლილებების პრობლემას.

სოციალური ორგანიზაცია V

ამ თავში, შევჩერდებით იმაზე, თუ როგორ ჩნდება და რო-გორ მყარდება სოციალური კავშირი, რომელიც კრავს ერთო-ბებს. მეტაფორულად თუ ვიტყვით, ეს კავშირი თითქოსდა თო-კებისა და ძაფების სისტემაა, რომელიც მართავს ერთობის „წევ-რების მოქმედებას, ზღუდავს მათ ან აღძრავს სხვადასხვა მოქმე-დების შესასრულებლად. ეს ძაფები საკმაოდ ღრმად არის „ჩანას-კვლი“ და სხვადასხვა ძალით იჩენს თავს. ვინ ეწევა მათ, და თვით ხომ არ ებმება ზოგჯერ ამ ქაოსურ ხლართებში? თუ ისევ მეტაფორის ენაზე ვილაპარაკებთ, ვიტყვით, რომ მათ ეწევიან ჯუფის სხვა წევრები, ჯუფი, როგორც მთელი. ამასთან, აქ არ ვახდენთ ჯუფის ანთროპომორფიზაციას, ესე იგი, არ წარმოვისა-ხავთ მას, როგორც რაღაც მოაზროვნე ადამიანის ან ზეაღამიანის მსგავსს, არც როგორც რაღაც თავისებურ, ჯუფური ცნობიერე-ბის მქონე ორგანიზმს. ჯუფის ბუნების შესახებ შემდეგ თავში ვილაპარაკებთ. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ჯუფის წევ-რთა ქცევის წარმმართველი თოკებისა და ძაფების ეს სისტემა შედგენილია ორგანიზებული სახით და, თუ შესრულებულია ზო-გიერთი პირობა, ის გამართულად, სწორად მოქმედებს.

მაგრამ, შევეშვათ მეტაფორებს. ისინი გამოვიყენეთ, რათა შე-

მოგვეტანა სოციალური ორგანიზაციის ცნება, და ახლა მასშე შევქრდებით. ტერმინს „ორგანიზაცია“ რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს.

პირველი მნიშვნელობით იგი აღნიშნავს მიზნობრივ ჯგუფს, იმ ადამიანთა გაერთიანებას, რომლებიც ესწრაფვიან გარკვეული მიზნების განხორციელებას ორგანიზებულად. ეს მნიშვნელობა ფართოდ არის მიღებული თანამედროვე სოციოლოგიაში. ზოგიერთ სოციოლოგს მიაჩნია, რომ რთული და რაციონალიზებული შინაგანი ორგანიზაციის მქონე დიდ გაერთიანებათა მასობრივი წარმოშობა-განვითარება თანამედროვე ინდუსტრიულ საზოგადოებათა არსებითი ნიშანია. შეიქმნა კიდევაც სახელწოდება „ორგანიზებული საზოგადოება“. ამ ტიპის საზოგადოების აღსანიშნავად, რომელშიც დიდი ორგანიზაციები დამახასიათებელ ელფერს აძლევენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, თავისი მარეგულირებელი გავლენით მოიცავენ თითოეული მოქალაქის სულ უფრო ფართო სფეროს. ეს დიდი ორგანიზაციები აყალიბებენ „ორგანიზებული ადამიანის“ თავისებური პიროვნების ტიპს. ამერიკის შეერთებული შტატების დიდ ორგანიზაციებში იგულისხმება მეწარმეთა დიდი ორგანიზაციები, ფედერალური მთავრობის ინსტიტუტები, პროფესიული კავშირები, რელიგიური ორგანიზაციები და ა. შ. მაგრამ ორგანიზაციებში იგულისხმება, აგრეთვე, ყოველგვარი გაერთიანებანი, მაგალითად, ახალგაზრდული ორგანიზაციები, კულტურული ორგანიზაციები და ა. შ. შეორე მნიშვნელობით „ორგანიზაციაში“ ვგულისხმობთ ადამიანებისა და მოქმედების სხვადასხვა საშუალებისადმი ხელმძღვანელობისა და მართვის წესებს, ჭუნქციების კოორდინაციის, ძალისხმევათა ჰარმონიზაციის ხერხებს და მათი შედეგების წარმართვას კერძო ამოცანების შემსრულებელ ადამიანთა ერთობლიობის მიერ გარკვეული მიზნის მისაღწევად. ამ მნიშვნელობით ლაპარაკია შრომის ორგანიზაციაზე, ტრანსპორტის ორგანიზაციაზე და ა. შ. ამ მნიშვნელობით ახლა ძალიან ბევრს ლაპარაკობენ ორგანიზაციის შესახებ, მეცნიერების სპეციალური დარგიც კი გაჩნდა, რომელსაც „ორგანიზაციის თეორია“ უწოდეს. იგი წარმოიშვა პრაქტიკული ინტერესებიდან, რომელთა მიზანია ერთობლივად მოქმედი სისტემების მაქსიმალური ეფექტიანობის უზრუნველყოფა. მისი თეორიული ასპექტები გამომდინარეობს ცოდნის სხვადასხვა დარგიდან. ესენია: კიბერნეტიკა, თამაშების თეორია, ინფორმაციის თეორია, მოტივაციის თეორია, ჯგუფების თეორია, გადაწყვეტილებათა თეორია. ხშირად იგი მათემატიზებულ სახეს იღებს. ბიუროკრატიის თეორია, რომლის შესახებაც უფრო დაწვრილებით მიზნობრივი ჯგუფების განხილვისას ვილაპარაკებთ,

ფართოდ გაგებული ორგანიზაციის თეორიის ნაშილია. ორგანიზაციის ასეთი თეორია თანდათან სცილდება სოციოლოგიის საჩლვრებს, თუმცა მისი ზოგი ელემენტის შესწავლა, როგორც, მაგალითად, ორგანიზაციებში ინდივიდების როლი, ინდივიდების მოტივებსა და ორგანიზაციის მოტივებს შორის კონფლიქტი, ჯგუფების წარმოშობა ორგანიზაციული სისტემების ფარგლებში და ა. შ. ყოველთვის სოციოლოგიას მიეკუთვნება.

ბოლოს, მესამე მნიშვნელობით ლაპარაკობენ ერთობის სოციალურ ორგანიზაციაზე და მხედველობაში აქვთ ინდივიდების, ქვეგზუფებისა და ინსტიტუტების მოქმედების წესის (ნიმუშების) სისტემა, სოციალური კონტროლის საშუალებათა, სოციალური როლების სისტემა და ღირებულებათა სისტემები, რომლებიც უზრუნველყოფენ ერთობის წევრთა ერთობლივ ცხოვრებას, ახდენენ მათ მისწრაფებათა და მოქმედებათა ჰარმონიზაციას, ადგენენ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების დასაშვებ წესებს, არეგულირებენ ერთობლივი ცხოვრების მსვლელობაში წარმოშობილ პრობლემებსა და კონფლიქტებს – ერთი სიტყვით, უზრუნველყოფენ სოციალური ცხოვრების წესრიგს. თითოეული აღამიანი ისწრაფის დაიკმაყოფილოს თავისი ეგოისტური მოთხოვნილებანი, და, მიუხედავად ამისა, მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრება საერთოდ ისე ეწყობა, რომ ყველა აღამიანი პოულობს შესაძლებლობას დაიკმაყოფილოს თავისი მოთხოვნილებანი, რომ პირადი მიზნების შიმდევარნი იძულებული არიან ითანამშრომლონ სხვებთან, ანგარიშს უწევდნენ კანონებსა და წეს-ჩვეულებებს, ასრულებლნენ სხვებისთვის აუცილებელ ფუნქციებს. ამრიგად, ერთობის, როგორც მთელის, ფუნქციონირების ფარგლებში ისინი იკმაყოფილებენ თავიანთ მოთხოვნილებებს. სწორედ მთელ ერთობათა ამ მოწესრიგებულ ფუნქციონირებას ვუწოდებთ მათ ორგანიზაციას.

მაგრამ აუცილებლად ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ სოციალური ორგანიზაციის განსაზღვრების საკითხი სადისკუსიოა. იგი შეიძლება სხვა მნიშვნელობებითაც იხმარებოდეს. მაგალითად, ზოგნი სოციალურ ორგანიზაციის აიგივებენ საზოგადოებრივ წყობას-თან, ზოგნი კი ორგანიზაციას აიგივებენ სტრუქტურასთან, მიაჩნიათ, რომ ორივე შემთხვევაში საქმე ეხება ფუნქციონალურ სისტემას, რომელიც აწესრიგებს ერთობის ყველა შემაღებელ ელემენტს, რაც მისი არსებობისა და განვითარების შესაძლებლობას იძლევა. გვხვდება ისეთი თვალსაზრისიც, რომელიც არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ორგანიზაციის ზემოთ განხილულ მეორე მნიშვნელობას და სოციალურ ორგანიზაციას.

პირადად მე ვფიქრობ, რომ სასარგებლოა განვასხვაოთ ორ-განიზაცია, როგორც ფუნქციებისა და საშუალებების კოორდინა-რების მეთოდების სისტემა (ჩვენი მეორე მნიშვნელობა) სოცია-ლური ორგანიზაციისაგან, რომელიც შეიძლება იყოს და ძალიან ხშირად არის კიდევ იმ სპონტანური პროცესების შედეგი, რომ-ლებსაც არავინ არ წარმართავს. ტერმინი, „წყობა“, ჩვენი აზ-რით, უნდა შევინარჩუნოთ პოლიტიკურ მეცნიერებათა წარმო-მადგენლებისათვის – იმ ინსტიტუტების ორგანიზაციისა და საქ-მიანობის პრინციპების აღსანიშნავად, რომლებიც ახორციელებენ ხელისუფლებას და ეკონომიკურ მეცნიერებათა წარმომადგენლე-ბისათვის – საკუთრების სისტემისა და წარმოების საშუალებათა ფუნქციონირების აღსანიშნავად. ხოლო სოციალურ წყობაში ყვე-ლაშე ხშირად იგულისხმება საზოგადოების სტრატიფიკაციული სის-ტემა, ესე იგი, ფენებისა და კლასების განლაგება ზემდგომთა და ქვემდგომთა პრინციპების მიხედვით. სასარგებლოდ მიგვაჩინია, აგ-რეთვე, ორგანიზაცია განვასხვაოთ სტრუქტურისაგან, თუ სტრუქ-ტურაში ვგულისხმობთ რაიმე მთელის შემადგენელი ელემენტების მოწესრიგებას გარკვეული პრინციპის შესაბამისად, რაც მთელის ფუნქციონირების შესაძლებლობას იძლევა. სტრუქტურა რომელი-მე მთელის აგებულებაა, ორგანიზაცია – მისი ფუნქციონირება.

სოციოლოგები განასხვავებენ ვორმალურ და არავორმა-ლურ ორგანიზაციას. პირველი შედგება ყველა ზუსტად ინსტი-ტუციონალიზებული როლისაგან, ფორმალური ინსტიტუტებისაგან, სანქციების ფორმალური სისტემებისაგან, – ერთი სიტყვით, სა-მართლებრივი გზით დადგენილი დანაწესებისა და დაწესებულება-თა ფორმალური სისტემისაგან. არაფორმალურ ორგანიზაციებად ვგულისხმობთ სოციალური როლების, არაფორმალური ინსტიტუ-ტებისა და არაფორმალური სანქციების მოქმედებათა ნიმუშების იმ სისტემას, რომლებიც გაღაეცემა ადათ-წესებითა და ტრადი-ციებით და წარმოიშობა სპონტანურად ყოველდღიური ურთიერთ-მოქმედების პროცესებში.

სოციალური ორგანიზაცია როგორც ფორმალური, ისე არა-ფორმალური, ჯგუფებისათვის უზრუნველყოფს გარკვეულ წესრიბს ანდა წონასწორობის გარკვეულ მდგომარეობას საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესების მსვლელობაში. როგორც ჩანს, ეს წონას-წორობა ყოველთვის ცვალებადი და მერყევია, მაგრამ არსებობს მისი მდგრადობის საზღვრები, რომლებიც უნდა შევინარჩუნოთ, რათა საზოგადოებრივი ცხოვრება წავიდეს იმგვარად, რომ უზ-რუნველყოს ინდივიდუალურ და საზოგადოებრივ მოთხოვნილება-

თა დაკმაყოფილება. თუ მერყეობის ეს ოპტიმუმი გადააჭარბებს, მაშინ ჩნდება სოციალური დეზორგანიზაციის მოვლენების კომპ-ლექსი, რომლის შესახებაც სხვა ადგილას ვიღაპარაკებთ. მაშასა-დამე, სოციალური წესრიგი ემყარება ჯგუფის თითოეული წევრის იმ მოლოდინის გარკვეულ რეალიზაციას, რომ მისი მოთხოვნი-ლებები და ინტერესები დაკმაყოფილდება მოცემულ ჯგუფში მი-ლებული ინსტიტუტების, სანქციების სისტემისა და ღირებულება-თა სისტემის გარკვეულ ფარგლებში. თუ ეს მოლოდინი არ სრულ-დება, თუ ინსტიტუტების, კონტროლის სისტემის ფუნქციონირება მოშლილია, სოციალური წესრიგი ირღვევა და ჯგუფი რადიკა-ლურ ცვლილებათა წინაშე დგას, რაც, როგორც წესი, დაკავში-რებულია მის დაშლასთან.

სოციალური პაგვირი V

ამრიგად, ჩვენ დავამთავრეთ სოციალური კავშირის წარმომ-ქმნელი ფაქტორების, ძალებისა და მოვლენების კომპლექსის გარ-ჩევა. ამ თავის დასაწყისში კავშირი განვსაზღვრეთ, როგორც ნე-ბისმიერი ერთობის წევრებს შორის წარმოშობილ ურთიერთდა-მოკიდებულებათა ერთობლიობა. ამ თავში მოცემული მსჯელობის საფუძველზე შეგვიძლია განვავითაროთ და შევავსოთ ეს განსაზ-ლვრება.

საზოგადოებრივი ცხოვრება ჩნდება ბიოლოგიურ საფუძვლებ-ზე, როცა ადამიანები ისტრაფიან დაიკმაყოფილონ მოთხოვნილე-ბანი და ამისათვის იწყებენ მატერიალური დოვლათის წარმოე-ბას, ამყარებენ კონტაქტებს, ურთიერთმოქმედებებსა და მდგრად ურთიერთობებს. ამ თავში ვაჩვენეთ, როგორ მყარდება, რეგუ-ლირდება ეს ურთიერთობანი, როგორ მოიცავს მათ ინსტიტუტე-ბისა და კონტროლის სისტემა, როგორ ექვემდებარებიან კულტუ-რის ღირებულებათა სისტემას და ქმნიან საზოგადოებრივი ორგა-ნიზაციების გამართულად მოქმედ სისტემას. ჩვენი ანალიზი აბსო-ლუტურად ფორმალური იყო. არ გაგვირკვევია ამ ურთიერთობა-თა სისტემების სხვადასხვა არსი, ინსტიტუტებისა და კონტრო-ლის არსი, რომელიც იცვლება ისტორიული ეპოქებისა და საზო-გადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების მიხედვით. აქ აღწერილი მოვლენებისა და სისტემების ელემენტები არსებობს ყველა ისტო-რიულ საზოგადოებაში, როგორც ჩანს, განსხვავებული ფორმით. ისინი შეიძლება მეტ-ნაკლებად განვითარებული და ღიფერენცი-

რებული იყოს, მაგრამ მათი გარკვეული ელემენტები აუცილებელია ნებისმიერი სოციალური ჯგუფის არსებობისათვის. ვინაიდან ნებისმიერ ჯგუფს, ომელსაც სურს იარსებოს, უნდა ჰქონდეს რაღაც, რაც შინაგანად განამტკიცებს, რაც განაპირობებს მისი წევრების, ლოიალობას, უზრუნველყოფს მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას მის ფარგლებში, მისცემს განმტკიცება-განვითარების საშუალებას. ერთი სიტყვით, ნებისმიერ ჯგუფსა და ნებისმიერ ერთობას უნდა ჰქონდეს თავისი შინაგანი კავშირი.

ამ საფუძველზე შეგვიძლია სოციალური კავშირი განვიხილოთ, როგორც ურთიერთობათა, ინსტიტუტებისა და სოციალური კონტროლის საშუალებათა ორგანიზებული სისტემა, რომელიც ფუნქციონალურ მთელად ამჭიდროებს ინდივიდებს, ქვეჭმულებსა და სხვა შემაღენელ ელემენტებს და რომელსაც არსებობისა და განვითარების უნარი შესწევს. მაშასადამე, შეიძლება არსებობდეს სხვადასხვანაირი სოციალური კავშირები. მოთამაშე ბიჭების ჯგუფში ერთი სახეობის კავშირია, მიზნობრივ ჯგუფში, მაგალითად, პოლიტიკურ პარტიაში – მეორე, სასოფლო თემში – მესამე სახეობის. რათა უკეთ გავიგოთ, რას ემყარება მისი ფუნქციონირება აუცილებელია განვიხილოთ სხვადასხვა ერთობის სახეობანი, შემაღენელი ელემენტები და სტრუქტურა.

VII. სოციალური პროცესი

განსაზღვრება

სოციალური კავშირი ინდივიდებს აერთიანებს გარკვეულ მდგრად გაერთიანებებად, რომლებსაც შეიძლება სხვადასხვა ფორმა და სხვადასხვა სახეობა ჰქონდეთ. შევჩერდეთ იმაზე, თუ ასეთ მდგრად გაერთიანებათა როგორ ფორმებს ვხვდებით ყოველდღიურ ცხოვრებაში და რომელ მათგანში ვმონაწილეობთ ჩვენ თვითონ. თითოეული ჩვენგანი ხომ მივეკუთვნება ოჯახს, მეზობლებს, როგორც ჭავჭავს, ლოკალურ ერთობას; ბავშვობაში მოთამშეთა ჯუფებს მივეკუთვნებოდით, ახლა კი მუდამ გვაქვს ჩვენი კოლეგების წრე და ახლო ნაცნობების წრე. ჩვენ მივეკუთვნებოდით სასკოლო კლასს და მთელ სასკოლო კოლექტივს. შეიძლება მივეკუთვნებოდით ან მივეკუთვნებით სტუდენტთა წრეებს, მიზნობრივ ორგანიზაციებს, მაგალითად, სპორტულს, იდეოლოგიურს, პოლიტიკურს, კულტურულს, რელიგიურს. შეიძლება ვიყოთ პოლონეთის წითელი ჯვრის, ქვეყნის თავდაცვის ლიგის, საყოველთაო ცოდნის საზოგადოების ან ამ ტიპის სხვა მასობრივი ორგანიზაციის წევრი. თუ ქარხანაში ვმუშაობთ, მივეკუთვნებით საწარმოს კოლექტივს ან უფრო ვიწრო სამეცნიეროს, პროფესიულ კავშირს, კლუბს. თუ ვცხოვრობთ რომელიმე რაიონში, მივეკუთვნებით სახლის ან რაიონულ კომიტეტს, საბინაო, სამომხმარებლო კოოპერატივებს. ქუჩაში გამოსული ზოგჯერ ვმონაწილეობთ თავყრილობებში, ზოგჯერ დემონსტრაციებში, ვდგავართ რიგში სალაროებისა და მაღაზიების წინ. კინოსა და თეატრში ყოფნით, რადიოს მოსმენით, სატელევიზიო გადაცემების ყურებით ვხვდებით იმ აღამიანების ნაწილს, რომლებიც ესწრებიან კინოებს, თეატრებს, მიუსხდებიან რადიომიმღებს ან ტელევიზორს, ვესწრებით კრებებსა და მიტინგებს. როგორც გაზეთის მკითხველი მის მკითხველთა ნაწილი ვხდებით. მასწავლებლის სამუშაოს შესრულებით ამ პროფესიულ კატეგორიას მივეკუთვნებით, ვართ გარკვეული სოციალური ფენებისა და კლასების წევრები. ქალაქში მცხოვრებნი მი-

ვეკუთვნებით ტერიტორიულ ერთობას, რომელსაც თავისი საზღვრები აქვს, ჩვენ სახელმწიფოს მოქალაქენი ვართ და ერის ნაწილს შევადგენთ. როცა სამხედრო სამსახურში გვიწვევენ, ჩვენ შევდივართ სხვადასხვა საარმიო ნაწილებში. როგორც ამ ქაოსური ჩამონათვალიდან ჩანს, თითოეული ადამიანი თავისი ცხოვრების მანძილზე მონაწილეობს საზოგადოებრივი ცხოვრების სულ სხვადასხვა ფორმაში, ჩამონათვალი კი სულაც არ არის სრული, ვინაიდან აქ არ მოგვიხსნებია პირველყოფილ თემებში არსებული სხვადასხვა ფორმა, მაგალითად, კლანი, ტომი ან ფორმები, რომლებიც არსებობენ სხვა, კაპიტალისტურამდელ, საზოგადოებრივ ფორმაციებში. სოციოლოგიის ამოცანაა ერთობლივი ცხოვრების ამ ფორმების კლასიფიკაცია, მათი შემადგენელი ელემენტების, მათი აგებულებისა და მათში მიმღინარე პროცესების აღწერა.

ჯერ შემოვიტანოთ რამდენიმე განსხვავება. სოციალურ სიმრაცლეს ვუწოდებთ გარეგანი დაკვირვებით გამორჩეულ რაიგე ზოგადი ნიშნის მქონე ადამიანთა ერთობლიობას, იმის მიუხედავად, ეს ადამიანები აცნობიერებენ თუ არა, რომ მათ აქვთ მოცემული ნიშანი. მაგალითად, შეგვიძლია გამოვყოთ ქერა ადამიანების სიმრავლე, მაღალი ადამიანების სიმრავლე, შავი ფერის მქონე ადამიანების სიმრავლე და ა. შ. ეს იქნება სომატური ნიშნების საფუძველზე გამოყოფილი სიმრავლე; ფიზიკური ანთროპოლოგია იკვლევს წორედ ასეთ სომატური ნიშნებით განსხვავებულ სიმრავლეებს. სიმრავლეს ქმნის, აგრეთვე, ერთი და იგივე პროფესიების ყველა ადამიანი. იდენტური პროფესიების ასეთ ადამიანებს ვუწოდებთ პროფესიულ კატეგორიებს. ერთი და იგივე ადამიანთა სიმრავლეს, რომელიც მიეკუთვნება ერთი და იგივე ასაკობრივ ჯგუფს, მაგალითად, 10-14 წლიანებს, ჩვენ ვუწოდებთ ასაკობრივ კატეგორიას. ერთი და იგივე სქესის ადამიანები შეადგენენ სიმრავლეს, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ სამსახურის კატეგორიას. თითოეული სიმრავლე, რომელიც გამოყოფილია გარკვეული ნიშნებით, შეადგენს სოციალურ კატეგორიას. სოციალური კატეგორიები არავთარი შინაგანი კავშირებით არ არიან გაერთიანებული. ერთი კატეგორიის ადამიანებს, მაგალითად, პროფესიული, ასაკობრივი, სქესის, ქონებრივი შემოსავლის მქონე და სხვა კატეგორიის ადამიანებს, ყოველთვის აქვთ რაღაც საერთო ნიშნები. ამ საფუძველზე სოციალურმა კატეგორიებმა შეიძლება შექმნან შინაგანი კავშირი, შეიძლება ბანიცალონ ინსტიტუციონალიზაციას, ესე იგი შექმნან საკუთარი საერთო ინსტიტუტები. როცა სოციალური კატეგორია ქმნის ამა თუ იმ სახის შინა-

გან კავშირს, ვამბობთ, რომ იგი იქცევა სოციალურ ერთობად.

ჩვენ შემოგვაჭვს ცნება „სოციალური ერთობა“, როგორც ფართო მოცულობის ტერმინი, რომელიც მოიცავს ადამიანთა ყველა გაერთიანებას, სადაც შექმნილია და არსებობს, თუმცა ძალზე ხანძოკლე პერიოდში, გარკვეული სოციალური კავშირი. ჩვენი მსჯელობის მსვლელობაში ამ ტერმინით აღვნიშნავთ ერთობლივი ცხოვრების ყველა მდგრად ფორმას. მაშასადამე, ეს იქნება ჩვენი ყველაზე ზოგადი ტერმინი. ჯერჯერობით არ განვმარტავთ ტერმინს „საზოგადოება“, ამას მოგვიანებით გავაკეთებთ.

ამრიგად, ერთობლივი ცხოვრების ზემოაღნიშნული ფორმების უმეტესობა, რომლებშიც ჩვენ ვმონაწილეობთ, შეადგენს ერთობებს. უკვე პირველი შეხედვით ჩანს, რომ ისინი ძალზე მრავალფეროვანი არიან, რომ ეს ტერმინი მოიცავს არსებითი ნიშნებით განსხვავებულ სხვადასხვა ფორმას. მაშასადამე, აუცილებელია მათი შემდგომი დიფერენციაცია.

ერთობებს შორის გამოყოთ, უწინარეს ყოვლისა, სოციალურ ჯგუფებს. ამ ტერმინს მეტად თვითნებურად ხმარობენ და იყენებენ ერთობლივი ცხოვრების საკმად განსხვავებული ფორმების აღსანიშნავად. ამიტომ, იგი უფრო ზუსტად უნდა განვსაზღვროთ. ჩვენ ჯგუფს უწოდებთ პირთა გარკვეულ რაოდენობას (არანაკლებ სამს), რომლებიც დაკავშირებულნი არიან ინსტიტუტებით მოწესრიგებულ ურთიერთობათა სისტემით, აქვთ გარკვეული საერთო ღირებულებანი და სხვა ერთობებისაგან გამოყოფილი არიან განკურძოების გარკვეული პრინციპით. რატომ არანაკლებ სამ პირს? შეიძლება შევხედეთ სოციოლოგებს, რომლებსაც მიაჩნიათ, რომ უკვე წყვილი (ორი) შეადგენს სოციალურ ჯგუფს. მე კი ვფიქრობ, რომ წყვილი, ესე იგი, ორი ადამიანი, ქმნის გარკვეულ სახეობას, რომელშიც წარმოშობილ ურთიერთობებსაც არ გააჩნიათ ღიღია ერთობების, ხოლო, უწინარეს ყოვლისა, ჯგუფების, ურთიერთობათა დამახასიათებელი ნიშნები. მე ვფიქრობ, რომ ჯგუფი იწყება მხოლოდ იქ, სადაც ერთი სოციალური ორგანიზაციის ფარგლებში ინდივიდ ა-ს ურთიერთობა აქვს არა მარტო ბსთან, არამედ გ-სთანაც, აგრეთვე, იმასთანაც, რაც ხდება ბ-სა და გ-ს შორის...

შემდეგ, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ჯგუფის წარმოშობისათვის არსებითია შინაგანი ორგანიზაცია, ესე იგი ინსტიტუტები, კონტროლის ფორმები, მოქმედების ნიმუშები. ამიტომ, ჩვენ ჯგუფებს არ უწოდებთ თავისუფალ წარმონაქმნებს, რომლებსაც არ გააჩნიათ საკუთარი ორგანიზაცია და დაფუძნებული არიან მხოლოდ

კონტაქტებზე. შეიძლება არსებობდნენ არაფორმალური ჯგუფები, რომლებსაც არ გააჩნიათ არც ფორმალური ინსტიტუტები, არც ჩამოყალიბებული ფორმალური ორგანიზაცია, მაგრამ მოქმედებენ არაფორმალური ორგანიზაციის საფუძველზე. და ვიცით, რომ ასეთი ორგანიზაციები შეიძლება არაჩვეულებრივად ეფუქტიანი იყოს თავისი წევრების ქცევის ხელმძღვანელობის საქმეში და შეუძლიათ ჯგუფს დიდი მდგრადობა მიანიჭონ. ამრიგად, შინაგან ორგანიზაციის მოკლებულ წარმონაქმნებს ჩვენ არ ვუწოდებთ ჯგუფს.

ჩვენ ვფიქრობთ, აგრეთვე, რომ ჯგუფს უნდა ჰქონდეს საკუთარი ლირებულებანი, ესე იგი, გაერთიანების რაღაც ცენტრი, სიმბოლოები, ლოზუნები, იდეები, მატერიალური საგნები და ა. შ. ისინი აუცილებელია, რათა ჯგუფში განვითარდეს ერთობისა და ჯგუფისადმი კუთვნილების გრძნობა.

ამ ლირებულებათა შორის მათ საფუძველზე ვითარდება ერთობის სპეციფიკური გრძნობა, რომელიც გამოიხატება სიტყვით „ჩვენ“. „ჩვენის“ ეს ცნობიერება არის წევრების გამაერთიანებელი ფსიქიკური კავშირის გამოხატულება, ჯგუფის მოქმედებისა და სოლიდარობის საფუძველი.

დაბოლოს, ჯგუფს უნდა ჰქონდეს განკურძოების საკუთარი პრინციპი, ესე იგი, ის, რაც განასხვავებს მას სხვა ერთობებისა-გან და რასაც მისი წევრები განსაზღვრავენ როგორც იმას, რაც მათ განასხვავებს სხვა ჯგუფებისაგან. ამავე საფუძველზე სხვა ადამიანებს, რომლებიც არ მიეკუთვნებიან ჯგუფს, ეწოდებათ „ისინი“, „სხვები“. ეს შეიძლება იყოს იდეოლოგია, გარკვეული საგნების ფლობა, ცხოვრება გარკვეულ ტერიტორიაზე, გარკვეულ რიტუალურ მოქმედებათა შესრულება და ა. შ.

ადვილი შესამჩნევია, რომ ამ ოთხ პირობას აკმაყოფილებს ძალზე ბევრი ერთობა, და ამიტომ იძულებული ვიქნებით მოვახდინოთ აგრეთვე ჯგუფების გულმოდგინე ანალიზი და კლასიფიკაცია. ვინაიდან არსებობენ მაღალფორმალიზებული ჯგუფები, რომლებსაც აქვთ მაღალგანვითარებული ფორმალური ორგანიზაცია, მეტად მრავალრიცხოვანი და დიდი ხნის ჯგუფები; არიან, აგრეთვე, მცირე არაფორმალიზებული, არცთუ დიდი ხნის ჯგუფები.

ჯგუფებისაგან ჩვენ განვასხვავებთ სოციალურ წრეს. წრე იმ პირთა ერთობლიობაა (შემადგენლობა შეიძლება ცვალებადი იყოს), რომლებიც ხშირად ხვდებიან ერთმანეთს და აქვთ მუდმივი პირადი კონტაქტები, მაგრამ არ გააჩნიათ არც განკურძოების გარკვეული პრინციპი, არც ზუსტად გამოკვეთილი შინაგანი ორგანიზაცია. ამის შედეგად წრეებში მიმდინარე მოვლენები და პრო-

ცესები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ჯგუფებში მიმდინარე მოვლენებისა და პრინციპებისაგან. წრე ნაკლებ გავლენას ახდენს თავისი წევრების ქცევაზე, არ აკონტროლებს მათ ქცევას ისე ეფექტურად, როგორც ჯგუფი. არსებითი განსხვავებაა ის, რომ არ არსებობს მდგრადი ურთიერთობანი და ამიტომ არ არსებობს, არც მდგრადი ურთიერთოვალდებულებანი წევრებს შორის. წრეში არსებობს წევრებს შორის გარკვეული სოლიდარობა და პასუხისმგებლობა, გარკვეული გავლენა ქცევაზე, მაგრამ არ არსებობს კონტროლის გამოკვეთილი სისტემა. წრე შეიძლება გარდაიქმნეს ჯგუფად და ეს საკმაოდ ხშირად ხდება.

როგორც სოციოლოგიაში, ისე ყოველდღიურ ცხოვრებში ძალიან ხშირად იხმარება ტერმინი „გაერთიანება“ ან „თემი“. ეს ტერმინი ჩვეულებრივ აღნიშნავს ტერიტორიულ ერთობას, რომლის ფარგლებშიც წევრებს შეუძლიათ დაიკავყოლონ ძირითადი მოთხოვნილებები, მაგალითად, სოფელს, რომელიც გარკვეული აზრით ქმნის დახურულ ერთობას, გარეუბნის რომელიმე ნაწილს და ა. შ. ყველა ტერიტორიული ერთობა არ ქმნის გაერთიანებას. მაგალითად, დიდი ქალაქიც ტერიტორიული ერთობაა, მაგრამ არ არის გაერთიანება, მაშასადამე, გაერთიანება არ არის დიდი, ამიტომ მასში წარმოიშობა ერთობის გრძნობა და მეზობლური კავშირი, რასაც იწვევს ტერიტორიული დასახლების სიახლოვე და ყოველდღიური საქმეების მსგავსება, მუდმივი პირადი კონტაქტები, ცხოვრების ერთნაირი სტილი, საერთო საქმეების სიმრავლე, ღირებულებათა საერთო სისტემა. მაშასადამე, გაერთიანება სპეციფიკური სახეობის ჯგუფია.

დაბოლოს, ჩვენს ჩამონათვალში უნდა მოვიხსენიოთ გაერთიანებათა ისეთი მრავალრიცხოვანი ფორმები, როგორიცაა ბრბო, ჯამაათი, შეკრებილი (თავმოყრილი) აუდიტორია. თითოეულ მათგანში არსებობს გარკვეული შინაგანი თავისუფალი კავშირი, თუმცა იგი სულაც არ არის ჩვენ მიერ წინა თავში აღწერილი სავსებით განვითარებული კავშირი. ისინი ერთობლივი ცხოვრების ძალიან მნიშვნელოვანი ფორმებია, განსაზღვრავენ ერთობლივი ქცევის მეტად მნიშვნელოვან სახეობებს, და აუცილებელია მათი ცალკე განხილვა.

ჩვენ ხშირად ვხვდებით, აგრეთვე, ტერმინს „სოციალური გარემო“. ბიოლოგიისაგან ნასესხებმა ამ ტერმინმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დავაში იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს მემკვიდრეობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. იგი იხმარება ორი ძირითადი მნიშვნელობით: ა) პირველი მნიშვნელობით გარემოში

ვგულისხმობთ ორგანიზმის და თვისებების გარკვეულ ურთიერთობას მისი გენეტიკურად განპირობებული ამ ორგანიზმის გარეთ არსებული საგნებიდან მომდინარე ზემოქმედებაზე; ბ) მეორე მნიშვნელობით გარემო ეწოდება იმ საგნებისა და პროცესების სისტემას, რომლებითაც გარშემოცულია ცოცხალი ორგანიზმი და რომლებიც ურთიერთმოქმედებენ მასთან. სოციალური გარემოს განსაზღვრისას ჩვენ დავეყრდნობით ამ მეორე განსაზღვრებას და ამ ტერმინით აღვნიშნავთ ინდივიდების, წრეების, ჯგუფებისა და სხვა ერთობათა ერთობლიობას, რომლებსაც პიროვნება ხდება თავისი ცხოვრების მანძილზე და რომლებიც გავლენას ახდენენ მის ქცევაზე. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ გარემოს ცხება ყოველთვის შეიცავს ფარდობითობის გარკვეულ ელემენტს. საგანთა რაღაც სისტემა ყოველთვის იქცევა იმ ორგანიზმის ან ჯგუფის გარემოდ, რომლისთვისაც იგი გარემოს წარმოადგენს, ამიტომ არ არსებობს ორი იდენტური გარემო, რამდენადაც იდენტური გარემომცველი სისტემები შეიძლება განსხვავებული გარემოებები იყვნენ ორი სხვადასხვა ორგანიზმისათვის.

მაგრამ ზოგჯერ სოციოლოგიაში ტერმინი „გარემო“ სხვანაირად იხმარება, სახელდობრ, მთელ რიგ წრეებსა და ჯგუფებს, რომლებიც მუდამ ურთიერთკონტაქტში არიან და ამის შედეგად გამომუშავებული აქვთ გარკვეული საერთო ნიშნები, განწყობები, შეხელულებები, აგრეთვე, გარემოს უწოდებენ. მაგრამ ეს არის ტერმინის არასწორი ხმარება და ამას უნდა ვერიდოთ, მაგალითად, როცა ლაპარაკობენ ექიმთა წრეზე, პროფესორთა წრეზე, ვექილების წრეზე და ა. შ., მხედველობაში აქვთ გარკვეული წრეები და ჯგუფები, რომლებიც ერთი და იგივე პროფესიულ კატეგორიას მიეკუთვნებიან, მეტ-ნაკლებად თავისუფალი კონტურები და გარკვეული საერთო ნიშანთვისებები აქვთ შემუშავებული. სოციალურ ანალიზში ასეთი გარემო, აღბათ, აუცილებელია დავშალოთ შემაღვენელ ნაწილებად და ცალკე აღვწეროთ ისინი, ამასთან, გავითვალისწინოთ მათ შორის წარმოშობილი კავშირები, ხოლო ტერმინი „გარემო“ აქ სიმოკლისათვის გამოვიყენოთ.

მოთხოვთ ზოგადი დანასიათშა

ამ შესავალი შენიშვნებისა და ძირითადი ტერმინების შემოტანის შემდეგ გადავიდეთ ერთობის ცალკეული ტიპების უფრო დაწვრილებით განხრაზე.

წყვილი ან ორიანი. ეს არის ერთობლივი ცხოვრების ფორმა, უმცირესი რაოდენობის შევრების შემცველი ერთობა, რომელიც შედგება ორი სხვადასხვა ან ერთი სქესის პირებისაგან. ერთობლივი ცხოვრების ამ ფორმას მრავალი მკვლევარი გამოყოფდა, როგორც ბევრი ურთიერთობის საფუძველს, ვინაიდან მათ მიაჩნდათ, რომ ურთიერთობანი და კონტაქტები ორ პირს შორის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველაზე ელემენტარული კომპონენტია, რამდენადაც ისინი ყველაზე ხშირია, ყველაზე უშუალო. ცხალია, რომ მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრება ვერ დაიშლება მხოლოდ ორი ინდივიდის ურთიერთობად და ურთიერთობოქმედებად. არც იმის ანალიზი, რაც მათ შორის ხდება, არ გამოდგება საზოგადოებაში მიმღინარე ყველა მოვლენის ახსნის გასაღებად, და მაინც იმ ურთიერთობოქმედებებისა და კავშირის კვლევა, რომელიც შეიძლება წარმოიშვას ორ პირს შორის, მნიშვნელოვანია მრავალი პროცესის შესასწავლად.

წყვილები შეიძლება დაყორთ რამდენიმე ტიპად: 1) სექსუალური ან ჰეტეროსექსუალური ურთიერთობებით დაკავშირებული წყვილები. ქორწინებამდელი, საქორწინო, ქორწინების გარეშე, ან ჰომოსექსუალური ურთიერთობანი; 2) ნათესაური ურთიერთობებით დაკავშირებული წყვილები. მამა-ვაჟიშვილი, მამა-ქალიშვილი; დედა-ვაჟიშვილი, დედა-ქალიშვილი; ძმა-ძმა; ძმა-ძმა, ნებისმიერი სხვა ახლობელი ურთიერთობით დაკავშირებული წყვილები (მოზრდილი – ბავშვი); 3) მეგობართა წყვილები; 4) ხელმძღვანელობის ურთიერთობით დაკავშირებული წყვილები; 5) დახმარების ურთიერთობებით დაკავშირებული წყვილები; დამხმარედა ის, ვისაც ეხმარებიან; 6) აღზრდის ურთიერთობით დაკავშირებული წყვილები; 7) წარმავალ გარემოებათა საფუძველზე დაკავშირებული წყვილები, მაგალითად, გამცილებელი და ტურისტი და ა. შ.

მაშასადამე, წყვილები, როგორც მდგრადი კავშირები ჩნდება ამ პირადი კონტაქტების ნიადაგზე, ან ნივთობრივი კონტაქტების ნიადაგზე. მაგრამ პიროვნების ნიშან-თვისებები მათში ყოველთვის გადამწყვეტი როლს ასრულებენ, ვინაიდან კონტაქტები ყოველთვის უშუალოა, ურთიერთობოქმედებას განსაზღვრავს უშუალო რეაქციები პირად თავისებურებებზე, ნებისმიერ წყვილში დროთა განმავლობაში ჩნდება მეტ-ნაკლებად ინტიმურობის გრძნობა. ეს გრძნობა შეიძლება იქცეს იმ ურთიერთობათა ქსელის საფუძვლად (ჩვენი მეგობრების მეგობრები ჩვენი მეგობრებიც არიან), რომლებიც აკავშირებენ რამდენიმე პირისაგან შემდგარ უფრო ფარ-

თო წრეებს, ან ფორმალიზებულ ჯგუფებში ქმნიან არაფორმალური ჯგუფების საფუძველს. წყვილების დამაკავშირებელი ზოგიერთი ურთიერთობა, მაგალითად, ცოლქმრული ურთიერთობა, ემყარება საეკლესიო სანქციებს ან იმ უფრო ფართო წრეების ფორმალურ სანქციებს, რომლებიც ინსტიტუციონალიზაციას ექვემდებარებიან. როგორც შემდგომ დავინახავთ ოჯახის განხილვისას, ამ ინსტიტუციონალური სანქციების მიუხედავად, ინტიმური კავშირი შეუდლებს შორის მაინც ცოლქმრობის განმამტკიცებელი გადამწყვეტი შინაგანი ძალა ხდება. ამრიგად, წყვილებში ვლინდება ორი პიროვნების ყველაზე ღრმად გამოხატული იდენტიფიკაცია, და ამას ემყარება მათი მნიშვნელობა ერთობის უფრო ფართო ფორმების განმტკიცებისათვის.

სოციალური წრე. როგორც უკვე ვთქვით ზემოთ, სოციალურ ჯგუფებს უუწოდებთ თავისუფალ კავშირებს, რომლებიც დამოკიდებულია ძალიან სუსტი ინსტიტუციონალურ კავშირზე და მოკლებულია წევრებს შორის მდგრად ურთიერთობებს. მიუხედავად ამისა, ისინი საზოგადოებრივი ცხოვრების დიდმნიშვნელოვანი ელემენტია. წრეები შეიძლება იყოს პონტაქტური, როდესაც პირთა გარკვეული რაოდენობა მუდამ ხდება ერთმანეთს, მაგალითად, მატარებელსა ან ავტობუსში ერთად მიღიან სამუშაოზე, და ამ მხოლოდ და მხოლოდ ვრცელი კონტაქტის ნიადაგზე მყარდება ნაცნობობა, ხდება შეხედულებათა ცნობებისა და კომენტარების გაზიარება, გაცვლა სპორტული, კულტურული, პოლიტიკური ამბების შესახებ. შემდეგ, ისინი შეიძლება იყოს პოლემიზის წრეჩი, მაგალითად ერთ საწარმოში მომუშავე, ერთ კურსზე ან ერთ სასწავლებელში მოსწავლეები, ერთი სპორტული კლუბის წევრები და ა. შ. აქ კონტაქტები შეიძლება იყოს უფრო კერძო, უფრო პირადული, რასაც მოსდევს უფრო კერძო და უფრო ახლო ურთიერთობებულება. ასეთი წრეები შეიძლება წარმოიშვას ჯგუფების ფარგლებში ერთი ჯგუფის წევრებს შორის, როდესაც ფორმალიზებული ჯგუფების ფარგლებში იქმნება თავისუფალი წრეები, დაკავშირებული ინტერესებით ან ჩაიმე მოთხოვნილებათა თუ მისწრაფებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობით. კოლეგათა წრეების სტრუქტურა უკვე უფრო კომპაქტურია, წრე უკვე ახორციელებს გარკვეული მოცულობით კონტროლს მონაწილეობა შეხედულებებსა და ქცევაზე, მოითხოვს გარკვეულ კონფორმიტეს. ეს არის ახლო პირადი კონტაქტებისა და პირადი თავისებურებებისადმი ინტერესის შედეგი, რომლებიც იშვიათად ჩნდება კონტაქტურ წრეებში. წრისადმი კუთვნილება, ისევე, როგორც იქი-

დან გამოსვლა, არაფორმალიზებული საქმეა. წრემ შეიძლება ვინ-მეს აგრძნობინოს, რომ იგი არასასურველია, მაგრამ წრეს არა აქვს მდგრადი ორგანიზაცია და მისი მონაწილეების შემადგენლობა დენადია. კიდევ უფრო კომპაქტურია მეზობრული ჭრები, რომლებიც აერთიანებენ მეგობართა წყვილებს. მართალია, ამ მე-გობართა წყვილებს შორის მყარდება მდგრადი სოციალური ურ-თიერობანი, მაგრამ წრე, როგორც მთელი, დაკავშირებულია მხოლოდ სისტემატურ კონტაქტებთან, არ გააჩნია მდგრადი კავ-შირები; მისო შემადგენლობა ცვალებადია, მას არა აქვს არც განკურძოების ნათლად გამოხატული პრინციპი, არც საკუთარ ღი-რებულებათა დადგენილი სისტემა. ასეთი წრე აღვილად შეიძლება გადაიქცეს მეგობართა ჯგუფად და შეიმუშაოს ჯგუფის წარმო-შობისათვის აუცილებელი ელემენტები, მაგრამ განვითარების ეს ორი სხვადასხვა სტადია აუცილებელია ზუსტად განვასხვაოთ.

კოლეგებისა და მეგობრების წრეებს, გარკვეულწილად კი სა-კონტაქტო წრეებსაც აქვთ გაერთიანების გარკვეული ცენტრი და ჰყავთ გარკვეული მადომინირებელი ინდივიდუალობა, რომელიც ამ წრეებში ყველაზე გამოჩენილი პიროვნებაა და აყალიბებს გან-წყობილებებსა და შეხედულებებს. წრეების ძირითადი ფუნქციაა ყოველთვის შეხედულებების, ცნობების, კომენტარებისა და არგუ-მენტების გაზიარება. მეტაფორულად შეიძლება ითქვას, რომ წრე-ები მოკამათე ადამიანების ერთობაა. წრეები არ მოქმედებენ, არ იღებენ გადაწყვეტილებებს, მათ არ გააჩნიათ აღმასრულებელი პა-რატი. მათი დანიშნულება საზოგადოებაში ემყარება იმას, რომ ისინი აყალიბებინ პზრს ან ქმნიან და ინდივიდებს აწვდიან მა-სალას წრეში განსახილველი საკითხების შესახებ შეხედულებათა შესამუშავებლად. ამიტომ წრეები ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ ინტელექტუალურ, მხატვრული და ნაწილობრივ, პო-ლიტიკურ ცხოვრებაშიც. თითოეულ წრეს ყოველთვის ჰყავს ცენ-ტრში გამოჩენილი პიროვნება, რომელიც დიდ როლს ასრულებს, მეტაკლებად ზუსტად გამოკვეთილად აჯამებს დისკუსიის შედე-გებს, ფორმულის სახეს აძლევს გამოთქმულ აზრებს, იძლევა მა-სალას სახელმძღვანელო შეხედულების დასადგენად...

წრეები აღვილად და ხშირად გარდაიქმნებიან არაფორმალურ ჯგუფებად, პირველად ჯგუფებად, რომლებშეც ქვემოთ ვიღაპარა-კებთ. ეს ხშირად მაშინ ხდება, როდესაც წრეები გარკვეულ მიზნებს ისახავენ. აწყობენ თამაშებსა და გართობებს. მოთამაშეთა წრე საჭი-როების შემთხვევაში სწრაფად უნდა ქმნიდეს გარკვეულ ინსტიტუ-ტებსა და ორგანიზაციის ფორმებს, რითაც წრეს ჯგუფად აქცევს.

დავიწყოთ სრულიად განვითარებული და ჩამოყალიბებული ფორმალიზებული ჯგუფების განხილვით, რათა უკეთ ვაჩვენოთ მათი შემაღენერლი ნაწილები, სტრუქტურა და ფუნქციები, ხოლო შემდეგ გადავიდეთ სხვადასხვა ტიპის ჯგუფების დახასიათებაზე.

გვიხდება დავიწყოთ ტურიზმით, რომ ჯგუფის ძირითადი შემადგენელი ელემენტია მისი წევრები. ეს დებულება დაკარგავს კომიკურ ხასიათს, როდესაც გავარკვეთ, რომ ჯგუფი აგებულია; აგრეთვე, მრავალი სხვა ელემენტისაგან, რომლებიც არც ადამიანები არიან, არც წევრები. ინდივიდი ჯგუფში შედის არა მთელი თვეისი პიროვნებით, არამედ მხოლოდ ამ ჯგუფში შესასრულებელი სოციალური როლის თვალსაზრისით. ზოგიერთი ჯგუფი, როგორც, მაგალითად, ბერების ორდენი, ზოგიერთი პოლიტიკური ჯგუფი, სამხედროები და ა. შ., თითქმის მთლიანად შთანთქავენ წევრების პიროვნებას, უტოვებენ მათ მეტად ვიწრო პირადულ სფეროს ანდა იქვემდებარებენ სხვა ჯგუფებში შესასრულებელ როლებსაც. მაგრამ საერთოდ ჯგუფისადმი კუთვნილება იწირავს მხოლოდ პიროვნების ზოგიერთ ნიშან-თვისებას, და ადამიანის მთელი ცხოვრებისეული აქტივობის მხოლოდ ზოგიერთი თვისება ვლინდება ერთი ჯგუფის ფარგლებში. თითოეული ჯგუფი მეტნაკლებად განსაზღვრავს წევრის ვიზიტურ ნიმუშს, ესე იგი, მის გარეგნულ სახეს. არშიაში და ზოგიერთ სხვა ჯგუფში ფიზიკური ეტალონი ძალზე ზუსტად არის განსაზღვრული, ზოგიერთ ჯგუფში კი სჭერდებიან მხოლოდ ნეგატიურ განსაზღვრებას: როგორ არ უნდა იცხევდეს ჯგუფის წევრი ანუ, როგორ უნდა ზრუნავდეს თავის გარეგნულ შესახედაბაზე. შემდეგ, ჯგუფი განსაზღვრავს ადამიანის მორალურ ნიმუშს ანუ იმ ნიშან-თვისებათა მორალურ კომპლექსს, რომლებსაც იგი უნდა ავლენდეს თავისი ქცევით, მაგალითად, სტუდენტს ისე უნდა ეჭიროს თავი, როგორც ეს „შეჰქონის სახალხო პოლონეთის სტუდენტის ლირსებას“. დაბოლოს, ჯგუფი განსაზღვრავს, აგრეთვე, წევრის ფუნქციებსაც, ან იმ ფუნქციების მოცულობასაც, რომლებიც მან უნდა შეასრულოს მისი ამოცანების რეალიზაციის ფარგლებში. შინაგანად მჭიდროდ შეკავშირებულ, ფიზიკურად და მორალურად მტკიცედ დისკიპლინირებულ ჯგუფებში წევრის ნიმუშები და ფუნქციები მკაცრად განსაზღვრულია და უყოფმანოდ რეალიზაციას მოითხოვს. ჩვეულებრივ ეს ის ჯგუფებია, რომლებიც ანორციელებენ დიდმნიშვნელოვან ამოცანებს. ჯგუფის, როგორც მთელის ძალა მისი წევ-

რებისათვის წაყენებული მოთხოვნების პროპორციულია.

ჯგუფებს შეუძლიათ შექმუდონ წევრების რაოდენობა, და ამ საფუძველზე ისინი შეიძლება დავყოთ დახურულ, ესე იგი, ისეთ ჯგუფებად, რომლებიც იყენებენ ახალი წევრების მიღების შეტად ზუსტ კრიტერიუმებს; შეზღუდულ ჯგუფებად, რომლებშიც მიღების კრიტერიუმები ნაკლებად მკაცრია და ლია ჯგუფებად, რომლებიც თავისუფალია ყველასათვის, ვინც კი მოისურვებს მათში შესვლას, და არ უყენებენ წევრებს არავითარ განსაკუთრებულ მოთხოვნებს. ჯგუფები ჩვეულებრივ აღგენენ ახალი წევრების მიღების წესებს და ჯგუფიდან გასვლის წესებს, რითაც უზრუნველყოფენ ჯგუფის იდენტურობასა და თავისი გავლენის სფეროს. წევრთა იდენტიფიკაციის უზრუნველყოფა ხორციელდება ფიზიკური სახით, რომელიც შეიძლება ითვალისწინებდეს, მაგალითად, ნიშნის ტარებას.

კიდევ რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას განკერძოების პრინციპის შესახებ. როგორც უკვე ზემოთ აღინიშნა, განკერძოების პრინციპი ეს არის სოლიდარობის გრძნობის, „ჩვენის“ გრძნობის წარმოშობის საფუძველი, ხოლო ამასთან ერთად ჯგუფის იდენტურობის საფუძველი. ჯგუფის შემადგენლობა ყოველთვის დენადია – წევრები ტოვებენ ჯგუფს, იხოცებიან, შეღიან ახლებო, მაგრამ, წევრების შემადგენლობაში ამ ცვლილებების მიუხედავად, ჯგუფი ინარჩუნებს იდენტურობას და განაგრძობს არსებობას, როგორც ერთი და იგივე მოელი, ხშირად ასწლეულების მანძილზე. ჯგუფები შეიძლება განკერძოვდნენ თავიანთი მიზნის საფუძველზე, რომლის რეალიზაციასაც ახდენენ იმის საფუძველზე, რომ მიეკუთვნებიან ერთი და იგივე ტერიტორიას, აღიარებენ ერთი და იგივე იდეოლოგიას, რელიგიას, ენას და ა. შ. განკერძოების პრინციპი განსაზღვრავს, აგრეთვე, ახალი წევრების მიღების კრიტერიუმს, მაშასადამე, ჯგუფების შინაგან ერთგვაროვნობასაც. ეს ერთგვაროვნობა შეიძლება განისაზღვროს ასაკობრივად (მაგალითად, ახალგაზრდული ჯგუფები), წევრთა კლასობრივი კუთვნილების ერთგვაროვნობით (მუშათა კავშირები, ხელოსნების ორგანიზაციები), რასის, რელიგიის, ეროვნების კუთვნილების ერთგვაროვნობით და ა. შ. მიღებული კრიტერიუმების ერთგვაროვნობა ჯგუფების დიდმნიშვნელოვანი ნიშანია, რომელიც გავლენას ახდენს წევრთა შორის ურთიერთობასა და შინაგან სტრატიგიკაციას.

ჯგუფის შემდეგი შემადგენელი ელემენტია მისი გაერთიანების ცენტრები ჩვენ ასე უწოდებთ ყველა იმ ღირებულებას, საგანსა და სიმბოლოს, რომლებიც ახდენენ ჯგუფის იდენტიფიკაცი-

ას, შეადგენენ მისი არსებობის და განვითარების მატერიალურ და იდეალურ საფუძველს. ამას მიეკუთვნება ხელისუფალთა შენობები ან ადგილსამყოფელი, თუ ჯგუფი ფორმალიზებულია ან არა-ფორმალური ჯგუფის მუდმივი შეხვედრების ადგილი, ჯგუფის ნიშნები, ბეჭდები, დროშები, სახელწოდებანი, მათ განკარგულებაში არსებული ქონება, ბიბლიოთეკები და ა. შ. გაერთიანების ცენტრია, აგრეთვე, მმართველობის ორგანოები, ლიდერთა პიროვნებანი, რომლებიც ხშირად სიმბოლურ მნიშვნელობას იძენენ. გაერთიანების ცენტრს ან, როგორც ზოგჯერ მმბობენ, ცენტრალიზაციას მიეკუთვნება ჯგუფის ყველა ის შემადგენელი ელემენტი, რომლებიც არ წარმოადგენენ აღამიანებს, არამედ წარმოქმნიან ჯგუფის ერთგვარ მატერიალურ და იდეალურ ჩონჩხს. გაერთიანების ცენტრების ტერიტორიის, სიმბოლოების, ლოზუნგების, ქონების და ა. შ. იდენტურობა დროში ჯგუფის მდგრადობის მძლავრი ფაქტორია. მრავალი სოციოლოგი, რომლებიც გაიტაცა ჯგუფის მდგრადობის ფაქტორების ძებნამ წევრთა ურთიერთმოქმედებასა და საქმიანობის ორგანიზაციაში, ფსიქოსოციოლოგიურ განწყობებასა და ფაქტორებში, ყურადღებას არ აქცევს იმ „გარეადამიანურ“ ფაქტორებს, მატერიალურსა და სიმბოლურს, რომლებიც მეტად ძლიერ გავლენას ახდენენ ჯგუფების, განსაკუთრებით დიდი მიზნობრივი ჯგუფების, გაერთიანებების, კულტურული და ტერიტორიული ჯგუფების სოციალურ ცხოვრებაზე.

აღნიშნული ცენტრები უზრუნველყოფენ, უწინარეს ყოვლისა, ჯგუფის განმტკიცების მექანიზმებს და მისი ამოცანების რეალიზაციის საშუალებებს. მაშასადამე, ჯგუფის შენატანები, ქონება და მისი გამრავლების წესები, წევრების სასარგებლოდ დამზადებათა შესაძლებლობა, სხვა ჯგუფებზე ზემოქმედების შესაძლებლობა, წევრებისა და ჯგუფის ინტერესების დაცვა, როგორც მთელის ინტერესების დაცვა - გარედან ნებისმიერი აგრესისაგან, სხვადასხვაგვარი შინაგანი კრიზისის აცილება, შინაგანი რეორგანიზაციების ჩატარება და ჯგუფის მდგომარეობის გამოკვლევა - აი იმ ფუნქციებისა და ლონისძიებათა კომპლექსი, რომლებიც ხორციელდება ჯგუფის მდგრადული აღჭურვის საფუძველზე.

ჯგუფის, როგორც მთელის ამოცანები თითოეული სავსებით განვითარებული ჯგუფის შემდეგი ძირითადი ელემენტია. ზემოთ ვილაპარაკეთ, რომ მეგობრობის წრე შეიძლება გადაიქცეს ჯგუფად, თუ დაისახავს საერთო ამოცანას, მიზანს, თუნდაც ეს მიზანი მხოლოდ ერთობლივ გართობათა მოწყობა იყოს. საერთო ამოცანის გაჩენას აუცილებლობით მოსდევს ის, რომ ჩნდება მისი

რეალიზაციის საშუალებანი, საშუალებათა განკარგვის ინსტიტუ-
ციონალიზებული წესი, საშუალებათა განკარგვის კონტროლისა და
გაანგარიშებათა ფორმები, ამოცანების შესრულების – საერთო
შეფასება, წევრებს შორის ურთიერთობათა ახალი სისტემა და
მათი ინსტიტუციონალური რეგულირების უცილებლობა. ამრი-
გად, ჯგუფის ამოცანა ხდება კონტროლის სისტემისა და შინაგანი
ორგანიზაციის განვითარების ფაქტორი. შემდეგ, ჯგუფის ამოცანა
გავლენას ახდენს განკარგობის პრინციპზე, წევრების მიღების კრი-
ტერიუმზე და, უწინარეს ყოვლისა, წევრების მიერ ჯგუფის სახე-
ლით შესრულებულ ფუნქციებზე. ზემომოყვანილი მაგალითით გარ-
თობის მოწყობის ამოცანის გაჩენის შესახებ ცხადვავით, რო-
გორც ხდება ასეთ ჯგუფში შრომის დანაწილება, პასუხისმგებლო-
ბის დანაწილება, მოწესრიგებულად განისაზღვრება ჯგუფის წევრ-
თა ფუნქციები და მათზე ზედამხედველობა, რის შედეგადაც ჯგუ-
ფი, როგორც მთელი აღწევს თავისი ამოცანის შესრულებას.

აქ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ჯგუფის, როგორც მთე-
ლის ამოცანა არ იშლება მხოლოდ ცალკეულ წევრთა ფუნქციე-
ბის ჯამად. ჯგუფის ამოცანა უფრო სინთეზია, რომელიც შეიძლე-
ბა წარმოიშვას ცალკეული წევრების ფუნქციების შესრულების შე-
დეგად. მაგრამ ჯგუფების ამოცანები ჩვეულებრივ ისეთ განსაზღვ-
რული, რომ ვერასოდეს ვერ შესრულდება მთლიანად, რომ მათი
რეალიზაცია, თავის მხრივ, წარმოშობს ახალ ამოცანებს. იმ ჯგუ-
ფებსაც კი, რომლებიც განსაზღვრული ვადითაა შექმნილი, რაიმე
კომიტეტებსა და კომისიებს, რომლებიც მოწოდებული არიან შე-
ასრულონ ზუსტად მოხსეული ამოცანები, ტენდენცია აქვთ იარ-
სებონ უფრო მეტ ხანს, ვიღრე ამას მოითხოვს ამოცანის შესრუ-
ლება, და ხშირად შემდგომაც არსებობენ, როგორც არაფორმა-
ლური ჯგუფები ან ცდილობენ გაიხანგრძლივონ ფორმალური არ-
სებობა, პოულობენ ამოცანის ახალ ასპექტებს. ამ მოვლენას
მდგრადობისადმი ჯგუფების მისწრაფება ეწოდება. მისი წყაროა
როგორც პიროვნების მექანიზმები, ისე ამოცანების რეალიზაციის
მსვლელობაში ჯგუფის წევრებს შორის წარმოშობილი ურთიერ-
თობათა მექანიზმები. ცხადია, ეს არ ეხება იმ გარეგანი ზეგავ-
ლენის შედეგად წარმოშობილ ჯგუფებს, რომლებიც არ შეესაბა-
მება წევრების არავითარ მისწრაფებებს.

ჯგუფის ამოცანები შეადგენენ მისი არსებობის პრის სხვა ჯგუ-
ფებისა და ერთობების თვალში. ამიტომ, რეფლექსი წარსულში
შესრულებულ ამოცანებზე, ჯგუფების ტრადიციის არსებით ელე-
მენტად იქცევა. ამასთან, თითოეულ ჯგუფში ვითარდება ბუნებრი-
ობა

ვი მიღრეკილება თავისი წარსულის იდეალიზაციისადმი და წარსულში თავისი ამოცანების შესრულების წესისადმი. ერთი მხრივ, ეს ტენდენცია ჩნდება ახალი წევრების აღზრდის აუცილებლობილან, რომელთაც ეტალონად უსახავენ ჯგუფის წევრთა იდეალიზებულ საქმიანობას წარსულში. მეორე მხრივ, იდეალიზებული ტრადიცია წარმოადგენს, აგრეთვე, ჯგუფის შინაგანი შეკავშირების ამაღლების, წევრთა მორალის განმტკიცების, ესე იგი, თავისი ჯგუფური ფუნქციების ინტენსიურად შესრულებისათვის მზადყოფნის ფაქტორს. ჯგუფების ისტორია, რომელიც იწერება სხვადასხვა წლისთავთან დაკავშირებით, და, უწინარეს ყოვლისა, ნებისმიერი სახელმწიფოს და ერის ისტორია, დაწერილი ახალგაზრდა თაობისათვის, ყოველთვის იდეალიზებული ისტორიაა, რომელშიც გაზიარდებულია დამსახურება და უპირატესობა, წარმოჩენილია ამათუ-იმ ერის „სიდიადე“, მისი დიდება და ძლიერება წარსულში. ამგვარად, დაწერილი ისტორია არის არა აღწერილობათა ერთობლიობა, არამედ იმის წარმოდგენების ერთობლიობა, თუ რა უნდა იწერებოდეს, რათა ჯგუფის ისტორია რაც შეიძლება კარგი მხრიდან წარმოჩნდეს.

ერთ დროს ჯგუფის ამოცანები მიაჩნდათ როგორც განგების, ისტორიის მიერ დაკისრებული ჯგუფის მისია, რომელიც წარმოშვა ჯგუფის განსაკუთრებულმა ნიშან-თვისებებმა (მაგალითად, გერმანელი ერის მისია, რომელიც გამომდინარეობს მისი რასიული ნიშან-თვისებებილან) და ა. შ. ჯგუფის ამოცანები, როგორც მისის გავება ყოველთვის გულისხმობს ჯგუფისა და მისი წევრების განსაზღვრას, რომლის, თანახმად, მათ მიაღწიეს გარკვეულ სრულებრივილებას და ამიტომ მოწოდებული არიან ეს სრულებრივილება სხვა ერთობებსაც გადასცენ. მისის რეალიზაციას შედამ თან ახლდა სწრაფვა — მიეღწიათ იმ პირად ნიშან-თვისებათა სრულყოფისათვის, რომლებიც წევრებს აუცილებლად სჭირდებათ, რათა თავისი ჯგუფის სრულებრივილება სხვას გადასცენ. ხოლო რელიგიის მიმდევრები მისიონერული მოღვაწეობისას უნდა გამორჩეულიყვნენ განსაკუთრებული სწრაფვით პრაქტიკაში და ფატალიზმით რწმენაში. სწრაფვისა და ფატალიზმის ასეთმა მოვლენებმა შეიძლება თავი იჩინოს, აგრეთვე, რაიმე მისიის რეალიზაციისათვის ორგანიზებულ, პოლიტიკურ და სოციალურ მოძრაობაში.

მაგრამ სხვა ერთობებთან უპირატესობის გრძნობა მხოლოდ იმ ჯგუფებს როდი აქვთ, რომლებიც რაიმე მისიის რეალიზაციას ახდენენ. საკუთარი სრულყოფილების გრძნობა, ყოველ შემთხვევაში გარკვეულ დარგში, უპირატესობის გრძნობა, სხვა ერთობებ-

თან შედარებით, უნდა გააჩნდეს თითოეულ ჯგუფს. ისევე, როგორც ინდივიდს თავის სუბიექტურ „მე-ში“ აქვს თავისუთვის და თავის ღირებულებათა შესახებ ხელსაყრელი წარმოდგენების კომპლექსი, რაც ებმარება მას დაძლიოს წინააღმდეგობას და მთაბდინოს დამცირებათა კომპენსირება ისე, რომ არ დაკარგოს პიროვნების წინააღმდეგობა თუნდაც მხოლოდ რომელიმე გარკვეულ სფეროში, ასევე თითოეულ ჯგუფსაც აქვს, აგრეთვე, საკუთარ წარმოდგენათა უპირატესობის რაღაც კომპლექსი. თუ ეს გრძნობა არ გააჩნია, ჯგუფი სწრაფად იშლება. ჯგუფისადმი კუთვნილება სიამაყისა და გამორჩეულობის საბაბს იძლევა. იმ ჯგუფებისადმი კუთვნილება, რომლებიც არაფრით არ გამოირჩევიან, რომლებსაც არ გააჩნიათ ლამაზი ტრადიციები, ღირსეული ნიშან-თვისებები და მიღწევები, არ არის მიმზიდველი. ამიტომ, თითოეული ჯგუფი ისწრაფის იყოს გამორჩეული, შეიძინოს რაღაც პერი, რაც სხვებთან შედარებით უპირატესობას მიანიჭებს. აქედან მოძლინარეობს, სხვათა შორის, სპორტული გამარჯვებებისა და სხვა-დასხვა კონკურსში საერთაშორისო წარმატებების დიდი მიმზიდველობა, პაბლისიტი: ამრიგად, სახელმწიფოს ყველა მოქალაქეს შეუძლია გაიზიაროს უპირატესობის ეს გრძნობა და განიმსჭვალოს სიამაყით, რომ ისინი მიეკუთვნებიან იმ ერს, რომელსაც აქვს ასეთი თვალსაჩინო წარმატებანი და ასე სჯობია სხვებს.

ამოცანების რეალიზაცია იწვევს მოვლენას, რომელსაც მოკლედ ჯგუფის კოლექტიური ნება ეწოდება. ეს, რა თქმა უნდა, მეტაფორაა, ვინაიდან არ არსებობს არავითარი ჯგუფის ფსიქიკა და კოლექტიური ნება, რომელიც იქნებოდა ჯგუფის ნიშანდობლივი ზეინდივიდუალური ფაქტორი. კოლექტიური ნება – ეს არის მხოლოდ ჯგუფის წევრების კოლექტიური ამოცანის რეალიზაციისათვის მიმართულ მისწრაფებათა ჯამი. ეს ნება შეიძლება გამოვლინდეს ცალკეული ინტერესებისათვის დავალებულ ინსტიტუციონალიზებულ მოქმედებებში ან წევრების კერძო მოქმედებებში, რომლებიც ასრულებენ თავიანთ ფუნქციებს. კოლექტიურ ნებაში ვლინდება, აგრეთვე, ჯგუფის სოლიდარობა ან მზადყოფნა იმისა, რომ ერთობლივად იშრომონ, საერთო ძალისხმევით და პასუხისმგებლობით შეძლონ ჯგუფის ამოცანების რეალიზაცია.

ჩვენ აქ არ განვიხილავთ კოლექტიური ნების, ესე იგი, იმ მოვლენის წარმოშობის მექანიზმს, რომელიც ყალიბდება ჯგუფის ამოცანების რეალიზაციისათვის სწრაფვისას. იგი დამოკიდებულია შინაგან ორგანიზაციაზე, თვით ამოცანაზე, იმაზე, თუ შინაგანად რამდენად შეკავშირებულია ჯგუფი, წევრების თვისებებზე, ლიდერ-

თა პიროვნებაზე, თვით ამოცანის მისიისა და მნიშვნელობის გაცნობიერებაზე, სპეციალებებზე, რომლებიც ჯგუფის განკარგულებაშია.

ჯგუფის ყველა ამ შემადგენელი ელემენტის კლასიფიკაცია შეიძლება მოვახდინოთ ასე: წევრები, მათი ნიშან-თვისებები და პრინციპები, რომლებიც განსაზღვრავენ ჯგუფის იდენტურობასა და მისი არსებობის უწყვეტობას; ჯგუფის ამოცანები, ამოცანების რეალიზაციისათვის შექმნილი ფსიქოსოციალური მექანიზმები; ჯგუფის შინაგანი შემაკავშირებელი ფაქტორები, სოციალური კონტროლის ინსტიტუტები და სისტემა, ურთიერთობოქმედების ნიმუშები, ქცევის ნიმუშები და ნორმები, რომლებიც არეგულირებენ ურთიერთობას ჯგუფის წევრებს შორის; სხვა წევრებთან კონტაქტებისა და ურთიერთობათა რეგულირების ინსტიტუტები და სპეციალებანი.

პრაცეს სტრუქტურა

ჯგუფის ეს ყველა შემადგენელი ელემენტი განლაგებულია განსაკუთრებული სახით, რომელიც უზრუნველყოფს ჯგუფის ფუნქციონირებას. ჯგუფის შემადგენელი ელემენტების სისტემას და მათი ურთიერთობოქმედების პრინციპს ჩვენ გუშვიდებთ ჯგუფის სტრუქტურას. ტერმინი „სტრუქტურა“ ოღნიშნავს იმასვე, რასაც ტერმინი „აგებულება“, მაშასადამე, იგი აღნიშნავს შემადგენელი ელემენტების თანაფარდობის ისეთ წესს, როდესაც მათ შეუძლიათ შეასრულონ თავიანთი ფუნქციები, შეავსონ ერთმანეთი და გარკვეულ ფარგლებში ისე ჰარმონიულად იყვნენ, რომ ჯგუფმა შეძლოს არსებობა-განვითარება.

ტერმინი „სოციალური სტრუქტურა“ რამდენიმე მნიშვნელობით იხმარება. როდესაც სავსებით განვითარებული ჯგუფის სტრუქტურაზე ვლაპარაკობთ, უნდა განვასხვაოთ მიკროსტრუქტურები და მაკროსტრუქტურები. სოციალური სტრუქტურა ყველაზე ხშირად აღნიშნავს ჯგუფის შემადგენელი წევრების, ინსტიტუტებისა და ქვეჯგუფების ურთიერთობოქმედების სისტემასა და პრინციპს. ამ განსაზღვრებაში იგულისხმება მხოლოდ „სოციალური“ ელემენტები, ესე იგი, წევრები და ურთიერთობა მათ შორის; სოციალურ სტრუქტურაში არ არის ჩართული ყველა ის ელემენტი, რომლებიც შედიან ჯგუფის შემადგენლობაში, როგორიცაა გაერთიანების ცენტრები, ქონება და ა. შ., რომლებსაც მხედველობაში არ იღებს ეს განსაზღვრება. ასეთი განსაზღვრება მე არა-

წორად მიმაჩნია. ყველა ეს ელემენტი დიდ როლს ასრულებს ჯგუფის ცხოვრებაში, და ჯგუფის აგებულების აღწერისას უნდა აღინიშნოს მათი ადგილი.

ჯგუფების შემადგენელი ელემენტები ერთიანდებიან დიდ ან პატარა კომპლექსებად. წევრებს შეუძლიათ გაერთიანდნენ წრეებში, პატარა არაფორმალურ ჯგუფებში, ისინი ქმნიან პროფესიულ კატეგორიებს, კოლექტივებს, რომლებიც მუშაობენ სხვადასხვა საწარმოში, ჯგუფდებიან ინსტიტუტების გარშემო და ა. შ. შემდეგ, წევრები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან პირადი ნიშან-თვისებებით, სოციალური როლებით, ჯგუფის სახელით შესრულებული ფუნქციებით, მატერიალური მდგომარეობით და ა. შ., მაშასადამე, თუ ურადღებას მივაჭრევთ რომელიმე დიდ სოციალურ ჯგუფს, მაგალითად, ერს, დავრწმუნდებით, რომ მისი აგებულება ძალიან რთულია. მაგრამ მცირე ჯგუფებსაც კი, ისეთებს, როგორიცაა, მაგალითად, დიდი გაერთიანებანი და შედარებით მცირე მიზნობრივი ჯგუფები (მაგალითად, სპორტული კლუბი) რთული შინაგანი აგებულება აქვთ. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სოციალური ელემენტები ჯგუფებში შეიძლება სხვადასხვანაირად განლაგდნენ და ურთიერთმოწესრიგდნენ. მიკროსტრუქტურა – ეს არის ინდივიდების, ურთიერთობათა, ერთი სიტყვით, უმცირესი შემადგენელი ელემენტების განლაგება. მაკროსტრუქტურა – ეს არის დიდი შემადგენელი ნაწილების – როგორიცაა საზოგადოებრივი კლასები, ფენტები, კატეგორიები, დიდი გაერთიანებანი, დიდი ინსტიტუტები, – განლაგება და ურთიერთმოწესრიგება. სოციოლოგიის ამოცანაა ჯგუფების სხვადასხვა ტიპში გამოვლენილი მიკრო – და მაკროსტრუქტურების შესაძლებელი ნიმუშების აღწერა.

ახლა უფრო ახლო გავეცნოთ სავსებით განვითარებული ჯგუფის მიკროსტრუქტურას. როგორც უკვე ვთქვით თავში პიროვნების შესახებ, თითოეული ინდივიდი თავის ჯგუფში ასრულებს სხვადასხვა სოციალურ როლს, რომლებიც ემყარებიან მოსალოდნელ მოქმედებათა შესრულებას და ჰქონის დადგენილი ნიმუშების დაცვას. როლებთან დაკავშირებულია გარკვეული უფლება-მოვალეობანი. ამ უფლება-მოვალეობათა ერთობლიობა განსაზღვრავს ინდივიდის პოზიციას ანუ ინდივიდის მდგომარეობას ჯგუფში სხვა წევრების მიმართ. ეს მდგომარეობანი ყოველთვის როგორიცაც დიფერენცირებულია. ზოგიერთი პოზიცია, რომლებთანაც დაკავშირებულია უფრო ფართო უფლება-მოსილებანი, მოღვაწეობის უფრო ფართო მოცულობა, უფრო მაღალი შეფასება, აღიარებულია მაღალ პოზიციებად, სხვები, რომლებიც ვერ აკმაყოფილებენ ამ

პირობებს – დაბალ პოზიციებად. ამრიგად, შეგვიძლია ჭერის აგებულება განვიხილოთ, როგორც მისი წევრების პოზიციების სისტემა. ზოგიერთი მსგავსი პოზიცია ერთ „დონეზე“ იმყოფება და ქმნის ღამის განვითარებებს ანუ მსგავსი პოზიციების აღამიანთა თანრიგებს. ერთი სიტყვით, პოზიციების სისტემა ქმნის ჭერის მიკროსტრუქტურას.

სოციალურ პოზიციას, ანუ სოციალურ სტატუსს, ახასიათებს გარევეული პრესტიჟი ანუ ოლიარების დონე, რომლითაც სარგებლობს მოცემული როლის შესრულება ჭერის (სხვადასხვა პოზიციაზე მდგომი აღამიანების ურთიერთგანწყობის ანალიზი სოციო-ლოგიის იმ განყოფილების ამოცანა, რომელიც სწავლობს სოციალურ სტრატიფიკაციას, და სათანადო შემთხვევაში პოზიციისა და პრესტიჟის პრობლემას უფრო დეტალურად განვიხილავთ). მაშას, გარევეული მიკროსტრუქტურა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მათი პოზიციებისა და ურთიერთმოწესრიგების სისტემა, განსაკუთრებით მცირე ჭერის მცირე ჭერისას მიკროსტრუქტურაში ვგულისხმობთ არა მარტო ინდივიდთა პოზიციების სისტემას, არამედ მათ ფარგლებში შექმნილი მცირე ჭერის მცირე ჭერის, წრების სისტემასაც. მცირე ჭერის, ცხადია, არ გააჩნიათ მაკროსტრუქტურები. თანამედროვე სოციოლოგია, რომელიც ეძებს ერთობის ცხოვრების ელემენტარულ ფსიქოსოციალურ მექანიზმებს, დიდ ყურადღებას უთმობს მცირე ჭერის მიკროსტრუქტურების კვლევას, ვინაიდან მათში ხდება მიკროსტრუქტურებში წარმოშობილი მოვლენების გაგების გასაღება. იგი ემყარება ვარაუდს, რომ მცირე ჭერის მცირე ჭერისადმი კუთვნილება გადამწყვეტია საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობისათვის, რომ დიდ ჭერის მცირე ჭერის შევღივართ მათ ფარგლებში შექმნილი მცირე ჭერის მცირე ჭერის მეშვეობით, და ამიტომ მიკროსტრუქტურაში მიმღინარე პროცესები, აგრეთვე, გადამწყვეტია მაკროსტრუქტურებში მიმღინარე მასობრივი პროცესების გასაგებად.

მაგრამ მაკროსტრუქტურებს აქვთ თავიანთი განსაკუთრებული კანონები და ყველაფერი, რაც მათში ხდება, ვერ აიხსნება მიკროსტრუქტურებში მიმღინარე პროცესებით. რომელიმე ერთს კლასობრივ სტრუქტურას განსაზღვრავენ არა მარტო ფსიქოსოციალური პროცესები, არამედ, აგრეთვე, და, უწინარეს ყოვლისა, წარმოებით ურთიერთობათა ობიექტური სტრუქტურა. ამრიგად, მაკროსტრუქტურა არ წარმოადგენს მიკროსტრუქტურების მხოლოდ ჭამს ან სინთეზს. ჭერის მაკროსტრუქტურები შეიძლება ჩამოყალიბდნენ სხვადასხვა ნიმუშების შესაბამისად. თუ გავითვა-

ლისწინებთ სქესისა და ასაკის კატეგორიების შეხამებას, მივიღებთ ჭგუფის დეგრადაციულ სტრუქტურას. როდესაც საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოგრაფიული საფუძვლების შესახებ ვლაპარაკობდით, ხაზგასმით აღვნიშნავდით მის მნიშვნელობას. ასაკობრივ კატეგორიას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის. საკმარისია გავეცნოთ, მაგალითად, ლიტერატურას, რომელიც ეძღვნება ისეთ პრობლემებს, როგორიცაა მოსახლეობის დაბერება ან ცვლილებები ასაკობრივი კატეგორიების სტრუქტურაში, რომელიც დაკავშირებულია ხანში შესული ასაკის ადამიანების რიცხვის სწრაფ ზრდასთან. თუ მხედველობაში მივიღებთ პროფესიული კატეგორიების სისტემას, სახელდობრ კი პროფესიული კატეგორიების რაოდენობის პროპორციებს და ამ პროპორციების ცვლილებებს, მივიღებთ ჭგუფის პროცესული სტრუქტურის სქემას. არ არის საჭირო ვამტკიცოთ მისი მნიშვნელობა. სახელმწიფოს უდიდესი ძალისხმევა ხომ მიზნად ისახავს პროფესიული განათლების გაფართოებას და, მაშასადამე, სასურველი პროფესიული სტრუქტურის ფორმირებას, ვინაიდან მასზე ბევრად არის დამოკიდებული ეკონომიკური ზრდის ტემპი.

მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანია დიდი ჭგუფების ფენებისა და კლასების სტრუქტურა. ეს არის კლასებისა და ფენების დამათი ურთიერთობათა სისტემა. საზოგადოებრივ კლასებში მიმდინარე პროცესები, კონფლიქტები და ბრძოლა მათ შორის, მათი ინტერესები და მათი დაკმაყოფილების წესები ის ძირითადი პროცესებია, რომლებიც გავლენას ახდენენ დიდი ჭგუფების საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. მათ აღვწერთ განყოფილებაში სტრატიფიკაციის შესახებ.

პრეზენტ სახობანი

სოციოლოგიურ ლიტერატურაში შეიძლება შევხვდეთ ჭგუფების მრავალგვარ კლასიფიკაციას. ამერიკელ სოციოლოგს იუბენკს, რომელმაც შეაგროვა და გააანალიზა ამერიკულ ლიტერატურაში არსებული ჭგუფების კლასიფიკაციის წესები, მოჰყავს ამ კლასიფიკაციის შვიდი ძირითადი პრინციპი: 1) კლასიფიკაციები ეთნოკური ან რასობრივი კუთვნილების საფუძველზე; 2) კულტურული განვითარების დონის საფუძველზე; 3) ჭგუფებში არსებული სტრუქტურის ტიპების საფუძველზე; 4) ჭგუფის მიერ უფრო ფართო

ერთობებში შესრულებული ამოცანებისა და ფუნქციების საფუძველზე; 5) წევრებს შორის კონტაქტების უპირატესი ტიპების საფუძველზე; 6) გულებში არსებული კაგშირის სახეობის საფუძველზე; 7) სხვა პრინციპებზე დამყარებული სხვადასხვა კლასიფიკაციის.

ყველა ეს კლასიფიკაცია, როგორლაც დასაბუთებულია. კლასიფიკაცია ხომ თვითნებური პროცედურაა და მის თვითნებურობას მოწმობს შემცნებითი ღირებულება, სიცხადე და სისრულე. კლასიფიკაციის სისტემა უნდა იძლეოდეს გამოკვეთილ და ამობრუავ ქვედანაყოფებს. ჩვენ აქ არ ვაპირებთ გადავწყვიტოთ, რამდენად აკმაყოფილებენ სისწორის ამ პირობებს იუბენკის მიერ განხილული კლასიფიკაციის სისტემები. ჩვენ აქ, აგრეთვე, არ წამოვაყენებთ კლასიფიკაციის საკუთარ სისტემას. ეს გულების თეორიის სპეციალური კვლევის ამოცანაა. ჩვენ აქ მიმოვიზილავთ გულების სახეობებს ისე, რომ არ ჩავულრმავდებით კლასიფიკაციის სისწორის საკითხს.

აქამდე გულების პრობლემების განხილვისას გულებს ხშირად ვყოფდით დიდ და მცირე გულებად. ეს უკანასკნელნი ისეთი მცირერიცხოვანი გულებია, რომლებიც სულ ბევრი რამდენიმე ათეულ წევრს ითვლიან. მათ ჩვეულებრივ აკავშირებთ მეგობრული ურთიერთობა, აქ ჭარბობს უშუალო პირადი კონტაქტები, წევრებს შორის ურთიერთობებს არეგულირებენ არაფორმალური ინსტიტუტები. მაგრამ შეიძლება არსებობდნენ, აგრეთვე, მაღალფორმალიზებული მცირე მიზნობრივი გულებიც, რომელთა მოწოდებაა შესრულონ სპეციალური ამოცანები, გულები, რომლებშიც ურთიერთობებს წევრებს შორის არეგულირებენ მყაცრი სამსახურებრივი განაწესებით, მაგალითად, მტრის ტერიტორიაზე მოქმედი მცირე საჯარისო გული, იატაკევეშეთში მოქმედი პოლიტიკური პარტიის ბირთვი და ა. შ. ეს აუცილებლად უნდა გვახსოვდეს, ვინაიდან ძალიან ხშირად მცირე გულებს აიგივებენ პირველად გულებთან, რაც ყოველთვის როდია სწორი და ყოველგვარი მცირე გული ყოველთვის როდია პირველადი გული. მაგრამ ასეთ ფორმალიზებულ მცირე გულებშიც კი ჭარბობს უშუალო კონტაქტები, და წევრებს შორის ნივთობრივი კონტაქტებიც კი პრინციპში შეიძლება უშუალო კონტაქტები იყოს. ამის შედეგად მათში იქმნება ურთიერთმოქმედების ნიმუში, რომელიც ემყარება წევრთა უშუალო ნაცნობობას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, წევრებს შორის ყველა ურთიერთობაში შედის პირადი ნაცნობობის, სიახლოვის ელემენტი, რასაც მოსდევს ის, რომ ურთიერთ-

ქმედებანი, ინსტიტუციონალისტურიც კი, არასოდეს არ წარმო-
აღვენენ საესებით გაუპიროვნებელს, რასაც ადგილი აქვს დიდ
ჯგუფებში, სადაც ადამიანთა შორის მოქმედება სრულიად ანონი-
მურია. ამიტომ მცირე ჯგუფებში, იმის მიუხედავად, პირველადი
ჯგუფებია ისინი თუ არა, წევრებს შორის იქმნება კავშირის, სი-
ახლოვის განსაკუთრებული სახეობა, რომელიც ჯგუფთან წევრის
იდენტიფიკაციის უფრო მეტ შესაძლებლობას წარმოშობს, ვიდრე
დიდ ჯგუფებში.

ჩვენ არ გაგვაჩნია დიდი ჯგუფის ზუსტი განსაზღვრება. პრინ-
ციპში დიდს ვუწოდებთ ისეთ ჯგუფს, რომელიც იმდენად მრა-
ვალრიცხოვანია, რომ ყველა წევრი პირადად ვერ იცნობს ერთ-
მანეთს, ამიტომ ყველა კონტაქტი მათ შორის ვერ განხორციელ-
დება უშუალოდ. დიდი ჯგუფების აღწერისას ჩვეულებრივ მხედვე-
ლობაში გვაქვს მასობრივი გაერთიანებები, რომლებიც მოიცავენ
ათეულ ათასობით წევრს, დიდ კლასობრივ, ეთნიკურ, რელიგიურ
და სხვა ჯგუფებს, რომლებშიც ჩართულია ვრცელ ტერიტორიებ-
ზე გაფანტული წევრების დიდი მასები. მცირე და დიდ ჯგუფებს
შორის არსებობენ ჯგუფები, რომლებსაც შეიძლება საშუალო ვუ-
წოდოთ. მაგრამ ბევრ სოციოლოგს, ვინც ჯგუფებს იკვლევს, მი-
აჩნია, რომ ეს საშუალო ჯგუფები, მათი სტრუქტურა და კავშირი,
მათში მიმღინარე მოვლენები და პროცესები თავიანთი არსებით
ჰგვანან დიდ ჯგუფებს და ამიტომ საჭირო არ არის საშუალო
ჯგუფების სპეციალური შესწავლა. განსხვავება მცირე და დიდ
ჯგუფებს შორის შეიძლება ყველაზე კარგად გამოვავლინოთ, თუ
შევეცდებით წარმოვიდგინოთ, რა იცვლება მცირე ჯგუფის გან-
ვითარებასა და დიდ ჯგუფად მისი გადაქცევის პროცესში. მაგა-
ლითად, გამოჩენილი ხელმძღვანელის გარშემო შემოკრებილი რამ-
დენიმე წევრის მიერ დაარსებული პოლიტიკური პარტია მცირე
ჯგუფია, რომელიც, მართალია, ქმნის უკვე გარკვეულ ფორმა-
ლურ კავშირს, ინსტიტუციონალიზებული ფუნქციების გაყოფას და
ა. შ. მაგრამ ყველა წევრის პირადი ნაცნობობა მას მცირე ჯგუ-
ფის ყველა ნიშანს ანიჭებს. წევრების რიცხვის მატება იწვევს
ახალი ადამიანების მოზღვავებას, რომელთა ნიშან-თვისებები მხო-
ლოდ ჰერელედ არის ცნობილი. პარტია იჩრდება ტერიტორიუ-
ლადაც. ახალი კონტაქტები, უწინარეს ყოვლისა, გაშუალებულია.
შეუძლებელი ხდება ყველა საკითხის გადაწყვეტა უშუალო კონ-
ტაქტების გზით და წევრების ქცევის გაკონტროლება უშუალო
პირად ურთიერთობებში. აუცილებელი ხდება საქმიანობის ინსტი-
ტუციონალიზებული ფორმების შექმნა, მოქმედების ზუსტი რეგ-

ლამენტაციების დადგენა, ინსტიტუციონალური დამოკიდებულების მდგომარეობების იერარქიისა და სამსახურებრივი იერარქიის შემოღება, სოციალური კონტროლის სისტემის დაწესება, რომელიც ამყარებს შინაგან დისციპლინას. წევრთა რიცხვის მატების შედეგად მათ შორის ურთიერთგაგება მიიღწევა პრესის, ცირკულარების, დირექტივების, მასობრივი კრებების, რადიოს დახმარებით; ხელმძღვანელობას არა აქვს ყველა წევრთან უშუალო კონტაქტების შესაძლებლობა და იქმნება საფეხურებისა და ბარიერების სისტემა მათსა და წევრთა მასებს შორის და ა. შ. ერთი სიტყვით, დიდ ჯგუფში უნდა არსებობდეს განვითარებული ფორმალური კავშირი, ფორმალიზებული კონტროლის სისტემა, მასობრივი კომუნიკის საშუალებათა სისტემა, რომელიც ხელს უწყობს მის შინაგან შეკავშირებას, მასობრივი ზემოქმედების სისტემა, რომელიც აყალიბებს წევრთა განწყობებსა და მისწრაფებებს.

ჯგუფები იყოფა, აგრეთვე, პირველად და მეორად ჯგუფებად. პირველადი ჯგუფები მცირე ჯგუფების განსაკუთრებული ნაირსახეობაა. კავშირი ამ ჯგუფებში ეყარება, აგრეთვე, უშუალო პირად კონტაქტებს, ჯგუფის წევრთა მაღალ ემოციურ ჩართვას ჯგუფის საქმეებში, რაც უზრუნველყოფს ჯგუფთან წევრების იდენტიფიკაციის მაღალ საფეხურს. პირველადი ჯგუფი, უწინარეს ყოვლისა, ოჯახია, რომელშიც შედიან მშობლები და შვილები, აგრეთვე პაპები და ბებიები. ჯგუფს აკავშირებს, უწინარეს ყოვლისა, მისი წევრების პირადი ინტერესები. კული ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ერთგვაროვანი ხასიათი აქვს ოჯახში მიმღინარე ურთიერთქმედებებს ყველა ცივილიზაციში და ეს ურთიერთქმედებანი გამომდინარეობენ კავშირიდან, რომლის საფუძველია გრძნობები და პირადი პასუხისმგებლობა სხვა წევრების ბედისათვის. მსგავსი ხასიათი აქვთ თანატოლებს, განსაკუთრებით ბავშვობასა და ყრმობაში წარმოშობილ ჯგუფებს. მეზობლური წრეები აგრეთვე შეიძლება პირველად ჯგუფებად იქცნენ. პირველადი ჯგუფების ნიშვნელობას სოციოლოგები იმაში ხედავენ, რომ მათში იქმნება აღამიანის პირვენების ერთგვაროვანი ნიშან-თვისებები, განსაკუთრებით მისი ფორმირების ადრინდელი ბავშვობის ჟრიონდში, და ამ ნიშან-თვისებათა მსგავსება, რომელიც ვლინდება სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდსა და სხვადასხვა კულტურაში, ამ პირველადი ჯგუფების ორგანიზაციისა და სტრუქტურის მსგავსების და მათში არსებულ ურთიერთობათა სისტემების მსგავსების შედეგია. პირველად ჯგუფებს ყველაზე ხშირად არ გააჩნიათ ფორმალური კავშირი, ხოლო თუ კავშირი, მაგალითად, ოჯახში მნიშვნელოვან

როლს ასრულებს, მაშინ ოჯახი, როგორც პირველადი ჭგუფი იშლება და იქცევა ფორმალიზებულ მცირე ჭგუფად.

მეორადი ჭგუფები ყოველგვარი ჭგუფებია, ორგანიზებული გარკვეული მიზნის რეალიზაციისათვის – რომლებშიც ჭარბობენ, ან სხვანაირად რომ ვთქვათ, რომლებშიც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებათ ყველაზე ხშირად გაშუალებულ ნივთობრივ კონტაქტებს. ისინი ემყარებიან ინსტიტუციონალიზებულ და სქემატიზებულ ურთიერთობათა სისტემას, მათი საქმიანობის რეგულირება ხორციელდება წესებით. მეორადი ჭგუფები, როგორც წესი, დიდი ჭგუფებია, მაგრამ მცირე ჭგუფებიც შეიძლება იყოს შეორადი.

ჩვენ ხშირად ვხმარობთ, აგრეთვე, ტერმინებს „არავორმალური ჯგუფი“ და „ვორმალური ჯგუფი“. ზოგიერთ სოციოლოგს მიაჩნია, რომ ეს დაყოფა მოიცავს მცირე ან დიდ ჭგუფებად, ან პირველად და მეორად ჭგუფებად დაყოფას. ეს არ არის სავსებით სწორი. ხშირად შეიძლება შევხვდეთ თვალსაზრისს, რომლის თანახმად არაფორმალურ ჭგუფებს მიეკუთვნება ის, რასაც ჩვენ ზემოთ ვუწოდეთ წრებით, ესე იგი, ყველა თავისუფალი სოციალური წარმონაქმნი, დაკავშირებული თუნდაც ვრცელი კონტაქტებით. ჩვენ აქ რეზერვში გვაქვს ტერმინი „ჭგუფი“ მხოლოდ ისეთ გაერთიანებათა აღსანიშნავად, რომლებსაც უკვე აქვთ ჩამოყალიბებული კავშირი და განკერძოების პრინციპი, რაც განსაზღვრავს ჭგუფის საზღვრებს. ამიტომ, არაფორმალურ ჭგუფებს ჩვენ ვუწოდებთ იმ ჭგუფებს, რომელთა შინაგანი კავშირი ემყარება არა მხოლოდ არაფორმალურ ინსტიტუტებს, ორგანიზაციებსა და კონტროლს. ეს შეიძლება იყოს მცირე ჭგუფები, შეიძლება იყოს პირველადი ჭგუფებიც, შეიძლება წარმოვიდგინოთ, აგრეთვე, არაფორმალური ერთობები – ისინი გვხვდება პრაქტიკაშიც – ისინი ყალიბდებიან გარკვეული ტერიტორიისადმი კუთვნილების საფუძველზე და ერთიანდებიან მხოლოდ არაფორმალური მეზობლური კავშირის მეშვეობით, მაგალითად, ქალაქის ან დაბის რომელიმე რაიონის მცხოვრებნი, რომლებიც ჭერ არ არიან ორგანიზებული და მხოლოდ მეზობლურ ურთიერთობათა მჭიდრო კავშირი აქვთ გაბმული. შესაბამისად ფორმალურ ჭგუფებს ვუწოდებთ ყველა იმ ჭგუფს, რომლებშიც უკვე განვითარებულია ფორმალური ინსტიტუტები, კონტროლისა და ორგანიზაციის სისტემა.

განვაგრძობთ ჭგუფების ტიპების მიმოხილვას, ჩვენ გამოვყოფთ: მიზნობრივ ჭგუფებს, რომლებიც იქმნება რაიმე მიზნების

სარეალიზაციოდ, მათ ზოგჯერ გაერთიანებებსაც უწოდებენ; ტერიტორიულ ჭგუფებს, მაგალითად, სოფელი, ქალაქი, გაერთიანებული გარკვეული აღგილმდებარეობისადმი კუთვნილების საფუძველზე; კლასობრივ ჭგუფებს, შექმნილს სტრატიუკაციული დაყოფის საფუძველზე უფრო ფართო ერთობებში. განვიხილოთ ისინი რიგის მიხედვით, მაგრამ ჭერ შევეხოთ ჭგუფს, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, სახელდობრ, ოჯახს.

ოჯახი

ოჯახის განსაკუთრებული დანიშნულება გამომდინარეობს მისი ორი ფუნქციიდან, რომლებსაც იგი ასრულებს უფრო ფართო საზოგადოების ფარგლებში: ოჯახი ერთადშოთ ჩრდილო, რომელიც დიდდება და ფართოვდება არა გარედან შემოსული წევრებით, არამედ ბავშვთა დაბადების შეოხებით (თუმცა ეს შეიძლება მოხდეს შეიძლად აყვანითაც, მაგრამ ეს უფრო გამონაკლისია). მაშასადამე, ეს ის ჭგუფია, რომელიც საზოგადოებას ბიოლოგიურ უწყვეტობას უნარჩუნებს (ახალი წევრების დაბადებითა და მათთვის ბიოლოგიური თავისებურების გადმოცემით); მისი მეორე ძირითადი ფუნქციაა უფრო ფართო ერთობათა კულტურული მემკვიდრეობის მთავარ ნიშანთვისებათა გადაცემა. ცხადია, ასებობენ მთელი რიგი სხვა ჭგუფები და ინსტიტუტები, რომლებიც ახორციელებენ აღზრდას, მაგრამ აღზრდის როლი ოჯახში პიროვნების ძირითადი ელემენტების ჩამოყალიბებისათვის, მეტადრე პირველ პერიოდში ხუთ წლამდე, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

აქვე მცირე შენიშვნას გავაკეთებთ: ჩვენ ვლაპარაკობთ ოჯახის ფუნქციებზე და არა ამოცანებზე. ვინაიდან ამოცანებში ყველაზე ხშირად იგულისხმება გარკვეული მოქმედება, რომლებსაც სასურველი შედეგი უნდა მოჰყვეს, მოქმედებანი, რომლებსაც შედარებით დიდი ერთობები ავალებენ ჭგუფს, ან თვითონ ჭგუფი შეგნებულად ასრულებს. ფუნქციებზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს შედეგები, რომლებსაც იწვევს უფრო ფართო ერთობის წევრთა მოქმედება ან ქცევა იმის მიუხედავად, წინასწარ განსაზღვრულია თუ სასურველი. ამიტომ ჩვენ ვლაპარაკობთ ოჯახის ფუნქციებზე, რამდენადაც ოჯახის ცხოვრების ბევრი არსებითი შედეგი გამომდინარეობს პირად მისწრაფებათა და მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებიდან და არა ფართო ერთობათა ამოცანების შესრულების შეგრძნებიდან.

ამ წინასწარი შენიშვნების შემდეგ გადავიდეთ ოჯახის ზოგად-დახასიათებაზე. ოჯახი არის ჯგუფი, რომელიც შედგება ცოლქმ-რული ურთიერთობებითა და მშობლებისა და შვილების ურთიერთობებით დაკავშირებული პირებისაგან. ეს არის ოჯახში არსებული ორი ძირითადი ურთიერთობა – ცოლ-ქმრობა, აგრეთვე ნათესაობა და შვილად აყვანა. ერთი ოჯახის წევრები ჩვეულებრივ ერთ ჭერქვეშ ცხოვრობენ და ეწევიან ერთ საოჯახო მეურნეობას, რომელიც მოიცავს ორ, ხშირად კი სამ თაობასაც. საოჯახო მეურნეობის მოცულობა განსაზღვრავს ოჯახის ეკონომიკურ ფუნქციებს უფრო ფართო ერთობებში. ოჯახი ემყარება ქცევის მდგრად და ურთიერთქმედების ნიმუშებს. ოჯახის წევრების როლს განსაზღვრავენ არა მარტო გრძნობადი ურთიერთლტოლვა, არა-მედ უფრო ფართო ერთობები: სახელმწიფო, ეკლესია, ლოკალური გაერთიანებანი და სხვა ის სპეციალური ინსტიტუტები, რომლებიც მეურვეობენ ბავშვებს ან დედებს, ზრუნავენ იმისათვის, რომ სრულდებოდეს ცოლ-ქმრის, დედ-მამის, შვილებისა და სხვა როლები. ამრიგად, ურთიერთობას ოჯახის წევრებს შორის განსაზღვრავენ წევრთა გრძნობები და მდგომარეობა (სიყვარული, პატივისცემა), აღზრდის მეშვეობით გადმოცემული ტრადიცია, სამართალი, რელიგიის მცნებები. გარეგანი კონტროლის ყველა ეს ფორმა ის ძალები და ფაქტორებია, რომლებიც ხელს უწყობენ ოჯახის შეკავშირებას გარედან. მაგრამ ოჯახი ავითარებს, აგრეთვე, მძლავრ შინაგან ძალებს; მათ წარმოშობენ პირადი მოთხოვნილებანი, მიღრეკილებანი, მისწრაფებანი, გრძნობები, რომლებიც, როგორც ჩანს, ყოველთვის და ყველა პირობებში წარმატებით ვერ უწევენ წინააღმდეგობას გარეგან გავლენას. ოჯახი ქმნის, აგრეთვე საკუთარ შინაგან კულტურულ გარემოს უფრო ფართო ერთობის საერთო კულტურის ფარგლებში (ერის, ეკლესიის, სახელმწიფოს) და ეს გარემო აყალიბებს ბავშვის პიროვნებას. მან შეიძლება შექმნას, აგრეთვე, ქცევის გარკვეული ინდივიდუალური წესები, საყოველთაოდ მიღებულ ნიმუშებს მიანიჭოს გარკვეული თავისებურება. ოჯახი არსებობს საზოგადოებისა და ცივილიზაციის ყველა ცნობილ ისტორიულ ტიპში. ზემოთ ჩამოთვლილი ზოგადი ნიშნები იწვევენ სერიოზულ შედეგებს პოლიტიკაში, ეკონომიკაში, კულტურაში, რელიგიაში და მშასადამე, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, ამიტომ ოჯახი ყველა ძირითადი ინსტიტუტის მუდმივი ყურადღების საგანია.

ამ უფრო ფართო ერთობებში შესრულებული ფუნქციები შეიძლება დავაწეროთ შემდეგ პუნქტებად: ა) საზოგადოების ბიო-

ლოგიური უწყვეტობის უზრუნველყოფა. ოჯახი მრავლდება „შიგ-ნიდან“ სქესობრივი მოთხოვნილებათა და მშობლიურ მისწრაფებათა დაკმაყოფილების გზით; ამიტომ ბევრ საზოგადოებას ქორწინების გარეშე სქესობრივი ურთიერთობანი დანაშაულად, მორალური ნორმებისა ან ტაბუს დარღვევად მიაჩნია; ოჯახი უზრუნველყოფს თავისი წევრების ბიოლოგიურ არსებობას (საკვებს, ტან-საცმელს, საცხოვრებელს) და ბევრ ცივილიზაციაში ოჯახიდან გაგდება სიკვდილით დასჭის ტოლფასია; ბ) ოჯახი უზრუნველყოფს საზოგადოების კულტურულ უწყვეტობას შემდეგი თაობებისათვის კულტურული მემკვიდრეობის გადაცემის გზით; იგი ახორციელებს ახალგაზრდა თაობის სოციალიზაციას, ესე იგი, ის შეპყავს ერთობლივი ცხოვრების ნორმებში და საზოგადოებრივი ცხოვრების კონფორმიზმის მექანიზმში; გ) ოჯახი სოციალურ მდგომარეობას აძლევს თავის შვილებს. ზოგიერთ საზოგადოებაში, მაგალითად, კასტურში, ფეოდალურში დაბადების ფაქტი წინასწარ განსაზღვრავდა მთელი სიცოცხლის მანძილზე ინდივიდის მდგომარეობას. ნებისმიერ საზოგადოებაში მშობლების მიერ დაკავებული მდგომარეობა, მათი განათლება, მატერიალური მდგომარეობა და ა. შ. ხშირად ბაშვის ცხოვრების კარივრის განმსაზღვრელი ფაქტორია; დ) ოჯახი უზრუნველყოფს ინდივიდების ემოციურ მოთხოვნილებათა, ინტიმური ერთობლივი ცხოვრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, ანიჭებს უშიშროების შეგრძნებას, უზრუნველყოფს ემოციურ წონასწორობას, ამით პიროვნებას თავიდან აცილებს დეზინტეგრაციას; ე) ოჯახი სოციალური კონტროლის ინსტიტუტიც არის, განსაკუთრებით ახალგაზრდა თაობისათვის. ამას გარდა, იგი სქესობრივი ქცევის კონტროლის მძლავრი ფაქტორია. შეკავშირებული, გაწონასწორებული ოჯახი წარმატებით უწევს წინააღმდეგობას ქცევის ნორმებიდან გადახრას საზოგადოებრივი ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროში, კინაიდან ამ გადახრებმა შეიძლება გავლენა მოახდინონ ოჯახის ყველა წევრზე. ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ამ ფუნქციებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვთ ბევრ უფრო ფართო ჯგუფისათვის და ამით აიხსნება ის, თუ რატომ ექცევიან მას ესოდენ დიდი ყურადღებით და რატომ ერევიან მისი შინაგანი ცხოვრების მსვლელობაში ამდენი სხვადასხვა უფრო ფართო ერთობანი.

ოჯახის სტრუქტურა და მისი შინაგანი ორგანიზაცია ბევრ ფაქტორზეა დამოკიდებული. გამოყოფათ ოჯახის სტრუქტურისა და შინაგანი ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეს. სტრუქტურა შეიძლება დამოკიდებული იყოს ცოლქმრობის ტიპზე. ცნობილია მონოგამი-

ერთ და პოლიგინური ცოლქმრობა. მონოგამია არის კავშირი ერთ მამაკაცსა და ერთ ქალს შორის. მას ვხვდებით ცხოველთა ოჯახებშიც. პოლიგინიას შეიძლება აღილი ჰქონდეს პოლიგამიის სახით, ესე იგი, როდესაც ერთი კაცი ქორწინდება რამდენიმე ქალთან, ან პოლიანდრიის სახით, ესე იგი, როდესაც ერთი ქალის ქორწინდება რამდენიმე კაცთან. პოლიგინია აღამიახთა საზოგადოებაში ვლინდება გაცილებით უფრო ხშირად, ვიღრე მონოგამია. მერდოკის მტკიცებით, მონოგამია არსებობს 43 ცნობილ საზოგადოებაში, პოლიგინია – 193 და პოლიანდრია – 2-ში. მეუღლის არჩევანის სფეროს თვალსაზრისით ქორწინებები იყოფა ენდოგენურ, ესე იგი ისეთ ქორწინებად, რომელიც ხდება საკუთარ, მაგრამ უფრო ფართო ერთობის ფარგლებში, მაგალითად, სოციალური კლასის ან კასტის ფარგლებში და ექზოგენურ, ესე იგი ისეთ ქორწინებად, რომელიც აუცილებლობის გამო ხდება სხვადასხვა ჯგუფის წევრ პარტნიორებს შორის. პრესტიუსია და ძალაუფლების იერარქიის თვალსაზრისით ოჯახში ჩვენ გამოყოფთ პატრიარქალურ ოჯახებს, სადაც მამა ახორციელებს ძალაუფლებას და სარგებლობს უმაღლესი ავტორიტეტით, მატრიარქალურ ოჯახებს, სადაც ძალაუფლება ოჯახში დედას ეკუთვნის. არსებობს, აგრეთვე, ეგალიტარული ოჯახები, რომელებიც ჭარბობენ თანამედროვე საზოგადოებებში. ამას გარდა, ოჯახები იყოფა პატრიარქალურად, სადაც გვარის, ქონების, პრესტიუსია და სოციალური მდგომარეობის მემკვიდრეობით გადაცემა ხდება მამის ხაზით, და მატრიარქალურად, სადაც მემკვიდრეობით გადაცემა ხდება დედის ხაზით. დაბოლოს, ჩვენ განვასხვავებთ პატრილოკალურ ქორწინებებს, რომელთა დამახასიათებელია ის, რომ ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი შეუდლების შემდეგ გადადის მამამთილის სახლში, და მატრილოკალურს, როდესაც ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი უნდა ჩასახლდეს სიმარის ბინაში.

დროთა განმავლობაში იცვლება ოჯახის სტრუქტურების ტიპები. ისინი დამოკიდებული არიან ისტორიულ ეპოქაზე, მიღებულ აღმასარებლობაზე, კანონმდებლობაზე, ცივილიზაციის განვითარების დონეზე. ცნობილია და კარგად არის აღწერილი სამრეწველო რევოლუციის გავლენა წინანდელი პატრიარქალური ევროპული ოჯახის გარდაქმნაზე თანამედროვე ეგალიტარულ ოჯახად, სადაც ძალზე შეზღუდულია ეკონომიკური, რელიგიური, პოლიტიკური ფუნქციები და შეზღუდულია აღმზრდელობითი ფუნქციებიც კი.

ახლა რამდენიმე სიტყვა ოჯახის განვითარების ფაქტორებსა და ფაზებზე. მას აქვს გამოკვეთილი ბიოლოგიური საფუძვლები.

ეს ნათლად ჩანს ცხოველთა ოჯახებში, უწინარეს ყოვლისა, მონი-
გამიურ ოჯახებში, რომელთა არსებობის საფუძველია მხოლოდ და
მხოლოდ ბიოლოგიური ლტოლვების დაკმაყოფილება. ამრიგად,
ოჯახის ბიოლოგიურ საფუძვლებს შეადგენენ სქესობრივი ლტოლ-
ვის დაკმაყოფილება, მამრის სწრაფვა ბატონობისაკენ, აგრეთვე
შვილების ბიოლოგიური დამოკიდებულება დედაზე, რაც ვლინდე-
ბა, უწინარეს ყოვლისა, მუჭუმწოვრებში, თუმცა არა მხოლოდ მათ-
ში. მარტონდენ სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილება ჯერ კი-
დევ არ შეადგენს ოჯახის ბიოლოგიურ საფუძველს, ვინაიდან მისი
დაკმაყოფილება შეიძლება ოჯახის გარეშეც (ცოლეგების ურთიერ-
ოობა, პროსტიტუცია, ონანიზმი). ადამიანის დამახასიათებელი მუდ-
მივი სქესობრივი ლტოლვა, მისი სუბლიმაციის სხვადასხვა ფორ-
მა, მისი დაკმაყოფილების ემოციურ ჩარჩოებში მოქცევა – აი ის
ბიოფსიქიკური ფაქტორები, რომლებიც მასტაბილიზებელ გავლე-
ნას ახდენენ ცოლქმრობაზე.

მაგრამ ბევრ საზოგადოებაში დაშვებული და ინსტიტუციონა-
ლიზებულიც კია ქორწინებისწინარე ურთიერთობათა ფორმები. ზე-
მოთ ციტირებულმა მერდოკმა გამოიკვლია 250 სხვადასხვა სა-
ზოგადოება და აღმოაჩინა, რომ ქორწინებისწინარე ურთიერთო-
ბანი (სისხლის შერევის გარდა) სავსებით ნებადართულია 65 სა-
ზოგადოებაში, დაშვებულია გარკვეული პირობებით – 43-ში; დაგ-
მობილია 6-ში, აკრძალულია 44-ში, ხოლო 22 საზოგადოებაში
არ არის ზუსტი მონაცემები, რომლებიც სწორი მსჯელობის სა-
შუალებას იძლეოდეს. სამაგიეროდ სისხლის შერევის აკრძალვას
საყოველთაო ხასიათი აქვს და მხოლოდ 2 საზოგადოებაშია დაშ-
ვებული ასეთი ურთიერთობანი მეტად სპეციფიკურ პირობებში.
ნებისმიერ კულტურაში ცნობილია სქესობრივი ლტოლვის გამა-
ლიზიანებელ საშუალებათა ფართო კომპლექსი, ამავე დროს არსე-
ბობს მისი მოქმედების შემზღვდველ საშუალებათა ფართო კომ-
პლექსი. ეს კვლევის სპეციალური სფეროა, რომელსაც აქ არ
განვიხილავთ.

მაგრამ ოჯახში მოქმედი ბიოლოგიური ძალები მოქცეულია
ადათ-წესების, სამართლის, რელიგიის დანაწესების, ადგილობრი-
ვი საზოგადოების შეხედულებათა იძულებისა და სხვა მკაცრ ჩარ-
ჩოებში, მათი მოქმედების შედეგია ოჯახის განვითარების გარკვე-
ული ფაზები, რომელთა განხილვას ახლა შევუდგებით. პირველი
მოვლენა, რომელსაც მოსდევს შეუდლება, არის პარტნიორის არ-
ჩევა და დანიშვნა. დანიშვნა სხვადასხვა სახეობისაა: არშიყობა,
ფორმალური დანიშვნა, ფორმალური ხელის თხოვნა, გამოსყიდვა,

მოტაცება, ქორწინების დამოკიდებულება მზითებზე და ა. შ. არ-შიყობა ქცევის მეტ-ნაკლებად დაღვენილი კომპლექსია, რომლის მიზანია პარტნიორის დათანხმება ქორწინებაზე (ან ურთიერთობაზე). არშიყობას განსაზღვრავენ ტრადიციები, ადათ-წესები, რელიგიური დანაწესები, ლიტერატურისა და კინოს გავლენა და ა. შ. არშიყობა შეიძლება იყოს სიყვარულის ან იმ გრძნობათა კომპლექსის წარმოშობის პერიოდი, რომლის საფუძველი შეიძლება იყოს ფიზიკური ლტოლვა, სქესობრივი სურვილი, გრძნობადი გულისთვის განსაკუთრებული შეგრძნება, ემოციური ურთიერთდამოკიდებულება, სიმპათია, პარტნიორის იდეალიზაცია, ინტიმურობა, აქტივობის სტიმულაცია და ა. შ. (სიყვარულის ანალიზი ფსიქოლოგის ამოცანაა). სიყვარულის ტიპები, მაგალითად, სიყვარული, რომელშიც ღომინირებს ჟინი, პარტნიორის იდეალიზაცია (რომანტიკული სიყვარული), პლატონური, ანუ ინტელექტუალიზებული სიყვარული, ამხანაგური, ესე იგი, ისეთი სიყვარული, რომელიც ცხოვრებაში საერთო სიყვარულს ეძებს და ა. შ.; მიშვნელოვანი ფაქტორებია, რომლებიც მოგვიანებით განსაზღვრავენ ცოლქმრულ ცხოვრების მსვლელობას. მაგრამ სიყვარულიც არ არის პარტნიორის არჩევის ერთადერთი ფაქტორი, და ჩვენთვის ცნობილია ბევრი საზოგადოება, სადაც ახალგაზრდა შეუდლეები ერთმანეთს პირველად ქორწინების დღეს ხვდებიან. საზოგადოებათა სხვადასხვა ტიპში პარტნიორის არჩევის ფუნქციები შეიძლება შემდეგნაირად განვითარდეს: 1) პარტნიორის არჩევანის ფაქტორი შეიძლება იყოს ვრცელი სიახლოეს, შორეული ნათესაობაც კი, მეზობლობა, ერთი და იმავე ადგილობრივი საზოგადოებისა და მიზი კუთვნილება. დიდი და პატარა ქალაქების საზოგადოებებში ხშირად გვხვდება ასეთი შეუდლება მხოლოდ ნაცნობებსა და შორეულ ნათესავებს შორის; 2) შემდეგ დავასახაცნობებსა და შორეულ ნათესავებს შესახებ, რომლებთ წარმოდგენებს იდეალური პარტნიორის შესახებ, რომლებიც ვლინდება ახალგაზრდა აღამიანებში იმ პერიოდში, როდესაც დგება ქორწინების ასაკი. ეს შეიძლება იყოს წარმოდგენა იდეალური ქმრის შესახებ, იმ ნიშან-თვისებებზე, რომლებიც უნდა ჰქონდეს მას, რათა ცოლქმრული ცხოვრება შეესაბამებოდეს ოცნებას; 3) ფსიქოლოგები მრავალ გამოკვლევაში აღნიშნავდნენ, რომ არჩევანზე ძალიან ხშირად გავლენას ახდენს საკუთარი მშობლების მაგალითი და იმის სურვილი, რომ იპოვონ ისეთი პარტნიორი, რომელიც ემსაგვება მათს ან დედას; 4) პიროვნებრი ნიშან-თვის სებები და თვითდამკვიდრებისადმი სწრაფვა, რომელიც თავს ჩინებს მისწრაფებით – შექმნას საკუთარი დამოკიდებელი ცხოვრება, მისწრაფებით – შექმნას საკუთარი

ცოლქმრობა საზოგადოებრივად ნორმირებული სოციალური ურთიერთობაა, რომელშიც წმინდა პირადი გრძნობადი ლტოლვა გარდაიქმნება მდგრად ურთიერთშეგუებად და ერთობლივ საქმიანობად ჰეულლეობის ამოცანების შესასრულებლად. ცხადია, იმ საზოგადოებებში, სადაც ცოლქმარი არ იცნობს ერთმანეთს ქორწინებამდე, მეუღლეობასთან დაკავშირებული უფლება-მოვალეობათა, პრივილეგიების სისტემა პირველ პლანზე იწევს. დანიშვნის გადასვლა მეუღლეობაში ყველა კულტურაში უკავშირდება საწესჩეულებო სახელის: რელიგიურისა თუ სახელმწიფოებრივს, მაგრუსა თუ სოციალურს. ცოლქმრული კავშირის შეკვრის აქტი საზოგადოებრივი მოწიფულობის აღიარების აქტია, იმის აღიარებაა, რომ უნარი აქვთ შეასრულონ მოვალეობანი, შეინახონ ოჯახი, გაზარდონ შვილები.

მეუღლეთა ურთიერთშეგუების პერიოდი ამავე დროს არის იმათვის სიციალური როლების მიღების პერიოდი, რომლებიც სრულდება უფრო ფართო ერთობათა კონტროლით. შეგუება შეიძლება მიმდინარეობდეს წარმატებით და ცოლქმრობა, განსაკუთრებით შვილების დაბადების შემდეგ, გადაიქცევა ჰარმონიულ და შეკრულ ჯგუფად; იგი შეიძლება გადავიდეს მულმივი ანტაგონიზმის და იძულებითი თანამშრომლობის მდგომარეობაშიც. მშობლის მოვალეობათა შესრულებაში, ბავშვებისა და საოჯახო მეურნეობისათვის ზრუნვაში; იგი შეიძლება იქცეს მუდმივი დაძაბულობის მდგომარეობად, როცა დროდადრო იფერთებს კონფლიქტები; ბოლოს, იგი შეიძლება დამთავრდეს მეუღლეთა ურთიერთობის შეწყვეტითა და გაყრით. თითოეული შეუღლებული წყვილი, რომელიც პრ გაყრილა, გადის განვითარების სამ სტადიას: პერიოდი პირველი შვილის გაჩენამდე, შვილების გაზრდის პერიოდი, პერიოდი გაზრდილი შვილების დამოუკიდებლად გამოყოფილი შემდეგ.

კოლექტურობაში წარმატების მიღწევა, ოჯახის დაშლისა და მე-

ულლეთა შორის მუდმივი ანტიგონიზმისათვის თავის დაღწევა მნიშვნელოვანი სოციალური პრობლემაა. ცოლქმრობის შინაგან მდგრადობას ხელს უწყობს ოგონიური შინაგანი, ისე გარე ძალების ზემოქმედება. შინაგან ძალებს მიეკუთვნება: 1) ურთიერთსიყვარული იქ, სადაც იგი გადამწყვეტია შეუდლის არჩევანში; 2) ძოვალეობის გრძნობა მეუდლისა და შვილების წინაშე; 3) ერთობლივი სწრაფვა წინსვლის, კარიერისა და კეთილმოწყობისაკენ; 4) ზრუნვა ერთობლივი საცხოვრებლისათვის, სახლისათვის, საოჯახო მეურნეობისათვის, ზრუნვა ბავშვებისათვის, შრომის დანაწილება ამ სფეროში; 5) გაცნობიერებული ან გაუცნობიერებელი სწრაფვა გაამართლოს გარემოს, ნათესავებისა და უფრო ფართო ჯგუფების მოლოდინი; 6) სწრაფვა განახორციელოს დანიშვნის პერიოდის ოცნებები და წარმოდგენები; 7) პიროვნების ჰარმონიული განვითარების შესაძლებლობა და ქორწინების, როგორც პიროვნების ექსპანსიურ მისწრაფებათა რეალიზაციის საშუალების გამოყენება; გარეშე ძალებია: 1) მაგიური სანქციები, რომლებიც ზოგჯერ შეუძლებელს ხდის გაყრას; 2) საზოგადოებრივი პრის ან სანქციების სისტემის ზეწოლა, როცა ადამიანებს საზოგადოებაში აღიარებაზე უარს ეუბნებიან ოჯახის დანგრევის გამო; 3) ეკონომიკური პირობების ზეწოლა; 4) წრის მიერ წამოყენებული მოთხოვნები შვილებზე ზრუნვის შესახებ.

მშესადამე, ცოლქმრობაში წარმატება იმ ძალების მოქმედების შედეგია, რომლებსაც განაპირობებენ ჰარტიორების პიროვნებანი, მათი შეგუების უნარი, იმ შინაგანი ძალების გავლენისა, რომლებიც წარმოიშვიან ერთობლივი ცხოვრების მსვლელობაში, აგრეთვე გარეშე ძალებისა. ცოლქმრობაში წარმატება სხვადასხვა საზოგადოებაში სხვადასხვანაირად ესმით: 1) პირადი ბედნიერების მიღწევა, ესე იგი მეუღლების სრული შეგუება ერთმანეთთან, სქესობრივი დაკმაყოფილება, პიროვნების ჰარმონიზაცია, ემოციური წონასწორობა და გრძნობადი დაკმაყოფილება, კმაყოფილება მიზნების ერთობლივი წარმატებული რეალიზაციით; 2) ხოლო ზოგჯერ იგულისხმება წარმატებული ცოლქმრობის სხვადასხვა საზომები, სახელდობრ, ცოლქმრული ამოცანების შესრულება, ესე იგი, შვილების ყოლა და მათი სრულფასოვან მოქალაქეებად აღზრდა; ეკონომიკური წარმატების მიღწევა, ესე იგი, ქონების დაგროვება; რელიგიური ინსტიტუტების მოლოდინის შესრულება, მეუღლების სრული მონაწილეობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. საზოგადოებრივი და კულტურული მოღვაწეობა აღგილობრივ-წრეში და წარმატების მიღწევა ამ მოღვაწეობაში. რა თქმა უნდა,

ცოლქმრობის წარმატება შეიძლება, აგრეთვე, ამა თუ იმ ელემენტების გამართიანებელი საზომით. წარმატებული ცოლქმრობის კრიტერიუმების პრობლემა როული საკითხია. წარმატების კრიტერიუმად შეიძლება ჩაითვალოს: 1) ქორწინების სიმტკიცე; 2) ორივე მეუღლის მიერ ბეღნიერების სუბიექტური შეგრძნება; 3) უფრო ფართო ჯგუფების მოლოდინის შესრულება; 4) მეუღლეთა პიროვნების სრული განვითარება; მათი უნარებისა და აქტივობის განვითარება, ნიჭიერი და აქტიური შვილების აღზრდა; 5) მეუღლეთა სრული შეგუების, შინაგანი ინტეგრაციის მიღწევა, ოჯახის წევრებს შორის ანტაგონიზმებით გამოწვეული კონფლიქტებისა და კრიზისების არარსებობა.

ცოლქმრობის სრული წარმატება, რა კრიტერიუმებითაც უნდა გავზომოთ იგი, საკმაოდ იშვიათია. მაგრამ სრული წარმატების არარსებობა როდი ნიშნავს აუცილებლად ოჯახის დეზორგანიზაციისა და დაშლას. ახლა შევჩერდეთ ოჯახის კონფლიქტების, დაძაბულობის, დეზორგანიზაციისა და დაშლის პრობლემაზე. კონფლიქტი – ეს არის შეჯახება, გამოწვეული წინააღმდეგობებით დანაწესების, მიზნებისა და მოქმედების წესებში კონკრეტული საგნის ან სიტუაციის მიმართ. კონფლიქტები გარდაუგალია, მაგრამ შეიძლება მათი სრული ლიკვიდაცია და გადაჭრა. დაძაბულობა კი მდგრადი გადაუჭრელი კონფლიქტია. იგი შეიძლება გამოიხატოს აშკარად, მასზე შეიძლება გარკვეული ზემოქმედება მოახდინონ გარკვეული რეპრესიებით, და მაშინ იგი მატულობს და იძენს ემოციურ ძალას. აშკარა კონფლიქტები ხშირი მოვლენაა, მაგრამ საფრთხეს არ უქმნის ურთიერთშეგუებას. დაგროვილი დაძაბულობა იწვევს მუდმივ გალიზიანებას, აგრესიულობას და ამას შეიძლება მოჰყვეს ოჯახის დეზორგანიზაცია, ესე იგი, ერთი ან ორივე მეუღლის მხრივ თავიანთ ვალდებულებათა უგულებელყოფა, ცოლქმრული ორგულობა, ლოთობა და ა. შ. ან ოჯახის დანგრევა. დაძაბულობა ოჯახში შეიძლება იყოს ფსიქოგენური, ხასიათების, ფსიქიკური ნიშან-თვისებების, მისწრაფებათა, მოთხოვნილებათა განსხვავებისა და შეუსაბამობის შედეგი. იგი შეიძლება წარმოიშვას კულტურის ნიმუშების დაპირისპირებით, რომლებიც ცოლქმარს ოჯახში შემოაქვს სხვადასხვა კლასიდან ან სხვადასხვა წრიდან. დაძაბულობა ჩნდება, აგრეთვე, მაშინ, როდესაც იცვლება დაღგენილი სოციალური როლი, მაგალითად, როდესაც ქმარი კარგავს სამუშაოს და ცოლი ხდება ერთადერთი მარჩენალი, ან როდესაც ქმარი ამთავრებს სასწავლებელს და იკავებს მაღალ მდგომარეობას, რასაც ცოლი ვერ ეგუება. დაძაბულობის მიზეზი შეიძ

ლება გახდეს გრნობადი ან სქესობრივი შეგუების შეუძლებლობა. დაბოლოს, დამატულობა შეიძლება გაჩნდეს ეკონომიკურ ნიაღაგზე.

აქანდე ვდაპარაკობდით დაძაბულობის შესახებ მეუღლეებს შორის. მაგრამ კონფლიქტები და დაძაბულობა შეიძლება წარმოიშვას მშობლებსა და შვილებს შორისაც. ისინი წარმოიშობიან ასაკისა და ხისიათების განსხვავების გამო, რაც განპირობებულია ასაკით, როცა სხვაობა ასაში მშობლებსა და შვილებს შორის დიდია და ეს აძლევს ურთიერთგაგებას. მაგრამ უფრო ხშირად ისინი წარმოიშობიან კულტურული ნიმუშების განსხვავების გამო, ვინაიდან შვილები იზრდებიან უკვე სხვა, ესე იგი, მნიშვნელოვნად შეცვლილ ცივილიზაციაში, იმასთან შედარებით, რომელშიც იზრდებოდნენ მშობლები. ამ ნიაღაგზე ჩნდება ღირებულებათა კონფლიქტი ქცევის ნიმუშებს შორის. ეს კონფლიქტი უფრო ძნელი გადასაწყვეტია, ვიღრე კონფლიქტი მეუღლეებს შორის და ხშირად იწვევს მდგრად დაძაბულობას, თუ მშობლები და შვილები არ იჩენენ შემწყნარებლობას და არ რიგდებიან. მშობლებს მიღრეკილება აქვთ თავიანთი დამოკიდებულება შვილებისადმი ახსნან ისე, თითქოს მათსა და ბავშვებს შორის არსებობდეს რაღაც ხელშეკრულება, რომელიც მათ მთელ რიგ მოვალეობებს აკისრებს, ამასთან ავიწყდებათ, რომ შვილები ამ ქვეყანას მოევლინენ მშობლების ცალმხრივი მოქმედების შედეგად, მშობლების ნებისა და მათი სურვილის წყალობით – ჰყოლოდათ შვილები, და ამიტომ მათი ვალდებულებანიც ცალმხრივია. კონფლიქტი შეიძლება წარმოიშვას, აგრეთვე, მშობელთა განწყობების ნიაღაგზე, რომელებსაც ბავშვები სათამაშოდ მიაჩნიათ. მშობლები ფიქრობენ აგრეთვე, რომ ღირებულებათა ის სისტემა, რომლებშიც ისინი აღიზარვნენ, უკეთესია იმაზე, რომელსაც თანამედროვე კულტურასთან ერთად იღებენ შვილები. კონფლიქტი ჩნდება აგრეთვე იმის შედეგად, რომ ილუსტრირებული გამოცემების, კინოს, ტელევიზიის გავლენით ახალგაზრდა თაობაში ჩნდება მისწრაფება და მოთხოვნილება, რომლებსაც ოჯახი ვერ აკმაყოფილებს და, რომლებიც ამის გამო რეპრესიებს განიცდიან.

აკომოდაციის რა ნიმუშები და წესები შეიქმნება ოჯახში კონფლიქტებისა და დაძაბულობისას? აკომოდაციის ფაქტორები შეიძლება იყოს სწრაფვა ოჯახის ბედნიერებისა და წარმატებისაკენ. აკომოდაცია შეიძლება მიმღინარეობდეს რომანტიკული სიყვარულის გავლენით, რომელიც აადვილებს შეგუებას, შემწყნარებლობის, დამთმობლობის განწყობის, პარტნიორის მდგომარეობისა და

მისწრაფების გავლენით; ოჯახის დანგრევისა და ერთობლივად მოპოვებული ლირებულებების დაკარგვის შიშის გავლენით; სოციალური კონფლიქტის გავლენით. აკომოდაცია გაცილებით გააღვილებულია იმ ოჯახებში, რომელთა ერთობლივი ცხოვრება არშიყობის ჰერიონის გაგრძელებაა, პარტნიორის ხელახალი მოპოვებაა. ხოლო კონფლიქტების აღმოფხვრა თაობებს შორის შეიძლება მხოლოდ შემწყნარებლობითა და შვილების ბიოფსიქიკური, იმპულსების მომზინებით მართვით, უხეში რეპრესიების არიდებათ და შვილებთან ამხანაგური ურთიერთობის დამყარებით.

თუ დაძაბულობისა და კონფლიქტების აღმოფხვრა არ ხერხდება, საქმე გვაქვს ოჯახის კრიზისის მოვლენასთან. კრიზისი ჩვენ გვესმის, როგორც რაღაც ახალი სიტუაციის წარმოშობა, სადაც მიუღებელია აქამდე ცნობილი და გამოყენებული მოქმედების ნიმუშები, რომლებიც ვერ გადაწყდება მოქმედების ამ ხერხების დახმარებით, და ინდივიდების ან მთელი ჯგუფის არსებითი მოთხოვნილებანი დაუკმაყოფილებელი რჩება. კრიზისების რა სახეობანი შეიძლება წარმოიშვას ოჯახში? 1) ცოლქმრული სამკუთხედი: ერთ-ერთი მეუღლის მიერ ურთიერთობის დამყარება შესამე პირთან, როცა მეორე მეუღლემ აცის ეს; 2) უარის თქმა ქორწინების ჰერიონის იმედებზე ან იმედების გაცრუება შვილების თაობაზე; 3) ერთ-ერთი მეუღლის სამარცხვინო დაღი, რასაც მოსდევს მისი ოჯახის დეგრადაცია, მაგალითად, ლოთობა, დანაშაულის ჩადენა, უკანონო შვილი ან სხვა დასაძრახი ფაქტი; 4) ეკონომიკური კრიზისი, რომელიც ძირს უთხრის ოჯახის ეკონომიკურ საფუძვლებს; 5) ცხოვრებისეული კატასტროფები და უბედურებანი, როგორიცაა, მაგალითად, ხანძარი, ეპიდემია და ა. შ. 6) იმი, ზანგრძლივი განშორება და ამის თანხელები დემორალიზაცია. ამ კრიზისებმა შეიძლება გამოიწვიონ ოჯახის დეზორგანიზაცია, ესე იგი მეუღლებმა არ შეასრულონ ურთიერთობისა და შვილების მიმართ ნაკისრი ვალდებულებანი.

დეზორგანიზაციას შეიძლება მოჰყვეს ოჯახის დაშლა. ოჯახის დაშლა იღებს ერთ-ერთი მეუღლის წასვლის, განცალკევების, გაყრის ფორმას. დაბოლოს ყოველი ცოლქმრობა, ყველაზე შეღწიერიც კი, იშლება სიკვდილის გამო.

ოჯახის ცხოვრება, მისი განვითარების ფაზები, მისი სტრუქტურა და ცვლილებები შინაგან ცხოვრებაში დამოკიდებულია ცვლილებებზე ცივილიზაციის, უფრო ფართო ერთობების დაგლობალური საზოგადოების განვითარებაში.

სამრეწველო რევოლუციას მოჰყვა მთელი რიგი პროცესები,

რომლებმაც ქალთა ემანსიპაციის, მათთვის განათლებისა და პროფესიული შრომის შესაძლებლობის მიღების გზით შეცვალეს მათი როლი ოჯახში, გამოიწვიეს მრავალი ფუნქციის, უწინარეს ყოვლისა, ეკონომიკური ფუნქციების შეზღუდვა და ა. შ. ინდუსტრიული საზოგადოების განვითარება, ცვლილებები დემოგრაფიულ სტრუქტურაში, საზოგადოებრივ კლასებში მიმდინარე გარდაქმნები, სოციალური და პოლიტიკური რევოლუციები ყოველთვის იწვევენ გარკვეულ ცვლილებებს ოჯახის ცხოვრებაში. მაგრამ 150 წლის განმავლობაში დაუინებით გამეორება თეორიებისა, რომ ყველგან და პრინციპულად ოჯახი კრიზისს განიცდის, მათი მტკიცება, თითქოს თანამედროვე სამრეწველო ცივილიზაციაში ოჯახი ალარ ასრულებს თავის სოციალურ ფუნქციებს, თითქოს იგი იქცევა ინსტიტუტად, რომელიც იშლება და ეცემა, — ერთი სიტყვით, ოჯახის დაშლის სხვადასხვა კატასტროფული თეორია ფაქტებით არ დასტურდება. ოჯახი იცვლის სტრუქტურასა და ფუნქციებს, ეგუება შეცვლილ გლობალურ საზოგადოებას. ეს ცვლილებები იწვევენ მოვლენებს, რომლებიც წინათ უცნობი იყო. მაგრამ ქორწინებათა რიცხვი არ მცირდება არცერთ ქვეყანაში. ოჯახის შინაგანი ძალები იმდენად მძლავრია, რომ ჩაიმე გარეგანი გავლენა მას, როგორც ინსტიტუტს ვერ „მოსპობს“.

მიზნებრივი ჯგუფები

ოჯახი სოციალური ცხოვრების განსაკუთრებული ტიპია, რომელიც აკმაყოფილებს მხოლოდ პირად, მაგრამ ჯგუფის მდგრადობისათვის მეტად მნიშვნელოვან მოთხოვნილებებს, ამიტომ მათი დაკმაყოფილებით დაინტერესებული არიან უფრო ფართო ჯგუფები, რომლებიც კონტროლს უწევენ მათ. ოჯახი ამასთან ერთად პირველადი ჯგუფია და მისი შინაგანი ძალები ქმნიან იმპულსურ ემოციურ კავშირს და წრის წარმოდგენით, რომელსაც ოჯახი ნაწილობრივ იზიარებს, ოჯახი აგრეთვე მიზნობრივი ჯგუფია; მისი დანიშნულებაა უფრო ფართო ჯგუფების მიერ „მიცემული“ ამოცანების რეალიზაცია. ამიტომ ოჯახის ძირითადი ფუნქციები — ბიოლოგიური და კულტურული უწყვეტობის უზრუნველყოფა გამომდინარეობს მისი როგორც პირველადი ჯგუფის ბუნებიდან, და სოციოლოგები, როგორც წესი, მთავარ ყურადღებას აქცევენ მის ამ ნიშნებს.

მიზნობრივი ჯგუფები, ამ სიტყვის ზუსტი მნიშვნელობით, იმ

შეგნებული ვარაუდით შექმნილი ჯგუფებია, რომ ისინი ეცდებიან მიაღწიონ ამ ორგანიზატორების ჩანაფიქრით განსაზღვრულ, ანდა ფორმალიზებული სტატუსით გამოხატულ მიზნებს. მაგრამ შეიძლება არსებობდეს, აგრეთვე, მიზნობრივი არაფორმალური ჯგუფები. მათ, ისევე, როგორც საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში, საფუძვლად უდევთ გარკვეული ადამიანური მოთხოვნილებები, რომლებიც ერთობლივი ცხოვრების მსვლელობაში სხვადასხვა ინტერესის ფორმას იღებენ. „ინტერესში“ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ რაიმე საგანს, საგანთა კომპლექსს ან საგანთა ვითარებას, რომლის მიღწევასაც ინდივიდი ან ჯგუფი სასურველად, ან უცილებლად თვლის თავიანთი ცხოვრებისათვის, რომლებიც მასში ახდენენ ემოციების, მისწრაფებებისა და განწყობების მობილიზაციას მისი მიღწევისათვის სამოქმედოდ. ყოველდღიურ ენაში ინტერესი ჩვეულებრივ ეწოდება მდგრად სწრაფვას მნიშვნელოვანი მიზნის მისაღწევად. ფსიქოლოგები ინტერესის განსაზღვრისას ყურადღებას ამახვილებენ ლტოლვების გრძნობასა და ნებელობის აქტზე, რომელიც მიმართულია რაიმეს მიღწევისაკენ; ეკონომისტები უფრო ხახს უსვამენ მისაღწევ ობიექტურ საგანთა ვითარებას. ნებისმიერ შემთხვევაში ადამიანის მოთხოვნილებანი საზოგადოებრივ პირობებში ინტერესად იქცევა. მატერიალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისაკენ სწრაფვა გარკვეულ კლასობრივ საზოგადოებში იძენს მოგებისაკენ დაუცხრომელი სწრაფვის ფორმას, მაშასადამე, ეკონომიკური ინტერესების ფორმას. ამრიგად, თითოეულ ინტერესში უნდა განვასხვაოთ ბიოფსიქიური მისწრაფებანი და იმპულსები; საზოგადოებრივად განსაზღვრული საგანთა ვითარება ან საგნები, რომლებსაც შეუძლიათ მათი დაკმაყოფილება და მათი დაკმაყოფილების მისწრაფების საზოგადოებრივად დადგენილი წესი და მექანიზმები.

ადამიანი თავისი მიზნების მიღწევას შეიძლება სამნაირი წესით ესწრაფოდეს: დამოუკიდებლად, ისე, რომ არ უყურებდეს იმას, თუ რას აკეთებენ სხვები; სხვებთან ბრძოლით, როცა იგი ცდილობს მიიღოს ის საგნები ან და მიაღწიოს მდგომარეობას, რომელსაც სხვებიც ესწრაფვიან, და მათ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს; სხვებთან თანამშრომლობით, ამასთან ამ თანამშრომლობას არეგულირებენ და განსაზღვრავენ ორგანიზაციული დანაწესები, რომლებიც თანამშრომელ ადამიანებს მიზნობრივ ჯგუფებად აერთიანებენ. ცხადია, მიზნობრივი ჯგუფები იქმნება, აგრეთვე, სხვა ჯგუფებთან საბრძოლველად. მიზნობრივ ჯგუფებს ზოგჯერ გაერთიანებებსაც უწოდებენ. ზოგჯერ ტერმინი „გაერთიანება“ იხმარება იმ

მიზნობრივი ჯგუფების აღსანიშნავად, რომლებიც წარმოიშობა ნებაყოფლობით, იმ წევრების ნებაყოფლობითი შეთანხმების საფუძველზე, ვისაც სურთ ერთობლივად მიაღწიონ იმ მიზანს, რისთვისაც ეს გაერთიანება შეიქმნა. მაშასადამე, თვით დაქირავებული არმია არ არის გაერთიანება, თუმცა იგი მიზნობრივი ჯგუფია, ვინაიდან არ იქმნება წევრების ნებაყოფლობითი შეესების შედეგად და არ შეიძლება დაიშალოს ყველა ჭარისკაცის სურვილით.

მიზნობრივი ჯგუფები შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს მათი გამაერთიანებელი ინტერესების ხასიათის მიხედვით. ჯგუფები შეიძლება ახორციელებდნენ ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, კულტურულ, სამეცნიერო, სპორტულ, გასართობ, საქველმოქმედო, ამხანაგურ მიზნებს. შეიძლება ემსახურებოდნენ რაიმე ადგილობრივ ინტერესებს, მაგალითად, ლოდის მეგობართა საზოგადოება შეიძლება მიზნად ისახავდნენ თავიანთი წევრების დაცვას, მაგალითად პროფკავშირები – ქალთა უფლებების დაცვას, ბავშვების მეურვეობას, რაიმე სოციალური რეფორმებისათვის ბრძოლას, რაიმე საზოგადოებრივი იდეების პროპაგანდას, ჭანმრთელობის დაცვას და ა. შ. ჯგუფების შინაარსობრივი მიზნები შეიძლება სხვადასხვანაირი იყოს, და ეს განსხვავება მიზნებში, ცხადია, იწვევს იმას, რომ განსხვავებულია წევრების მოქმედების მოცულობა და წესები. კონკრეტული სოციოლოგიის ცალკეული დარგები, მაგალითად, პოლიტიკის სოციოლოგია, შრომისა და მრეწველობის სოციოლოგია, მეცნიერების სოციოლოგია და სხვა დარგები, კონკრეტულად აანალიზებენ საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ სფეროებში მოქმედ მიზნობრივ ჯგუფებს. ჩვენ აქ განვიხილავთ ამ ჯგუფების შემოდ ზოგიერთ საერთო ნიშანს, სქემას, რომელიც გარკვეულ ფარგლებში საშუალებას გვაძლევს გვაანალიზოთ იგი იმის მიუხედავად, თუ როგორია ჯგუფების მიზნობრივი შინაარსი.

მიზნობრივი გაერთიანებანი მოიცავენ იმ ერთნაირი მიზნების მქონე ადამიანებს, რომლებიც შეიძლება ერთობის მიზნებად იქცნენ. აქვე ხაზგასმით აღვნიშნავთ განსხვავებას „ერთნაირსა“ და „საერთოს“ შორის. საერთო მიზნები იმ ადამიანთა მიზნებია, რომლებიც დაკავშირებული არიან ძალზე ახლო პირადი ურთიერთობებით. როცა ეს პირადული ურთიერთობანი არ არსებობს, როცა ყველა ერთნაირად ესწრაფვის გარკვეული მიზნის მიღწევას, მაგრამ ფიქრობენ თავის თავზე და არა ჯგუფზე, მაშინ მიზნები მხოლოდ ერთნაირია. შემდეგ, მიზნობრივი ჯგუფები ხშირად აერთიანებენ ძალზე ბევრ ადამიანს, რომლებსაც ერთნაირი მიზნების გარდა, არაფერი აკავშირებთ. აქედან ჩნდება გაერთიანებათა ზო-

გიერთო საერთო ნიშანი: 1) მათ უნდა შექმნან ამ ორგანიზაციების სისტემა, რომლებიც უზრუნველყოფენ იმ წევრების გაშუალებას, უშუალოდ რომ არ ხვდებიან ერთმანეთს, არ აინტერესებთ სხვა წევრების პირადი ნიშან-თვისებები, არამედ სხვა წევრები აინტერესებთ მხოლოდ, როგორც საერთო ან ერთნაირი მიზნების რეალიზატორები. 2) აქედან შემდეგი გამომდინარეობს, რომ მიზნობრივ გაერთიანებებში ჭარბობენ ურთიერთობანი, რომლებსაც აქვთ „კონტაქტის“ ხასიათი, შეთანხმების ხასიათი წევრებს შორის. ეს სულაც არ გამორიცხავს იმას, რომ გაერთიანებათა ფარგლებში შეიძლება წარმოიშვას და წარმოიშვა კიდეც პირველი და გვუფები და ძლიერი პიროვნული ინტერესები, მეგობრული და ახლოამხანაგური ურთიერთობანი. მაგრამ გაშუალებული თანამშრომლობის ფორმალურ სისტემას აუცილებლად უნდა მოჰყვეს ურთიერთობათა ფორმალიზებული სახეობების შექმნა, რომლებიც დომინირებენ გაერთიანების საქმიანობაში, არეგულირებენ შრომის დანაწილებას და მთელის საქმიანობის მიმართულებას. 3) დაბოლოს, მიზნობრივ გაერთიანებებში უნდა შეიქმნას „უპიროვნებობის ატმოსფერო“, ესე იგი, გაერთიანების საკითხების გადაწყვეტის წესი და საქმიანობის განხორციელების წესი დამოუკიდებელი ხდება მისი წევრების პირადი ნიშან-თვისებებისაგან. რა თქმა უნდა, საკითხების ყოველგვარ გადაწყვეტას ნებისმიერი აღამიანის მიერ აჩნია პირადი ნიშან-თვისებების რაღაც დაღი, მაგრამ აქ საქმე ეხება იმას, რომ საკითხების გადაწყვეტის წესის რეგულირება ხდება და გაერთიანების თითოეული წევრი უნდა იცავდეს მოქმედების დაღგენილ ნიმუშს დასაშვები გადახრის ფარგლებში.

ეს საერთო ნიშან-თვისებები იწვევენ შემდგომ შედეგებს. მიზნობრივში გაერთიანებებმა უნდა განავითარონ სტიმულების სისტემა, რომლებიც აღძრავენ მისწრაფებას, რომ შევიდნენ მათ რიგებში და აქტიურად მონაწილეობდნენ მათ საქმიანობაში. შემდეგ მათ უნდა განავითარონ წევრებს შორის ურთიერთგაების საშუალებანი და არხები. შინაგანი კომუნიკაციის ეს სისტემა დიდ მიზნობრივ გაერთიანებებში შინაგანი შეკავშირებულობის არსებითი პირობაა. აქედან ჩნდება შინაგანი ბიულეტენების, საკუთარი პრესის, კრებებისა და კონტაქტების, აგრეთვე ურთიერთგაების სხვა ფორმების აუცილებლობა წევრებს შორის. შემდეგ, თითოეულ გაერთიანებას უნდა ჰქონდეს გაერთიანების წევრების საქმიანობაზე, მისი ინსტიტუტების ფუნქციონირებაზე ფორმალიზებული კონტროლის განვითარებული სისტემა. ამიტომ პატარა სამეცნი-

ერო სტუდენტური წრეც კი ირჩევს საკუთარ „სარევიზო“ კომი-სიას“, რომელიც აკონტროლებს ხელმძღვანელობის საქმიანობას, შენატანებს, კრებების ორგანიზაციას. თითოეული გაერთიანება ქმნის, აგრეთვე, თავის ინსტიტუტებს, დაწესებულებებსა და სხვა ჯგუფებთან და ერთობებთან კონტაქტის დამყარებისა და გარედან აგრესიისა და საფრთხის უშიშროების უზრუნველყოფის მეთოდებს.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ძირითად როლს მიზნობრივ გა-ერთიანებათა საქმიანობასა და განვითარებაში ასრულებს მათი ფორმალური ორგანიზაცია. ზოგიერთ მიზნობრივ ჯგუფში, როგო-რიცაა სხვადასხვასახის საწარმოები, არმია, პოლიტიკურ გაერთი-ანებათა ზოგიერთი ტიპი შემუშავდა ფორმალური საზოგადოების განსაკუთრებული სახეობა, რომელსაც ახასიათებს ოთხი შემდეგი ნიშანი: 1) შრომის დანაწილება და ფუნქციების სპეციალიზაცია, რომელთა მიზანია საქმიანობის ეფექტურიანობის ამაღლება; 2) შრო-მის დანაწილება, ხოლო ხშირად მისი გარკვეული სივრცული გან-ლაგება მოითხოვს ხელისუფლების დელეგირებას, ესე იგი, გა-დაწყვეტილებათა მიღების თაობაზე რწმუნებების ნაწილის გადა-ცემას ქვემდგომი ხელმძღვანელი და მაკონტროლებელი რგოლი-სათვის. ამრიგად, იქმნება თანამდებობის იერარქია და ამ თანამ-დებობის პირებს აქვთ გარკვეული, ნათლად მოხაზული უფლება-თა მოცულობა და შესაძლებლობა – სხვებს მისცენ დავალებანი; 3) ხელისუფლების დელეგირება მოითხოვს კომუნიკაციის მუდმი-ვი ხაზებისა და ინფორმაციის გადაცემის სქემატური წესების დად-გენას. კომუნიკაციის სისტემა განსაზღვრავს, ვინ, როგორ, რო-დის და ვის უნდა გადასცეს ინფორმაცია, ანგარიშები, აზრები და ა. შ., 4) დაბოლოს, მიზნობრივ გაერთიანებათა ფორმალური ორ-განიზაცია მოითხოვს დადგინდეს მოქმედებათა კოორდინაციის სის-ტემა, ესე იგი, განისაზღვროს ის, თუ დანაწილებული შრომა როგორ უნდა ჩაიღოს მთელში, რომელიც ახდენს გაერთიანების მიზნის რეალიზაციას.

ხაზგასმით აღვნიშნავთ ფორმალური გაერთიანების მნიშვნელო-ბას მთლიანად, მაგრამ ამასთანავე არ გვსურს დავივიწყოთ არა-ფორმალური ორგანიზაციის მნიშვნელობა, არაფორმალური ჯგუ-ფების სისტემები, მოქმედების სპონტანურად შექმნილი წესები, რომლებიც ახდენენ ფორმალური ორგანიზაციების მოღიულიცირე-ბას, ამარტივებენ მას, ახდენენ მის პერსონიფიცირებას, ესე იგი, წარმართავენ ისე, რომ დამოკიდებული იყოს წევრის პიროვნების ნიშან-თვისებებზე და, ამრიგად, ქმნიან „ქალალდზე“ არსებული და-ნაწესების სისტემასთან ერთად მოცემული გაერთიანებების ორგა-

ნიშაციების სისტემას, რომელიც ნამდვილად ფუნქციონირებს. ზოგ-ჯერ გაერთიანების შიგნით იქმნება მცირე ჭგუფები, რომელთა ფორმალიზება ხდება იმ შესაძლებლობათა საფუძველზე, რომლებ-საც გაერთიანება ქმნის საკუთარი მიზნების უსწრავესად მისაღწე-ვად, ანლა იქმნება არაფორმალური ჭგუფები, რომლებიც გაერთი-ანებას იყენებენ პირადი სარგებლობისათვის. ზოგჯერ გაერთიანე-ბის შიგნით შექმნილი ეს ჭგუფები ეწინააღმდეგებიან ფორმალუ-რი ორგანიზაციის სისტემას, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი ძველდება და აყენებენ რეფორმების ლობუნგს. ამ მცირე ჭგუფე-ბის ცენტრს წარმოადგენენ ლიდერები, რომლებსაც ინსტიტუცი-ურ რწმუნებათა გამო აქვთ გაერთიანების ფართო ინიციატივა და პასუხისმგებლობა. როგორც რეფორმისათვის მოძრაობა, ისე მიზნობრივი ჭგუფების პირადი პასუხისმგებლობისათვის გამოყენე-ბის პათოლოგიური მოვლენები შესაძლებელია, თუ მათ მხარს უჭერენ იმ თანამდებობათა იერარქიის უმაღლეს საფეხურებზე, რომლებიც ხელისუფლებას ახორციელებენ. ამიტომ თითოეული გაერთიანება ქმნის კონტროლის აპარატს თავიანთ ხელისუფლე-ბაზე, ქვემოდან კონტროლის, კრებების, სავალდებულო ანგარიშე-ბის, კონტროლის ინსტიტუტების ორგანიზაციისა და სხვა სახით.

მიზნობრივ ჭგუფში განსაკუთრებით დიდ როლს ასრულებენ ლიდერები. გაერთიანების შექმნის პერიოდში ისინი ხელს უწყო-ბენ მისი წევრების მიერ თავიანთი ინტერესების გაცნობიერებას და ამრიგად უბიძებენ მათ გაერთიანებისაკენ. ამას გარდა, ისინი ფორმალური ორგანიზაციის ორგანიზატორები, ესე იგი, შემქმნე-ლები არიან. ისინი ხელმძღვანელობენ თავიანთ ხელქვეთ პერიო-ნალს, აგრეთვე გაერთიანების წევრებს, რომლებსაც უჩვენებენ გა-ერთიანების მიზნების რეალიზაციის გზებს. მათი მიზანია წევრებს შეუქმნან და შეუნარჩუნონ პოზიტიური განწყობები მთლიანად გა-ერთიანებისადმი, მისი მიზნებისადმი, ინსტიტუტებისა და ლირე-ბულებისადმი, მათ უნდა აღუძრან საკუთარი თავისა და გაერთი-ანების შესაძლებლობის რწმენა. ლიდერის განსაკუთრებული ნი-შან-თვისებები დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორია გაერთიანე-ბის ინტერესების ხასიათი და შინაარსობრივი ამოცანა. მაგრამ შეიძლება გამოვყოთ ლიდერები — ორგანიზატორები, ხელმძღვა-ნელები, „წინასწარმეტველის“, დამრიგებლის და თავმჯდომარის, ენთუზიასტის ტიპის ლიდერები. ყველა მიზნობრივ გაერთიანებში წარმოიშობა კონფლიქტის მოვლენები ლიდერებს შორის და ლი-დერთა შერჩევის მოვლენები, რომელსაც ახორციელებს ან ყველა წევრი (მცირე გაერთიანებებში), ან ხელისუფლების სათავეში

მდგომი ჯუფები (დიდ ჯუფებში). ლიდერის როლში დაფარულია იმის საფრთხე, რომ იგი გადაიქცევა გაერთიანების მიზნის შეჩ-ლულულ ფანატიკოსად, რომელიც საკუთარი თავისგანაც და წევ-რებისგანაც უკომპრომისოდ მოითხოვს სტატუსით ჩამოყალიბებუ-ლი პრინციპებისა და მიზნების რეალიზაციის, არ შესწევს მოქნი-ლი მოქმედების უნარი; რომ თავის მდგომარეობას გამოიყენებს პირადი სარგებლობისათვის; რომ მთელ საქმიანობას წარმართავს ისეთი მიმართულებით, რომელიც შეცვლის გაერთიანების პრინ-ციპულ მიზნებს. ამიტომ ბრძოლა ლიდერებსა და სხვადასხვა კონ-ცეფციისა და მიზნების ინტერპრეტაციებს შორის საყოველოამ მოვლენაა მიზნობრივ გაერთიანებებში.

მაგრამ კონფლიქტები შეიძლება წარმოიშვას არა მარტო ლი-დერებს შორის, არამედ წევრებსა ან ქვეჯუფებს შორისაც. ისი-ნი შეიძლება წარმოიშვას ცალკეულ ჯგუფებს შორის, რომლებიც სხვადასხვა ფუნქციას ასრულებენ შრომის დანაწილების პროცეს-ში. ამიტომ წევრთა შინაგანი ინტეგრაციის, შეკავშირების პრობ-ლება, ინტერესთა ერთობის ხაზგასმა, წევრების პოზიტიურ განწ-ყობათა და შისწრაფებათა მობილისაცია ინტენსიური მონაწილე-ობისათვის ჩნდება თითოეულ მიზნობრივ გაერთიანებაში. ისინი ქმნიან სტიმულების მთელ სისტემას, რომლებიც ზრდიან წევრთა მონაწილეობის ინტენსივობას. ჩვენ მხოლოდ ჩამოვთვლით მათ და არ ვეხებით მათი ფუნქციონირების მექანიზმს. ესაა ლობუნგე-ბი, ფრაზები, მოწოდებანი, მსვლელობა ჯგუფის დროშებითა და სიმბოლოებით, ნიშნების ტარება, პარადების მოწყობა, ახალ წევ-რთა მიღების სტეიმო რიტუალები, წოდების საზეიმოდ მინიჭება, ჯილონების, წარჩინების ნიშნების, საპატიო ტიტულების, ორდე-ნების გადაცემა, კოხტა მუნდირებში გამოწყობა და ა. შ. თითო-ეულ ჩვენგანს შეუძლია ადვილად წარმოიდგინოს საკუთარი გა-მოცდილების საფუძველზე, აქტივობის ამაღლების რა სისტემებს იყენებენ, მაგალითად, სხვადასხვა კავშირები, პროფესიული კო-ლიტერატური პარტიები, რელიგიური ორგანიზაციები ან სხვა მა-სობრივი ორგანიზაციები.

გარდა ამისა, თვით გაერთიანება ქმნის ლიდერებს, წევრებს შორის კონფლიქტების გადაჭრისა და ამ კონფლიქტებიდან წარ-მოშობილი სიტუაციების თავიდან აცილების მექანიზმებს. არსე-ბობს ასეთი საზოგადოების ოთხი ტიპი, რომლებიც აგვარებენ ასეთ სიტუაციებს და უზრუნველყოფენ გაერთიანებათა შინაგან შეკავშირებულობას: 1) ხელისუფლების შექმნა და მისთვის იმ რწმუნებათა მინიჭება, რომ წევრებისაგან მოითხოვოს მათი ვალ-

დებულებების შესრულება, აგრეთვე, ფორმალური ნეგატიური და კოზიტიური სანქციების სისტემის შექმნა, რომლებიც ხელისუფლებას აქვს. ხელისუფლებას შეუძლია გაერთიანებებში შექმნას წევრთა მოქმედების ფორმალური ერთიანობა იმ მოქმედებათა რეპრესიის გზით, რომლებიც არასასურველად არის მიჩნეული, აგრეთვე საკუთარი განსაკუთრებულობის, უცოდველობის, დიდი მიღწევებით მოპოვებული აღიარების შესახებ მითების შექმნის გზით. მაგრამ ნებაყოფლობით გაერთიანებში უხალისოდ ემორჩილებიან ძალიან ძლიერ ხელისუფლებას, რადგან შიშობენ, რომ იგი არ გადაგვარდეს და არ გადაიქცეს დიქტატორულ ხროვად. 2) სწორედ ამიტომ იქმნება სპეციალური მექანიზმები, რათა მიაღწიონ კომპრომისს ანტაგონისტურ ინდივიდებსა ან ქვეჩგუფებს შორის. კომპრომისი ემყარება ურთიერთდაომობებსა და, ნაწილობრივ, სარგებლობის აღიარებას, ამის შედეგად იქმნება ფორმალური ერთიანობა: განსხვავება განწყობებში რჩება, მაგრამ მოქმედებაში არ ვლინდება. 3) კენჭისყრისა და უმრავლესობის გადაწყვეტილების მიმართვა. ამ დემოკრატიულ სკლას იყენებენ ძალიან ხშირად იმ გაერთიანებებში, სადაც საბოლოო გადაწყვეტილება გამოაქვთ საერთო კრებებს, ყრილობებს, რეფერენდუმებს ან ჯგუფის ყველა წევრისადმი გადაწყვეტილებისათვის მოწოდების სხვა წესებს. ეს ნიშნავს, რომ დისკუსიას არ მოჰყვა საკითხის გარკვევა და ურთიერთგაგება, რომ საკითხს წყვეტის უმრავლესობა, რომ განსხვავება განწყობებში რჩება, რჩება აგრეთვე ძალიან ხშირად განსხვავება მოქმედებაშიც. 4) ინტეგრაცია მიიღწევა დისკუსიის საფუძველზე, რომელსაც მოსდევს ყოფილი ანტაგონისტების საერთო თანხმობა, განწყობათა და მოქმედებათა ერთიანობა.

პრემიპრატია

მიზნობრივ ჯგუფებზე მსჯელობისას უნდა განვიხილოთ აგრეთვე მოვლენა, რომელიც წარმოიშვა მათში და დიდი მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე საზოგადოებაში. ამ სიტყვის სოციოლოგიური მნიშვნელობით ბიუროკრატია არის გარკვეული რაციონალიზაციული და დეცერსონალიზებული მართვისა და ხელმძღვანელობის სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს ინსტიტუტების, აღმინისტრაციის, საწარმოებისა და სხვა მიზნობრივი ჯგუფების საქმიანობის მაქსიმალურ სიზუსტეს და ეფექტურობას. მარტივად თუ ვიტყვით, ბიუროკრატია საკითხების ზუსტად გადაწყვეტის მეთოდია. თავისი

თანამედროვე სახით იგი განვითარდა თანამედროვე სამრეწველო საწარმოების და სახელმწიფო ბრივი აღმინისტრაციის განვითარებასთან ერთად, როგორც რაციონალიზაციის მეთოდის მიუნება გონიერივი შრომისადმი და, უწინარეს ყოვლისა, დიდი სოციალური ჯგუფების ხელმძღვანელობისადმი. ეს არის აღმინისტრაციის მუშაობის (მართვისა და ხელმძღვანელობის) მეთოდი, რომელიც ეფუძნება იმას, რომ ფუნქციები ეკისრებათ მათ შესრულებაში დასპეციალურებულ პირებს; იმ სამსახურებრივი დამოკიდებულების სისტემის შექმნას, რომელშიც მუშაკი ემორჩილება მხოლოდ ერთ უფროსს და მისგან იღებს დირექტივებს მისი სამუშაოს შესრულების თაობაზე; მუშაკი ასრულებს თავის ამოცანებს რაციონალიზებული შრომის დანაწილებში, მისი შრომა მთლიანად განცალკევებულია მისი პირადი საქმეებისგან; მუშაკი შრომის და საკითხებს წყვეტს მხოლოდ თავისი კომპეტენციისა და კვალიფიკაციის საზღვრებში; მუშაობა მიმღინარეობს დაწესებული სამსახურებრივი იერარქიის ფარგლებში და მუდმივი კონტროლი ეწევა; მუშაობა არ არის დამოკიდებული კერძო და სამსახურებრივისგარეშე კავშირებზე მუშაკებს, უფროსებსა და ხელჭვეითებს შორის. მუშაკის დაწინაურება და კარიერა დამოკიდებულია შესრულებული მუშაობის ხარისხსა და კვალიფიკაციის დონეზე.

ბიუროკრატია შრომის ორგანიზაციის სისტემა, რომლის მიზანია უზრუნველყოს მთლიანად ინსტიტუტებისა და მიზნობრივი ჯგუფების განსაკუთრებით ზუსტი და ეფექტური ფუნქციონირება. თუ ჩამოთვლილი პირობები შესრულებულია, მაშინ მუშაობა ხორციელდება მხოლოდ გაერთიანების მიზნების რეალიზაციისათვის, წარიმართება მისი ინტერესებით, მუდმივი კონტროლი ეწევა – ერთი სიტყვით, აღმინისტრაცია ან ინსტიტუტი მოქმედებს როგორც უპიროვნო, გამართული მანქანა. მაგრამ თუ ეს პირობები არ არის შესრულებული, მაშინ ჩნდება ბიუროკრატიული აპარატის გადაგვარების მოვლენა. იგი ვლინდება მაშინ, როცა ბიუროკრატიული აპარატი იწყებს მანქანად გადაქცევას, რომელიც ფუნქციონირებს არა მარტო შინაარსობრივი საკითხების გადასაწყვეტად, რომლისთვისაც იგი შეიქმნა, არამედ თავისთვის. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ნებისმიერი ბიუროკრატიული აპარატი მოითხოვს გარკვეულ დამხმარე ფუნქციებს, რაც ქმნის მისი ფუნქციონირების შესაძლებლობას, აგრეთვე დანაწესებს, რომლებიც განსაზღვრავენ იმას, თუ როგორ უნდა გადაწყდეს საკითხები. თუ მუშაობის ეს დამხმარე ფუნქციები და მარეგულირებელი დანაწე-

სები აძნელებენ არსებითი საკითხების გადაწყვეტას, მაშინ იწყება არსებითი მიზნებისაგან აპარატის ემანსიპაციის პროცესი, და მისი გადაგვარების პროცესი. ასე ჩნდება „ბიუროკრატიის“ როგორც მანქანის მოვლენა, რომელიც მუშაობს ფუჭად, მხოლოდ თავისთვის.

„ორგანიზაციული“ საზოგადოების თეორეტიკოსები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ მიზნობრივი ჯგუფების წარმოშობას აუცილებლობით მოსდევს ბიუროკრატიის განვითარება და დიდი ორგანიზაციების გაჩენა. ზოგიერთი სოციოლოგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ თითოეულ მიზნობრივ ჯგუფში მოქმედებს „ორგანიზაციული იმპერატივი“, რომელიც იმას ემყარება, რომ თითოეულმა ორგანიზაციამ ჯერ უნდა დაიკმაყოფილოს საკუთარი მოთხოვნილებანი, ვიდრე დაიწყებს იმ არსებითი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, რომლებისთვისაც ის შეიქმნა. მაგალითად, ვიდრე თხოვნების შემდგენელი ბიურო დაიწყებს კლიენტების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, იგი თვითონ უნდა „მოეწყოს“, ესე იგი შექმნას ხელმძღვანელობის, შრომის დანაწილების, მატერიალური მომარაგების და სხვა საკუთარი სისტემა. ზოგიერთი სოციოლოგი ამტკიცებს აგრეთვე, რომ თითოეული ორგანიზაციასა და მიზნობრივ ჯგუფში ან მცირე მიზნობრივ ჯგუფებში მოქმედებს ოთხი ძირითადი ტენდენცია: 1) ერთიანობისა და კონსოლიდაციის ტენდენცია; 2) ცენტრალიზაციისა და კონტროლინაციის ტენდენცია; 3) ცალკეულ საქმეთა ხელმძღვანელობისათვის სპეციალისტთა მოზიდვის ტენდენცია; 4) ბოლოს და ბოლოს იქმნება სპეციალიზებული ცენტრალური ხელმძღვანელობა. ორგანიზაციული იმპერატივი ხელს უწყობს ბიუროკრატიის შექმნას ყველა მიზნობრივ ჯგუფში, ხოლო ამ ოთხ ტენდენციას მოსდევს დიდი ორგანიზაციების შექმნა. ამ ოთხი ტენდენციის მოქმედება ამერიკის შეერთებული შტატების რელიგიურ ორგანიზაციებში თვალნათლივ დაგვანახა რობერტ ლიმ.

ტენდენციები პროგრესი

ტერიტორიულ ერთობებს ჩვენ ვუწოდებთ იმ ერთობებს, რომელთა წევრები დაკავშირებული არიან საერთო ერთობებით იმ ტერიტორიასთან, სადაც ისინი ცხოვრობენ, და იმ ურთიერთობებით, რომლებიც გამომდინარეობენ საერთო ტერიტორიაზე ცხოვრების ფაქტიდან. ტერიტორიული ერთობებია: ქალაქი, დაბა, სოფელი, ხუტორი, ქალაქის ცალკეული რაიონი, ხოლო ზოგიერთი

ასპექტით სახელმწიფოც. ამ ერთობებში მიმღინარეობს ეკოლო-გიური პროცესები, ესე იგი პროცესები ინდივიდებსა და ჯგუფებს შორის, რომლებიც წარმოშვა გეოგრაფიულ გარემოსთან მათი კავშირით. ამ ერთობათა შინაგანი ორგანიზაცია გარკვეულად ეგუ-ება გარემო პირობებს. მათში ხდება მოსახლეობის ვრცელი კონ-ცენტრაციის, დენადობის, მიგრაციის, მოთხოვნილებათა დასაკმა-ყოფილებლად უცილებელი სივრცისათვის მეტოქეობისა და სხვა პროცესები. ადამიანის დამოკიდებულებას მის გეოგრაფიულ გა-რემოსთან და აქედან წარმოშობილ პროცესებს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იკვლევს ადამიანთა ეკოლოგია (ასე ეწოდება ცხო-ველთა და მცენარეთა ეკოლოგიისაგან განსხვავებით). ტერიტო-რიულ ერთობათა შესწავლაში ეკოლოგიურმა სკოლამ მთელი რიგი საინტერესო თეორიები და კვლევის მეთოდები შეიტანა. ინდივი-დებისა და ჯგუფების დამოკიდებულებას გეოგრაფიულ გარემოსა და ტერიტორიასთან შეიძლება ყველაზე კარგად დავაკვირდეთ იმ განვითარების მაგალითზე, რომელსაც გადის ბინადარი მოსახლე-ობა მონადირეთა სადგომებიდან სოფლის დასახლების მეშვეობით იმავე ტერიტორიაზე განლაგებულ პატარა და დიდ სამრეწველო ქალაქებამდე. წარმოების წესის, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილე-ბის საშუალებების მოპოვების მეთოდების, მოსახლეობის რიცხვი-სა და მისი სიმჭიდროვის შეცვლა ცვლის, აგრეთვე, დამოკიდე-ბულებას მიწისა და გეოგრაფიული სივრცისადმი, ერთობის შინა-გან ორგანიზაციის, მის განლაგებას სივრცეში. გეოგრაფიულ გა-რემოში მოქმედი ბუნების ძალების, ამ ტერიტორიაზე მოთხოვნი-ლებათა დაკმაყოფილების საშუალებათა მოპოვებისათვის წარმოე-ბის ტექნიკის, ამ ადგილზე მოსახლე დადამიანების მიერ განვითა-რებული კულტურის ტიპის გავლენით იქმნება ტერიტორიულ ერ-თობათა სხვადასხვა ტიპი. არ შევუდგებით ამ გაერთიანებათა სპე-ციალური პრობლემების განხილვას, არ შევეცდებით მათ სრულ აღწერასა და კლასიფიკაციას, აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის საერთო ნიშნებს.

იმ პირველყოფილი ადამიანების მუდმივი სადგომები და და-სახლებები, რომლებიც მისდევენ შემგროვებლობას, მეთევზეობას, პრიმიტიულ მწყემსობას, პრიმიტიულ მიწათმოქმედებას, ქმნიან ერთ, ამასთან მეტად დიფერენცირებულ, ტიპს. აქ არ განვიხი-ლავთ მას, ვინაიდან მას იკვლევს ეთნოგრაფია და ეთნოლოგია. ყოველ შემთხვევაში გადასვლა მომთაბარეობიდან მკვიდრ დასახ-ლებაზე ხდებოდა ნელა და ასევე თანდათან ყალიბდებოდა პირ-ველყოფილ დასახლებათა ტიპები. ისინი, ამჟამად, ცნობილია XIX

საუკუნის მეორე ნახევარში არსებული პირველყოფილი თემების ან თანამედროვე დასახლებათა მიხედვით, რომლებიც ასრულებენ ეკონომიკურ, თავდაცვით და სოციალურ ფუნქციებს. მათ აქვთ ვრცელი ორგანიზაციის მყარი ნიმუში: კრებების მოედანი, ძირი-თაღი ინსტიტუტების ადგილსამყოფელი, პირუტყვის ან ცხენის თავლები, აღებმიცემობის ადგილი და ა. შ. დასახლების მეორე, უკვე ჩამოყალიბებული ტიპია მიწათმოქმედი სოფელი, რომლის ვრცელი ორგანიზაციის სხვადასხვა ტიპი დაწვრილებით არის გამოკვლეული და აღწერილი. უფრო რთული ვრცელი სისტემა აქვს უკვე სასოფლო-სამეურნეო-საგაჭრო ან სასოფლო-სამეურნეო-სამრეწველო ქალაქს. ამ სახის პატარა ქალაქები კიდევ ხშირად გვხვდება პოლონეთში, მათ აქვთ უკვე გარკვეული სპეციალიზებული რაიონები, საღაც თავმოყრილია სავაჭრო ინსტიტუტები, მომსახურების ინსტიტუტები, ხელოსნური წარმოება, სამრეწველო წარმოება, მათ უკვე აქვთ აღმინისტრაციული ცენტრი, შინაგანი საკომუნიკაციო ქსელი. შემდეგ, შეიძლება გამოვყოთ სპეციალიზებული დაბები და ქალაქები; ომის წინ, მაგალითად, ჩვენ გვქონდა ისეთი დასახლებანი, როგორიცაა გარვოლინი - მჭედლების დასახლება, მაგრამ შეიძლება იყოს სავაჭრო დასახლებანიც, სავაჭრო გაცვლითი პუნქტები დიდი სამიწათმოქმედო ოლქებისათვის, პატარა ქალაქები და სამრეწველო დაბები, რამდენიმე დიდი ან საშუალო საწარმოს ირგვლივ, დაბოლოს ქალაქები და განსაკუთრებით დიდი ქალაქები, რომლებიც ნიშანდობლივია ტექნიკური ცივილიზაციისათვის. დიდი ქალაქების განვითარება თანამედროვე საზოგადოებათა ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი პროცესია. 1800 წელს დედამიწის ზურგზე არსებობდა 21 ქალაქი, რომლებიც 100 000-ზე მეტი მოსახლეობას ითვლიდა. 1940 წელს ასეთი ქალაქი იყო უკვე 720. 1802 წელს ლონდონი იყო ერთადერთი ქალაქი, საღაც მცხოვრებთა რიცხვი 1.000.000-ს მიაღწია. 1940 წელს ასეთი ქალაქი იყო 40: ურბანიზაცია ანუ ადამიანთა თავმოყრა დიდ ქალაქებში, და დიდი ქალაქების დამახასიათებელი სპეციფიკური კულტურის შექმნა, საზოგადოების ცხოვრების დამახასიათებელი ნიშანი, ამჟამად საყოველთაო პროცესია. ქალაქის კულტურა და ცხოვრების სტილი მასობრივი კულტურული ზემოქმედების ისეთ საშუალებათა მეოხებით, როგორიცაა რადიო, ტელევიზია, პრესა, ინდუსტრიულებული უურნალები, კინო, - აღწევენ სოფლებს, დაბებს, პატარა ქალაქებსა და ცვლიან ამ გარემოსათვის ტრადიციულ და სპეციფიკური ქცევისა და საქმიანობის ნიმუშებს. ქვემოთ კვლავ ვიღაპარაკებთ ამ მოვლენებზე.

ამიტომ მეტი ყურადღება უნდა დავუთმოთ დიდი ქალაქების სო-
ციალურ ცხოვრებას.

დიდი ქალაქები სივრცეში განლაგებულია მეტ-ნაკლებად გარ-
კვეული რამდენიმე სქემის შესაბამისად. ქალაქების მკვლევარები
ჩვეულებრივ გამოყოფილ ქალაქის ვრცელი სტრუქტურის სამ ასეთ
ძირითად სქემას: 1) კონცენტრული სტრუქტურა; 2) სექტორუების
სტრუქტურა, 3) პოლიცენტრული სტრუქტურა.

კონცენტრული სტრუქტურა, რომელსაც აღწერს ჩიკაგოს ეკო-
ლოგიური სკოლა ომებს შორის პერიოდში, გამოყოფს ქალაქებში
ხუთ ძირითად სარტყელს: а) ცენტრალური აღმინისტრაციულ-სა-
ვაჭრო სარტყელი. მასში თავმოყრილია რეინიგზის საფურები,
ოტელები, დიდი მაღაზიები, კანტორები, ბანკები, ქალაქების ხე-
ლისუფალთა ადგილსამყოფელი, გაზეთების რედაქციები, ტრანს-
პორტისა და მომსახურების ცენტრები, თეატრები. დღისით ეს
რაიონი ძალზე გადატვირთულია, მაგრამ აქ საცხოვრებელი სახ-
ლები ცოტაა; б) მეორე სარტყელი ამერიკის ქალაქებში შუალე-
დური, ღარიბებით დასახლებულია; იგი სავსეა იაფფასიანი საც-
ხოვრებელი სახლებით, იაფფასიანი გასართობი დაწესებულებებით;
იაფფასიანი მაღაზიები და დუქნები; დანაშაულებათა და პროსტი-
ტუციის, აზარტული თამაშების, უგვანო სანახაობათა, კაბარების
კონცენტრაცია და ა. შ. აი ამ სარტყლის უმნიშვნელოვანესი,
დამახასიათებელი დაწესებულებანი. ყველაზე ხშირად აქ ცხოვრო-
ბენ იმიგრანტები, მცირეშემოსავლიანი ხელმოკლე ადამიანები; ეს
არის დენადი, დიდ სივრცეშე მოქმედი და სოციალურად მობი-
ლური მოსახლეობის სარტყელი; გ) მესამე სარტყელში ცხოვრო-
ბენ მუდმივი მუშამოსახლეობა და საშუალო კლასის დაბალი ფე-
ნები; დ) მეოთხე სარტყელია საშუალო კლასების, მაღალი ფენე-
ბისა და მაღალი, მდიდარი კლასებით დასახლებული რაიონი ან
მთელი რიგი რაიონები. ეს არის დიდებული აპარტამენტებისა და
რეზიდენციების სარტყელი; ე) დაბოლოს, სარტყელი, რომელიც
გადის საკუთრივ ქალაქის საზღვრებიდან, საგარეუბნო სარტყელი,
საიდანაც აღამიანები შემოდიან სამუშაოდ და ქალაქის ფარგლებ-
ში ექებენ სხვადასხვა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძ-
ლებლობას. როგორც ჩანს, ეს სქემა მთლად ზუსტად არ გამო-
იყენება. იგი ქალაქის მიზანმიმართული დაგეგმარების შედეგი კი
არ არის, კაპიტალისტურ საზოგადოებაში სპონტანურად განვითა-
რებული ძალების მოქმედების შედეგია, ამ საზოგადოებში წარ-
მოშობილი კონკურენციის, მიწის რენტის, კლასობრივი დაყოფისა
და კლასთმორისი ბარიერების მოქმედების შედეგია. მაგრამ სამ-

ՀԵՇՎԵԼՈ ՔԱԼԱՔԵՑԻՆ ԿՐԾՎԱՄ ՍԵՎԱ ՏԵՂՄԵՑՈՒ ՇԵՔԲՆԱ, ՅՈՆԱՌԱՆ ԹՐԵՇ-
ՎԵԼՈՑԻՆ ԼՈՎԱԼՈՒՆԻԱԿՈԱԾ, ՄՈՆՈ ԳԱԾԱՎԸ ՈՂՈԼԵՑԻՆ ՏՈԽԵԼԵՐԵՑԻՆ, ԵՄ-
ԼՈ ՇԵմԸ ՔԱՆՈՆԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, ՀՈԹԵԼՈՒ ՕՐԵՐԱԾՈՒՐԵՑԻՆ ՔԱԼԱ-
ՔԻՆ ԳԱՆՇԵՆՈԱՆԵՑԻՆ, ՍԵՎԱ ՏՐԻԽԱՎԻՇՎՐԵՑԻՆ ՇԵՔԲՆԱ ԹՐԵԿՎԱ.

ამიტომ ზოგიერთმა მკვლევარმა განავითარა სექტორული სტრუქტურის კონცეფცია. და ამტკიცებდა, რომ ქალაქები შენდება უფრო რაიონებად და არა კონცენტრულ სარტყელებად. ისინი გამოყოფენ შემდეგ სექტორებს: ცენტრალური სექტორი, რომელსაც იგივე ნიშნები აქვს, რაც ზემოთ აღწერილს, მსუბუქი მრეწველობის და მომსახურების საწარმოების სექტორი, ღარიბი კლასების საცხოვრებელი სექტორი, საშუალო კლასების საცხოვრებელი სექტორი, მდიდარი კლასების საცხოვრებელი სექტორი.

დაბოლოს, პოლიცენტრული სტრუქტურების სექტორის სქემა ამ სექტორებსა და რაიონებს ამატებს კიდევ შემდეგს: მნიშვნელობის სექტორი, საგარეო ვაჭრობა-მომსახურების სექტორი, გარეუბნები რეზიდენციებით, სამრეწველო და საგარეო გარეუბნები, რომლებიც დასახლებულია ჩამოსული აღამიანებით.

ეს სქემები გარკვეული კონსტრუქციებია. ისინი განაზოგადებენ ქალაქის სივრცული განვითარების ეკოლოგიურ კანონზომიერებებს. დიდი ქალაქების სივრცული სტრუქტურების შემცვლელი ფაქტორებია, უწინარეს ყოვლისა, მრეწველობის განვითარება და ცვლილებები წარმოების ტექნიკაში, ენერგიის სახეობათა და ნედლეულის გამოყენებაში ტრანსპორტისა და კომუნიკაციის საშუალებებში, ცვლილებები მიწის ფასებში. გარეუბნების ზრდის თანამედროვე ტენდენცია მთელი მსოფლიოს დიდ სამრეწველო ქალაქებში, უწინარეს ყოვლისა, იმის შედეგია, რომ მასობრივად გავრცელდა ავტომობილები, გაადვილდა აღამიანების მიუვანა სამუშაო აღგილიდან საცხოვრებელ, გასართობ, სავაჭრო აღგილამდე, აგრეთვე იმის შედეგია, რომ მნელია გამოინახოს საკმარისი მოედანი ავტომობილის გარაჟისათვის.

როგორც უკვე ვთქვით, დიდი ქალაქების განვითარებას მოჰყვა კულტურული და სოციალური მოვლენები, რომლებიც აღინიშნა ტერმინით „ურბანიზმი“. დიდი ქალაქი, რომელიც შედარებით პატარა ტერიტორიაზე თავს უყრის რამდენიმე ასეულ ათას ან რამდენიმე მილიონ ადამიანს ან თავის გარშემო ქმნის დიდ „მეტროპოლიის ტერიტორიებს“ და მცილო ურთიერთობა აქვს ქალაქის ინსტიტუტებთან და მისი ცხოვრების სტილთან ქმნის მთელ რიგ დამახასიათებელ სოციალურ მოვლენებს. მათ მიეკუთვნება მრავალი ნივთობრივი კონტაქტი და ნივთობრივი კონტაქ-

ტების სიჭარბე პიროვნულებთან შედარებით. შემდეგ შრომის დანაწილება და სპეციალიზაცია იწვევს ინტერესების დაქვეითებას, და, უწინარეს ყოვლისა, სხვა ადამიანების, კარის და ქუჩის მეზობლების საქმისადმი ინტერესების შეზღუდვას. აქედან ჩნდება სულ უფრო მეტი ძირის მოვლენა, სოციალური არაფორმალური კონტროლის გავლენის შემცირება, პირად კავშირურთიერთობათა შესუსტება, ამის შედეგია სოციალური დეზინტეგრაციის ნიშნების მატება, დანაშაულებათა ზრდა, ქცევის მიღებული ნორმებიდან გაღარა, დეზორგანიზებულ პიროვნებათა მომრავლება. მაგრამ, მეორე მხრივ, დიდი ქალაქები – ეს არის უფრო დაძაბული გონებრივი შრომის ცენტრები, აქ უფრო ადვილად იქმნება ინტელექტუალური და მხატვრული გარემო, ისინი უფრო ძლიერ სტიმულს აძლევენ ინტენსიურ შრომას და პროგრესის მძლავრ ფაქტორს წარმოადგენენ ტექნიკის, მეცნიერებისა და ხელოვნების დარგში.

ტრადიციულ სოფლის საზოგადოებას, ისეთს, როგორიც ის იყო ინტენსიური ურბანიზაციისა და სამიწათმოქმედო შრომაში ტექნიკის დანერგვის პერიოდამდე, სხვა დამახასიათებელი ნიშნები ჰქონდა. საწარმოო საქმიანობის რიტმი სოფლის მეურნეობაში დაკავშირებული იყო ბუნების რიტმთან, შრომის შედეგები უფრო მეტად ისეთ ფაქტორებზე იყო დამოკიდებული, რომელთა წინაშე სოფლის მცხოვრები უძლურნი იყვნენ. ამიტომ მათი აზროვნების ყაიდა და მსოფლმხედველობის შემუშავება ირაციონალური ფაქტორების ძლიერ გავლენას განიცდიდა. სოფელში იყო უფრო ნაკლები სოციალური დიფერენციაცია, მოსახლეობის ნაკლები სიმჭიდროვე, ხოლო ამის შედეგად – ლოკალური საზოგადოების მეტი შინაგანი შეკავშირებულობა, რასაც საფუძვლიად ედო პირადი კონტაქტების სიჭარბე და არაფორმალური სოციალური კონტროლის მექანიზმების გამართული მოქმედება. ამასთანავე, მოსახლეობის მოძრაობა სოფლად ნაკლებია როგორც ვერტიკალურად, ისე პორიზონტალურად. სოფლის საზოგადოების სტრუქტურა მოიცავდა, უწინარეს ყოვლისა, ოჯახს, მეზობლობას, როგორც ოჯახების ჯგუფს, რომლებსაც აკავშირებთ ერთმანეთის დახმარების, ამხანაგური მხარდაჭერისა და სხვა ურთიერთობანი, აგრეთვე სოფლის საზოგადოება, როგორც ოჯახური, მეზობლური ჯგუფების კომპლექსი. სოფლის ოჯახი, როგორც წესი, იყო სამი თაობის ოჯახი. მის მატერიალურ საფუძველს შეადგენდა სამიწათმოქმედო მეურნეობა; მის შინაგან ორგანიზაციის განსაზღვრავდა სამუშაოები მეურნეობაში და შრომის დანაწილება ამ მეურნეობაში. მიწათან

კავშირი აისახებოდა არა მარტო სოფლის ოფახის ცხოვრების ეკონომიკურ მხარეში, არამედ იგი გავლენას ახდენდა, აგრეთვე, მის ფსიქოლოგიაზე, კულტურაზე, ღირებულებათა სისტემებსა და სხვა გზუფებთან ურთიერთობაზე.

იმის შედეგად, რომ დახშულ და მეტწილად თვითუზრუნველყოფ ტრადიციულ სოფლის საზოგადოებაში შეიქრია უფრო ფართო გზუფებში შექმნილი ისეთი ინსტიტუტები, როგორიცაა სკოლა, მიზნობრივი გაერთიანებანი, იმის გავლენით, რომ იყენებდნენ მანქანებს და სოფლის მეურნეობის წარმართვისათვის ახალ რაციონალურ წესებს, იმის გავლენით, რომ განვითარდა ტრანსპორტისა და კომუნიკაციის საშუალებანი, პრესა, რადიო, კინო, ტელევიზია, ამავე დროს მოხდა ცვლილებები საზოგადოების კლასობრივ სტრუქტურაში, ინდუსტრიალიზაციისა და პოლიტიკურ ცვლილებათა ზეგავლენით, — ტრადიციული სოფლის საზოგადოება განიცდის ურბანიზაციას. განსხვავება სოფელსა და ქალაქს შორის მნიშვნელოვნად მცირდება, და ცხოვრების ქალაქური სტილი სოფელშიც იჭრება. ამ პროცესების სპეციალური კვლევა სოფლის სოციოლოგიის ამოცანაა, ისევე როგორც ქალაქებისა და მათში მიმდინარე პროცესების — ქალაქის სოციოლოგიის საგანია.

სოციოლოგიის ორივე ეს განყოფილება იკვლევს, აგრეთვე, უფრო ფართო დარგებს, რომლებიც ქმნიან გარკვეულ გეოგრაფიულ-ეკონომიკურ-სოციალურ მთლიანობებს; მათში ერთიანდებიან სოფლები, პატარა და დიდი ქალაქები ან დიდი ქალაქების თუ განსაკუთრებული კონცენტრაციის სამრეწველო, კულტურის ინსტიტუტებისა ან მომსახურების ინსტიტუტების გავლენაში მოქმედი რლები.

სოციალური ჯანები და პლასტიკ

გვუფებსა და ერთობებზე საუბრისას შევეხეთ იმ სოციალური პოზიციების დიფერენციაციას, რომლებიც უკავიათ ინდივიდებს გვუფის ფარგლებში, აღვნიშნეთ, რომ ეს პოზიციები შეიიღება განლაგებული იყოს გარკვეული იერარქიით, ესე იგი, ზოგი მათგანი მაღალია, ზოგი — ღაბალი, რომ ამ პოზიციებს ქმნიან იდენტური ან მსგავსი პოზიციების მქონე ადამიანთა ერთობლიობანი. ვილაპარაკეთ, აგრეთვე, იმ ფენებისა და კლასების დიფერენციაციაზე, რომლებიც ქმნიან დიდი გვუფების მაკროსტრუქტურას. ახ-

ლა განვიხილოთ სოციალურ ურთიერთობათა ის ფორმები, რომ-
ლებიც ქმნიან ფენებსა და კლასებს.

კლასის ცნება საზოგადოებრივ მეცნიერებებში იხმარება სტა-
ტისტიკური მნიშვნელობით გარკვეული ნიშნების მქონე აღამიანთა
აღსანიშნავად. ჩვენ ასეთ ერთობლიობათა აღსანიშნავად შემოგ-
ვაჭვს ტერმინი „კატეგორია“. კლასის ცნებას ვინარჩუნებთ და
ვიყენებთ მხოლოდ მისი სოციოლოგიური პერიოდი. საზოგადოებრი-
ვი კლასების წარმოშობისა და განვითარების პროცესში არსებობს
ისეთი ფაზა, როდესაც განსაზღვრულ მდგომარეობაში მყოფ აღა-
მიანებს ჯერ კიდევ არ აერთიანებთ შეგნებულ ურთიერთობათა
შინაგანი კავშირი, არამედ მხოლოდ წარმოებით ურთიერთობათა
ფარგლებში არსებული ობიექტური კავშირები და ობიექტური და-
მოკიდებულებანი. მაშინ ვამბობთ, რომ ისინი ქმნიან „კლასს თა-
ვისთავად“, რომელიც, მართალია, არ წარმოადგენს უბრალო ერ-
თობლიობას, ვინაიდან შეკავშირებულია ობიექტურ ურთიერთო-
ბათა სისტემით, მაგრამ ჯერ კიდევ არ არის „კლასი თავისთ-
ვის“, ესე იგი, ჯერ კიდევ არ გააჩნია თავისი კლასობრივი, ეკო-
ნომიკური და პოლიტიკური ინტერესების სავსებით განვითარებუ-
ლი ცნობიერება.

კლასების წარმოშობა, განვითარება, საზოგადოებრივი ნიშნე-
ბი დამოკიდებულია უფრო ფართო „საზოგადოებრივ-ეკონომიკუ-
რი ფორმაციის“ ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ტიპებზე, ანუ
გლობალური საზოგადოების ტიპებზე, რომლებიც დეტერმინირე-
ბულია იმ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემით, რომელთა ფარ-
გლებში ისინი არსებობენ და ფუნქციონირებენ. არსებობს კლასე-
ბისა და სოციალური ფენების საერთო ზოგიერთი ნიშანი, რომ-
ლებიც წარმოიშვა „კლასობრივ ფორმაციებში“ (მონათმფლობე-
ლური, ფეოდალური და კაპიტალისტური), და აქ, უწინარეს ყოვ-
ლისა, მათ განვიხილავთ. თვით კლასები ჩარმონაქმნებია
და მათ ფარგლებში შეიძლება გამოვყოთ სოციალური ფენები.
ზოგიერთი ფენა იმყოფება კლასებს შორის ზღვარზე, ამიტომ რო-
მელიშე გლობალური საზოგადოების კლასებზე საუბრისას მართე-
ბული იქნება ვილაპარაკოთ კლასებისა და ფენების სტრუქტურის
თაობაზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, განყოფილებაში, რომელიც ეძღვ-
ნება სოციალურ სტრუქტურას, საზოგადოების დაყოფა ფენებად
და კლასებად ძირითადი დაყოფაა. იგი ფართო მოცულობით გან-
საზღვრავს ოჯახის, სხვა ჯგუფებისა და ერთობათა სოციალური
ცხოვრების შინაარსს, რომლებიც წარმოიშობიან კლასების ფარ-

გლებში, აგრეთვე გავლენას ახდენენ ჯგუფებსა და ერთობებში მიმდინარე მოვლენებსა და პროცესებზე, რომლებიც აერთიანებენ სხვადასხვა სოციალური ფენისა და კლასის წევრებს. აქედან გამომდინარეობს მათი ანალიზის მნიშვნელობა სოციოლოგიური გამოკვლევებისა და თეორიებისათვის.

კლასების სისტემატურ ანალიზს დავიწყებთ სოციალური დიფერენციაციის ცნების შემოტანით. ერთობათა წევრების დიფერენცირება შეიძლება სხვადასხვა თავისებურებათა საფუძველზე: დიფერენციაციის საფუძველი შეიძლება იყოს ბიოლოგიური თავისებურებანი (სქესი, ასაკი, რასა); ინტელექტუალური თავისებურებანი: გონებრივი განვითარება, უნარი, ტემპერამენტი, ხასიათი და სხვ. ადამიანებს, აგრეთვე, ყოფენ სხვადასხვა ერთობლიობებად ან კატეგორიებად; შემდეგ, ადამიანების დიფერენციაცია შეიძლება სოციალურ თავისებურებათა მიხედვით, როგორიცაა განათლება, მატერიალური მდგომარეობა, ცხოვრების სტილი, მონაწილეობის მასშტაბი ჯგუფის ღირებულებათა შექმნაში და სხვ.; დაბოლოს, ადამიანების დიფერენციაცია შეიძლება მათ მიერ სოციალური როლის, ესე იგი იმ ფუნქციების საფუძველზე, რომლებსაც ახორციელებენ საზოგადოებრივი შრომის დანაწილების ფარგლებში წარმოების პროცესში, ინსტიტუტების ფუნქციონირებაში და ა. შ.

არსებულ თავისებურებათა დიფერენცირება თითოეულ საზოგადოებაში განსხვავებულად ხდება. როგორც ჩანს, არსებობს ბიოლოგიურ თავისებურებათა შეფასების სხვადასხვა წესი და კრიტერიუმები (მაგალითად, მოხუცებული ადამიანები ბევრ საზოგადოებაში გარემოსილი არიან პატივისცემით, სხვადასხვა რასის ადამიანებს ზოგიერთ გაერთიანებაში განსხვავებულად აფასებენ), იგივე ითქმის ინტელექტუალურ თავისებურებებზე (დიდი ნიჭის ადამიანებს, როგორც წესი, დიდი დაფასება აქვთ). მაგრამ სოციალური მახასიათებლებისა და სოციალური როლების შეფასებათა სისტემები ჩვეულებრივ განსხვავდება ბიოლოგიურ და ინტელექტუალურ თავისებურებათა შეფასებისაგან. როლებსა და მახასიათებლებს გარკვეული მნიშვნელობა აქვთ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რასაც განსაზღვრავს ან ის, თუ, როგორ მონაწილეობენ ერთობის არსებობისა და განვითარების შენარჩუნებისათვის საჭირო ინდივიდუალურ ან ჯგუფურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაში, ან იმ მოქმედებისათვის საჭირო შესაძლებლობა, როგორსაც იძლევა მოცემული როლის შესრულება ობიექტურ სოციალურ სტრუქტურაში.

ზოგიერთი სოციალური მახასიათებელი, ისეთი, როგორიცაა

წარმოების საშუალებების, პოლიტიკური ძალაუფლების ფლობა კა-პიტალისტურ საზოგადოებაში, ზოგიერთი როლი, როგორიცაა, მა-გალითად, სასულიერო მოძღვრის როლი შეუ საუკუნეების საზო-გადოებაში შესაძლებლობას იძლევა იმოქმედონ ერთობის სხვა წევ-რებზე, რომლებსაც ან არ გააჩნიათ ეს მახასიათებლები, ან არ ასრულებენ ამ როლებს; და მათ შორის ურთიერთობას განსაზღ-ვრავენ სხვა სოციალური და ინდივიდუალური მახასიათებლებისა-გან დამოუკიდებლად. მოქმედების ეს შესაძლებლობა მათი ობი-ექტური მნიშვნელობის საფუძველია, რომელიც დაკავშირებულია მოცემულ საზოგადოებაში აღიარებულ მნიშვნელობასთან.

მოქმედების შეფასებათა, მნიშვნელობისა და შესაძლებლობის სისტემა თითოეულ საზოგადოებაში ქმნის ღირებულებათა იერარ-ქიას და როლების, სოციალური პოზიციებისა და თანამდებობების უთანაბრობას. ამ უთანაბრობის რეგულირების სისტემას, რომლის დროსაც საზოგადოების წევრები განლაგებული არიან ზევით და ქვევით, მნიშვნელობის მიღებული ხარისხების შესაბამისად, ჩვენ კურტოდებთ საზოგადოების სტრატიფიკაციულ სისტემას. სოცია-ლური დიფერენციაცია შეიძლება იყოს იერარქიული და არაიე-რარქიული. ადამიანები შეიძლება ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდ-ნენ სიმაღლით ან თმის ფერით, მაგრამ არ ასებობს უთანასწო-რობის დადგენილი და დარეგულირებული სისტემა, რომ ქერა ადამიანები შავგვრემანებზე უკეთესები არიან და რომ მხოლოდ ქერა ადამიანებს შეუძლიათ ისარგებლონ გარკვეული პრივილეგი-ებით – (ჰიტლერულ გერმანიაშიც კი, სადაც გამოცხადდა ქერა ადამიანების რასობრივი უპირატესობის პრინციპი, გარემოებათა ირონიული დამთხვევით, პოლიტიკურ ელიტას შავგვრემანები შე-ადგენდნენ). ამრიგად, განვასხვაოთ იერარქიზებული სისტემების შემქმნელი სოციალური დიფერენციაცია და არაიერარქიზებული სისტემების შემქმნელი დიფერენციაცია.

სოციალური ერთობანი შეიძლება იყოს სტრატიფირებუ-ლი, ესე იგი, დაყოფილი იმ ადამიანთა ერთობლიობებად და ჯგუფებად, რომლებიც განლაგებული არიან ერთმანეთის მიმართ მაღლა ან დაბლა მიღებულ და აღიარებულ იერარქიაში სხვადას-ხვა კრიტერიუმის შესაბამისად. ჩამოვთვალოთ რაშდენიმე შესაძლებელი სტრატიფიკაციული სისტემა, რომლებსაც სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვთ ერთობის ცხოვრებაში და რომლებიც გვხვდება თანამედროვე ინდუსტრიულ საზოგადოებებში. ესაა იერარქიზე-ბული დიფერენციაციის შემდეგი სისტემები: ა) დიფერენციაცია ცალკეული პროფესიების შიგნით კვალიფიკაციის დონის შესაბა-

მისად. იგი გამოიხატება, კერძოდ, კვალიფიციური თანრიგებით მრეწველობაში; ბ) პროფესიული წოდებების დიფერენციაცია და პროფესიების იერარქია – პროფესიების პრესტიჟის ამ სისტემას ბოლო დროს ხშირად იკვლევენ ბევრ ქვეყანაში იმის გამო, რომ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს პროფესიული სტრუქტურისა და მისი ფორმირების პოლიტიკისათვის; გ) სამსახურებრივ თანამდებობათა იერარქია ინსტიტუტების ფარგლებში შეიძლება გახდეს, აგრეთვე, იმ აღამიანების გარკვეული კატეგორიების შექმნისა და გამოყოფის საფუძველი, რომლებსაც უკავიათ ზოგიერთი მნიშვნელოვანი პოსტი, მაგალითად, დირექტორებისა და მმართველების (მეწერების) კატეგორია, რომელიც მეურნეობაში თავისი ფართო კომპეტენციის გამო მნიშვნელოვანია და გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების ბევრ მოვლენაზე; დ) ინსტიტუტების იერარქია ერთობის ფარგლებში – მაგალითად, ბიზნესი ამერიკის შეერთებულ შტატებში, პოლიტიკური ინსტიტუტები სოციალისტურ ქვეყნებში, თუმცა მათი მნიშვნელობისა და გავლენის საფუძველები სრულიად განსხვავებულია, იმის მაგალითა, რომ მოცემულ ერთობაში მაღალი მდგომარეობა უკავიათ დომინირებულ ინსტიტუტებს; ე) ინდივიდების სოციალური პოზიციების იერარქია იმ მნიშვნელობის საფუძველზე, რომელიც მათ როლებს მიეწერებათ, მაგალითად, მეცნიერების, ტექნიკის, ხელოვნების და სხვა დარგების სამყაროში გამოჩენილი ინდივიდების მაღალმა პრესტიჟმა შეძლება გამოიწვიოს ელიტის შექმნა ასეთი აღამიანებისაგან; ვ) ის სოციალური ფენების იერარქიები, რომლებიც გამოიყოფიან პრივილეგიების, ცხოვრების სტილის, წესაცდებულებების, მოქმედების ნიმუშების განსხვავების შედეგად, მათ შორის წარმოშობილი ბარიერების საფუძველზე, – მაგალითად, ინტელიგენცია, რომელიც გაუნათლებელი ფენებისაგან განსხვავდება კულტურული აქტივობით, ცხოვრების სტილითა და ა. შ. ზ.) ზემოთ განსაზღვრული იმ საზოგადოებრივი კლასების იერარქია, რომლებიც გამოიყოფიან ობიექტური კრიტერიუმების საფუძველზე. ეს კრიტერიუმებია ადგილი შრომის დანაწილებაში და დამოკიდებულება წარმოების სპეციალებებისადმი კაპიტალისტურ საზოგადოებაში; თ) იერარქიის სისტემები იმ „კომბინირებული კრიტერიუმების საფუძველზე, რომლებიც ქმნიან ეგრეთ წოდებულ „სინთეზურ ტრადიციებს“, მაგალითად, იმის ცდა, რომ დადგინდეს ცალკეული ფენებისა და კატეგორიების უთანასწორობის დონე სოციალისტურ საზოგადოებაში, სადაც კაპიტალისტური საზოგადოების წინანდელი კლასები ლიკვ ზირებულია და წარმოების საშუალებებისადმი

დამოკიდებულების კრიტერიუმებმა დაკარგეს აღრინდელი მნიშვნელობა. ამ შემთხვევაში შეგვიძლია გამოვიყენოთ კომბინირებული კრიტერიუმები, მაგალითად განათლების დონე, გამომუშავების სიღილე, საზოგადოებრივი აქტივობა, მართვაში მონაწილეობა, და ამის საფუძველზე დადგინდეს გარკვეული პროფესიული კატეგორიების დონეების იერარქია.

ერთი შეხედვითვე ჩანს, რომ იერარქიზებული დიფერენციაციის ასეთ სისტემებს ერთნაირი მნიშვნელობა არ აქვთ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, რომ ზოგი მათგანი უფრო მნიშვნელოვანია, ზოგი – ნაკლებად. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ობიექტური კლასების იერარქიას ძირითადი მნიშვნელობა აქვს, სხვა სტრატიფიკაციულ სისტემებს კი უფრო შეზღუდული. სამაგიეროდ სოციალისტურ საზოგადოებაში, სადაც უწინდელმა კლასობრივმა დაყოფამ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა, არსებობას განაგრძობს ფენების გარკვეული იერარქია, ინსტიტუტების იერარქია და რთულ კრიტერიუმებზე დამყარებული გარკვეული იერარქიები.

საზოგადოებრივი კლასების თეორია ამ სიტყვის მარქსისტული გაგებით ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ განსხვავება კლასებს შორის განსაზღვრულია აღილით, რომელიც უკავიათ კლასების წევრებს საზოგადოებრივი წარმოების სისტემაში, წარმოების საშუალებებისადმი დამოკიდებულებით, როლით, რომელსაც ისინი ასრულებენ შრომის საზოგადოებრივ ორგანიზაციაში. მაშასადამე, კაპიტალისტური საზოგადოების დაყოფა კაპიტალისტების კლასებად, ესე იგი წარმოების საშუალებათა მფლობელებად, რომლებსაც ამ მიზეზით შეუძლიათ შეასრულონ ხელმძღვანელი როლი წარმოების ორგანიზაციაში და მიითვისონ ეროვნული შემოსავლის უდიდესი ნაწილი და, უწინარეს ყოვლისა, მოგება, რომელიც მოაქვს მწარმოებლურ შრომას მრეწველობაში; პროლეტარებად, ანუ დაქირავებულ მუშებად, რომლებიც დასაქმებული არიან კაპიტალისტების ნებით ორგანიზებული ფიზიკური შრომით, განიცდიან ექსპლუატაციას, ესე იგი არ იღებენ მათ მიერ წარმოებული პროდუქტის ლირებულების ეკვივალენტურ ლირებულებას; ინტელიგენციად, ანუ გონიერივი შრომის მუშაკების ფენად, რომლებიც მეტწილად დაქირავებულ მუშაობას ეწევიან; საშუალო კლასებად, რომლებიც ფლობენ არსებობის საკუთარ საშუალებებს, მაგრამ არ იყენებენ დაქირავებულ მუშებს, ან იყენებენ უმნიშვნელო რაოდენობით, – იყო ამ საზოგადოების ეკონომიკურ სინამდვილეზე დამყარებული დაყოფა. ობიექტური დაყოფის გაცნობიერებას

მოჰყვა შემდგომი შედეგები: უმაღლესი კლასების მხრივ სწრაფ-
ვამ – შეენარჩუნებინათ პრივილეგირებული მდგომარეობა, დაბა-
ლი კლასების მხრივ სწრაფვამ – შეეცვალათ არსებული მდგომა-
რეობა, გამოიწვია კონფლიქტი, რომელსაც ფესვები ეკონომიკაში
ჰქონდა გადგმული, მაგრამ გავრცელდა საზოგადოებრივი და კულ-
ტურული აქტივობის ყველა დანარჩენ სფეროზე. ამრიგად, კლას-
თა ბრძოლა მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ფორმირების
მძლავრი ფაქტორი იყო.

საზოგადოებრივი კლასი, განსაკუთრებით როდესაც იგი იქ-
ცევა კლასად თავისთვის, მრავალნაირი შინაგანი კავშირით გა-
ერთიანებული სოციალური ჯგუფია. კლასის განკერძოების მთა-
ვარი საფუძველი და პრინციპია მისი ოდგილი წარმოების პრო-
ცესში და მისი ეკონომიკური მდგომარეობა, მაგრამ აქედან გა-
მომდინარეობენ პოლიტიკური და ეკონომიკური შედეგები: იმი-
სათვის, რომ აწარმოონ კლასობრივი ბრძოლა, დაასაბუთონ კლა-
სობრივი ბატონობა ან წარმართონ ბრძოლა მისი დამხმბისათვის,
კლასები ქმნიან საკუთარ ინსტიტუტებს, საკუთარ შინაგან ორგა-
ნიზაციას, შეიმუშავებენ საკუთარ იდეოლოგიას, რომლის არსები-
თი კომპონენტია ასე თუ ისე კლასობრივი ინტერესების შესაბა-
მისი წარმოდგენა სოციალური წესრიგის შესახებ. ამრიგად, კლა-
სუბი თვითონ წარმოადგენენ სოციალურ ჯგუფებს, მაგრამ, ამას
გარდა, მათ ფარგლებში შეიძლება წარმოიშვას მრავალი სხვა მათ-
დამი დაქვემდებარებული მიზნობრივი ჯგუფი, რომელთა დანიშნუ-
ლებაა ზოგიერთი კერძო კლასობრივი ინტერესის რეალიზაცია.

მაგრამ კლასები ამასთანავე სტრატიფიცირებული ერთიანო-
ბაცაა. კაპიტალისტური საზოგადოების მუშათა კლაში გამოიყო-
ფა მუშათა არისტოკრატიის ფენა, რომელიც ჩვეულებრივ შედგე-
ბა მრეწველობის ზოგიერთი პრივილეგირებული დარგის (მაგა-
ლითად, სამხედრო მრეწველობის) მაღალკალიფიციური მუშები-
საგან; კლასობრივი ინტერესების მაღალგანვითარებული შეგნების
მქონე მუშათა კლასის ძირითადი ბირთვი, რომელიც არისტოკრა-
ტიის საპირისპიროდ არავითარი პრივილეგიებით არ სარგებლობს;
ახალ მუშების ფენას, რომელიც მრეწველობაში მოღის ან წვრი-
ლი ბურჟუაზიის ქვედა ფენებიდან, ან სოფლებიდან, არა აქვს
გაცნობიერებული თავისი ინტერესები და არ არის ინტეგრირე-
ბული მთელ კლასთან. ყველა სხვა საშუალო და მაღალი კლასი,
აგრეთვე, გაყოფილია განსხვავებულ სოციალურ ფენებად.

ტერმინი „ფენა“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება. მას იყე-
ნებენ არა მარტო სოციალური ფენების აღსანიშნავად, ზოგჯერ

ლაპარაკობენ ეკონომიკურ ფენებზეც. ასე უწოდებენ ყველას, ვისაც აქვს ერთნაირი შემოსავალი ან ერთნაირი ქონება, მაგალითად, შეიძლება განსაზღვრონ გლეხები, როგორც ფენა, რომელთაც აქვთ 5-10 ჰექტარამდე მიწა, მუშები, რომელთა ყოველთვიური გამომუშავება 2-3 ათას ზოლტს შეადგენს. მაგრამ მე მგონია, ასეთ შემთხვევებში ჯობს ვილაპარაკოთ ეკონომიკური კატეგორიების, ვიდრე ეკონომიკური ფენების შესახებ. ზოგჯერ ლაპარაკობენ, აგრეთვე, ძულტურულ ფენებზე და საზოგადოების კულტურულ ფენებად დაყოფაზე. ამ შემთხვევაში იგულისხმება საზოგადოების დაყოფა განათლების დონისა და კულტურული აქტივობის დონის ან შემოქმედების მიხედვით. მაგალითად, თ. გაიგერი გვთავაზობს ასეთ დაყოფას: ინტელიგენციის ფენა, მასში გამოყოფა მეცნიერები, ლიტერატორები, პოეტები, კომპოზიტორები, მხატვრები, ხუროთმოძღვრები, მაშასადამე, ყველა ისინი, ვინც ქმნის ახალ კულტურულ ღირებულებებს, განათლებული ადამიანების ფენა, რომლებმაც მიიღეს ისეთი ცოდნა, რომ შესაძლებლობა აქვთ ეზიარონ შემოქმედთა მიერ შექმნილ ღირებულებებს იმის მიუხედავად, თუ როგორ შეიძინეს ეს ცოდნა; „აკადემიკოსების“, ესე იგი იმ ადამიანების ფენა, რომლებსაც აქვთ დიპლომით დადასტურებული უმაღლესი განათლება.

მაგრამ ტერმინს სოციალური ფენა აქვს მეორე გარკვეული მნიშვნელობა. იგი აღნიშნავს ადამიანების რომელიღაც ჭიუფს, რომელიც მეტ-ნაკლებად ზუსტადაა გამოყოფილი სხვა ჭიუფებისაგან მაღალი ან ღაბალი საზოგადოებრივი მდგომარეობის კრიტერიუმებით. ამასთან, გამოყოფის საფუძველია ერთგვარი ღისტანცია, რომელიც ემყარება ქონებრივი მდგომარეობის, კულტურის დონის, ცხოვრების სტილის, „მაღალი წარმოშობის“, ან სხვა ნამდვილ თუ მოჩვენებით კრიტერიუმებს. ასეთი კრიტერიუმი შეიძლება იყოს, მაგალითად, „ღირსების სატისფაქციის უნარი“, რომელსაც შესაბამისი „ღირსების კოდექსები“ მიაწერდნენ თავადაზნაურული ფენის წევრებს ან გარკვეული განათლების დონის მქონე ადამიანებს. ამრიგად, სოციალური ფენები გარკვეული შინაგანი კავშირით, კუთვნილების გრძნობით გაერთიანებული წარმონაქმნებია, მათ აქვთ განკერძოების მიახლოებითი მოხაზული პრინციპი, რომელიც იმით გამოიხატება, რომ ფენების წევრებს შორის ურთიერთობობების საფუძვლად უდევს საზოგადოებრივი მდგომარეობის დონე.

ჩვენი მსჯელობის შეჯამებისას ისევ შევჩერდებით საკითხზე, რას ემყარება სოციალური სტრატიფიკაციის სისტემების რეალობა; ესე იგი დაყოფა „მაღალ“ და „ღაბალ“ ჭიუფებად თითოეულ

ერთობაში? პასუხი ამ კითხვაზე შეიძლება გამოვხატოთ ოთხ პუნქტად: 1) ობიექტურ ურთიერთობებს, რომლებიც იქმნება წარმოების, შრომის დანაწილებისა და მისი საზოგადოებრივი ორგანიზაციის პროცესში; 2) საქმიანობის იმ ობიექტურ შესაძლებლობებს, რომლებიც ეძლევათ, ურთიერთობათა ამ ობიექტურ სისტემაში ამა თუ იმ მდგომარეობის მქონე აღამიანებს; 3) ამის შედეგად, წარმოშობილ სუბიექტურ წარმოდგენებს იმის შესახებ, თუ როგორია საკუთარი ან ვიღაც სხვისი მაღალი თუ დაბალი მდგომარეობა; 4) იდეოლოგიის შექმნას, რომელიც ასაბუთებს და ამართლებს დაყოფას მაღლებად და დაბლებად, უკეთესებად და უარესებად ან სუბიექტურ წარმოდგენებს მაღალი ტუ დაბალი მდგომარეობის შესახებ გაობიექტურ ხასიათს ანიჭებს.

კასტში

თუ საზოგადოებრივი კლასები დახშულებად იქცევიან, ესე იგი იფარგლებიან მხოლოდ ამ კლასის კუთვნილ ოჯახებში დაბადებული წევრებით და თავიანთ რიგებში არ იღებენ სხვა კლასებილან წარმოშობილებს, თუ, შემდეგ, ურთიერთობა ამ კლასების წევრებსა და სხვა კლასების წევრებს შორის მკაცრად რეგულირებულია და იმდენად შეზღუდული, რომ კლასთაშორისი ქორწინებაც კი აკრძალულია, მაშინ საზოგადოებრივი კლასი კასტად იქცევა. მაშასადამე, კასტა დახშული კლასია, რომლის წევრებად ხდებიან დაბადებისთანავე. კასტა კრძალავს ქორწინებას სხვა კასტების წარმომავლობის პარტნიორებთან და ზოგჯერ არეგულირებს რიტუალური ფორმითაც კი ურთიერთობებს სხვა კასტებთან. კასტებს შეიძლება ჰქონდეთ რასიული, რელიგიური ან წოდებრივი დასაბუთება. ისინი წმინდა სახით არსებობენ ინდოეთის საზოგადოებაში. რასიული ტიპის კასტების წარმონაქმნები გვხვდება სამხრეთ ამერიკაში. ფეოდალურ-ევროპულ და ევროპის გარეთა საზოგადოებებში კასტები იქმნებოდა იმ წარმოდგენების საფუძველზე, რომ ცალკეული ფენები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან სისხლით (ფეოდალური საზოგადოების ფენები); კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ზოგიერთი ინსტიტუციონალიზებული პროფესიული კატეგორია, მაგალითად, პრუსიული ოფიცერთა კორპუსი იძენდა გარკვეულ კასტურ ნიშან-თვისებებს. ზოგჯერ ამა თუ იმ მიზნობრივ ჯგუფს, რომელიც მისიის ხასიათის მიზნებს ისახავს, შეიძლება კასტების ნიშან-თვისებები ჰქონდეს.

განსაკუთრებული ქადაგის საფეხვლებე გამოყენების პროცესი

ამ ერთობებს ზოგჯერ ეთნიკურსაც უწოდებენ. ჩვენ მათ მივაკუთვნებთ ტომებს, ეროვნებებს, ერებს. ევოლუციონისტებმა შექმნეს ეთნიკური ერთობების განვითარების თეორია, რომლის თანახმად მათი საწყისი იყო ოჯახი; უფრო ფართო კავშირი იყო გვარი, რომელიც ითვლიდა რამდენიმე ან ბევრ ოჯახს; გვარები ერთიანდებოდნენ ტოტებისტურ კლანებად, რომლებსაც აკავშირებდა არა სისხლით ნათესაობა, არამედ იმის რწმენა, რომ საერთო წინაპარი ჰყავდათ; რამდენიმე კლანი ერთიანდებოდა და შეადგენდა ტომს. ტომები შემდგომი კულტურული განვითარების მსვლელობაში ქმნიდნენ ეროვნებებს, ისინი კი განვითარების უმაღლეს სტადიაზე იქცეოდნენ ერებად. ეს თეორია მრავალი მსჯელობისა და გარდაქმნის საგანი გახდა. აქ ჩვენ გვაინტერესებს მხოლოდ ერთობათა განსაკუთრებული ტიპები და ამიტომ არ ჩაულრმავდებით მათი განვითარებისა და გენეტიკური კავშირების პრობლემებს.

კლანები ის ჯგუფებია, რომლებიც სხვადასხვა სახით არსებობენ მრავალ საზოგადოებაში. ევროპაში ყველაზე კარგად ცნობილია შოტლანდიური კლანები – პოლიტიკურად ინსტიტუციონალიზებული გვაროვნული კავშირები, რომლებიც პოლიტიკურ როლს ასრულებდნენ XVIII საუკუნის შუა ხანებამდე. კლანებისაკენ ყურადღების მიპყრობა ლ. მორგანის დამსახურება იყო, რომელმაც აღწერა კლანები რომის საზოგადოებაში, ხაზგასმით აღნიშნა და ღოკუმენტურად დაასაბუთა მათი არსებობა სხვა საზოგადოებებშიც, საფუძვლიანად გამოიკვლია ჩრდილოეთ ამერიკის ტომების კლანები. ერთგვარი გამარტივებით კლანები შეიძლება გამოვყოთ როგორც პოლიტიკური ინსტიტუტების ჩანასახოვანი გვარეობითი კავშირები, რომლებსაც ოჯახური კავშირების ხასიათი აქვთ რელიგიურ საფუძველზე. ტოტემისმი – ეს არის რელიგია, მისი საფუძველია ცხოველთა ან მცენარეთა კულტი, რომლებიც კლანების პირველ წინაპრებად ითვლებიან. მის წევრებს სწამთ, რომ ამ ცხოველების ან მცენარეების სისხლით ნათესავები არიან. კლანის წევრები თავს ერთმანეთის სისხლით ნათესავებად რაცხავენ. კლანებთან დაკავშირებულია აგრეთვე ექზო- და ენდოგამიის მოვლენები, ესე იგი ქორწინებათა აკრძალვა კლანის შიგნით ან გარეთ. კლანები პირველყოფილ საზოგადოებათა ჯგუფებია, მაგრამ ზოგიერთი ფორმით მათ შეუძლიათ მნიშვნელოვანი როლი შესარულონ თანამედროვე საზოგადოებებში, მაგალითად, იაპონიასა და ჩინეთში.

ტომი სოციალური ორგანიზაციის უფრო მაღალი ფორმაა, რომელიც მოიცავს გვარებისა და კლანების დიდ რაოდენობას. უკვე ტოტემურ კლანს შეიძლება ვუწოდოთ კულტურულ თავისებურებათა საფუძველზე გამოყოფილი ერთობა, ვინაიდან მის გამოყოფას საფუძვლად უდევს რელიგიური სარწმუნოებანი. ტომების განკურძოების საფუძველია, უწინარეს ყოვლისა, საკუთარი ენა ან დიალექტი, საკუთარი წეს-ჩვეულებანი და დამახასიათებელი სახელები, რომლებიც გამოხატავენ მათი განკურძოებულობის გრძნობებს. ტომს აქვს უკვე შინაგანი ფორმალური ორგანიზაციის კონტური, ჰყავს ბელადი ან ბელადების საბჭო, ტომის საბჭოები, რომლებიც წყვეტენ მთელი ტომების მნიშვნელოვან საკითხებს, აწყობენ ზოგიერთ ერთობლივ მოქმედებას, მაგალითად, ნადირობას, სამხედრო ლაშქრობებს, რელიგიურ წეს-ჩვეულებებს და ა. შ. ტომებიც, აგრეთვე, მეტ-ნაკლებად დაკავშირებული არიან გარკვეულ ტერიტორიასთან; მაშინაც თუ ისინი ეწევიან მომთაბარულ ცხოვრებას, მათი მომთაბარეობის სფერო შეზღუდულია ტერიტორიით, რომელსაც ისინი იცავენ სხვა მომთაბარეთა შემოჭრისაგან. გვარებისა და კლანებისაგან ან სხვა სახეობათაგან შედგენილი ზოგიერთი ტომი წელიწადის გარკვეული დროის მანძილზე ცალკე ცხოვრობს, მაგრამ წელიწადში ერთხელ ან უფრო ხშირადაც იკრიბება საერთო ცერემონიისათვის (მაგალითად, მზის ცეკვა, პრერიის ინდოელებთან ან დიდი ერთობლივი ნალირობა ბიზონებზე). ძალზე ძნელია პირველყოფილი ტომების რაოდენობის დადგენა; მაგრამ ზოგიერთი ცნობილი ტომი ითვლის ათეულ ათასობით წევრს. ტომებშიც უკვე ყალიბდება, აგრეთვე, სამეურნეო წყობის კონტურები, განსაკუთრებით მწყემსობასა და მიწათმოქმედებაზე გადასვლისას.

ხალხი. ტერმინი „ხალხი“ მრავალმნიშვნელოვანია და სალაპარაკო ენაში ხალხს ჩვეულებრივ უწოდებენ სოფლის მცხოვრებლებს (აქედან წარმოდგება, მაგალითად, სახელწოდება „სახალხო პარტია“, რომელიც გლეხებს აერთიანებს). პოლიტიკური დოქტრინების ენაზე ხალხს უწოდებენ, აგრეთვე, ქალაქისა და სოფლის მშრომელებს (აქედან წარმოდგება სახალხო დემოკრატია, რომელიც აღნიშნავს ისეთ წყობილებას, სადაც ხელისუფლება მშრომელებს ეკუთვნით). სოციალურ მეცნიერებათა, და, უწინარეს ყოვლისა, ეთნოგრაფიის ენაზე, ხალხში იგულისხმება ის ერთობები, რომლებსაც საზოგადოების განვითარების კიბეზე ტომსა და ერის შორის უკავიათ ადგილი. ისინი უკვე მჭიდროდ არიან დაკავშირებული გარკვეულ ტერიტორიასთან, აქვთ საკუთარი ენა და ნათ-

ლად ფორმირებული და განვითარებადი კულტურა, პოლიტიკური წყობილება და ხელისუფლების ჩამოყალიბებული სისტემა. მაგრამ ხალხები უმთავრესად განსხვავდებიან თავიანთი კულტურების საფუძველზე. ამ კულტურების აღსანიშნავად უილიამ ტომსმა 1846 წელს შექმნა ტერმინი „ფოლკლორი“, რომელიც მოიცავს მითებს, ლეგენდებს, ანდაზებს, სიმღერებს, ცეკვებს, მაგიურ ფორმულებს, ცრურწმენებს, ადათ-წესებს და ა. შ., – ხალხური, ესე იგი ცალკეული ხალხებისათვის დამახასიათებელი. მაგრამ ხალხი განსხვავდება არა მარტო ფოლკლორით, მას აქვს, აგრეთვე, საკუთარი მატერიალური კულტურა – სამუშაო იარაღები, საცხოვრებლები, ტანსაცმელი, – მის საფუძველზე კი შექმნილია საზოგადოებრივი ურთიერთობანი. მატერიალური კულტურის ამ ელემენტებს, მათ კავშირს ფოლკლორთან და სოციალურ ცხოვრებასთან იკვლევს ეთნოგრაფია. როგორც ზემოთ ნათქვამიდან ჩანს, ტერმინი „ხალხი“ აღნიშნავს ერთობების ძალზე განსხვავებულ ტიპებს და სოციოლოგიის სახელმძღვანელოებში უფრო ხშირად ლაპარაკია მათ ფარგლებში არსებულ მეტად გამოკვეთილად მოხაზულ ჭიშულებზე.

ერთ. სამეცნიერო და პოლიტიკურ ლიტერატურაში ტერმინი „ერი“ იხმარება ორი ძირითადი მნიშვნელობით. 1) დასავლეთევროპული ქვეყნების, განსაკუთრებით ინგლისურ ლიტერატურაში ჭარბობს შეხედულება, რომ ერი არის სახელმწიფოს მოქალაქეთა ერთობლიობა, მაშასადამე, ეს არის ხალხი, რომელმაც მიაღწია კულტურის მაღალ დონეს და პოლიტიკური ორგანიზაციის მაღალ ხარისხს, ეს არის ერთობა, რომელსაც აქვს საერთო ენა და კულტურა, მაგრამ გაერთიანებულია სახელმწიფო ორგანიზაციის ძირითადი კავშირით; 2) ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ლიტერატურაში ჭარბობს შეხედულება, რომ ერი არის საერთო კულტურით ფორმირებული ერთობა, რომელმაც გაუსწრო ხალხური კულტურის (ფოლკლორის) დონეს, შექმნა საკუთარი ლიტერატურა, ხელოვნება (სიმბოლური კულტურა) და, ამას გარდა, გაერთიანებულია ისტორიის ტრადიციით და საერთო წარმოშობით. ყველაზე ხშირად ერის გამოყოფის საფუძვლად მიჩნეულია ენა, საერთო ტერიტორიაზე ცხოვრება, ეკონომიკური წყობა (სახალხო მეურნეობა), ეროვნული ხასიათი (ფსიქიკური წყობა), საკუთარი კულტურა. ზოგიერთი ავტორი ამას უმატებს კიდევ პოლიტიკურ ინსტიტუტებს, ხოლო ზოგჯერ რელიგიასაც. „ერი – ეს არის ერთობა,

რომელიც წარმოიშვა ენის, ტერიტორიის, ეკონომიკური ცხოვ-რებისა და ფსიქიკური წყობის ბაზაზე, რომელიც კულტურის ერთობით ვლინდება“¹.

მაგრამ აღნიშნავენ, რომ ერები შეიძლება არსებობდნენ მაში-ნაც კი, როდესაც მათ არ გააჩნიათ საკუთარი სახელმწიფოებრი-ვი ორგანიზაცია, როგორც, მაგალითად, პოლონეთი დანაწილების პერიოდში. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პოლიტიკურ ფუნქციებს მაშინ ასრულებდნენ დამპყრობელი სახელმწიფოების ინ-სტიტუტები, ხოლო პოლონელები ინარჩუნებდნენ საკუთარი პო-ლიტიკური ინსტიტუტების ერთგვარ სუროვატებს ან შემცვლე-ლებს, იმ გაერთიანებებისა და ორგანიზაციების სახით, რომლე-ბიც ახორციელებდნენ არსებით პოლიტიკურ ამოცანებს. მიუთი-თებენ, აგრეთვე, რომ არსებობს მრავალეროვანი სახელმწიფოც, მაგრამ ისინი ქმნიან დამახასიათებელ ეროვნულ ტიპს, მაგალი-თად, ამერიკის შეერთებული შტატები, სადაც ერთ იდენტიფიცი-რებულია სახელმწიფოსთან და ტერმინი „ნაცია“ აქ იხმარება რო-გორც სახელმწიფოს, ისე მოქალაქეების ერთობლიობის აღსანიშ-ნავად...

ტერმინი „ეროვნულობა“ იხმარება, აგრეთვე, ორი მნიშვნე-ლობით: 1) როგორც ერის კუთვნილების აღმნიშვნელი (რუბრიკა ჰასპორტში აღნიშნავს, საკუთრივ, ერისადმი კუთვნილებას); 2) როგორც გარკვეული ეტაპის აღმნიშვნელი ხალხის განვითარება-ში, რომელიც უფრო მაღალია ხალხებისათვის დამახასიათებელ მდგომარეობაზე, მაგრამ ჯერ კიდევ არ მიუღწევია სავსებით ჩა-მოყალიბებული ერის საფეხურისათვის. ეროვნულობა ამ მეორე მნიშვნელობით იმ აღამიანთა ერთობაა, რომლებმაც უკვე შექმნეს საკუთარი კულტურა, მაგრამ ჯერ კიდევ არ გააჩნიათ დამოუკი-დებელი პოლიტიკური არსებობის ტრადიციები. ყოველ შემთხვევ-ვში, საკუთარი სახელმწიფოს შექმნის, მისი განმტკიცებისა და განვითარების უნარი, ისევე, როგორც ზოგად საკაცობრიო კულ-ტურაში წვლილის შეტანის უნარი, აღიარებულია ერის გამოცალ-კვების ძირითად ნიშნად. ტომების თანამედროვე ერებად გადაქ-ცევის პროცესს ამჟამად ვხედავთ აფრიკში, იმ კოლონიების მი-ერ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, რომ-ლებიც აღრინდელი ტომობრივი კავშირებისა და ტრადიციების საფუძველზე ქმნიან სახელმწიფოების ფარგლებში ახალ ერებს.

ერის მნიშვნელობა ემყარება იმას, რომ: ა) ერები ერთო-

¹ მოკლე ფილოსოფიური ლექსიკონი. მოსკოვი, 1954, გვ. 393-395.

ბის ძალიან მდგრადი ფორმაა, რომელიც ხშირად ათასეული წლების მანძილზე არსებობს, ბ) ისინი ქმნიან მდგრად კულტურულ მემკვიდრეობას; გ) აყალიბებენ ერთობებთან ინდივიდუალურ მდგრადი გრძნობას; ერისადმი კუთვნილება, რომელიც ინდივიდს აძლევს ენას, მშობლიურ მიწასთან კავშირს, ადგილს ისტორიაში და ადგილს თაობათა ჯაჭვში, — ეს არის ინდივიდუალურ მდგრადი გრძნობას უცხოთა მიმართ. ეს ნიშან-თვისებები იწვევენ იმას, რომ ერები ხდებიან მძლავრ საზოგადოებრივ მოძრაობათა და უკიდურეს იდეოლოგიათა წყარო. მათ შორის სოციოლოგების განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ნაციონალიზმი.

ნაციონალიზმი ჩვენ გვესმის როგორც: ა) განწყობათა განსაკუთრებული კომპლექსი, ბ) პოლიტიკური იდეების სისტემა, გ) საზოგადოებრივი მოძრაობა. ნაციონალიზმი შეიძლება მოვცვლინოს სხვადასხვა ფორმით, დაწყებული თავდადებული პატრიოტიზმით, ანუ საკუთარი ერისათვის მთლიანად მსხვერპლად შეწირვის მზადყოფნით, დამთავრებული მილიტარიზმისა და იმპერიალიზმთან მჭიდროდ დაკავშირებული უკიდურესი ექსტრემისტული ფორმით. ნაციონალიზმის ძირითადი იდეებია: საკუთარი ერის ინდივიდუალობისა და თავისებურების აღიარება უმაღლეს ღირებულებად, საკუთარი ერის ღირებულების გაზვიადებულად ხაზგასმა და მისთვის განსაკუთრებული ისტორიული მისიის მიწერა. (რჩეული ერი), არგუმენტაციის ირაციონალურობა, რომლითაც ასაბუთებენ თავისი ერის უპირატესობას და მისტიკიზმისადმი მიღრეკილება, სხვა ერების შეუწყნარებლობა და მათი დამორჩილების სწრაფვა, ეკსკლუზივიზმი, ანუ სხვა ერებში შეურევლობის მისწრაფება. ხშირად ნაციონალიზმი კავშირს კრავს რასიზმთან, მიაჩნია, რომ რასიული უპირატესობის გამო რჩეული ერის დანიშნულებაა შეასრულოს განსაკუთრებული მისია. რასისტული დოქტრინით დასაბუთებული ნაციონალიზმის მაგალითია ჰიტლერიზმი. მაგრამ ნაციონალიზმი შეიძლება დასაბუთონ რელიგიითაც, როცა რომელიმე ერი ამტკიცებს, რომ იგი ღმერთის რჩეულია განსაკუთრებული მისიის შესასრულებლად. ნაციონალისტურმა მოძრაობებმა ძალიან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს XIX და XX საუკუნეებში, მათ დიდად შეუწყეს ხელი კოლონიების განთავისუფლებას.

ასეთი რთული სახელწოდებით ჩვენ განვსაზღვრავთ მთელ რიგ შედარებით თავისუფალ სოციალურ წარმონაქმნებს, რომლებსაც ზოგჯერ შეუძლიათ განავითარონ მოქმედების საოცარი უნარი; მათ არ გააჩნიათ ინსტიტუციონალიზებული შინაგანი კავშირი, მაგრამ გამოირჩევიან თავისი წევრების ქცევის მსგავსებით. მხედველობაში მაქვს ისეთი თავყრილობები, როგორიცაა სხვადასხვა ფორმის ბრბო, კინოებსა და თეატრებში შეკრებილნი, რადიომსმენელები და ტელემაყურებლები, მკითხველი საზოგადოება, შემდეგ სხვადასხვა კრების, ლექციის ან თავშეყრის აუდიტორია. ზოგიერთი სოციოლოგი ან სოციალური ფსიქოლოგი ამ ფორმას „პოლექტიური ქცევის ფორმებს“ უწოდებს, და მისი აღნიშვნა ტერმინით „ერთობა“ მიუღებლად მიაჩნია. ჩვენ ოდნავ გავაფართოებთ ერთობის განსაზღვრებას, რომელიც ამ თავის დასაწყისში მივიღეთ და მათაც ერთობებს ვუწოდებთ, ამასთან, ვითვალისწინებთ მათი მოქმედების უნარს და ამით გამოწვეულ შედეგებს უფრო ფართო ერთობებში.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ ფორმებს ჩვენ ვყოფთ ორ ძირითად კატეგორიად: ბრბოდ და ხალხად („პუბლიკად“). ერთ ადგილას შეკრებილ ხალხს ვუწოდებთ აუდიტორიას, ხოლო ხალხს, რომელიც არ არის შეკრებილი და მისი განწყობები და მისწრაფებანი მაინც პოლარიზებულია ერთი მიმართულებით, ვუწოდებთ პოლარიზებულ მასას.

ბრბო არის ადამიანთა დიდი რაოდენობის დროებითი თავ-შეყრა ტერიტორიაზე, რომელიც უშუალო კონტაქტის საშუალებას იძლევა, ერთი და იგივე სტიმულებზე მსგავსი ან იდენტური სახით სპონტანურად ჩაიგირებს. ადამიანებს ბრბოში აერთიანებთ ერთი და იგივე სტიმულით გამოწვეული მსგავსი ან იდენტური ემოციებითა და იმპულსებით შექმნილი ფსიქიკური კავშირი. ბრბოს არ გააჩნია დადგენილი ორგანიზაციული ნორმები და არავითარი მორალური ნორმების კომპლექსი. მისი გავლენა წევრებზე გამოდინარების ემოციურ-იმპულსური კავშირის ბუნებიდან. ბრბოში, ვლინდება პრიმიტიული, მაგრამ ძლიერი იმპულსები და ემოციები, რომლებსაც ვერ აკავებს ვერავითარი ეთიკური ან ორგანიზაციული ნორმები. არსებობს სხვადასხვა სახის ბრბოები, რომელთაგან ყველაზე ცნობილია და ყველაზე ხშირად აღწერენ აგრესიულად მოქმედ ბრბოს, როგორც ვიცით ლინჩის წესით გასამართლების აქტებით, ტერორისა და ნგრევის აქტებით. ჩვენ ვახ-

დენთ ბრბოს კლასიფიკაციას, ვყოფთ მას ოთხ სახეობად: აგრე-
სიული ბრბო, გაქცეული ბრბო, მუმრობოლი ბრბო და ექსპრესიუ-
ლი ანუ დემონსტრირებული ბრბო. აგრესიული ბრბო საში-
საა: ლინჩის წესით სასამართლოს მომწყობი, ესე იგი, ერთ
ადამიანზე მონალირე ბრბო, ტერორის მომწყობი – ცნობილი
დარბევითა და ტერორის სხვა აქტებით, რომელიც მიმართუ-
ლია გარევეული კატეგორიის პირების ან ჯგუფების წინააღმ-
დევ; მებრძოლი ბრბო, რომელიც გამოდის მღელვარებათა, გა-
ფიცების დროს, როდესაც დარბეული დემონსტრაცია ან კრე-
ბა სპონტანურად არაორგანიზებულად იცავს თავს. გაქცეული
ბრბოც ორი სახით ვლინდება: პანიკის დროს, რომელიც მოი-
ცავს კრებას ან ორგანიზებულ ხალხს, მაგალითად, პანიკის
დროს თეატრში, სადაც ხანძარმა იფერთქა, ან პანიკისას მიწის-
ძერის დროს, მრავალი ადამიანი დამფრთხალი გარბის, შეპყ-
რობილი მხოლოდ შიშითა და თავის გადარჩენის მიზნით; დამ-
ფრთხალი ბრბოს მეორე სახეობაა პანიკური შიშით მოცული
ჯარისკაცების ან სხვა ფორმალიზებული და მაღალორგანიზებუ-
ლი ჯგუფის პანიკური გაქცევა. მუმრობოლი ბრბო – ისეთი
ბრბოა, რომელიც თავს ესხმის მაღაზიებს შიშილობისა და არე-
ულობის დროს. დაბოლოს, ექსპრესიული ბრბო ისეთი ბრბოა,
რომელიც გამოხატავს თავის შეხედულებებს, იკრიბება იმისათ-
ვის, რომ ყვირილით გამოთქვას თავისი აღფრთვანება ან პრო-
ტესტი, მოიწონოს ან დაგმოს ხელისუფლების რაიმე წამოწყე-
ბა, მოვლენა და ა. შ.

ბრბოს ყველა სახეობაში თავს იჩენს ბევრი საერთო და მსგავ-
სი მოვლენა; უწინარეს ყოვლისა, ესაა მეტ-ნაკლებად ნათლად
გამოხატული ფსიქიკური მოვლენები; პირველყოვლისა აქ ვხვდე-
ბით დეინდივიდუალიზმის მოვლენას, ესე იგი, პიროვნების ინდი-
ვიდუალური ნიშანთვისებების ნაწილობრივ დაკარგვას. ამის შე-
დეგად ძალიან იზრდება მიბაძვისაღმი მიღრუკილება. რეაქციას გა-
რე სტიმულებზე წარმართავს არა რეფლექსი, არამედ პირველი
ემოციური იმპულსი ან სხვა ადამიანების ქცევისაღმი მიბაძვა. რეფ-
ლექსურობის დაკარგვა, დეინდივიდუალიზაცია აძლიერებს მთელ
ბრბოსთან სოლიდარობის გრძნობას, ამას მოსდევს ეთიკური და
სამართლებრივი ნორმების მნიშვნელობის შესუსტების შეგრძნება.
ბრბო ქმნის წამოწყებულ მოქმედებათა სისწორის ძლიერ გრძნო-
ბას. ემოციებით თავს მოხვეულ მოქმედებათა შეფასება არ ხდება
კრიტიკულად რეფლექსის მეშვეობით. ამას გარდა, ბრბოში გაბა-
ტონებული დაბაზულობა ზრდის საკუთარი ძალის შეგრძნებას და

ამცირებს პასუხისმგებლობის გრძნობას ჩადენილი საქციელისათვის.

ამ მოვლენების წარმოშობის შედეგად, ბრბოს წევრები მოქმედებენ, როგორც ჰიპნოზის გავლენის ქვეშ მყოფი აღამიანები. ხშირად ლაპარაკობენ ბრბოს ჰიპნოზზე ან ფსიქოზზე, ხოლო აღრინდელმა სოციალურმა ფსიქოლოგიამ ბრბოს განსაკუთრებული კოლექტიური ფსიქიკის თეორიაც კი შექმნა, რომელშიც თითქოსლა შერწყმულია ინდივიდების ფსიქიკა. რა თქმა უნდა, ამ თეორიებს უკვე აღარავინ არ იზიარებს, ხოლო ტერმინი „ბრბოს ჰიპნოზი“ მხოლოდ მოკლე გამოთქმაა, რომელიც აღნიშნავს ბრბოს ყველა წევრზე მსგავსი იმპულსების და ემოციების მოქმედების ინტენსივობის ძალასა და მასშტაბს. ეს „ჰიპნოზი“ მოქმედებს მეტნაკლებად ძლიერად ან სუსტად იმის მიხედვით, თუ როგორია ბრბოს რეაქციის გამომწვევი სტიმულები, კონკრეტული საზოგადოებრივ-ისტორიული სიტუაცია, რომელშიც შეიკრიბა ბრბო, და რა ინდივიდუალური თვისებები აქვთ მის წევრებს. ამ ჰიპნოზის მოქმედების ხელშემწყობი ჰირობები შემდეგია: წინასწარ არსებული ძღვრადი განწყობანი და რწმენა (უფრო აღვილია ტერორისტულად განწყობილი ბრბოს შექმნა და წარმართვა მისი საძულველი ჭგუფებისა და ინსტიტუტების წინააღმდეგ). ბრბოს სამოქმედოდ აღმძრელი ლოზუნგების შესაბამისი რწმენა და განწყობა. ახალგაზრდული ასაკი და სოციალური გამოცდილების უქონლობა (ამიტომაა, რომ დემონსტრაციის მოწყობ ბრბოს ძალიან ხშირად ახალგაზრდები შეაღენენ); გონებრივი განვითარების დაბალი დონე და ფსიქიკაში ინტელექტუალიზმის ელემენტის უქონლობა, თავისი ქცევის გაანალიზების ჩვევის უქონლობა, ძლიერი ნებისყოფისა და მტკიცე შეხედულებათა უქონლობა.

ბრბოს გავლენა ინდივიდზე წარმავალია, თუმცა გაჩენილი განწყობილება შეიძლება დიდხანს დარჩეს. ბრბოს გამაერთიანებელი კავშირი ირლვევა თუ ახალი სტიმულები სხვა ემოციებს წარმოშობენ. თუ დემონსტრაციის მოწყობ ბრბოს წყალს გადასხამენ ან ტერორით დამშინებლებს ცეცხლს დაუშენენ, თვითშენახვის ინსტინქტის ან შიშის გავლენით, რომლებიც ინდივიდებს უკარნახებს გაიქცნენ შეტაკების ადგილიდან, ბრბო იფანტება. ბრბო შეიძლება დაიშალოს, აგრეთვე, სხვა გრძნობებისა და მისწრაფებების გავლენით, როგორიცაა შიმშილი, იუმორის გრძნობა, აღელვება, რომლებიც მიმართულია სხვა მიზნებისაკენ, ვიდრე ბრბოს თავდაპირველი გზებები. ასეთი ფსიქიკური მექანიზმების გამოყენებას ემყარება ბრბოს დაძლევის ან ფსიქოლოგიური განიარების მეთოდები ისევე, როგორც ბრბოს გაერთიანების იმ მექანიზ-

მების ცოლნას ემყარება მათი გაღიზიანებისა და მათი მანიპულირების ტექნიკური ხერხები.

ხალხი სრულიად სხვა სახის კოლექტიური ცხოვრების ფორმაა. ჯერ განვიხილოთ შეკრებილი ხალხი ანუ აუდიტორია. შეკრებილი ხალხი შეიძლება იყოს სხვადასხვასახის. უწინარეს ყოვლისა, გამოვყოფთ შემთხვევით შეკრებილ ხალხს, ანუ თავშეყრას, აგრეთვე წინასწარ განზრახვით შეკრებილ ხალხს, რომელიც შეიძლება, აგრეთვე, ორი ფორმით გამოვლინდეს: როგორც დამსვენებელი ხალხი, რომელიც ეძებს გასართობს, მაგალითად, კინოთეატრში, ცირკში, საკონცერტო დარბაზში, და როგორც ინფორმაციის მაძიებელი ხალხი, რომელიც იკრიბება ლექციებზე, საინფორმაციო კრებებზე, გამოფენებზე, აგრეთვე მიტინგებსა და პოლიტიკურ კრებებზე, თუმცა მას უკვე სხვა ხასიათი აქვს.

შეკრებილი ხალხი – ეს არის გარკვეული რაოდენობის ადამიანების თავყრილობა, შეპყრობილი ერთნაირი განცდების მოლოდინით ან დაინტერესებული ერთი და იგივე საგნით. ეს საერთო დაინტერესება და განწყობათა პოლარიზაცია ერთი და იგივე საგნის ან მოვლენის გარშემო მისი განკურძოების საფუძველია. შემდეგი ნიშანია ერთგვარად მსგავსი რეაგირებისათვის მზაობა. განწყობათა, ორიენტაციის და მოქმედებისათვის მზაობის ეს მსგავსება ხალხის გაერთიანების საფუძველია. გაერთიანების შემდეგ, მათშე ყველა ერთი და იგივე სტიმულების (ფილმი, თეატრალური დაღგმა, ლექცია ან განხილვა) გავლენით ხალხის წრეში იქმნება გარკვეული მსგავსი ან საერთო რეაქციები, განცდები ან მდგრადი ორიენტაციები. ხალხი კინოში, კონცერტზე ან თეატრში იცნობიერებს თავის განწყობილებას, და ამ გაცნობიერებამ შეიძლება გააძლიეროს საერთო სტიმულის მოქმედებით გამოწვეული შთაბეჭდილება. ამრიგად, ხალხში შეიძლება გაჩნდეს ისეთივე მოვლენები, როგორიც ბრძოში, სახელდობრ, საერთო ემოციური დაბაძულობა, რეფლექსურობის დაკარგვა, სოლიდარობის ერთიანობის შეგრძნება. ამიტომ ხალხის ზოგიერთი სახეობა, მაგალითად, თავყრილობები, კრებები, მიტინგები, შეიძლება ადგილად გადაიქცეს ექსპრესიულ ან აგრესიულ ბრძოდ. ეს ხშირად ხდება სპორტულ სანახაობათა, ხარებთან ბრძოლის დროს, როცა ამორფული, ესე იგი, სრულიად შეზღუდული, ხალხი სანახაობის დროს „ემოციური გადამდებობის“ გავლენით იქცევა დემონსტრაციებისა და ტერორის მომწყობ ბრძოდ.

ბრძოებისა და ხალხთშეკრების მნიშვნელობა ვლინდება სოცი-

ალურ მდელვარებათა, რევოლუციურ განშეყობილებათა, ომის, გაფიცების პერიოდებში, როცა ნებისმიერი კრება ან თავყრილობა შეიძლება გადაიქცეს აგრესიულ ბრძოდ, ხოლო იგი, თავის მხრივ, – მებრძოლ ჭგუფად, თუ ბრძოს დაეუფლებიან ორგანიზებული ჭგუფები, რომლებიც შეძლებენ მათ წარმართვას.

გაფანტული ხალხია, მაგალითად, ერთი და იგივე გაჩეთის მკითხველები, ერთი და იგივე რადიოგადაცემების მსმენელები, ერთი და იგივე სატელევიზიო პროგრამების მაყურებლები, ერთი და იგივე უურნალების მკითხველები. უმიჩებოდ როდი დამკვიდრებულა პოლონეთში ტერმინი „პშეკრუს კულტურა“, რომელსაც მხედველობაში აქვს ამ პოპულარული ყოველკვირეულის მიერ შექმნილი გამოთქმის, ქცევის, აზროვნებისა და მოქმედების წესები. გაფანტული ხალხი – ეს არის მხოლოდ „პოლარიზებული მასა“, ესე იგი ადამიანთა დიდი რაოდენობა, რომელთა აზროვნება და ინტერესები ორიენტირებულია იდენტური სტიმულებით, ერთი მიმართულებით. ეს ადამიანები ცხოვრობენ არა „ერთმანეთის გვერდით“, არამედ „ერთმანეთის ახლოს“, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ერთნაირად იქცევიან. როგორც ჩანს, ეს ერთნაირი ქცევა ეხება არა მარტო ზოგიერთ საკითხს: მოდას, ფილმების შეფასებას, ზოგიერთი მსახიობის ან მუსიკოსის თაყვანისცემას, გარკვეული სახის ანეკდოტების მოყოლას, არამედ შეიძლება ეხებოდეს შეხედულებებს სოციალურად უფრო მნიშვნელოვან საკითხებზე, როგორიცაა იდეოლოგია, რელიგია, მეცნიერება. გაფანტულ ხალხში არ იჩენს თავს ბრძოს ან თავშეყრილი ხალხის დამახასიათებელი მოვლენები, ისეთი მოცულობით არ ვლინდება „ემოციური გადამდებლობა“, არ ქრება რეფლექსურობა და არ ჩნდება დეინდივიდუალიზაციის პროცესი. მაგრამ თუ, მაგალითად, რადიოგადაცემა ძალიან გამოიჩიანებელია, როგორც განთქმული გადაცემა, რომელიც კომენტარს უკეთებდა მარსიანელების თავდასხმას ამერიკის შეერთებულ შტატებზე 30-იან წლებში (1938), ამან შეიძლება გამოიწვიოს პანიკა და მილიონობით ადამიანის გაქცევა. პოლარიზებული მასების, გაფანტული ხალხის ყოველგვარი სახეობა წარმოადგენს მსგავსი შეხედულებების შემუშავების, გარკვეული ინფორმაციის არაკრიტიკული მიღების, ზოგიერთ საკითხზე აზრის შექმნის ბაზას, იმისათვის მზადყოფნის ბაზას, რომ მსგავსი რეაგირება მოახდინონ იდენტურ სტიმულებზე, მაშასადამე, ისინი წარმოადგენს ყოველგვარი მოღის შექმნის, ხმების აყოლისა და გავრცელების, იდეოლოგიის მიღებისა და სოციალურ მოძრაობათა წარმოშობის ბაზას.

ჩვენ უკვე ძალიან ხშირად ვიყენებდით ტერმინებს „საზოგადოება“ ან „გლობალური საზოგადოება“, ისე, რომ ისინი ზუსტად არ განვისაზღვრავს. გარდა ამისა, ტერმინი „საზოგადოება“ სალაპარაკო ენასა და მეცნიერებაში სულ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება. სოციოლოგია, როგორც მეცნიერება საზოგადოების შესახებ, წარმოიშვა მაშინ, როდესაც საზოგადოებრივი პრის ხანგრძლივი განვითარების მსვლელობაში გაიცნობიერეს, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთ ორგანიზებულ ფორმებთან ერთად, როგორიცაა სახელმწიფო და ეკლესია, და მათ მიერ შექმნილი ინსტიტუტები და მიზნობრივი ჯგუფები, მიმღინარეობს აგრეთვე სპონტანური პროცესები. ისინი ქმნიან და გარდაქმნიან კოლექტიური ცხოვრების ფორმებს, რომლებსაც მართავენ საკუთარი ბუნებრივი კანონები ადამიანთა ნების ჩარევისაგან დამოუკიდებლად. სწორედ ეს სპონტანურად მიმღინარე პროცესები და მათი მეოხებით წარმოშობილი ფორმები ქმნიან ერთგვარ მთლიანობას, რომელიც განაპირობებს ადამიანის საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მოვლენას როგორც მიზანშეწონილად შექმნილს, ისე სპონტანურად წარმოშობილს. როცა XVIII საუკუნეში გაჩნდა ცნება „საზოგადოება“, მას ისეთი ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ სხვადასხვა ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას იძლეოდა. და ეს ინტერპრეტაციები გაჩნდა კიდეც. ამის შედეგად ლიტერატურაში, ტერმინს „საზოგადოება“ სხვადასხვა პზრით იყენებდნენ. შეგვიძლია გამოვყოთ ის მნიშვნელობები, რომლებსაც ამ ტერმინს ანიჭებდნენ: 1) განსაზღვრებანი, რომელთა მიხედვით საზოგადოება გაგებულია, როგორც ფართო ან ყველაზე ფართო ერთობის სახეობა. ზოგნი ამ ცნების მოცულობას აიგივებენ „კაცობრიობის“ ცნების მოცულობასთან. ამასთან ვარაუდობენ, რომ საზოგადოება მოიცავს დედამიწაზე მცხოვრებ ყველა ადამიანს. სხვები მის მოცულობას ავიწროებენ ტერიტორიული ერთობებით, მაგალითად, პოლონეთის საზოგადოება მოიცავს ყველა ადამიანს და სოციალური ცხოვრების ყველა ფორმას, რომლებიც შეიძლება მოინახოს პოლონეთის სახელმწიფოს საზღვრების ფარგლებში. ფ. ზნანეცკი საზოგადოებას განსაზღვრავდა როგორც ერთობლივად არსებულ, შეჯვარებულ ჯგუფებს, რომლებიც ექვემდებარებიან ერთდომინანტურ ჯგუფს, როგორიცაა სახელმწიფო, ერი, ეკლესია, და ამ მნიშვნელობით შეიძლება ლაპარაკი ეროვნულ, კათოლიკურ საზოგადოებზე და ა. შ. 2) განსაზღვრებანი, რომელთა მი-

ხედვით საზოგადოება გაგებულია, როგორც ურთიერთობათა გან-
საკუთრებული სისტემით დაკავშირებული ერთობები. მათ მიე-
კუთვნება, უწინარეს ყოვლისა, მარქსისტული განსაზღვრება, რო-
მელიც საზოგადოებას აიგივებს საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორ-
მაციასთან, ანუ ერთობის გარკვეულ ისტორიულ ტიპთან, რომე-
ლიც ემყარება წარმოებით ურთიერთობათა დომინირებულ სის-
ტემას, მაგალითად, კაპიტალისტური საზოგადოება და სოციალის-
ტური საზოგადოება. ზოგიერთი სოციოლოგი საზოგადოებას გან-
საზღვრავს უბრალოდ, როგორც ადამიანთა შორის არსებულ ურ-
თიერთობათა ქსელს ან სისტემას. თვით გაერთიანებულ ადამიან-
თა პიროვნებები კი არ ქმნიან საზოგადოებას, არამედ ის, რაც
მათ აერთიანებთ და რაც მათ შორის ხდება. 3) განსაზღვრებანი,
რომელთა მიხედვით საზოგადოება გაგებულია, როგორც იმ ინს-
ტიტუტებისა და დაწესებულებების ერთობლიობა, რომლებიც უზ-
რუნველყოფენ ადამიანების მოთხოვნილებათა ორგანიზებულ დაკ-
მაყოფილებას, კონფლიქტების რეგულირებას, კულტურის შენარ-
ჩუნებასა და განვითარებას. ერთი სიტყვით, ამ განსაზღვრებისათ-
ვის შეიძლებოდა გვეწოდებინა „ორგანიზაციული“, ვინაიდან სა-
ზოგადოების არსებას ისინი ხედავენ საზოგადოებრივი ორგანიზა-
ციის არსებობის ფაქტში. 4) ზოგიერთი განსაზღვრება საზოგა-
დოებას უწოდებდა ადამიანის არსებობის გარკვეულ მდგომარეო-
ბას, სახელდობრ კი არსებობის მდგომარეობას სხვა ადამიანებთან
თანასაზოგადოებაში, მდგომარეობას, რომელიც უპირისპირდება ინ-
დივიდუალური არსებობის მდგომარეობას ან ავსებს მას. ამ თე-
ორის თანახმად, თითოეული ადამიანი თითქოსდა ორ განზომი-
ლებაში არსებობს: როგორც „მე“, ანუ ინდივიდუალური „მე“, და
როგორც „ჩვენ“ ან საზოგადოება. 5) განსაზღვრებანი, რომლე-
ბიც საზოგადოებას უწოდებენ იმ ჯუფებისა და ერთობების ერ-
თობლიობას, რომლებიც არ ექვემდებარებიან სახელმწიფოებრივ
ორგანიზაციას. ამ მნიშვნელობით სახელმწიფო უპირისპირდება სა-
ზოგადოებას; არსებობენ სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტები და სა-
ზოგადოებრივი ინსტიტუტები, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები,
საზოგადოებრივი ინიციატივა. ამრიგად, საზოგადოება კოლექტი-
ური ცხოვრების ფორმაა, რომელიც ჩნდება სახელმწიფოებრივ ინ-
სტიტუტებთან ან მათ გარეშე.

შეხედულებებისა და თეორიების ამ სიმრავლემ ერთგვარად
გამოიწვია ტენდენცია, რომ სოციოლოგიიდან ამოელოთ ტერმინი
„საზოგადოება“, მაგრამ გარკვეული ხნის შემდეგ იგი კვლავ დაბ-
რუნდა „გლობალურ.. საზოგადოების“ ტერმინის სახით. ჩვენ ვი-

სარგებლეთ აქ ამ ტერმინით, ვინაიდან მიგვაჩნია, რომ შეუძლებელია ადამიანის საზოგადოებრივი ცხოვრების ფორმები განვიხილოთ, როგორც ერთმანეთთან დაკავშირებული, ურთიერთდაპირისპირებული ერთობების, ჯგუფების, წრეების, არაინტეგრირებული სიმრავლე. ჩვენ მიერ მიღებული კულტურის თეორიიდან და აქ მოცემული პიროვნების თეორიიდან გამომდინარეობს, რომ ასეთ ვითარებაში ვერ იარსებებს ვერც კულტურა, ვერც ნორმალურად მოქმედი ადამიანის პიროვნება. გარდა ამისა, ყოველდღიური გამოცდილებაც კი ცხადყოფს, რომ ერთობლივი ცხოვრების ჩვენთვის ცნობილი ყველა ფორმა, რომლებშიც ჩვენ ვმონაწილეობთ, მოცულია რაღაც „გამამაგრებელი ჩარჩოთ“, რომ მათ შორის განსხვავებათა, თავისებურებათა, ანტაგონიზმების არსებობის მიუხედავად მათ აერთიანებთ მთელი რიგი საერთო კავშირები, აქვთ გარკვეული საერთო ნორმები. ურთიერთობებისა და ჯგუფების უმეტესობას შეიძლება ჰქონდეს კულტურულ ღირებულებათა სისტემები, როგორიცაა ენა, რელიგია, ადათ-წესები, იდეოლოგია, მსოფლმხედველობა, მეცნიერება, სამართალი, მორალური ნორმები. ამ ღირებულებათა სისტემებს, რომლებიც საერთოა მთელი რიგი სხვადასხვა მიზნობრივი ჯგუფებისათვის, საზოგადოებრივი კლასებისა და სხვა ერთობებისათვის, უნდა ჰქონდეთ რაღაც თავისი საფუძველი, რაღაც უფრო ფართო საზოგადოებრივი ფორმა, რომელიც „თვალყურს ადევნებს“ მათ შესრულებას და იცავს მათ. ერთობის სწორედ ასეთ ფართო ფორმას, რომელიც ქმნის კულტურულ ღირებულებებს, არაფორმალურ ინსტიტუტებს, ქცევის ეტალონებსა და საქმიანობის ნორმებს, რომელიც უზრუნველყოფს მთელი რიგი ერთობების კულტურულ ინტეგრაციას, პიროვნების ინტეგრაციას, რომელიც მონაწილეობს ბევრ ჯგუფში განსხვავებული, ხოლო ხშირად დაპირისპირებული ღირებულებათა სისტემებით, ჩვენ ვუწოდებთ გლობალურ საზოგადოებას. გლობალური საზოგადოება კულტურის ზოგიერთი ძირითადი ელემენტისა და კომპლექსის ბაზაზე შექმნილ საზოგადოებრივი ცხოვრების ფორმების თავისებური სინთეზია. იგი შეიძლება წარმოიშვას წარმოებით ურთიერთობათა ეკონომიკური სისტემის საფუძველზე, რომელიც ქმნის კულტურის ზედნაშენს, შეიძლება წარმოიშვას ცივილიზაციის გარკვეული ტიპის, მაგალითად, ტექნიკური ცივილიზაციის საფუძველზე, რომელიც ქმნის გლობალური საზოგადოების ყველაზე ფართო და საკმაოდ თავისუფალ ტიპს, და შეიძლება წარმოიშვას რელიგიისა და მისი ინსტიტუტების საფუძველზე. მაგალითია შუასუკუნეობრივი კათოლიკური საზოგადოება. მისი

სტრუქტურა საკმაოდ თავისუფალია, ვინაიდან მასში ერთიანი ეროვნული კულტურის, ერთიანი ენისა და ადათ-წესების ან საერთო ეთიკური ნორმების ფარგლებში შეიძლება თანაარსებობდნენ ანტიგონისტური კლასები. გლობალური საზოგადოება იმ ძალების კომპლექსია, რომლებიც ახდენენ ჯგუფების, წრეების, ინდივიდუების, ოჯახების დაპირისპირებულ ან ეგოისტურ მისწრაფებათა ინტეგრაციასა და გაერთიანებას, აკავშირებენ მათ, ნორმის ფარგლებში აქცევენ ინდივიდუების ურთიერთოქმედებას, ქმნიან სოციალური კავშირის ყველაზე ზოგად ფორმას. საზოგადოების ორიის ამოცანაა გამოიკვლიოს მისი სტრუქტურა, ორგანიზაციები, მასში მიმღინარე ინტეგრაციის პროცესები, გაარკვიოს დამკიდებულება მის ფარგლებში არსებულ ერთობებისა და ჯგუფების უმრავლესობას შორის.

სოციალური რეალოგის თნთვლობის პრიგლევები

ერთობების, ჯგუფების განხილვისას არაერთხელ გაგვიჩნდა
კითხვა: სახელდობრ, რას წარმოადგენს სოციალური ჯგუფი? მი-
სი შემადგენელი ინდივიდების ჯამია იგი თუ ურთიერთმოქმედე-
ბის ფაქტის, ურთიერთობათა და წევრებს შორის კავშირების წარ-
მოშობის, ინსტიტუტების შექმნის მეოხებით გაჩენილი რეალობის
რაღაც ახალი სახეობა, რომელიც აჩსებობს ინდივიდებს „შო-
რის“ თუ მათ „ზემოთ“? ეს ფილოსოფიური საკითხია: აჩსებობს
თუ არა სოციალური რეალობის განსაკუთრებული სახეობა, რო-
მელიც არ არის არც რეისტიკული რეალობა, ესე იგი, ისეთი
რეალობა, რომელიც დაიყვანება მატერიალური ნივთების სისტე-
მაზე, არც ფსიქიკური რეალობა, რომელიც დაიყვანება ადამიანთა
ცნობიერებაში მიმღინარე აქტებსა და პროცესებზე, — ძალიან ფარ-
თო დისკუსიის საგანი გახდა და პასუხები ამ კითხვაზე შეიძლება
შემდეგნაირად დაჯგუფდეს.

- 1) ნომინალისტური ოვალსაზრისის მიხედვით, სოციალური ჯგუფი მხოლოდ მისი წევრების თვისებათა ჯამია, არ არსებობს რაღაც განსაკუთრებული სოციალური რეალობა, რომელიც ყალიბდებოდეს რაღაც უფრო მეტისაგან, ვიდრე მისი წევრების თვისებებია. თუ გვინდა გავარკვიოთ ჯგუფში მიმდინარე რომელიმე მოვლენა, უნდა მოვახდინოთ მაინდივიდუალიზებელი რეალურია, ესე იგი, იგი დავიყვანოთ მისი წევრების თვისებებზე.
 - 2) რეალისტური ოვალსაზრისი ამტკიცებს, რომ ჯგუფი რე-

ალობის დამოუკიდებელი სახეობაა, რომელიც პრინციპული განსხვავდება მისი წევრების ნიშან-თვის სებათა ჯამისაგან; ამასთან ერთად, იგი ამტკიცებს აგრეთვე, რომ ეს ჯგუფი არ არის არც მატერიალური, არც ფსიქიკური რეალობა. სოციალური რეალობა თვისებური რეალობაა. დიურკჰეიმი, რომელიც მტკიცებს იცავდა ამ თვალსაზრისს, ამ სპეციფიკური რეალობის არსებას ხელავდა „კოლექტიურ წარმოდგენებში“, რომლებიც ქმნიან სოციალური ფაქტორების ისეთ სპეციფიკურ კატეგორიებს, როგორიცაა მოღა, ენა, რელიგია, მაშასაღამე, ინდივიდთა ფსიქიკისადმი „გარეგანი“ ფაქტები, რომლებიც მასზე ობიექტურ ზეწოლას ახდენენ. ეს სოციალური ფაქტები შეიძლება ვიკვლიოთ როგორც ნივთები, თუმცა ისინი არ წარმოადგენენ მატერიალურ ნივთებს. არსებობდა აგრეთვე ჯგუფის რეალობის სხვა კონცეფციები.

3) ვსიმოლოგიური თვალსაზრისი ჯგუფს განიხილავს, როგორც მისი წევრების ფსიქიკური აქტებისა და წარმოდგენებისაგან შედგენილ მთელს. სოციალური რეალობა სხვა არაფერია თუ არა ნებელობითი აქტების, აზრების, ემოციების, მისწრაფებების, იმპულსების, მათი ურთიერთმოქმედებისა და კავშირების ერთობლიობა, რომლებიც ქმნიან ძალიან რთულ მექანიზმებს. სწორედ ეს ფსიქიკური მექანიზმები უზრუნველყოფენ ჯგუფის ფუნქციონირებას, მისი წევრების საქმიანობას, შეთანხმებულობასა და ანტაგონიზმს – ერთი სიტყვით, ყველა პროცესს, რომელიც შეიძლება მიმდინარეობდეს ადამიანებს შორის. საზოგადოება არსებობს, რამდენადაც ადამიანები – ეს არის შეგნებული ინდივიდები, რომლებსაც აქვთ მოთხოვნილებანი, წარმოსახვა, ინტუიცია, შეუძლიათ წინასწარხედვა და თანამიმდევრულად მოქმედება. და ამიტომ, სოციალური ცხოვრების არსებას, ერთობების არსებას, რომლებშიც ეს ცხოვრება მიმდინარეობს, ფსიქიკური მოვლენები და პროცესები შეაღენენ.

4) ვიმუშნისტური თვალსაზრისი, რომელიც წარმოდგენილია მცირერიცხოვანი ფილოსოფოსებით, სოციალურ ჯგუფს განიხილავს, როგორც მხოლოდ ადამიანთა წარმოდგენაში არსებულ რაღაც ფიქციას. სოციალური ჯგუფის ყოფიერება ემყარება მხოლოდ იმას, რომ ადამიანებს სწამთ მისი არსებობა და იქცევიან ისე, თითქოს იგი არსებობდეს. როგორც კი ადამიანებს აღარ სჭერათ ჯგუფის არსებობა და აღარ იქცევიან ისე, თითქოს იგი არსებობდეს, ჯგუფი ღრუბელივით იფანტება.

ჩვენი გადმოცემა ემყარება მატერიალისტურ თვალსაზრისს, ესე იგი ვარაუდს, რომ ჯგუფი გარკვეული სახის რეალობაა, რო-

მელიც არსებობს ინდივიდუების მისწრაფებებისა და ნებისაგან და-მოუკიდებლად. თუნდაც, რომ ყველა პოლონელმა მოილაპარაკოს, მოვიქცეთ ისე, თითქოს პოლონელი ერი არ არსებობსო, ამით იგი არ შეწყვეტს არსებობას. სოციალური ჯგუფები და სხვა ერ-თობები არსებობენ ობიექტურად, შეიძლება მათი ობიექტური და ცდისეული შეცნობა, გავლენას ახდენენ თავიანთ წევრებზე, ურ-თიერთობას ამყარებენ ერთმანეთთან და ა. შ. ცხადია, წევრების პიროვნებათა თავისებურებანი გავლენას ახდენენ მათ ორგანიზა-ციებსა და ცხოვრებისეულ პროცესებზე, მათი წევრების ცნობიე-რებაში მიმღინარე პროცესები აისახება მათ საზოგადოებრივ ცხოვ-რებაში, მაგრამ ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ისინი არ განსაზღვრავენ ერთობის არსებობას. ერთობის წევრები და მათი ფსიქიკური ნი-შან-თვისებები ერთობის ერთ-ერთი ელემენტია, რომლებიც მოქ-ცეულია ობიექტური, ეკონომიკური ურთიერთობებისა და კულ-ტურული ლირებულებების სისტემის ფარგლებში. მათი ურთიერ-თქმედება ქმნის სოციალური კავშირების რეალობას.

VIII. სოციალური პროცესები

მოკლედ გავიხსენოთ წინა ლექციების შინაარსი: ბუნებრივ და ეკონომიკურ საფუძვლებზე, აგრეთვე, გარკვეული კულტურის ფარგლებში ყალიბდება ადამიანის პიროვნებანი; თავიანთ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისას ადამიანები იწყებენ ურთიერთობას, ქმნიან ურთიერთობის სხვადასხვა ფორმას, რომლებიც შინაგანად გაერთიანებულია კავშირის ურთიერთობათა სხვადასხვა სახეობით და მოქცეულია გლობალური საზოგადოების მაინტეგრირებელ ფარგლებში. ჯერ მოვახდინეთ ერთობის გამაერთიანებელი კავშირის ანალიზი, შემდეგ განვიხილეთ ერთობათა სტრუქტურა. ახლა განვიხილოთ მათში მიმდინარე პროცესები, რომლებიც განაპირობებენ მათ ფუნქციონირებას.

სოციალური პროცესის ცნება

პროცესებს ჩვენ ვუწოდებთ მიზეზობრივი ან სტრუქტურულ-ფუნქციონალური დამოკიდებულებებით დაკავშირებული მოვლენების შედარებით ერთგვაროვან სერიებს. მაგალითად, ორგანიზმის ზრდა პროცესია, ვინაიდან მომდევნო მდგომარეობას გარკვეულად განაპირობებენ წინა მდგომარეობები. პროცესის შემაღენელი სერიები შემცნებითი მიზნებით შეიძლება დავანაწევროთ, გამოვყოთ პროცესის შემაღენელი ერთდროულად მიმდინარე მოვლენების რთული კომპლექსებიდან. მათ აქვთ რაღაც „დერძი“, რომელზეც „ასხმულია“ ერთმანეთის მომდევნო მოვლენები. ბუნებასა და საზოგადოებაში პროცესები არასოდეს არ ხდება იზოლირებულად. ჩვენ ვახდენთ მათ განკერძოებას და განვიხილავთ ცალკე ანალიზის მიზნით.

სოციალურ პროცესებს ჩვენ ვუწოდებთ ადამიანთა ურთიერთქმედების მოვლენების სერიას ან ჯგუფების ორგანიზაციასა და სტრუქტურაში მიმდინარე მოვლენების სერიას, რომლებიც ცვლიან ურთიერთობებს ადამიანებს შორის ან ურთიერთობებს ერთო-

ბების შემადგენელ ელემენტებს შორის. როგორც ადამიანების თითქოსდა ურთიერთქმედების აურაცხელი სიმდიდრე შეიძლება და-ვიყვანოთ რამდენიმე ათეულ ძირითად ნიმუშზე, მუდამ კვლავ და კვლავ რომ მეორდებიან მცირეოდენი ინდივიდუალური გადახრებით, ასევე ერთობებსა და საზოგადოებრივ ურთიერთობებში მიმღინარე პროცესების ერთობლიობა შეიძლება დავიყვანოთ რამდენიმე ათეულ ძირითად პროცესზე. სოციალური მოვლენების სერია შეიძლება გავიგოთ როგორც პროცესი, თუ იგი ინარჩუნებს იდენტურობას დროში, რაც საშუალებას იძლევა გამოვყოთ იგი სხვა სერიებისაგან, თუ წინა მოვლენები განაპირობებენ ნაწილობრივ მაინც მათ მომდევნო მოვლენებს და თუ ისინი ქმნიან საგანთა გარკვეულ ერთგვაროვან ვითარებას. მაგალითად, სოციალიზაცია, რომელზეც ვლაპარაკობდით, როდესაც განვიხილავდით სოციალური პიროვნების განვითარებას, — სოციალური პროცესია, ვინაიდან იგი წარმოადგენს ურთიერთობოქმედებათა გრძელ სერიას ბავშვის, მის აღმზრდელებსა და გარემოს შორის; ეს სერია ინარჩუნებს თავის იდენტურობას ფორმირების პროცესში მყოფი პიროვნების იდენტურობის მეოხებით; ბავშვის რეაქციას შემდგომზემოქმედებაზე გარკვეულად განაპირობებენ ადრე წარმოშობილი მოვლენები, და ამის შედეგად იქმნება მისი პიროვნების გარკვეული მდგომარეობა, მისი როგორლაც ასე თუ ისე მდგრადი ნიშან-თვისებები. აღმზრდაც სოციალური პროცესია, ვინაიდან ეს არის მთელი რიგი მოვლენები, ურთიერთობოქმედება, რომლებიც მეტ-ნაკლები თანამიმდევრულობით გამიზნულია აღსაზრდელის სასურველი მიმართულებით ჩამოყალიბებისაკენ. ნებისმიერი მიზნობრივი ჯგუფის განვითარება სოციალური პროცესია, რამდენადაც იგი წარმოადგენს მისი წევრების შემადგენლობის დიფერენციაციის მთელ რიგ მოვლენებს, ინსტიტუტების დიფერენციაციას, მოქმედებათა ახალი მეთოდების შემოლებას და ო. შ. ამასთან, ამ განვითარებისათვის, ესე იგი, მისი შემადგენელი ელემენტებისათვის, დამახასიათებელია იდენტურობა, უწყვეტობა, ისინი დაკავშირებული არიან სტრუქტურულ-ფუნქციონალური დამკიდებულებებით. ამრიგად, სოციალური პროცესები აუცილებლობით წარმოადგენენ ცვლილებათა სერიებს. მათი კლასიფიკაცია შეიძლება სხვადასხვა წესით. იმ სისტემის შესაბამისად, რომლებშიც ისინი მიმღინარეობენ, მათი დაყოფა შემდეგნაირად შეიძლება: 1) ადამიანის პიროვნებაში მიმღინარე შიდა პიროვნული პროცესები, მაგლიც გალითად, თვითგანვითარების პროცესი; 2) ინდივიდებს შორის მიმღინარე ურთიერთობა ან ურთიერთობანი; 3) ინდივიდებსა და

ჭგუფებს შორის მიმღინარე ურთიერთობანი; 4) ურთიერთობის ორგანიზაციისა და შინაგანი სტრუქტურის შემცვლელი პროცესები; 5) ორ ჭგუფს (ერთობას) შორის ურთიერთობის შემცვლელი პროცესები; 6) გლობალური საზოგადოების სტრუქტურისა და ორგანიზაციის შემცვლელი პროცესები. ეს ძალიერ ფორმალური კლასიფიკაციაა, რომელიც არაფერს ამბობს არც პროცესის შინაგან ბუნებაზე, არც მისით გამოწვეულ ცვლილებების ხასიათზე. ამიტომ იყო ცდები – კლასიფიკაციის საფუძვლად ელოთ არა სისტემის მასშტაბები, რომელშიც პროცესები მიმღინარეობს, არამედ თვით გამოწვეულ ცვლილებათა შინაარსი.

ლეოპოლდ ფონ ვიჩემ გაბედული ცდა გააკეთა – მოახდინა ადამიანებს შორის შესაძლებელ ურთიერთობათა ყველა პროცესის სრული კლასიფიკაცია. მან საზოგადოების არსება განსაზღვრა, როგორც ადამიანებს შორის ურთიერთობის მრავალფეროვნება და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ საზოგადოების შემცვლელი ყველა პროცესი ორ დიდ კატეგორიაზე დაიყვანება; ესაა: ადამიანთა ურთიერთდაახლოების პროცესები, ანუ ადამიანთა გამაერთიანებელი პროცესები, და ადამიანთა დაშორების პროცესები, ანუ დაყოფის პროცესები. პირველებს მან უწოდა ასოციატური პროცესები და მათ შორის გამოყო თხები ძირითადი: დაახლოება, შეგუება, გათანაბრება, გაერთიანება. დაყოფის პროცესების სამი ფორმაა: მეტოქეობა, ოპოზიცია, კონფლიქტი. თითოეული ეს სახეობა იყოფა მთელ რიგ ქვეპროცესებად. მაგალითად, მხოლოდ დაახლოების პროცესში ვიზემ გამოყო თვრამეტი ქვეპროცესი. იმ პროცესების სქემა, რომლებსაც იზოლაციიდან დაახლოებისაკენ მივყავართ, შემდეგნაირად გამოიყურება: საწყის ეტაპზე საქმე გვაძვს იზოლაციასთან, გაუცხოებასთან, განკერძოებასთან, მტრობასთან. გარდამავალი სტალია კონტაქტი. გაერთიანების საწყისი ეტაპია ურთიერთშემწყნარებლობა, კომპრომისი, გზა, რომელმაც შეიძლება დაახლოებასთან მიგვიყვანოს.

პროცესების კლასიფიკაციის ეს ცდა მათი შინაარსის შესაბამისად აქვარგისი გამოდგა. გ. ზიმელმა ადვილად დაასაბუთა, რომ სწორედ ბრძოლა ყველაზე მეტად „აახლოებს“ მოწინააღმდეგებს, რომ ბრძოლის საწარმოებლად მოწინააღმდეგის ცოდნა უფრო აუცილებელია, ვიდრე მეგობრის ცოდნა მეგობრობის განსამტკიცებლად. სახელმწიფოები ხომ გაცილებით მეტ ფულს გამოყოფენ მოწინააღმდეგების, ვიდრე მეგობრების შესაწავლად.

შევეცდებით მოვახდინოთ სხვა კლასიფიკაცია და მის საფუძ-

კელჩე განვიხილოთ უმნიშვნელოვანესი სოციალური პროცესები. თავდაპირველად შემოვიტანოთ შემდეგი განსაზღვრებები.

თუ რომელიმე სისტემაში წარმოიშობა ახალი შემადგენელი ელემენტები ან ქრებიან აღრე არსებული ელემენტები, ანდა თუ წარმოიშობა ახალი ერთობანი სისტემის შემადგენელ ელემენტებს შორის ანდა ქრებიან აღრე არსებული ურთიერთობანი, მაშინ ვამბობთ, რომ სისტემა ცვლილებას განიცდის.

თუ რომელიმე სისტემაში მიმდინარე ცვლილებებს მოსდევს მისი შემადგენელი ელემენტების და მათ შორის არსებულ ურთიერთობათა დიფერენციაცია და გამდიღრება, მაშინ ვამბობთ, რომ ეს სისტემა ვითარდება.

თუ რომელიმე სისტემაში მიმდინარე ცვლილებებს მოსდევს მისი შემადგენელი ელემენტებისა და მათ შორის არსებულ ურთიერთობათა გაქრობა და გაღარიბება, მაშინ ვამბობთ, რომ სისტემა დაშლას განიცდის. თუ რომელიმე სისტემაში მიმდინარე განვითარება მას აახლოებს გარკვეულ იდეალთან, რომელსაც დადებითი შეფასება ეძლევა, მაშინ ვამბობთ, რომ განვითარება წარმოადგენს პროგრესს.

სოციალური პროცესები ცვლილებათა ერთიანი სერიაა სოციალურ სისტემებში, ესე იგი ურთიერთობებში, ინსტიტუტებში, ჯგუფებში და სოციალური სისტემების სხვა სახეობებში. განვითარების პროცესების შესახებ განსაკუთრებით შემდეგ თავში ვისაუბრებთ.

ვეცდებით სხვა პროცესების კლასიფიკაციაც მოვახდინოთ იმ ამოსავალი დებულების მიხედვით, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითადი საფუძველია მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების აუცილებლობა. მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებათა მოპოვების სწრაფვაში აღამიანები აწყდებიან სხვ აღამიანების ანალოგიურ მისწრაფებებს. ანალოგიური მისწრაფების ამ შეჯახებამ გარკვეულ ისტორიულ სიტუაციაში გარკვეული ჯგუფებისა და ურთიერთობათა სისტემის ფარგლებში შეიძლება გამოიწვიოს მოვლენების სხვადასხვა სერია, სხვადასხვა პროცესი.

მისწრაფები შეიძლება შემდგროვნ ერთმანეთს. ამასთან, ამ შეგუებამ შეიძლება სხვადასხვა სახე მიიღოს. შეიძლება წარმოიშვას ოპერატორების მოვლენების სერია, აუცილებელი დოვლათისა და ღირებულებათა ერთობლივად მოპოვებისათვის. შეიძლება წარმოიშვას მეტოქეობა, კონკურენციის პროცესი, რომელიც ემყარება იმას, რომ დაასწრონ სხვა ინდივიდებისა და ჯგუფების ანალოგიურ მისწრაფებებსა და მათზე აღრე მიაღწიონ მი-

ზანს. თუ მეტოქეობის მსვლელობაში ვლინდება მისწრაფება, რომ მოახდინონ კონკურენტის ან მისი ნივთების ღირებულებათა ლიკვიდაცია, მაშინ მეტოქეობა პონვლიქტად იქცევა, რომელსაც, აგრეთვე, სხვადასხვა სახეობა და ინტენსივობის სხვადასხვა დონე აქვს. ეს პროცესები ჩნდება აღამიანებს შორის ურთიერთობის მსვლელობაში. შემდეგ გამოვყოფთ პროცესებს, რომლებიც ინდივიდებისა ან ჯგუფების ადგილებს ცვლიან როგორც სივრცეში, ისე სოციალურ სტრუქტურებშიც. ჩვენ მათ მობილობის პროცესებს ვუწოდებთ. გამოვყოფთ, აგრეთვე, პროცესებს, რომლებიც ცვლიან სოციალურ ორგანიზაციას, და გავყოფთ მას რეორგანიზაციის და დეზორგანიზაციის პროცესებად. ბოლოს, არსებობს, აგრეთვე, კულტურის სისტემებში მიმღინარე ცვლილებათა პროცესები, რომლებიც ღრმა დალს აჩნევენ ურთიერთობებს აღამიანებს შორის, ერთობის ორგანიზაციასა და სტრუქტურას, მაგალითად, იდეოლოგიის, სოციოლოგიის, რელიგიის, მეცნიერების, ტექნიკის პროცესების შემცვლელ სისტემებს.

შემუშავდის პროცესები ყოველთვის იქ ვლინდება, სადაც ინდივიდი და ჯგუფი აღმოჩნდებიან ახალ გარემოში, რომელშიც აქამდე გამოყენებული და ხმარებული მოქმედებისა და ურთიერთორქმედების ნიმუშები, შეფასების კრიტერიუმები და მოდელები აღარ გამოდგებიან მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და აღარ იძლევიან შესაძლებლობას შეინარჩუნონ თავი და მონაწილეობდნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მაშასადამე, შეგუების შესახებ ვლაპარაკობთ მაშინ, როდესაც ემიგრანტების ჯგუფი აღმოჩნდა უცხო ქვეყანაში სხვა კულტურითა და სოციალური ორგანიზაციით; როდესაც იცვლება ეკონომიკური და პოლიტიკური პირობები, როდესაც სკოლადამთავრებული მიღის წარმოებაში, როდესაც გლეხი სოფლის მეურნეობიდან გადადის მრეწველობაში სამუშაოდ და ა. შ. შეგუების პროცესი შეიცავს რამდენიმე ელემენტს: შემეცნებითს – ახალი სიტუაციის გაცნობა, ახალი ნიმუშების და ქცევის წესების შესწავლა, ფსიქიკური ორიენტაციის შეცვლა, ესე იგი შესაბამისი გარკვეულობებისა და სიტუაციების გამოყენება მოცემულ გარემოში მიღებულ შეფასებათა კრიტერიუმებისა და ქცევის ნიმუშების შესაბამისად. ეს ელემენტები უნდა მოქმედებდეს შეგუების ნებისმიერ პროცესში, მაგრამ შემდეგ მან შეიძლება სხვადასხვა სახე მიიღოს. გამოვყოფთ შეგუების სხვადასხვა დონეს. შეგუება შეიძლება შემოიფარგლოს ფსიქოლოგიური ორიენტაციის შეცვლით: შემგუებელმა ინდივიდმა იცის, როგორ უნდა იმოქმედოს ახალ გარემოში, როგორ ეჭიროს თავი, მაგრამ შინაგანად

თავის შეგნებაში არ აღიარებს ამას და, სადაც შეუძლია, უარყოფს მისი (გარემოს) ლირებულებების სისტემას და მისდევს აღ-რინდელს. შეგუება შეიძლება ოდნავ წინ წავიდეს და შეჩერდეს შემწყნარებლობის ეტაპზე. როგორც გარემო, ისე ახალი ინდივი-დი მაში ავლენენ ურთიერთშემწყნარებლობას ლირებულებათა სის-ტემებისა და ურთიერთისაღმი ქცევის ნიმუშებისაღმი იმით, რომ აღიარებენ მათ ტოლფასობას. შემგუებლობის ყველაზე ხშირი ეტა-პია აკომოდაცია, რომელიც ჩნდება შემწყნარებლობის საფუძველ-ზე და დაკავშირებულია ორმხრივ დათმობებთან. იგი ემყარება ახალი სიტუაციის ღირებულებათა სისტემის აღიარებასა და მი-ლებას, ამავე დროს აღიარებს ახალი ინდივიდის ზოგიერთ სის-ტემას მის ახალ გარემოსთან ერთად. აკომოდაცია აგრეთვე კონ-ფლიქტის გადაწყვეტის მეთოდია. ბოლოს გამოვყოფთ სრულ შე-გუებას, ანუ ასიმილაციას, რომელიც ემყარება აღრინდელ ნიმუ-შებსა და ღირებულებებზე სრულ უარის თქმას და ახლების მთლი-ანად მიღებას. ჩვენ ვამბობთ, რომ მოხდა ემიგრანტების სრული ასიმილაცია, როდესაც მათ სავსებით შეითვისეს ახალი ქვეყნის ენა, ადათ-წესები, ცხოვრების წესი, საცხოვრებლების მოწყობა, ტანსაცმელი და ა. შ. შეგუებას ზოგჯერ აღაპტაციას უწოდებენ, თუმცა ხანდახან გვხვდება ისეთი თვალსაზრისი, რომ ეს ტერმინი უნდა შევინარჩუნოთ ბიოლოგიური შეგუების მოვლენათა აღსა-ნიშნავად.

ახალ პირობებთან შეგუების შესაძლებლობას ბევრი უარყო-ფითი მოვლენა მოსდევს. ხანგრძლივი შეგუება იწვევს პიროვნე-ბის დეზორგანიზაციას, ხოლო ჭავლები და ერთობები, რომლებიც ვერ ეგუებიან გარემოს ახალ პირობებს ან ცვლილებებს გლობა-ლურ საზოგადოებაში, ცვლილებებს კულტურაში, ტექნიკაში და ა. შ. დეზორგანიზაციას განიცდიან. ამიტომ სხვადასხვა სახეობის გა-რემოსთან და ცვლილებებთან შეგუების პროცესების, შეგუების პირობების, მისი მსვლელობის, დონის, შეგუების დროის, განმ-საზღვრელი ფაქტორების შესწავლა სიტუაციის სხვადასხვა ტი-პებში კონკრეტული სოციოლოგიის ცალკეულ დისკიპლინებში გა-მოკვლევების მნიშვნელოვანი განყოფილებაა. პარალელურად წარ-მოებს აგრეთვე გამოკვლევები შეუგუებლობის მოვლენებისა და მისი სოციალური შედეგების შესახებ.

თანამშრომლობა ერთობის სასიცოცხლო პროცესების მე-ორე მნიშვნელოვანი კომპლექსია. იგი შრომის დანაწილების თან-მხლები მოვლენაა, ემყარება შეთანხმებულ საქმიანობას და ნაწი-ლობრივი ამოცანების შესრულებას მიზნის მიღწევაში იმის მიუხე-

დავად, თუ როგორია ეს მიზანი, საქმე ეხება პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, ამხანაგურ თუ სულის ხსნის მიზნებს. ჩვენ არ ჩავუდრმავდებით თანამშრომლობის კონკრეტულ პროცესებს, რომლებსაც იკვლევენ კონკრეტული სოციოლოგიის ცალკეული განყოფილებები, აღვნიშნავთ მხოლოდ მისი მსელელობის განმსაზღვრელ ზოგად პირობებსა და ფაქტორებს. თანამშრომლობა ორ პარტნიორს (ინდივიდებს ან ჯგუფებს) შორის გულისხმობს საერთო ან მსგავსი ინტერესების არსებობას, იმის გაცნობიერებას, რომ შესაძლებელია ნაწილობრივი ამოცანების ჩატარების დაყოფა მათი გადაწყვეტისათვის, ანალოგიურ მისწრაფებათა არსებობას მეორე მხარეში, ურთიერთგაგების არხებისა და საშუალებების არსებობას, ერთმანეთის საკმარისად გაგებასა და საკმარისად ცოდნას, რაც შესაძლებელი თანამშრომლობისათვის დარწმუნებულობისა და ლოიალობის საფუძველს იძლევა, იმ საშუალებებისა და წესების დადგნას, რომლებიც ორივე მხარის დაზღვევას უზრუნველყოფენ. ხაზგასმით მივუთითებთ პარტნიორის ურთიერთგაგებისა და ცოდნის არხებისა და საშუალებების არსებობის მნიშვნელობაზე. თანამშრომლობის აზრია ორმხრივი სარგებლობა, თუმცა, ცხადია, იგი არ გულისხმობს თანაბარ სარგებლობას. თანამშრომლობა შესაძლებელია ურთიერთშეგუების საფუძველზე, მაშასადამე ყოველთვის ზოგიერთ საკუთარ ღირებულებაზე უარის თქმაზე; ესაა საკუთარი დამოუკიდებლობის შეზღუდვა, ვინაიდან გადაწყვეტილებანი, ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ საკითხზე, უნდა შეუთანხმდეს პარტნიორის გადაწყვეტილებებს. ამიტომ თანამშრომლობა, როგორც ურთიერთობათა ურთიერთმოქმედებათა სისტემა ყოველთვის მერყევი და ცვალებადი სისტემაა.

მეტოქეობა ჩნდება ინტერესთა დაპირისპირებულობის ნიადაგზე ან იმ მისწრაფების ნიადაგზე, რომ ერთნაირი ინტერესები დაიკმაყოფილონ იმ საშუალებების დახმარებით, რომლითაც სხვა ჯგუფებს ან ინდივიდებს სურთ დაიკმაყოფილონ საკუთარი ინტერესები. მეტოქეობა შეიძლება განისაზღვროს, როგორც დაპირისპირებული მისწრაფებანი იმ მიზნების მისაღწევად და იმ საგნების მისაღებად, რომლებიც არასაკმარისი რაოდენობით არსებობენ. მეტოქეობის როლს არსებობის საშუალებათა მოპოვებაში განსაკუთრებით ხაზგასმით აღნიშნავდა მალთუსი, რომელიც ამტკიცებდა, რომ არსებობის საშუალებათა წარმოება ჩამორჩება მოსახლეობის ზრდას. მალთუსიდან ეს ცნება გადავიდა ბიოლოგიაში არსებობისათვის ბრძოლის თეორიის სახით. მაგრამ მეტოქეობა უცილებლად არ იღებს ეკონომიკური კონკურენციის ფორმას და მას არ

მოსდევს კონფლიქტი. მეტოქეობა შეიძლება არსებობდეს მოსწავლეთა შორისაც საუკეთესო ატესტატის მისაღებად. ასეთი მეტოქეობა არ არის დაკავშირებული კონკურენტზე მტრულ ზემოქმედებასთან. იგი შეიძლება გაუცნობიერებელი იყოს, ესე იგი, თანამდებობის, უფრო მაღალი მდგომარეობის მსურველი მეტოქეები შეიძლება არც იცნობდნენ ერთმანეთს. გაუცნობიერებელი მეტოქეობის ასეთი პროცესები შეიძლება წარმოიშვას საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში.

კონფლიქტი სოციალური პროცესია, რომელშიც ინდივიდი ან ჯგუფი ისწრაფის მიაღწიოს საკუთარ მიზნებს (მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, ინტერესების რეალიზაციას) იმ გზით, რომ მოიშოროს, მოსპოს ან დაიმორჩილოს სხვა ინდივიდი ან ჯგუფი, რომელიც მსგავს ან იდენტურ მიზნებს ესწრავის. კონფლიქტი შეიძლება წარმოიშვას, აგრეთვე, ჯგუფებს შორის, როდესაც ჯგუფები ისახავენ სხვადასხვა მიზანს, მაგრამ მათი რეალიზაციისათვის სურთ ისარგებლონ ერთი და იგივე საშუალებებით. კონფლიქტში ყოველთვის არის მოწინააღმდეგის გაცნობიერება, ზუსტად განსაზღვრულია სიტუაცია, რომელშიც მოწინააღმდეგის შეფასება ხდება იმ წინააღმდეგობის მეშვეობით, რომელიც არსებობს ორივე ჯგუფის მისწრაფებებსა და მიზნებს შორის. კონფლიქტი წარმოიშობა ანტაბონიზმის საფუძველზე, ერთმანეთის ღირებულებათა სისტემების დაპირისპირებული განსაზღვრების საფუძველზე პლუს შიშის გრძნობიდან წარმოშობილი აკვიატებული ნეგატიური აზრის საფუძველზე. სქემატურად: თუ ა ბ-ს განსაზღვრავს იმგვარად, რომ ბ ემუქრება ა-ს ღირებულებებს, მაშინ ა-ს უჩნდება ნეგატიური აზრი ბ-ს წინააღმდეგ, თუ, გარდა ამისა, ა ბ-ს მისწრაფებებს განსაზღვრავს, როგორც მისთვის ბ-ს ღირებულებათა თავსმოხვევის მისწრაფებებს, მაშინ წარმოიშობა ანტაგონიზმი. ანტაგონიზმი უცხოების მიმართ, მაგალითად, ჩვეულებრივ წარმოიშობა ირაციონალური, ნეგატიური აკვიატებული აზრებისა და უცხოს, როგორც მისთვის საშიშის განმარტების ნიადაგზე. ამრიგად, ანტაგონიზმი ნეგატიური განწყობილებებისა და შეფასების კომპლექსია, რომელსაც შეუძლია გამოიწვიოს მოწინააღმდეგის მოშორების ან დამორჩილების ქმედებანი. ანტაგონიზმი შეიძლება გაჩნდეს ინტერესთა ობიექტური დაპირისპირებულობის საფუძველზე, მაგრამ კონფლიქტად იქცევა მხოლოდ ერთ-ერთი პარტნიორის მიერ ამ დაპირისპირებულობის გაცნობიერების შემდეგ.

კონფლიქტი შეიძლება გამოვლინდეს სხვადასხვა ფორმით. ბრძოლა კონფლიქტის ფორმაა, რომელშიც მოწინააღმდეგენი ის-

წრაფიან ცხადყონ თავიანთი უპირატესობა. ბრძოლაა სპორტული შეჯიბრებები, ჭაღრაკის პარტია, მაგრამ მან შეიძლება შეიძინოს სხვა ფორმებიც – ეკონომიკური, პოლიტიკური ბრძოლა. ბრძოლის მიზანია აიძულოს მოწინააღმდეგე მოახდინოს კაპიტულაცია – აღიაროს მოწინააღმდეგის უპირატესობა და მიიღოს პირობები, რომებიც ამ მიღებიდან გამომდინარეობენ მოცემულ კონკრეტულ დარგში. ომი კი შეიარაღებული ბრძოლაა პოლიტიკური მჩჩნების რეალიზაციისათვის. ამიტომ, თუ ბრძოლა საყოველთაო მოვლენაა ყველა საზოგადოებაში და ყველა ისტორიულ პერიოდში, ომი ჩნდება მხოლოდ პოლიტიკურად ორგანიზებული სახელმწიფოების წარმოშობასთან ერთად და შეიძლება წარმოვიდგინოთ ისტორიული სიტუაცია, როდესაც აღარ იქნება ომები, როგორც პოლიტიკური კონფლიქტების გადაჭრის მეთოდი.

კონფლიქტები შეიძლება წარმოიშვას ყველგან, სადაც არსებობს საპირისპირო ინტერესები, მიზნები, ღირებულებათა სისტემების დაპირისპირებული განსაზღვრებანი, ურთიერთგამომრიცხავი მოქმედების ნიმუშებისა და შეფასებათა კრიტერიუმები. ცნობილია კლასობრივი, ეკონომიკური, პოლიტიკური, რელიგიური, მორალური და სხვა კონფლიქტები.

ნებისმიერი ჯგუფის ფარგლებში შეგუების, თანამშრომლობის, მეტოქეობის და კონფლიქტების პროცესები მუდამ მიმდინარეობს, ამასთან, ისინი ინარჩუნებენ გარკვეულ წონასწორობას. თუ მოცემული ერთობის არსებული ორგანიზაციისა და კონტროლის სისტემის ფარგლებში ეს პროცესები ისეთ წონასწორობას ინარჩუნებენ, რომ სოციალურ წესრიგს (როგორც ის VI თავში განვსაზღვრეთ), რომელიც უზრუნველყოფს წევრების მოთხოვნილებათა დაქმაყოფილებას და ჯგუფის განვითარებას საფრთხე არ ემუქრება, ჩვენ ვამბობთ, რომ ეს პროცესები მიმდინარეობენ სოციალურად ორგანიზებული ფორმით. მაგრამ თუ ამ წონასწორობის მერყეობის ზღვარი დარღვეულია, ისე, რომ წევრების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას საფრთხე ემუქრება და კონტროლის სისტემა ეფუქტიანად აღარ მოქმედებს, მაშინ ჩნდება სოციალური დეზორგანიზაციის მდგომარეობა.

დეზორგანიზაცია ისეთი სოციალური პროცესების ერთობლიობაა, რომლებიც იწვევენ იმას, რომ გარკვეული ერთობის ფარგლებში ნორმიდან გადახვეული და ნეგატიურად შეფასებული მოქმედებანი აღემატებიან დასაშვებ ოპტიმუმს და საფრთხეს უქმნიან კოლექტიური ცხოვრების პროცესების დადგენილ მსვლელობას. ეს გამოიხატება იმ ინსტიტუტების დეზორგანიზაციით,

რომლებიც ვერ ასრულებენ დაკისრებულ მოვალეობას, ფორმა-ლური და არაფორმალური კონტროლის შესუსტებით, შეფასების კრიტერიუმების არამდგრადობით, ქცევის ისეთი ნიმუშების გამოჩენით, რომლებიც ეწინააღმდეგებიან დასაშვებად აღიარებულ ნიმუშებს; დეზინტეგრაციის მდგომარეობას ახასიათებს შემდეგი მოვლენები: 1) ალკოჰოლიზმისა და ნარკომანიის გავრცელება იმ მასშტაბებით, რომლებიც საფრთხეს უქმნიან ერთობის ფუნქციონირებას. ალკოჰოლიზმი და ნარკომანია ყველგან აჩსებობს, მაგრამ დეზინტეგრაციის პერიოდში თავს იჩენს მათი ახალი ფორმები. ჩვენ განვასხვავებთ ცერემონიალურ ალკოჰოლიზმს (სხვადასხვა დღესასწაულის გამო სმა), ალკოჰოლიზმს როგორც გართობას, ალკოჰოლის ხმარებას თავისი მნიშვნელობის ან უზრუნველი ცხოვრების ხაზგასასმელად (ახალგაზრდებში ამგვარად იმის საჩვენებლად, რომ ისინი უკვე მოზრდილები არიან) და ლოთობას, როგორც სინამდვილიდან გაქცევას, რასაც განაპირობებს უმწეობისა და უიმედობის გრძნობა. დეზორგანიზაციის პერიოდები აღინიშნება იმით, რომ ძლიერდება ეს მოვლენები. იგივე ითქმის ნარკომანიაზეც; 2) იმ სქესობრივი ქცევის გავრცელება, რომელიც არა-სასურველად არის მიჩნეული: პროსტიტუცია, ცოლ-ქმრის დალატი, გაუპატიურებათა, მცირეწლოვანთა გახრწნილების, ჰომოსექსუალიზმის ან არანორმალურად მიჩნეულ სხვა ურთიერთობათა რაოდენობის ზრდა; 3) ყველა სახეობის დანაშაულებათა დონის ამაღლება: სამოქალაქო დანაშაულებათა, ძარცვის, სახლების გატეხვის, მკვლელობების, დამნაშავეთა ორგანიზაციული ბანდების გაჩენა, კორუფცია, მექრთამეობა, მოხელეების მიერ სამსახურებრივი მოვალეობის უკანონო და ზერელე შესრულება, კანონის დარღვევა და ა. შ.; ეს მოვლენები ძლიერებენ საშიშროების გრძნობას, ახდენენ აღამიანთა შორის ურთიერთობის დეზორგანიზებას, ასუსტებენ სოციალურ კავშირს. 4) ნერვული შერყევების, ფსიქიკური დაავადებების ჩრდა, ქცევის დეზორგანიზაცია და პიროვნების დეზინტეგრაცია.

სოციალური დეზორგანიზაციის პროცესები შეიძლება გამოიწვიოს მიზეზების სხვადასხვა კომპლექსმა. ესენია: 1) სტიქიური უბედურებანი, მაგალითად, ხანძრები, წყალდიდობა, მიწისძვრა, რომლებიც მკვეთრად არღვევენ სოციალური ცხოვრების მიმდინარეობას და შეუძლებელს ხდიან ინსტიტუტების ფუნქციონირებას; 2) დეზორგანიზაცია შეიძლება იყოს ხანგრძლივი ომის, ხანგრძლივი პოლიტიკური კრიზისების, გაჭიანურებული რევოლუციის, ხელისუფლების სისტემის რაღიკალური ცვლილებების შედე-

გი; 3) რადიკალური ცვლილებები კულტურის ერთ დარგში, მაგალითად, ტექნიკასა ან მეცნიერებაში, რაც იწვევს წონასწორობისა და შეთანხმებულობის დარღვევას სხვა დარგებში და სოციალური კონტროლის ინსტიტუტების და ფორმების მოქმედების ეფექტიანობის დაქვეითებას. მაგალითად, ავტომობილების მასობრივა გავრცელებამ ამერიკის შეერთებულ შტატებში გამოიწვია დეზორგანიზაციის მრავალი მოვლენა; 4) მოსახლეობის დიდი მასების მიგრაციები და მოხვედრა ახალ პირობებში, რაც შეუგუებლობისა და დეზორგანიზაციის ხანგრძლივ პერიოდებს იწვევს; 5) ბოლოს, უნდა აღინიშნოს პირადი ფაქტორები: ავადმყოფობა, გონებრივი განუვითარებლობა, ავადმყოფური გადახრები, კოლექტივში გამოვლენილი ფსიქონევროზები, რომლებიც იწვევენ ინსტიტუტების ნორმალური ფუნქციონირების შეფერხებებს, განსაკუთრებით, როცა ფსიქიკურად გაუწონასწორებელ და ფსიქიკურად დაავადებულ ადამიანებს შესაძლებლობა აქვთ მონაწილეობდნენ კოლექტიური ცხოვრების საკითხების გადაწყვეტაში.

სოციალური მოგილობა

ერთობებში მიმდინარე სასიცოცხლო პროცესების შემდეგი კატეგორიაა მობილურობის პროცესები. გამოვყოფთ ჰორიზონტალურსა და ვერტიკალურ მობილურობას. ჰორიზონტალურ მობილურობას ჩვენ მივაკუთვნებთ გეოგრაფიულ სივრცეში ადგილგადანაცვლებას და ჯგუფიდან ჯგუფში გადასვლის პროცესებს სოციალური მდგომარეობის შეუცვლელად. გეოგრაფიულ სივრცეში ადგილგადანაცვლების პროცესები შემდეგია: მოსახლეობის ყოველდღიური ადგილგადანაცვლება საცხოვრებელი პრისტილან სამუშაო, საყიდლების, გართობის ადგილებზე. ეს მნიშვნელოვანი დემოგრაფიული პროცესია, რომლისადმი ხელმძღვანელობა მრავალ საზრუნავს უჩენს მგეგმავ ორგანოებს. მოსახლეობის გარკვეული ტიპების კონცენტრაცია ხანგრძლივი ან ხანმოკლე ვადით გარკვეულ ქალაქებში, დაბებში, რაიონებში – ამ დემოგრაფიულმა პროცესებმა შეიძლება მიიღოს სეგრეგაციის, კონცენტრაციის, შემოსევის, მემკვიდრეობითობის (მონაცვლეობის) ფორმა, ბოლოს, არსებობს, აგრეთვე, მიგრაციის ანუ სხვა ერთობებში გადასვლასთან დაკავშირებული გეოგრაფიულ სივრცეში მდგომარეობის შეცვლის პროცესები. მიგრაციამ შეიძლება მიიღოს ემიგრაციის ფორმა, თუ ეს გადასვლაა სხვა სახელმწიფოში ან იმიგრაციის, ესე იგი, ემიგრანტების

ზის დაბრუნებისა აღრინდელ მშობლიურ ჯგუფში. იმიგრაცია ხშირად ეწოდება მუდმივ საცხოვრებლად სხვა სახელმწიფოების, ან ერების წევრთა მიღების უფრო ფართო პროცესს. არსებობს ჯგუფთაშორისი მიგრაციის პროცესები. ამ დროს არ ხდება გეოგრაფიულ სივრცეში ადგილის შეცვლა, მაგალითად ადგილგადანაცვლება ერთი ჯგუფიდან მეორეში, სამუშაო ადგილის გამოცვლა ერთი და უგივე ტერიტორიული ერთობის ფარგლებში, მდგომარეობის შეცვლელად სტრატიფიკაციულ იერარქიაში. ვერტიკალური მობილურობის მაგალითები დაკავშირებულია იერარქიული დიფერენციაციის ზედა ან ქვედა საფეხურებზე გადასვლასთან. ეს ორი მიმართულება ცნობილია წინსვლისა და დეგრადაციის სახელწოდებით.

გამოყოფთ ვერტიკალური მობილურობის სხვადასხვა სახეობას იმის მიხედვით, თუ როგორია იმ იერარქიზებული სისტემის სახეობა, რომელშიც იგი მიმდინარეობს, როგორია დროის ხანგრძლივობა და ეს ინდივიდების თუ ერთობების მობილურობაა. უწინარეს ყოვლისა, ჩვენ ვხვდებით ინდივიდთა მობილურობას. ეს არის დაღვენილი საფეხურების გავლა, რომელიმე იერარქიზებულ სისტემაში, რასაც პირად კარიერას ვუწოდებთ. ეს გამოიხატება ახალი მაღალი თანამდებობის მიღებით, რასთანაც დაკავშირებულია პრესტიუსის ამაღლება და შემოსავლის ზრდა, ხელისუფლებაში უფრო მეტი მონაწილეობა და ა. შ. კარიერა შეიძლება შეიზღუდოს ერთი ჯგუფის ფარგლებით, შეიძლება, აგრეთვე, დაბლიდან მაღალი კლასებისაკენ, ესე იგი ადგილი ჰქონდეს კლასთა შორის მობილურობას. შემდეგ არსებობს მობილურობის პროცესები თაობათა შორის, რაც იმით გამოიხატება, რომ წინსვლა ხორციელდება თაობებით, ამასთან, თითოეული მომდევნო თაობა აღწევს უფრო მაღალ მდგომარეობას. მაგალითად, გლეხის შვილი ხდება მასწავლებელი, მისი შვილები იღებენ უმაღლეს განათლებას, გადაღიან მაღალ ფენებში, ან მუშის შვილი ხდება მედუნე, შვილიშვილი – საშუალო საწარმოს მფლობელი, ხოლო ბადიში – მსხვილი კაპიტალისტი. მობილურობის ეს სქემა მიჩნეული იყო წვრილი ბურჟუაზიის ვერტიკალური მობილურობის იდეალად, მაგრამ ვერტიკალური მობილურობის პროცესები შეიძლება მოიცავდნენ მთელ კლასებს, მათინ როდესაც, მაგალითად, სოციალური რევოლუციის შედეგად ჩაგრული და ექსპლუატირებული კლასები მმართველ კლასებად იქცევიან. შეიმჩნევა, აგრეთვე, პროცესიული კატეგორიების წინსვლა ან დეგრადაცია, მაგალითად, ტექნიკური პროფესიების წინსვლა, პუმანიტარული პროფესიების დეგრადაცია.

საზოგადოებებს, რომლებშიც არსებობს ვერტიკალური მობილურობის დაღვენილი გზები და არხები, რომლებიც მომდინარე-

ობენ დაბალი მდგომარეობიდან, ფენებიდან და კლასებიდან მაღლისაკენ, ჩვენ ვუწოდებთ ლია კლასების მქონე ერთობებს. დახურული საზოგადოებრივი კლასია კასტა, ვინაიდან გადასვლა დაბალი კასტებიდან მაღალ კასტებში შეუძლებელია აკრძალვათა ფორმალური სისტემების გამო.

მობილურობის პროცესები და დეზორგანიზაციის პროცესები იწვევენ რეორგანიზაციის პროცესებს, ანუ ინსტიტუტების სისტემის, ქცევის ნიმუშებისა და შეფასებათა კრიტერიუმების ახლად ჩამოყალიბებისა და ინტეგრირების პროცესებს. დროდადრო რეორგანიზაციის პროცესები ერთდროულად მოიცავენ ერთობათა მაკრო- და მიკროსტრუქტურას. რეორგანიზაცია – ეს არის ერთობის შეცვლილი ელემენტების მოწესრიგების ახალი პრინციპების ძიების პროცესი ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ერთობის ცხოვრებისეული წყობის წესრიგის ძიება. იგი შეიძლება წამოიწყონ მიზანმიმართულად, როგორც შეგნებული ძალისხმევა, რომლის მიზანია ერთობის ფუნქციონირებისა და განვითარების ახალი საფუძვლების შექმნა და შეიძლება განხორციელდეს, როგორც ახალი ელემენტების სპონტანური შეგუების ან ახალ სიტუაციასთან შეგუების პროცესი. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ რეორგანიზაცია, რომელიც წამოწყებულია, როგორც დაგეგმილი ღონისძიება რეალიზაციის პირველ ფაზაში, როგორც წესი, ართულებს დეზორგანიზაციას და ეს გარდამავალი პერიოდი გარდაუვალია.

ჩვენ განვიხილეთ ერთობის ცხოვრების მხოლოდ ზოგიერთი პროცესი, რომლებიც მიმდინარეობენ ყველგან, ჩამოვთვალეთ ისინი და აღნიშნეთ მათი ყველაზე ზოგადი ნიშან-თვისებები. სოციალური პროცესების მსვლელობას იკვლევენ, აღწერენ და არკვევენ სოციოლოგიის ცალკეული განყოფილებანი. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს პროცესების კვლევის მნიშვნელობა საზოგადოებრივი ცხოვრების დაგეგმვისა და გეგმიანი ხელმძღვანელობის თეორიისა და პრაქტიკისათვის. პროცესების ზოგად კანონზომიერებებს განაპირობებენ როგორც პიროვნების განვითარების კანონები, ისე ჯგუფების სტრუქტურისა და ორგანიზაციის განვითარების კანონები. სოციალური კავშირის არსებობას აქვს თავისი კანონზომიერებანი, ისევე, როგორც პიროვნების ძირითადი მისწრაფებანი ასახავენ პროცესების გარკვეულ მიმართულებას. ამიტომ, დაგეგმვა, რომელიც ანგარიშს არ უწევს ბუნებრივი და სპონტანური პროცესების კანონზომიერებებს, როგორც წესი, იწვევს უამრავ გაუთვალისწინებელ არასასურველ მოვლენებს, რომლებიც ძირს უთხრიან მის წარმატებასა და მიზანშეწონილობას.

IX. სოციალური განვითარების პრობლემები

შპსავალი

სოციალური განვითარების პრობლემები ცვლილებების პროცესების კერძო შემთხვევაა და ხდება მაშინ, როცა ცვლილებებს მოსდევს სისტემის ელემენტების ან მათ შორის ურთიერთობების გამდიდრება და დიფერენციაცია. საზოგადოების განვითარების პროცესები დიდი ხნიდან იწვევენ ფილოსოფოსებისა და პრაქტიკოსების ინტერესს, მაგრამ პროგრესის იდეა, ესე იგი, აზრი იმის შესახებ, რომ დროში მიმდინარე ცვლილებები დაკავშირებულია ადამიანისა და ერთობის განვითარება-სრულყოფასთან, ეს იდეა სრულად განვითარდა მხოლოდ XVIII საუკუნეში. აქ არ გავიმეორებთ სოციალური განვითარების ზოგად თეორიებს, რომლებიც ჩამოყალიბდა XVIII საუკუნიდან დღემდე, ვინაიდან მათი მონაცეა სოციოლოგიის ისტორიის სახელმძღვანელოებში შეიძლება. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებისა და პროგრესის პრობლემებზე ცხარე კამათია გაიაღებული, ვინაიდან კაპიტალისტურ საზოგადოებებში მრავალმა იღეოლოგმა, რომლებიც ებრძვიან განვითარებისა და კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გარდაუვალი გადასვლის მარქსისტულ თეორიას, უბრალოდ წამოაყენეს თეზისები, რომლებითაც უარყოფენ იმ მტკიცების სამართლიანობას, რომ არსებობს საზოგადოების იმანენტურ თავისებურებათა გამო მუდმივი და სისტემატური ცვლილებები და ამას მოსდევს პოლიტიკური ცხოვრების წინსვლა დაბალიდან მაღალი ფორმებისაკენ, ამიტომ დისკუსიები საზოგადოებრივი განვითარების პრობლემებზე ზოგჯერ ფილოსოფიურ ან იღეოლოგიურ ხასიათს ატარებენ. ჩვენს ნაშრომში, როდესაც სოციალურ განვითარებაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს იმ ცვლილებათა ემპირიული დასაბუთების ფაქტები, რომლებიც იწვევენ სტრუქტურის, ორგანიზაციის, ადამიანებს შორის ურთიერთობათა მუდმივ გამდიდრებასა და დიფერენციაციას, კულტურის სისტემების მუდმივ გამდიდრებას, მეცნიერების, ტექნიკის, ინსტიტუტების გამდიდრებას,

ინდივიდუალურ და კოლექტიურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობის მოცულობის გაფართოებას. უდავოა, რომ ამ ფაქტების დასაბუთება შეიძლება, შეიძლება მათი - გაზომვა, ზუსტ მაჩვენებლებსა და სტატიურ მონაცემებში გამოსახვა, ამიტომ აუცილებლად არ მიმაჩნია ვიკამათო თემაზე, ვითარდება თუ არა საზოგადოება.

უწინარეს ყოვლისა, განვიხილოთ სოციალური ერთობების განვითარების გამომწვევი მიზეზების და ფაქტორების პრობლემა. ზემოთ უკვე ხაზგასმით აღვნიშნავდით, რომ ადამიანებს შორის არსებული ინდივიდუალური განსხვავებანი, როგორც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ვლინდებიან ნიმუშების რეალიზაციით, ლირებულებათა აღიარებით და ა. შ. რამდენადაც ჯგუფების შემადგენლობა მუდმივად იცვლება, ადამიანები იცვლებიან ასაკის კვალობაზე, იხოცებიან, იზრდება ახალგაზრდა თაობა, ამიტომ ჯგუფების დენადობის შედეგად მიმდინარეობს ცვლილებების მუდმივი პროცესი, ისინი გროვდებიან დროში და ახდენენ საკმაო ლრმა ცვლილებებს ერთობის სტრუქტურასა და ორგანიზაციაში. მაგრამ ცვლილებების ამ მუდმივი პროცესის გარდა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თავს იჩენს უფრო სერიოზული და უფრო სწრაფი პროცესები, რომლებიც გამოწვეულია არა ცვლილებათა სპონტანური და არა თანამდებობითი ზრდით, რაც ადამიანთა ინდივიდუალური დიფერენციაციიდან გამომდინარეობს, არამედ ცვლილებებით სოციალური ცხოვრების საფუძვლებში, ინსტიტუტების რეორგანიზაციით, ორგანიზებული მისწრაფებებით, რომლებიც ვლინდებიან რეფორმატორულ ან რევოლუციურ მოძრაობებში. სწორედ მათი მოთხოვნით ეს ცვლილებები იქცევა ერთობის ძირეული განვითარების ელემენტებად. ასეთი განვითარების განმაპირობებელი ფაქტორებია, უწინარეს ყოვლისა: 1) ცვლილებები სოციალური ცხოვრების ბუნებრივ საფუძვლებში; 2) ცვლილებები წარმოების მეთოდებში, რომლებიც გამომდინარეობენ წარმოების იარაღების კომუნიკაციისა და ტრანსპორტის ტექნიკური სრულყოფილან, ამას მოსდევს წარმოების ურთიერთობათა განვითარება, ხოლო საბოლოო ანგარიშით – ცვლილებები საზოგადოების მთელ ზედნაშენში; 3) ცვლილებები სოციალური ცხოვრების კულტურულ საფუძვლებში შეტანილი სხვა ერთობებიდან, – ამიტომ კულტურის ელემენტებისა და კომპლექსების დიფუზიის მოვლენები სოციალური განვითარების შემადგენელი ფაქტორებია; 4) ორგანიზებული საზოგადოებრივი მოძრაობები, რეფორმატორული და რევოლუციური; 5) ახალი კანონმდებლობის შემოღება სხვადასხვა ძალისა.

და ჭგუფების ზეგავლენით; 6) ინდივიდების დიფერენციაციით და მისწრაფებებით დაგროვილი ცვლილებები. ყველა ეს ფაქტორი და ძალა ტოლფასოვანი არ არის. ყველაზე მნიშვნელოვანია ცვლილებები კოლექტიური ცხოვრების საფუძვლებში: ბუნებრივ, ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროში. ცვლილებები გეოგრაფიულ, დემოგრაფიულ და ბიოლოგიურ გარემოში ქმნიან ახალ მოთხოვნილებებსა და სტიმულებს. მაგრამ მათი დაკმაყოფილებისა და მათთან შეეფების საშუალებანი დამოკიდებულია ცოდნის, ტექნიკის დონეზე, და თუ ამ დარგებში არ ხდება ცვლილებები, მაშინ ბუნებრივი ცვლილებების გავლენა თავს იჩენს მეტად ნელა. მოსახლეობის სწრაფი მატება იწვევს სერიოზულ ცვლილებებს საზოგადოებათა ცხოვრებაში, მაგრამ თვით მატება შედეგია მედიცინის განვითარებისა, რამაც გაახანგრძლივა ადამიანის სიცოცხლე და შეამცირა ბავშვთა სიკვდილიანობა, მაშასადამე, შედეგია მეცნიერების განვითარებისა. ამიტომ, აქ არ შევეხები ბუნებრივი საფუძვლების ცვლილებების გავლენას სოციალურ განვითარებაზე და პირდაპირ გადავალთ ეკონომიკურ პირობებში ცვლილებებისა და მათ საფუძველზე კულტურული სისტემების ცვლილებების განხილვაზე.

ტექნიკური და ეცნორჩლი გამოგონება

ტექნიკური გამოგონებები ჩვეულებრივ წარმოიშობა ტექნიკის უკვე არსებული ელემენტების კომბინაციის ახალი ხერხებისა და მათი თანადათანობითი მოღიფიკაციის მეონებით. ამიტომ ტექნიკურ გამოგონებებს კუმულაციური ხასიათი აქვთ, და მათი განვითარების მრული იზრდება როგორც პროცენტით ჩადებული კაპიტალის ზრდის მრუდის მსგავსად. ტექნიკური გამოგონებებისა და მეცნიერული აღმოჩენების გავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე გამოიხატება იმით, რომ ხდება ცვლილებები წარმოების საშუალებებში, იქმნება ახალი წარმოების საშუალებანი, მაღლდება მათი მწარმოებლურობა და ნაყოფიერება, ადამიანის ენერგიასა და ცხოველის ენერგიას ცვლის მექანიზაცია. მანქანების გამოყენება ზრდის წარმოებული დოვლათის რაოდენობას, აჩქარებს მათ ტრანსპორტირებას, ამოკლებს კომუნიკაციების გზებს, ააღვილებს ადამიანთა ადგილგადანაცვლებას სივრცეში და ინფორმაციის გადაცემას. შრომის ნაყოფიერების, პროდუქტიულობის ამაღლება იწვევს შრომის ორგანიზაციის ფორმირებაში ცვლილებების აუცი-

ლებლობას, ცვლის ურთიერთობებს მრეწველობაში, ტრანსპორტზე და მომსახურების სფეროში დასაქმებულ აღამიანებს შორის, მოითხოვს მათი კვალიფიკაციის ამაღლებას, ცვლის სამუშაო ძალის რაოდენობასა და შემაღგენლობას – ასეთია ტექნიკური ცვლილებებიდან გამომდინარე ეკონომიკური მოვლენების კომპლექსი, წარმოდგენილი, რა თქმა უნდა, ძალზე მოკლედ და სქემატურად. შემდგომ ეს ცვლილებები იწვევენ აზროვნების ახალ წესებს, ახალ იდეოლოგიას, ახალ მსოფლმხედველობას, ცვლიან ურთიერთობებს აღამიანებს შორის, აღვიძებენ ახალ კულტურულ მოთხოვნილებებს, ქმნიან ახალ მიზნობრივ ჯგუფებს, ახალ ინსტიტუტებს, რომლებიც აუცილებელია ახალ სოციალურ ურთიერთობათა რეგულირებისათვის და ა. შ. მაგალითად, ორთქლის მანქანის გამოგონებამ, ხოლო შემდეგ მისმა გამოყენებამ მრეწველობაში XVIII საუკუნის შემდეგ ნახევარში გამოიწვია სამრეწველო რევოლუცია, ხოლო შემდეგ შექმნა ინდუსტრიული საზოგადოების ახალი ტიპი. მაგრამ, უწინარეს ყოვლისა, სამრეწველო რევოლუციამ მსხვილი მრეწველობის შექმნით ჩამოაყალიბა ორი ძირითადი სოციალური კლასი: სამრეწველო ბურжуაზია (რომელიც, მართალია, უკვე მანამდეც არსებობდა, მაგრამ სამრეწველო რევოლუციამ განამტკიცა მისი ძალა) და პროლეტარიატი, თანამედროვე მუშათა კლასი, რომელიც თავისი განვითარებით მივიდა სოციალურ რევოლუციასთან და სოციალური სახელმწიფოს შექმნასთან. ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ტექნიკისა და მეცნიერების პროგრესით გამოწვეული შრომის იარაღების განვითარება ღრმად ცვლის კოლექტიური ცხოვრების ყველა დარგს, ერთობის სტრუქტურას (როგორც მაკრო-, ისე მიკროსტრუქტურის), მათ კულტურასა და ყოველდღიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების საშუალებებს.

კულტურული ურთიერთობები

ცალკეულ საზოგადოებათა უთანაბრო განვითარება ისტორიული ფაქტია და აქ ამის ახსნას არ შევუდგებით. მისგან გამომდინარეობს მნიშვნელოვანი პროცესი, რომელსაც კულტურის ღიფუზია ეწოდება. ეს არის სხვადასხვა საზოგადოებებს შორის კულტურის ელემენტების გაზიარება. ღიფუზის პროცესში უფრო განვითარებული საზოგადოებებიდან ნაკლებად განვითარებად საზოგადოებებში შედიან ელემენტები და კომპლექსები, რომლებიც შემ-

დეგ იწვევენ განვითარების პროცესს. სხვანაირად რომ ვთქვათ, კულტურების დიფუზია ერთგვარად ამოკლებს საზოგადოების განვითარების ბუნებრივ გზას. მაგალითად, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში იაპონიაში სამრეწველო ცივილიზაციის გადატანამ და-სავლეთ ევროპიდან ხელი შეუწყო იქ არსებული ფეოდალიზმის ფარგლებში ინდუსტრიული კაპიტალისტური საზოგადოების წარმოშობას, ისე, რომ არ მომხდარა ამ წყობილების დამამხობელი რევოლუცია და არ გაუვლიათ ის გრძელი გზა, რომელიც განვლო ევროპამ, ვიდრე იქ შეიქმნებოდა მეცნიერება და ტექნიკა, რომელმაც საშუალება მისცა მას შეექმნა მანქანები და გამოეყენებინა ისინი მრეწველობაში.

კულტურების ურთიერთშეჭრა სხვადასხვა გზით ხდება: ინდი-ვილებს შორის კონტაქტების მეშვეობით, რომელთა მსვლელობა-შიც ერთმანეთისაგან გადააჭვთ იდეები, ადათ-წესები, წიგნები, ხელოვნების ნაწარმოებები, ახალი ფილოსოფიური, მხატვრული, ტექნიკური მიმართულებანი, სხვადასხვა სახის ინსტიტუტებს შორის კონტაქტების, აღებ-მიცემობის, საკომუნიკაციო საშუალებათა და სატრანსპორტო საშუალებათა მეშვეობით. იზოლირებული საზოგა-დოებები, რომლებიც არ ამყარებენ კონტაქტებს სხვებთან, იჩენენ სტაბილიზაციის, უძრაობისა და ერთ წერტილზე გაყინვის ტენ-დენციას. ამის ტიპური მაგალითია ჩინეთი, რომელიც თითქმის XIX საუკუნის მეორე ნახევრამდე, უფრო სწორედ კი XX საუ-კუნის დამდეგამდე, კრძალავდა ყოველგვარი იდეის, ყოველგვარი საქონლის შეტანას სხვა ქვეყნებიდან, რითაც აფერხებდა განვითა-რებას და ქმნიდა დამყაყებული, მოძველებული ინსტიტუტებისა და სოციალური სტრუქტურების სახელმწიფოს. დიფუზიის პრო-ცესში კულტურის მატერიალური ელემენტები ჩეულებრივ უფრო სწრაფად გადაიტანება, ვიდრე არამატერიალური ელემენტები, ისევე, როგორც უფრო სწრაფად აღიქმება კულტურის მეორეხა-რისხოვანი ელემენტები, რომლებიც ნაკლებად არიან დაკავშირე-ბული მათი მიმღები ერთობის სტრუქტურასა და სოციალურ ორ-განიზაციასთან. სოციალისტური საზოგადოებები კაპიტალისტური ქვეყნებიდან იღებენ მანქანებს, მაგრამ უკუაგდებენ მათ იდეოლო-გიას. პირველყოფილი საზოგადოებები უფრო ადვილად იღებენ მორთულობებსა და ტანსაცმლის ელემენტებს, ვიდრე შრომის ია-რალებს, რომლებიც შეუცვლილენ დადგენილი წეს-ჩვეულებით ნა-კურთხ სამუშაოს შესრულების მსვლელობას. მაშასადამე, არსე-ბობს სიახლის გადალებისათვის წინააღმდეგობის გაწევის გარკვე-ული მექანიზმი, რომლებსაც განაპირობებენ ინსტიტუტების სის-

ტემის მექანიზმები და შინაგანი კავშირი, კონტროლის მექანიზმი, რომლებიც წევრებს აიჭულებს კონფორმიტეტს და სოციალური ორგანიზაციის მდგრადობას. ახალი ელემენტების წინააღმდეგ იბრძვიან ის სოციალური ძალები, რომლებიც მათში ხედავენ თავიანთი ინტერესების საფრთხეს, მაგალითად, ყველა რეაქციული მთავრობა ებრძების რევოლუციურ იდეებს.

მეცნიერულ, ტექნიკურ და მხატვრულ შემოქმედებას მუდამ აკონტროლებენ ჯგუფები, რომლებშიც ეს მოქმედება არსებობს, ვინაიდან მისმა შედეგებმა შეიძლება საფრთხე შეუქმნან არსებულ სტრუქტურებს, ინსტიტუტებს, თანამდებობათა იერარქიას, ხელისუფლების სისტემას, წარმომადგენლობითი პოსტების მქონე ინდივიდების პრესტიჟს და ა. შ. ამიტომ მეცნიერების, ტექნიკის, ლიტერატურისა და ხელოვნების ისტორია მრავალ მაგალითს იძლევა, როდესაც გადაჭრით ეწინააღმდეგებიან ახალ თეორიებს (კოპერნიკი, დარვინი), ტექნიკურ გამოგონებებს (მაგალითად, ორთქლის მანქანების დანერგვა მრეწველობაში არამდენიმე ათწლეულის მანძილზე გრძელდებოდა), კულტურულ მიმღინარეობებს (მაგალითად, რომანტიკულ პოეზიას ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში აბუჩად იგდებონენ ისევე, როგორც სახვითი ხელოვნების ზოგიერთ მიმღინარეობას გულისწყრომითა და დაცინვით ეკიდებოდნენ). ცოდნის სოციოლოგიის, მეცნიერების სოციოლოგიის და ხელოვნების სოციოლოგიის ამოცანაა გამოიკვლიოს ის სოციალური პირობები, რომლებიც ხელს უწყობენ შემოქმედებასა და ნოვატორობას, მეცნიერებისა და ტექნიკის ცალკეული დარგების განვითარებას, იმ პირობების კვლევას, რომლებიც განსაზღვრავენ მათდამი დამოკიდებულებას, აგრეთვე იმ გავლენების გამოკვლევას, რასაც ისინი ახდენენ საზოგადოებრივი ცხოვრების მთელ ერთობლიობაზე.

ინსტიტუტების სისტემის და სოციალური კონტროლის კავშირის პრობლემების განხილვისას აღვნიშნავდით, რომ ამ სისტემის მეტისმეტი სიმკაცრე სოციალური ცვლილებების ერთ წერტილზე გაყინვისა და ტემპის შესუსტების ფაქტორი ხდება. ეს განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება ტექნიკური აღმოჩენების გადმოტანის, მეცნიერული ან სხვა სიახლეების შემოღების პროცესების საზოგადოებრივი ცხოვრების ნებისმიერ დარგში, სადაც ინსტიტუტების სისტემის სიმკაცრემ შეიძლება შეზღუდოს გამომგონებლობის მოცულობა და ინტენსივობა, ან კულტურის ღიფულების მოცულობა. ამრიგად, ინსტიტუტები, ერთი მხრივ, შინაგანი მდგრადობის შენარჩუნების ფაქტორია, საზოგადოების ძალის ზრდის ფაქტორია. მაგრამ სწრაფი სოციალური ცვლილების პე-

რომლში, თუ მათ არ გააჩნიათ საკმარისი ელასტიურობა და ცვლილებებთან შეგუების შესაძლებლობა, ისინი შეიძლება ესწრაფოდნენ ცვლილებების დაყოვნებას თუნდაც გლობალური საზოგადოების სპეციალისტის სახიანოდ.

სწრაფი სოციალური ცვლილებების პერიოდში, როდესაც განვითარების შესაბამისი ტემპის შენარჩუნება საზოგადოების მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამოცანა ხდება, სახელმწიფოები ან ცალკეული მიზნობრივი ჯგუფები ავითარებენ სპეციალურ ინსტიტუტებს, რათა ხელი შეუწყონ კულტურულ მოვლენათა შემოტანის გააღვილებას სხვა ჯგუფებიდან. ეს შეიძლება იყოს გაცვლის ინსტიტუტები, ინსტიტუტები, რომლებიც ახორციელებენ თარგმანებს, აწყობენ საერთაშორისო კონფერენციებს, ან თანამშრომლობის სხვა ფორუმებს, დაზვერვის ინსტიტუტებიც კი, რომლებიც ისწრაფიან მოიპოვონ ის აღმოჩენები ცალკეული სახელმწიფოები და ჯგუფები რომ მაღავენ, როგორც სრულიად საიდუმლოს.

სოციალური მომრაობა

სოციალური მოძრაობანი ჩვეულებრივ წარმოიშობიან ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებების საფუძველზე, საზოგადოების მატერიალურ ბაზაში გარდაქმნების ან სხვა საზოგადოებებიდან შემოტანილი ახალი იდეების საფუძველზე. მაშასადამე, თავისთავად ისინი არ წარმოადგენენ საზოგადოებრივი განვითარების ძირითად ფაქტორს, მაგრამ ზოგიერთ პერიოდში იქცევიან ან შეიძლება იქცნენ მძლავრ ძალად, რომელსაც შეუძლია შეცვალოს საზოგადოება. სოციალურ მოძრაობებს ჩვენ უუწოდებთ ადამიანთა ერთობლივ მისწრაფებას საერთო მიზნის რეალიზაციისაკენ. გარკვეული აზრით თითოეული მიზნობრივი ჯგუფი გარკვეული სოციალური მოძრაობის გამოხატულებაა, ანუ, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ზოგიერთი მოძრაობა მიზნობრივი ჯგუფების ფორმას იძენს.

სოციალურ მოძრაობათა წარმოშობის მექანიზმი ჩვეულებრივ ასეთია: თუ რომელიმე საზოგადოებაში ადამიანის ესა თუ ის ნაწილი ვერ იკმაყოფილებს ეკონომიკურ, კულტურულ, პოლიტიკურ ან სხვა მოთხოვნილებებს – სულ ერთია, რა მიზეზებით და რით არის გამოწვეული ასეთი მდგომარეობა (ეს შეიძლება იყოს ტექნიკური, თუ ეკონომიკური განვითარებით ან კულტურული დიუზჭიით განპირობებული ცვლილებები), მაშინ დაუკმაყოფილებე-

ლი მოთხოვნილებები იწვევენ უკმაყოფილებას, ფრუსტრაციას, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებების მოსაპოვებლად მობილიზებული ფსიქიკური ენერგიის გადართვას პირდაპირი ან წარმოსახული დაბრკოლებების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მოკლედ რომ ვთქვათ, ჩნდება ემოციური დაძაბულობის, ფსიქიკური მოუსვენრობის მდგომარეობა, რომელიც კონტაქტების, ურთიერთგავების, უმეტესი წევრების მიერ თავისი მდგომარეობის გაცნობიერების მეოხებით გადაიქცევა სოციალური მოუსვენრობის (მდელვარების) მდგომარეობად. სოციალური მოუსვენრობა ვლინდება კონტაქტების ძიებით და არაფორმალურ წრეებში დისკუსიებით და საუბრებით, არანორმალურად მიჩნეული სიტუაციის გადაჭრის ძიებით, ფიქრებით ამ ვითარების ნამდვილი და გამოგონილი საკითხების თაობაზე და ა. შ. მდელვარებამ შეიძლება მოიცვას დიდი თუ მცირე ერთობები, ესე იგი შეიძლება შეეხოს მხოლოდ ზოგიერთ პროფესიულ კატეგორიას, შეიძლება მოიცვას მთელი სოციალური კლასები ან ზოგიერთი ტერიტორიული ერთობა. სოციალური მდელვარება სოციალური მოძრაობის განვითარების ამოსავალი პუნქტია, და იმის მიხედვით, თუ რომელი მოთხოვნილებებია დაუკმაყოფილებელი, რომელი ჭგუფები, წრეები, ფენები თუ კლასები მოიცვა მდელვარებამ, ვითარდება სხვადასხვა სოციალური მოძრაობა.

ტერმინს „სოციალური მოძრაობა“ ზოგჯერ იყენებენ ტერმინ „სოციალური პროცესების“ ნაცვლად. მაგალითად, როდესაც რომელიმე ერთობის წევრები იწყებენ საკუთარი ძალებით მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა და სიტუაციის გადაწყვეტის იმ საშუალებათა ძებნას, რომლებიც მათ მდელვარებას იწვევს, ჩნდება გარკვეული მასობრივი მოვლენები. როდესაც უმუშევარი სოფლის მცხოვრებნი თვითონ არაორგანიზებულად და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად იწყებენ სამუშაოს ძებნას სოფლის გარეთ, ჩნდება მიგრაცია, როგორც სოციალური პროცესი, რომელიც წინა თავში აღვწერეთ. თუ, მაგალითად, ადამიანთა დიდი რაოდენობა თვითონ ეწაფება წიგნებს და წელიწადის მანძილზე წაკითხული ლიტერატურის რაოდენობა მატულობს, — ჩნდება მასობრივი მოძრაობა — კითხვისადმი ინტერესი; ხოლო თუ იწყებენ ერთობლივ სწრაფვას შექმნან ბიბლიოთეკა, სამკითხველოები, მკითხველთა კლუბები, მაშინ წარმოიშობა მკითხველთა მოძრაობა. მასობრივი მოვლენები იმით განსხვავდება პროცესებისაგან, რომ ისინი ჩვეულებრივ ხანმოკლეა და არ გრძელდება სერიებად. სოციალური მოვლენებისაგან კი იმით განსხვავდება, რომ მსგავსი სიტუაციე-

ზის გადაწყვეტის მისწრაფება მათში საერთო კი არა, მხოლოდ მსგავსია, რომ მასობრივი მოვლენა მხოლოდ მსგავსი ქცევების ჯამია და არა საერთო მისწრაფება საერთო მიზნის რეალიზაციი-სათვის. მაგრამ მაინც მასობრივ მოვლენებს, ისევე, როგორც სო-ციალურ მოძრაობებს შემოაქვთ ახალი ელემენტები სოციალურ ურთიერთობებში, ორგანიზაციებსა და სტრუქტურებში მაშასადამე, წარმოადგენენ განვითარების ფაქტორს. ტერმინს „სოციალური მოძრაობა“ ჩვენ ვინარჩუნებთ იმ კოლექტური, ერთობლივი მის-წრაფებებისა და მოქმედებების აღსანიშნავად, რომლებიც ხდება მეტ-ნაკლებად ორგანიზებულად გარკვეული მდგომარეობის მიღ-წევისათვის მოძრაობის მონაწილეთა სოციალური სიტუაციის შე-საცვლელად.

გამოვყოფთ სოციალური მოძრაობების სამ სახეობას: а) რეფორმატორული მოძრაობები; ბ) რევოლუციური მოძრაობები; გ) ექსპრესიული მოძრაობები.

რეფორმაციული მოძრაობა წარმოშობა მაშინ, როდე-
საც სოციალური მდელვარება მოიცავს ზოგიერთ შეზღუდულ წრე-
სა და ერთობას, როდესაც არსებული სიტუაციის შეცვლისაკენ
ერთობლივი სწრაფვა არ აწყდება ძალისმიერ რეპრესიებს, როდე-
საც მოძრაობის ლიდერებსა და მოღვაწეებს აქვთ მოქმედების თა-
ვისუფლება, სარგებლობენ საზოგადოებრიობასთან საჯარო კავში-
რის საშუალებებით და, როდესაც დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნი-
ლებანი არ ეხებიან არსებით ცხოვრებისეულ პროცესებს. ჩეფორ-
მატორული მოძრაობების ინსტიტუციონალიზაცია ხდება ნებაყოფ-
ლობითი გაერთიანებების ფორმით, მოქმედებს დადგენილი სოცი-
ალური წყობის ფარგლებში, ისწრაფის სასურველი ცვლილებები
განახორციელოს კანონმდებლობის, ან ცვლილებების გზით ერ-
თობის ინსტიტუტებსა და ფორმალურ ორგანიზაციაში. ჩეფორმა-
ტორული მოძრაობები იყო, მაგალითად, მოძრაობა ქალთა ემან-
სიპაციისათვის, ანტიალკოჰოლური მოძრაობა, მოძრაობა ცხოველ-
თა დასაცავად, სხვადასხვა ფილანტროპიული მოძრაობა და ა. შ.

რეფორმატორული მოძრაობა ჩვეულებრივ გადის განვითარების მეტ-ნაკლებად გამოხატულ ფაზებს. როგორც ჩანს, მოძრაობის შინებისა და სოციალური დიაპზონის მიხედვით ეს ფაზები შეიძლება მეტ-ნაკლებად მკაფიოდ გამოვლინდნენ, ხოლო ზოგიერთი – საერთოდ არც გამოვლინდეს. 1) განვითარების პირველი ეტაპია სოციალური მღელვარების მდგომარეობა, რომელიც მოიცავს ზოგიერთ წრესა და ერთობას, უკმაყოფილების გამომწვევი გარკვეული ვითარების გამო. 2) ეს მდგომარეობა სპონტანურად

წარმოშობს აგიტაციის, დისკუსიის პროპაგანდის სხვადასხვა ფორმას, რომელთა საშუალებითაც ეძებენ პრობლემის გადაწყვეტის საშუალებებს. მოქმედების ამ ფორმებს ახორციელებენ ის აღამიანები, რომლებიც ყველაზე სწრაფად შეიგრძნობენ უკმაყოფილებას ან აქვთ გარკვეული კონცეფციები და წარმოდგენები იმის შესახებ, თუ როგორი ცვლილებები უნდა გატარდეს, რათა შეიცვალოს არადამაკმაყოფილებელი მდგომარეობა. 3) ამ სპონტანური მოქმედების შედეგად ჩნდება მიზნების ერთობის შეგნება, იქმნება მიზნების ერთობის შეკავშირებულ ადამიანთა წრეები და არაფორმალური ჯგუფები. ამ ჯგუფებსა და წრეებში გამოიყოფიან ლიდერები, რომლებსაც ზოგჯერ აქვთ წინასწარმეტყველების, მისნების, იდეოლოგების ნიშან-თვისებები. ისინი ქმნიან წარმოდგენას ახალი წესრიგის ან ახალი ვითარების შესახებ; 4) სპონტანურად წარმოშობილი წრეები ან არაფორმალური ჯგუფები საერთო მიზნების რეალიზაციისათვის ქმნიან ორგანიზაციულ მიზნობრივ ჯგუფებს, რომლებსაც ენიჭებათ ორგანიზაციული მოქმედების საშუალებები. ასე ჩნდებიან გაერთიანებები, რომლებსაც აქვთ თავიანთი მმართველობა, ფორმალური ორგანიზაცია, სტატუსები და განაწესები, რომლებიც არეგულირებენ მათ საქმიანობას. მათ სათავეში უდგება ლიდერ-ორგანიზატორის ახალი ტიპი. ჩნდება ტექნიკურ ხელმძღვანელთა საჭიროება, რომელთაც უნარი შესწევთ წარმართონ ზოგჯერ დიდი ტერიტორიული ოლქის მომცველი სწრაფად მზარდი გაერთიანებანი. ეს არის მოძრაობის ინსტიტუციონალური ფორმების წარმოშობისა და ზრდის ეტაპი; 5) მოძრაობის განვითარების შემდეგი ეტაპია წარმოშობილი ორგანიზაციული ფორმების გამოყენება მიზნების რეალიზაციისათვის. ამ ღროს ჩვეულებრივ პირველ პლაზე იწევენ პოლიტიკოსები ან მოღვაწეები. ისინი ორგანიზატორები კი არა აღმსრულებლები არიან და უზრუნველყოფენ ეფექტიან საქმიანობას. ამ ფორმაში მოძრაობა ჩვეულებრივ აღწევს თავის პრინციპულ მიზნებს, ან გადამწყვეტ დამარცხებას განიცდის. პრინციპული მიზნების მიღწევის შემდეგ კი, ორგანიზაცია რჩება და კვლავ მოქმედებს, ვინაიდან არსებული ინსტიტუციონალური ფორმები წარმოშობილი აღმინისტრაციული აპარატის მრავალი მუშაკისათვის სამუშაო აღგილად და არსებობის წყაროდ რჩება. ხშირად ამ აპარატის ფარგლებში იქმნება უფრო მცირე წრეები ან ქვეწუფები, რომლებიც გაერთიანებებს საკუთარი მიზნებისათვის იყენებენ. მუშაკები დაინტერესებული არიან შეინარჩუნონ ორგანიზაცია, რომელიც უზრუნველყოფს მათ საზოგადოებრივ მდგომარეობას, არსებობის სა-

შუალებებს, სტაბილიზაციასა და ა. შ. იმის მიუხედავად, აქვთ უ არა დამატებითი სარგებლობა – უპირატესობანი. 6) ამ დროს პოძრაობა შედის უკანასკნელ ფაზაში – ერთ წერტილზე გაყინვის უაჩაში, როდესაც ინსტიტუციონალურ ფორმებს სათავეში უდგენიან ბიუროკრატიული წესებით მომუშავე აღმინისტრატორები. რევორმატორული მოძრაობის ერთ წერტილზე გაყინვას და ბიუროკრატიზაციას რამდენიმე მიზეზი აქვს. დროთა განმავლობში იცვლება საერთო სოციალური სიტუაცია გარემოში, სადაც მოძრაობა მიმდინარეობს და წინათ შექმნილი ინსტიტუტები და მოძრაობის ორგანიზაცია უკვე აღარ შეესაბამება არსებულ პირობებს. ამასთან დაკავშირებით, იქმნება მმართველობის ბიუროკრატიზებული ფორმები, რომლებიც აღვილად ეგუებიან შეცვლილ პირობებს. მოძრაობის ლიდერები და მოღვაწენი დროთა განმავლობაში კონსერვატორები ხდებიან. ისინი არა მარტო დაკავშირებული არიან ძველ ფორმებთან და მიზნებთან, არამედ ისწრაფიან შეინარჩუნონ ის, რაც თვითონ შექმნეს, ესე იგი, მოძრაობის ინსტიტუტები და დაწესებულებანი. ამ ინსტიტუციონალიზებული ფორმების ფარგლებში იქმნება საზოგადოებრივი ჰირის ზეწოლა, ლოიალობა იმ მოძრაობათა მიმართ, რომლებიც აგრეთვე ამნელებენ მის დინამიკურ შეგუებას ახალ პირობებთან. ხოლო რამდენადაც აღარ არსებობს ვითარება, რომელიც ოდესლაც მღელვარებას იწვევდა, მოძრაობის მიზნებიც გაუფერულდნენ, დაკარგეს მიმზიდველობა და ემოციებისა და მისწრაფებათა მამობილიზებელი ძალა.

სოციალურ მოძრაობათა თეორეტიკოსები ზოგჯერ განასხვავებენ რეფორმისტულ მოძრაობებს ზოგადი და კერძო მიზნებით.

რევოლუციური მოძრაობები დაწყებით სტაბილებში შეიძლება ჰგავდნენ რეფორმისტულ მოძრაობებს. ხოლო თუ ამ მოძრაობამ უნდა მიიღოს ძლევამოსილი რევოლუციური მოძრაობის ფორმა, საჭიროა ზოგიერთი მნიშვნელოვანი პირობის დაცვა: უკმაყოფილება და მღელვარება უნდა მოედოს ფართო მასებს – ყველაზე ხშირად მთელ საზოგადოებრივ კლასებს; ისინი უნდა ეხებოდნენ არსებით სასიცოცხლო მოთხოვნილებებს, რათა შექმნან ძლიერი მოტივები, რომლებიც უბიძვებენ რევოლუციურ მოძრაობაში მნაწილეობას. არ არსებობს მოძრაობის ლიდერებისა და ორგანიზატორების თავისუფალი მოქმედების პირობები, ისინი დასაწყისშივე წააწყდებიან მწვავე რეპრესიებს. მაგრამ ძირითადი განსხვავება რევოლუციურ და რეფორმისტულ მოძრაობას შორის არის დასახულ მიზნებში და მეთოდებში, რომლებითაც ამ მიზნების რე-

ალიზება სურთ. მიზნები და მეთოდები იმ მიზეზების შედეგია, რომლებმაც გამოიწვიეს სოციალური მღელვარება და იმ პირობებისა, რომლებიც შეუძლებელს ხდიან რეფორმას; მაშასადამე, რევოლუციური მოძრაობები ისეთი მოძრაობებია, რომელთა მიზანია არა არსებული მდგომარეობის რეფორმა, არამედ მისი პრინციპული შეცვლა ძალით და მისი დამხობის გზით, ამიტომ მან უნდა მოახდინოს უფრო მეტი სოციალური ენერგიის მობილიზება, ვიდრე რეფორმატორულმა მოძრაობამ, გამოიყენოს მოქმედების სხვა საშუალებანი. მას უნდა ჰქონდეს საზოგადოებრივი იდეოლოგია, რომელიც წარმოდგენას იძლევა ახალი საზოგადოებრივი წესრიგის შესახებ, უნდა ჰქონდეს ფორმალური ორგანიზაცია – ხელისუფლების ჩანასახი, რომელსაც შეუძლია უხელმძღვანელოს რევოლუციას და იქცეს პოლიტიკურ ძალაუფლებად.

ზოგიერთი სოციოლოგი ისტორიკოსი ცდილობდა ცნობილი დიდი რევოლუციური მოძრაობებისა და რევოლუციების საფუძველზე დაედგინა ამ მოძრაობათა განვითარების ზოგიერთი ტიპიური ფაზა. ბერნარდ გოროუ ამ ფაზებს შემდეგნაირად განსაზღვრავს: 1) სოციალური მღელვარების, უკმაყოფილების, შფოთიანობის პერიოდი; 2) მღელვარება მოიცავს ინტელექტუალებს, რომლებიც აყალიბებენ ახალი საზოგადოებრივი წესრიგის იდეოლოგიას; 3) წარმოიშობა მიზნობრივი ორგანიზაციები, რომლებიც ამზადებენ რევოლუციას, მის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პროგრამას, რომლებიც მოძრაობის მხარდაჭერისთვის ფართო მასების მობილიზაციის საფუძველია; 4) რევოლუციური აფეთქება; 5) ხელისუფლების პერიოდი, რომელსაც ზომიერი ჯგუფები ახორციელებენ; 6) ექსტრემისტული ჯგუფების მობილიზაცია და განვითარება. ისინი შიშობენ რომ ზომიერები არ დაიცავენ რევოლუციას და მის მონაპოვრებს; 7) ექსტრემისტების მიერ ძალაუფლების ხელში ჩაგდება და კონტრრევოლუციის ჩასახშობად ტერორის პერიოდი; 8) ტერორის ტალღის შენელება, ახალი წესრიგის სტაბილიზაცია ან ძველი წყობილების რესტავრაცია.

ყველა რევოლუცია არ მიმდინარეობს ასე. ზემოთ მოყვანილი სქემა შემუშავებულია დიდი რევოლუციების მსვლელობის საფუძველზე. ცნობილია, აგრეთვე, უსისხლო და უტერორო პერიოდის რევოლუციები. ძლევამოსილი რევოლუცია ამყარებს ახალ ინსტიტუციონალურ წესრიგს, ცვლის ერთობის ფორმალურ ორგანიზაციას, იწვევს ძვრებს კლასობრივ სტრუქტურაში. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ არავითარ რესტავრაციას რევოლუციის ჩახშობის შემდეგ არ შეუძლია აღადგინოს რევოლუციამდელი წეს-

ჩიგი შეუცვლელად. რევოლუციის მიმღინარეობა მეტად ლრმა კვალს ტოვებს ღირებულებათა სისტემაში, ქცევის ნიმუშებში, ერთობის ადათ-წესებსა და ფორმალურ ორგანიზაციაში, პრესტიჟის იერარქიაში და ა. შ. ამიტომ შეუძლებელია ძველი სოციალური წესრიგის სრული ჩესტავრირება. რევოლუციური მოძრაობები და რევოლუციები იყოფა სხვადასხვა კატეგორიად იმის მიხედვით, თუ როგორია მათი მიზნები, იდეოლოგია, გაქანება და სოციალური ბაზა. ყველაზე მნიშვნელოვან და უღრმეს ცვლილებებს საზოგადოებაში იწვევს სოციალური კლასების რევოლუციები, რომლებიც ამხობენ ერთი კლასების ბატონობას და ხელისუფლების სათავეში მოჰყავთ ახალი კლასები. ამის მაგალითია საფრანგეთის დიდი რევოლუცია, რომელმაც დაამხო ფეივდალური წყობილება და ხელისუფლების სათავეში მოიყვანა ბურჟუაზია ან დიდი ოქტომბრის რევოლუცია, რომელმაც მოახდინა ბურჟუაზიის ბატონობის ლიკვიდაცია და ხელისუფლების სათავეში მოიყვანა მუშათა კლასი, რომელმაც შექმნა სოციალისტური წყობილება. ამ ტიპის რევოლუციისაგან უნდა განვასხვაოთ რევოლუციები, რომლებიც განახორციელეს ზოგიერთი კლასის ნაწილმა და რომელთა მიზანია მხოლოდ ელიტის ბატონობის მოსპობა, ისე, რომ არ მიმდინარეობდეს სოციალური წყობილების ლრმა ცვლილებები. ამის მაგალითია, აგრეთვე, სახელმწიფო გადატრიალებანი, რომლებსაც ახორციელებს არმია და რომლის მიზანია მხოლოდ ხელისუფალთა ცვლა. ამის მაგალითია, პრეტორიანელების ამბოხი რომში. ისტორიში გახვდება, აგრეთვე, ისეთი რევოლუციები, რომლებშიც შეერთებულია ამ სხვადასხვა ტიპის ცალკეული ელემენტები!¹

ესპარესიული გოძრაობანი – ეს პროცესები ზოგჯერ მოიცავენ იმ ადამიანების ფართო წრეებსა და ერთობებს, რომლებიც ეძებენ პიროვნების გამოვლენის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, ესთეტიკურ, რელიგიურ ან ინტელექტუალურ მოთხოვნილებათა, აგრეთვე, იმ იმპულსების გამოხატვის დაკმაყოფილებას, რომლებიც ჩნდება ამა თუ იმ გამოჩენილი პიროვნების გავლენით. მათ მიეკუთვნება მორალური და რელიგიური მოძრაობის აღორძინება, ისინი ზოგჯერ მოიცავენ ფართო მასებს, მაგრამ არ ქმნიან კომპაქტურ ინსტიტუციონალიზებულ ფორმას, როგორსაც ვხვდებით რეფორმატორულ და რევოლუციურ მოძრაობებში; მას მიეკუთვნება ესთეტიკური მოძრაობა, გარკვეული ინტელექტუა-

¹ ამას ცხადყოფს ნაპოლეონის დაცემის შემდეგ ჩესტავრაციის ისტორიული გამოკვლევა.

ლური და მხატვრულ მიმართულებათა მოძრაობის მომხრეები, მაგალითად, ექსისტენციალიზმის, ჯაზის ან ტვისტის მოყვარულთა მოძრაობა და ა.შ. მათვე მიეკუთვნება ზოგიერთი ახალგაზრდული მოძრაობანი, რომლებიც ეძებენ ბუნებასთან სიახლოეს ან პროპაგანდას უწევენ გაურკვეველ მისტიკურ შეხედულებებთან დაკავშირებულ მეგობრობის განსაკუთრებულ ფორმებს. „ემოციური დასნებოგნების“ საფუძველზე გავრცელებული ექსპრესიული მოძრაობანი ჯერ კიდევ არ არის კარგად შესწავლილი. მათი გავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე არ ეხება სტრუქტურებსა და ფორმალურ ორგანიზაციებს. ისინი ცვლიან და ამდიდრებენ ქცევის ნიმუშებს, ღირებულებათა სისტემას, შეხედულებათა კრიტერიუმებს, ამკვიდრებენ და პროპაგანდას უწევენ ახალ ინტელექტუალურ შინაარსს, ახალ ესთეტიკურ შეხედულებებს, პროპაგანდას უწევენ ტანსაცმლის, ლაპარაკის მანერის, ურთიერთობის გარკვეულ მოდას, ქმნიან ახალ განწყობებსა და ხელს უწყობენ იდეოლოგიის გავრცელებას.

სამართალი, როგორც სოციალური განვითარების ფაქტორი

ყველა რეფორმატორული და რევოლუციური მოძრაობა იმას ესწრაფვის, რომ ცხოვრებაში განხორციელებული ცელილებები და-ამკვიდროს კანონის სახით. სოციოლოგიის თვალსაზრისით სამართალი არის ინდივიდუების ქცევის, ინსტიტუტების, მიზნობრივი გაერთიანებების საქმიანობის მარეგულირებელი ფორმალიზებული სანქციების ერთობლიობა. სამართლის მოქმედების ეფექტიანობა ემყარება როგორც ფსიქოლოგიურ და სოციალურ მექანიზმს, რომელშიც თავისებური მაგის ელემენტები უერთდებიან ფიზიკური ძალისა და ფიზიკური იძულების გამოყენებას. ახლა არ შეუძლებით ამ პროცესების განხილვას, მოკლედ შევეხებით მხოლოდ სამართლის, როგორც სოციალური განვითარების ფაქტორის მოქმედების ზოგიერთ ასკექტს. ხაზგასმით აღვნიშნავთ, რომ სამართალი არის როგორც განვითარების, ისე რეგრესიის ფაქტორი, თუ იგი ეფექტიანად ამუხრუჭებს რეფორმებს და კრძალავს ცვლილებებს.

როგორც განვითარების ფაქტორი, სამართალი ფუნქციონირებს მაშინ, როდესაც ხდება ნონკონფორმისტულად მოქმედი აღამიანების დამცველი, როდესაც უზრუნველყოფს ყველა დარგის გამომგონებლების, ნოვატორების, ახალი იდეოლოგიების მქადაგე-

ზელთა დაცვას, როდესაც უზრუნველყოფს მათთვის თავის გამოვლენის და ახალ ღირებულებათა შექმნის შესაძლებლობას. კანონმდებლობაში ხორციელდება ეს პრინციპი პროგრესის მძლავრი ფაქტორი აღმოჩნდა.¹

სამართალი უზრუნველყოფს, აგრეთვე, მხარდაჭერას იმ ჯგუფებისათვის, რომლებიც ქმნიან გეგმიან ახალ წესრიგს, განსაკუთრებით იმ საზოგადოებებში, სადაც სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული განვითარება წარმართულია გეგმით. სამართალი ავალდებულებს მთელ საზოგადოებას უზრუნველყოს ყველა საშუალება და ხელი შეუწყოს ამ გეგმიან ძალისხმევას. მაშასადამე, სამართალი ახდენს ენერგიისა და საშუალებების მობილიზაციის უნიფიცირებასა და რეგულირებას გეგმიანი ვითარების მისაღწევად. სამართლებრივი ფორმების არსებობის გარეშე ასეთი გეგმიანი ძალისხმევა შეუძლებელია. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, თითქოს საქმარისი იყოს გამოცხადდეს შესაბამისი კანონი და ამას ავტომატურად მოჰყვება საჭირო შედეგები. ეს ასე არ არის, მაგრამ მხოლოდ არაფორმალური სანქციები არ კმარა იმისათვის, რომ უხელმძღვანელონ ისეთი დიდი ერთობების ერთობლივ ძალისხმევას, როგორიცაა სახელმწიფო და ერი.

დაბოლოს, სამართალი მძლავრი ფაქტორია, რომელიც არეგულირებს ცვლილებების პროცესებს და კრძალავს მათ დეზორგანიზაციას. სამართალი ადგენს ქცევის ნორმებიდან გადახვევის შემწყნარებლობის საზღვრებს, მიმართავს რეპრესიებს არასასურველი ქცევის წინააღმდეგ და განსაზღვრავს სოციალური პროცესების ფარგლებს. რა თქმა უნდა, სამართალი თავისთავად არ მოქმედებს, და, როდესაც ინსტიტუტები, რომლებიც თვალყურს ადევნებენ სამართალს, დანაწესების დაცვასა და დარღვევას, თვითონ განიცდიან დაშლას, მაშინ თვით სამართალიც ნაკლებეფეტიანი ხდება. მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ სამართალი უმთავრესად მოქმედებს იმის მეშვეობით, რომ სახელმწიფოს მოქალაქეებს აქვთ მხოლოდ სამართლის არსებობის იდეა და მათთვის უცნობია მისი ცალკეული დანაწესების 99 პროცენტი. მაშინადამე, მაშინაც კი, როდესაც სამართლის განმახორციელებელი ინსტიტუტები დეზორგანიზაციას განიცდიან სამართლის იდეა განაგრძობს თავის ზემოქმედებას.

¹ ამ პრინციპს გამოხატავს ვოლტერის ცნობილი სიტყვები: „არ გეთანხმები, მაგრამ ბოლომდე დავიცავ შემს უფლებას გამოთქვა საკუთარი შეხედულებანი“.

სოციალური განვითარების ზოგადი თეორიები ადგენენ განვითარების კანონებს, ესე იგი, ადგენენ აუცილებელ ეტაპებს, რომლებიც საზოგადოებაშ უნდა გაიაროს თავის განვითარებაში და, რომლებიც გამომდინარეობენ ისტორიული პროცესის შინაგანი კანონზომიერებებიდან. განვითარების ზოგადი თეორია ჯგუფებსა და ერთობებში, მიკროსტრუქტურებსა და მცირე ერთობებში მიმდინარე სოციალური განვითარების პროცესების კონკრეტული გამოკვლევების სინთეზი და განზოგადებაა. განვითარების ზოგადი თეორია იკვლევს გლობალური საზოგადოების განვითარებას...

ასეთი ზოგადი თეორიის ფარგლებში ჩნდება, უწინარეს ყოვლისა, საკითხი იმის შესახებ, თუ რა დამოკიდებულებაა ინდივიდუალურ მოტივსა და სოციალურ განვითარებას შორის და როგორია ინდივიდების როლი ამ პროცესის მსგავლობის განსაზღვრაში. XIX საუკუნის ზოგიერთი თეორია გამოჩენილ პიროვნებათა გადაწყვეტილებებსა და მოქმედებებში ხედავდა პროგრესის გზით საზოგადოების მთავარ მამოძრავებელ ძალას. მეორე მხრივ, უხვად მოჰქონდათ იმის არგუმენტებიც, თითქოს ცვლილებანი წარმოების ტექნიკაში, ცვლილებანი წარმოებით ურთიერთობებში ხდება იმიტომ, რომ ინდივიდები განიცდიან გარკვეულ მოთხოვნილებებს, რომ ისინი მოქმედებენ იმის მიხედვით, როგორც სუბიექტურად განსაზღვრავენ სიტუაციას, მაშასადამე, რომ ინდივიდების მოტივები როგორც მიკრო-, ისე მაკროსტრუქტურების, მცირე ჯგუფებისა და გლობალური საზოგადოებების განვითარების გადაწყვეტი ფაქტორია. საკითხის ეპირიულად განხილვისას ვადგენთ: ამ მოქმენტში პოლონეთის საზოგადოების მდგომარეობა ასეთი და ასეთია. მასში არსებობს მრეწველობის გარკვეული დარგები, რომლებიც ქმნიან მუშაობის, გამომუშავების, განათლების მიღებისა და სხვა გარკვეულ შესაძლებლობებს; ერთი სიტყვით, საზოგადოების ეს ობიექტური მდგომარეობა ქმნის აღამიანის მოქმედებისა და მისწრაფებათა ობიექტურ ფარგლებს. არსებობს შესაძლებლობათა გარკვეული ოპტიმუმი ობიექტურ ფარგლებში, რომლებსაც ვერ გასცილდება ვერც ერთი ყველაზე გენიალური ინდივიდიც კი. ინდივიდის მიერ ჩამოყალიბებული ვერავითარი სუბიექტური განსაზღვრება ვერ შეცვლის ამ ობიექტურ ფარგლებს. როგორც ჩანს, ინდივიდების მოქმედების ამ ფარგლებში დიფერენცირებულია და იქმნება საგანთა გარკვეული მიკროვთა-

რებაზი, ხდება მათი შეკრება, სინთეზი, მატება და ისინი თანდა-
თან გარდაქმნიან მთელ საზოგადოებას. მაგრამ მხოლოდ ამ ობი-
ექტური ფარგლების გარდაქმნა და შეცვლა ქმნის უფრო მეტი
მოქმედების შესაძლებლობას და იძლევა უფრო მაღალი სოცია-
ლური ეტაპის მიღწევის საშუალებას.

სოციალური პროგრესი

პროგრესის პრობლემის გარშემო, აგრეთვე, ბევრი დისკუსია
და პოლემიკა წარმოებდა. სოციალური პროგრესის ზოგიერთი თე-
ორია იმას ეყარება, რომ განვითარება, აგრეთვე, პროგრესია,
ესე იგი, რომ განვითარების ახალი ფაზები აუცილებლობით წარ-
მოადგენენ უფრო სრულქმნილ ფაზებს. ამრიგად, განვითარება სა-
ზოგადოების მუდმივი გაუმჯობესებაა. საკითხის ასეთი დაყენება
ამავე დროს სვამს კრიტერიუმის საკითხს, რომლის დახმარები-
თაც შეიძლება შეფასდეს, არის თუ არა უფრო სრულქმნილი მომ-
დევნო ფაზა.

ისტორიული მატერიალზე ასეთი კრი-
ტერიუმი. ეს არის იმ შესაძლებლობის ზომა, რომელშიც ვითარ-
დება წარმოების საშუალებანი და ადამიანთა სულ უფრო მეტი
რაოდენობის, სულ უფრო ყოველმხრივი მოთხოვნილებების დაკ-
მაყოფილების ზომა. ასეთი კრიტერიუმის დახმარებით შეიძლება
გაიზომოს საზოგადოების სრულქმნილების დონე და პროგრესის
თეორია ფილოსოფიის სფეროდან დაეშვას ემპირიული გამოკვლე-
ვების ნიადაგზე. სოციოლოგიაში შეიძლება შევხვდეთ, აგრეთვე,
თვალსაზრისს, რომ განვითარებასა და პროგრესს შორის არ არ-
სებობს განსხვავება. ეს თვალსაზრისი გამოჰყავთ XIX საუკუნის
ევოლუციონისტური თეორიიდან, რომელიც ამტკიცებს, რომ ორ-
განზმის, კულტურის ელემენტის ან სოციალური სისტემის ნე-
ბისმიერი განვითარება არსებითად პროცესია, რამდენადაც წარ-
მოადგენს სრულქმნას, ვინაიდან გამდიდრებული, უფრო დიფერენ-
ცირებული სისტემა ამავე დროს უფრო სრულყოფილი სისტემაც
არის. მაგრამ აქ ეჭვი უნდა გამოვთქვათ იმის თაობაზე, რომ როცა
სრულყოფილებაზე ვლაპარაკობთ, ვაზვიადებთ. ეთიკურ ღირებულე-
ბებს. ევოლუცია ბუნების სამყაროში იმით გამოიხატება, რომ იქმ-
ნება უფრო სრულყოფილი ორგანიზმები, რომლებიც უკეთესად არი-
ან შეგუებული, უკეთესად არიან მომზადებული არსებობისათვის
საბრძოლველად.

ჭგუფებისა და ერთობების განვითარებას აქვს რამდენიმე ას-
კექტი: ელემენტების რაოდენობის გამდიდრება – მაშინ ვლაპარა-
კობთ ჭგუფის რაოდენობრივ განვითარებაზე; ურთიერთობათა დი-
ფურენციაცია – ის, რასაც ჩვენ ორგანიზაციის განვითარებას ვუ-
წოდებთ; საქმიანობის ეფექტიანობის ამაღლება – ის, რასაც ჩვენ
ფუნქციების განვითარებას ვუწოდებთ; დაბოლოს, ერთობაში არის
კიდევ ერთი ასპექტი – წევრების დაკმაყოფილების ზრდა კო-
ლექტიურ ცხოვრებაში მონაწილეობით, „ბეღნიერების“ შეგრძნე-
ბის ასპექტი, რომელიც ძნელად იზომება. ჩვენ შეგნებული გვაქვს,
რომ ჭგუფებისა და კოლექტივებს აქვთ თავიანთი მორალური კრი-
ტიკურულები, ინდივიდებისა და ჭგუფების ზნეობრივი კრიტიკურულე-
ბი. ჭგუფების მორალური განვითარება შეიძლება გაიზომოს იმით,
თუ მათი საზოგადოებრივი ცხოვრება რამდენად შეესაბამება მათ-
ში აღიარებულ კრიტიკურულებს, მაგრამ შეიძლება გაიზომოს მათი
წევრების მიერ მიღწეული „ბეღნიერების“ დონითაც. ყოველ შემ-
თხვევაში, პირადად მე ვამჯობინებ ვილაპარაკო ისეთ განვითარე-
ბაზე და მივიღო მისი ისეთი განსაზღვრა, რომელიც არ შეიცავს
არავითარ შეფასებას, არამედ საშუალებას იძლევა განვითარების
დონე გაიზომოს ობიექტური კრიტიკურულებითა და რაოდენობრივი
მაჩვენებლებით, ხოლო ტერმინი „სოციალური პროგრესი“, ჩემი
აზრით, უნდა დავტოვოთ სავარაუდო იდეალის მიღწევის დონის
აღსანიშნავად. თუ იდეალი, რომლისკენაც ისწრაფის ერთობა, იმ
წესით არის განსაზღვრული, რომ მისი გაზომვის საშუალებას იძ-
ლევა, მაშინ ალბათ, შეიძლება პროგრესის ემპირიული მაჩვენებ-
ლების კონსტრუირებაც. ხოლო თუ პროგრესის იდეალი გულის-
ხმობს მორალური სრულყოფის კრიტიკურუმსაც, მაშინ საკითხი
რთულდება და მისი გადაწყვეტა სოციოლოგმა მორალისტებსა
და ეთიკოსებს უნდა დაუთმოს.

შინაგანი

რედაქტორისაგან	3
I. შესაბალი	5
— სოციოლოგიურ გამოკვლევათა საგანი და სფერო	6
— სოციოლოგია და სხვა საზოგადოებრივი მეცნიერებანი	9
სოციოლოგიის ფილოსოფიური და მეთოდოლოგიური წანაშრდვრები ..	10
ამ ნაშრომის ამოცანები	12
II. საზოგადოებრივი ცხოვრების ბუნებრივი საფუძვლები	14
საზოგადოებრივი ცხოვრების ცნება	14
ცხოველთა გაერთიანებანი	16
ადამიანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ბიოლოგიური საფუძვლები ..	19
საზოგადოებრივი ცხოვრების გეოგრაფიული პირობები	22
საზოგადოებრივი ცხოვრების დემოგრაფიული საფუძვლები	25
III. საზოგადოებრივი ცხოვრების ეკონომიკური საფუძვლები	27
IV. კულტურა	32
განსაზღვრებანი	32
კულტურის შინაგანი სტრუქტურა	37
კულტურის გავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე	41
V. ადამიანისა და პიროვნების სოციოლოგიური კონცეპცია	49
— ადამიანის სხვადასხვა თეორია	50
ადამიანის ბუნების ცნება	51
ინსტინქტების პრობლემა	54
სოციალური პიროვნება და მისი შემადგენელი ელემენტები	57
პიროვნების ელემენტების ინტეგრაცია	67
VI. სოციალური პავშირი	69
კულტურული კონტაქტი	69
— ფსიქიკური კონტაქტი	70
+ სოციალური კონტაქტი	72
— ურთიერთობები	73
+ სოციალური მოქმედებანი	75
+ სოციალური ურთიერთობანი	80
+ სოციალური დამოკიდებულებანი	82
სოციალური ინსტიტუტები	85
სოციალური კონტროლი	91
სოციალური ორგანიზაცია	98
სოციალური კავშირი	102